RANKO MATASOVIĆ
POREDBENOPOVIJESNA GRAMATIKA HRVATSKOGA JEZIKA

MATICA HRVATSKA

RANKO MATASOVIĆ

POREDBENO POVIJESNA GRAMATIKA HRVATSKOGA JEZIKA

MATICA HRVATSKA

Rukopis Ranka Matasovića *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika* sadržava povijest glasova i oblika suvremenoga hrvatskoga standardnoga jezika. Tu povijest autor prati uspoređujući njezin tijek i pojave s glasovima i oblicima u drugim indoeuropskim, posebice baltoslavenskim jezicima. To je prvi moderan prikaz hrvatskih glasova i oblika, prikaz koji prati fonološke i morfološke sustave, a ne samo izdvojene pojave.

Za izgled ove knjige i za njezinu visoku razinu od presudnoga je značenja Matasovićevo izvrsno poznavanje metoda i dostignuća poredbenoga jezikoslovlja. Ono mu omogućava da prevlada slabosti koje su u povremenim izletima u tu problematiku iskazivali i naši i mnogi inozemni jezikoslovci, jer su polazili od prevladane rekonstrukcije praslavenskoga jezika i u posve nedostatnoj mjeri pojave u hrvatskom i drugim jezicima uspoređivali s najbližim srodnicima, tj. s baltijskim jezicima.

U Matasovićevu opisu možemo, s jedne strane, pratiti sve bitne promjene u povijesti hrvatskih glasova i oblika, ali istodobno saznati što se u određenom trenutku događa s drugim manje ili više srodnim jezicima, tj. možemo pratiti vertikalu hrvatske jezične povijesti na razini glasova i oblika, ali i svaki važan odsječak vidjeti u poredbenom svjetlu. (...)

U našoj je javnosti prošireno mišljenje da su knjige poput ove namijenjene samo stručnjacima. Ipak, treba imati na umu da će ova knjiga izvanredno dobro doći svima koji se uvode u poredbenopovijesno jezikoslovlje i da su elementarna znanja iz te problematike potrebna ne samo onima malobrojnima koji će postati specijalistima u toj grani jezikoslovlja, nego i svakome tko hoće ozbiljno razmišljati o povijesti kojega jezika, posebice hrvatskoga.

Stjepan Damjanović (Iz recenzije)

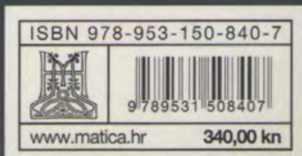
Značenje Matasovićeve povijesne slovnice veliko je, jer nam je takva monografija izrazito nedostajala, budući da su uglavnom svi drugi sintetski prinosi toj problematici prevladani i zastarjeli ili nisu cjeloviti.

Donoseći najnovije spoznaje suvremene indoeuropeistike, ta je knjiga prvenstveno važna koncepcijski, prije svega u smislu obuhvata obrađene problematike.

Autor očito temeljito poznaje i odgovarajuća teoretska lingvistička pitanja i jezikoslovnu komparatistiku, k tome se je dobro obavijestio i o specifičnim problemima hrvatskoga jezika, pa je mogao dati zaokruženo djelo koje će sigurno biti utjecajno.

Pošao je od indoeuropskog prajezika i dosljedno iz te perspektive opisao hrvatsku fonološku i morfološku problematiku. Dao je pritom i mnogo novoga i vlastitoga, npr. kada tumači da zajedničkoga prajezika iz kojega bi potekli svi srpski, hrvatski, bošnjački i crnogorski idiomi nikada nije bilo. Važni su i njegovi pogledi na odraze suglasnika i samoglasnika na kraju riječi, a ta su pitanja nezaobilazna kad se tumači slavenska dijakronijska morfologija.

Josip Lisac (Iz recenzije)

ISBN 978-953-150-840-7
9 789531 508407
www.matica.hr 340,00 kn

Ranko Matasović (1968), redoviti profesor na Odsjeku za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu i predstojnik Katedre za poredbenu indoeuropsku lingvistiku na spomenutom odsjeku, stručno se usavršavao na sveučilištima u Beču (1993) i Oxfordu (1995). Bio je stipendist Fulbrightove zaklade za postdoktorski studij na Sveučilištu Wisconsin (Madison, SAD) 1997/1998., a koristio je i stipendiju zaklade Humboldt 2002/2003. na Sveučilištu u Bonnu.

Pročelnik je Odsjeka za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu (1998-2000) te jedan od osnivača i suvoditelja Interdisciplinarnog Sveučilišnog Poslijediplomskog studija »Jezična komunikacija i kognitivna neuroznanost« na Sveučilištu u Zagrebu.

Kao pozvani predavač držao je predavanja na sveučilištima i lingvističkim institutima u Madisonu, Santa Barbari, Beču, Bonnu, Konstanzu, Berlinu, Leipzigu, Leidenu, Helsinkiju, Ljubljani, Sarajevu, Osijeku i Zadru.

Važnija izdanja: *A Theory of Textual Reconstruction in Indo-European Linguistics*, Peter Lang Verlag, Frankfurt a/M & New York 1996., *Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika*, Zagreb 1997., *Uvod u poredbenu lingvistiku*, Zagreb 2001., *Gender in Indo-European*, Universitätsverlag Winter, Heidelberg 2004. i *Jezična raznolikost svijeta*, Algoritam, Zagreb 2005.

Ranko Matasović: Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika
Zagreb, MH 2008.

ADDENDA ET CORRIGENDA

Zahvaljujem se Frederiku Kordlandtu i Siniši Habijancu za korisne kritike i savjete.

Str. 5 redak 5: umjesto *Mavro Vetranović* čitaj *D. Ranjina*

Str. 9 redak 1 umjesto *ocijenjivati* čitaj *ocjenjivati*

Str. 10 redak 8 umjesto *primijenjujući* čitaj *primjenjujući*

Str. 31 4. odlomak, 2. rečenica treba glasiti "Donjolužičkim danas govori oko 15 tisuća ljudi u području njemačkoga grada Cottbusa (lužički *Chóśebuz*), a gornjolužičkim oko 35 tisuća ljudi u području Bautzena (lužički *Budyšin*).

Str. 36, 7. odlomak: umjesto *čakavskom najrječju* čitaj *čakavskom narječju*.

Str. 48, 10. redak: umjesto *prijelazne glagolske osnove *ser-* čitaj *neprelazne glagolske osnove *ser-*.

Str. 50, 12. redak: umjesto "*kositi*" čitaj *"kušati"*

Str. 51, 12. redak: umjesto *Goląb 1990* čitaj *Gołąb 1992*

Str. 52, 4. odlomak: umjesto *stsl.* krъzno čitaj *stsl.* krъzъno

Str. 54, bilj. 71: umjesto *Goląb 1990* čitaj *Gołąb 1992*

Str. 60 bilj. 81: dodati Sławski 1989.

Str. 61 bilj. 83-86: ispraviti navodnike " u »

Str. 65 Dodati u bilješku 95: Važne su i općekajkavske promjene u vokalizmu, kojima su izjednačeni odrazi općeslav. poluglasova (*ъ, *ь) i *ě, s jedne strane, te slogotvornoga *l i nazalno ga *ą, s druge strane (v. Lončarić 1996: 32 i dalje).

Str. 77, 7. odlomak: umjesto *zamijenjivali* čitaj *zamjenjivali*

Str. 80, 3. odlomak, na kraju dodati: "; varijanta korijena *tep- posvjedočena je u hrv. buzetskom čakavskom govoru (*tepló*).

Str. 81, 4. redak: umjesto *zvučni frikativ /p/* čitaj *zvučni frikativ /γ/*

Str. 83, posljednji odlomak; prva rečenica treba glasiti: "Na osnovi relativne kronologije utvrdivo je da je Winterov zakon djelovao prije nekih drugih baltoslavenskih glasovnih promjena, primjerice prije stapanja zvučnih i aspiriranih okluziva i nestanka laringala u predsamoglasničkom položaju:"

Str. 83, posljednja rečenica, umjesto *jedna od posljednjih* čitaj *jedna od ranijih*

Str. 91, na kraju 3. odlomka dodati: "Donjolužički je prije pravopisne reforme pedesetih godina u tim riječima imao protetsko *h*-, usp. dluž. *husoki* "visok" (danas *wusoki* prema gornjolužičkom)."

Str. 91 posljednji odlomak, umjesto *u susjedim jezicima* čitaj *u susjednim jezicima*

Str. 100, 11. odlomak, umjesto *stsl.* drъvo čitaj *stsl.* drěvo

Str. 104, 2. odlomak izbrisati *?gr. Hḗrā* "božica ciklusa plodnosti"

Str. 104. 6. odlomak umjesto *stsl. jazъ* čitaj *slov. jaz* "ja"

Str. 107, 2. odlomak, umjesto *rus.* ittí čitaj *rus. idtí*

Str. 114, bilj. 149 umjesto *Shevelov 1966* čitaj *Shevelov 1964.*

Str. 128, 3. odlomak: umjesto **-āns > *-āss* čitaj **-āns > *-ūns*

Str. 134, bilj 182: umjesto *Derksen 1995* čitaj *Derksen 1996.*

Str. 136. 3. redak: umjesto d^{o}*ãr* čitaj d^{o}*âr*.

Str. 136, bilj. 183: umjesto *Derksen 1995* čitaj *Derksen 1996.*

Str. 150, 6. odlomak: umjesto *rus.* móloko čitaj *rus.* molokó.

Str. 157, 5. odlomak: umjesto **kьdě* čitaj **kъde*

Str. 158, prva tablica: ubaciti *c* i *dz*.

Str. 158 prvi redak (iza tablice): umjesto "Afrikate *t' i *d'" čitaj "Afrikate *t', *d', *c i *dz.

Str. 159, 4. odlomak: umjesto *zjsl. *wḷkđ* čitaj *zjsl. *wḷkə*

Str. 170, 5. odlomak: umjesto *u poljskom i donjolužičkom* čitaj *u poljskom i gornjolužičkom*

Str. 171 1. odlomak, dodati: "Tonske akcenatske opozicije dokinute su u nekim kajkavskim govorima (npr. u Međimurju) i u nekim sjevernim čakavskim govorima (npr. na Cresu, Krku i u buzetskom govoru, v. Lisac 2009: 38), te u vrlo malobrojnim štokavskim govorima (npr. u južnoj Crnoj Gori) i u torlačkome. Ti govori imaju dinamički naglasak".

Str. 176. 4. odlomak: umjesto *u pravilu prefiksi* čitaj: *u pravilu sufiksi*

Str. 181, bilj. 251, umjesto *Matasović 2000* čitaj *Matasović 2001*

Str. 187, 6. odlomak: iza *tri čovjeka.* dodati: „Čakavski većinom nije proveo tu analošku promjenu, već ima *dva brata*, ali *tri, četiri brati*" (Lisac 2009: 28).

Str. 187, predzadnji odlomak: izbrisati sve od *N jd.* pátak do **pьtъka,*

Str. 190, 7. odlomak, dodati: "Neki lingvisti (npr. Jasanoff 2004) izvode općeslav. nastavak *-oją iz ie. $*\text{-eh}_2\text{-ih}_1$, na koji bi bio aglutiniran dodatni nastavak *-mi, uz pravilno ispadanje prvoga laringala (tzv. "AHIHA pravilo"). Razvitak bi zatim bio *-ay-āmi > *-ay-ām (apokopom) > *-oją."

Str. 191 prva tablica: treba pomaknuti skr. oblike *vidhavayoš* i *vidhavābhyām* udesno.

Str. 195 5. odlomak: umjesto "Njegovo je podrijetlo isto kao i kod A mn. jo-osnova" čitaj "Sjevernoslavenski je nastavak inovacija (možda uslijed sekundarnog razvitka završnoga *-īn > *-ě*), a hrv. *-e* u A mn. dolazi od *-īns, što je prijeglasom od starijega *-ūns, kao i kod ā-osnova. Na sličan način, *-e* u G jd. potječe od *-ę* < *-īns, prijeglasom od *-ūns, kao i kod ā-osnova."

Str. 199 u tablici rus. genitiv množine treba glasiti *kostéj* umjesto *kosti*

Str. 209 3. odlomak: umjesto *stsl.* ząb čitaj *stsl.* ząbъ

Str. 210 posljednji odlomak: umjesto *do škokavske retrakcije nastavka* čitaj *do novoštokavske retrakcije naglaska*

Str. 212, 4. odlomak: umjesto (*usp. hrv.* ȍganj, *G jd.* ȍgnja) čitaj *(usp. hrv.* òganj, *G jd.* ògnja,Vrgada *ȍganj, G jd.* ȍgnja, s prijelazom u o-osnove)

Str. 214, prvi odlomak, nakon *pò ribu* (a. p. a) izbrisati ostatak rečenice.

Str. 220, prvi odlomak umjesto vrûćim *kao i* nȍvim čitaj vrûćīm *kao i* nȍvīm

Str. 232, posljednji odlomak: izbrisati rečenicu "Postojanje toga posljednjeg oblika potrđuje i hetitsko *uk, ugga*..."

Str. 247, 5. odlomak: umjesto pri + *A* čitaj pri + *L*

Str. 249, 2. redak, iza zagrade dodati: "usp. i čak. *kadȅ* s vokalizacijom poluglasa.

Str. 257. 6. odlomak, umjesto "5." čitaj "6."

Str. 267. 4. odlomak: "c) sigmatski aorist" u posebni podnaslov.

Str. 274, u paradigmi glagola *moći* 3. l. množine prezenta treba glasiti *mogątъ*

Str. 279 u tablici oblik *sequere* treba stajati u 4. stupcu, ispod lat. *sequeris*

Str. 284. 1. odlomak, dodati: "Sâma je riječ *neka* postala od *neh* i čestice *-ka*, koja se pojavljuje npr. u dijalekatskim oblicima *mene-ka, tebe-ka*, usp. polj. *niech.* Izvorno je *neh* imperativ glagola *nexati "pustiti", polj. *niechać*."

Str. 286. 4. odlomak, umjesto "prema dvama različitim obrascima:" čitaj "uglavnom prema dvama različitim obrascima (Andersen 2006):"

Str. 287. 3. odlomak; iza "gdje je zabilježena od 13. st. dodati ", a također i u izumrlom polapskome." Na kraju odlomka dodati: "U starijim su tekstovima zabilježeni i futurski oblici tvoreni s odrazima općeslavenskoga *bǫdǫ* i infinitivom (tip *trpit budu svake trude*) i s pomoćnim glagolom *imati* i infinitivom (Andersen 2006).

Str. 294 posljednji odlomak, umjesto *sklonjivi particip* nësúščij čitaj *sklonjivi particip* nesúščij

Str. 297 4. odlomak, umjesto zȁčetu čitaj zȁčētu

Str. 300, 1. odlomak, dodati: "Oblik *šal* čuva se u sjevernočakavskome."

Str. 330 umjesto *Marc Laurance Greenberg* čitaj *Mark L. Greenberg*

Str. 351, 4. odlomak, umjesto *Sarajevo 1989* čitaj *Sarajevo 1989a.*

Str. 355, sub *Udolph*, umjesto *Gewässerbzeichnungen* čitaj *Gewässerbezeichnungen*

DODACI BIBLIOGRAFIJI:

Andersen, H. "Periphrastic futures in Slavic. Divergence and convergence", u: K. Eksell & T. Vinther (ur.) *Change in verbal systems. Issues in explanation*, Peter Lang, Bern 2006: 9-45.

Holzer, G. *Entlehnungen aus einer bisher unbekannten Sprach im Urslavischen und Urbaltischen,* ÖAW, Beč 1989.

Ivić, P. "O klasifikaciji srpskohrvatskih dijalekata", u: *Izabrani spisi iz srpskohrvatske dijalektologije,* Prosveta, Niš 1991: 25-48.

Jasanoff, J. H. *Hittite and the Indo-European Verb,* Oxford University Press, Oxford 2004.

Kortlandt, F. *Baltica & Balto-Slavica,* Rodopi, Amsterdam 2009.

Lisac, J. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje,* Golden marketing, Zagreb 2009.

Sławski, F. "Ugrupowanie języków poludniowosłowiańskich", u: *Slavica. Wybrane studia z językoznawstwa słowiańskiego,* Ossolineum, Wrocław 1989: 84-91.

M A T I C A   H R V A T S K A

Biblioteka
THEORIA / ΘΕΩΡΙΑ

Recenzenti
STJEPAN DAMJANOVIĆ
JOSIP LISAC

Glavna urednica
JELENA HEKMAN

Izvršni urednik
LUKA VUKUŠIĆ

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 663776

ISBN 978-953-150-840-7

Ranko Matasović

POREDBENOPOVIJESNA GRAMATIKA HRVATSKOGA JEZIKA

MATICA HRVATSKA
ZAGREB MMVIII

Također i riči kime se je njekad
stara svijes diči u scijeni nijesu sad.
I ove sad ke veće jesu, znaj, scijenjene
s vremenom bit neće od druzih primljene.

Mavro Vetranović *Pjesni razlike* (2)

Neque vero, ut opus hoc primus aggrederer,
inducere animum potuissem, nisi eorum accessisset
authoritas, quorum voluntati nefas est repugnare.

Bartol Kašić *Institutiones linguae Illyricae* (2)

Bude ki reče: ovo beše ostaviti,
ovo ništar ne valja, ovo priličneje
bilo bi izreči, etc.
Ja pak, dobri moji suci, na vsa
ta vaša suđenja drugo ne odgovarjam
nego ono kaj sem na jedne v zagrebečkom
varašu hiže stene velikemi literami napisano čtel:

Si bene non cuiquam domus
haec fabricata videtur,
Sic sinat hanc nobis, corrigat ille suam.

S fundamenta ispeljana
hiža ova i zidana
Ako komu ne po volje,
Nego mu se hoče bolje,
Naj nam ovu tak ostavi,
Svoju sebe naj popravi.

Juraj Habdelić *Zercalo Marijansko* (1)

PREDGOVOR

Ova se gramatika bavi poviješću glasova i oblika suvremenoga hrvatskog standardnog jezika uspoređujući ih s glasovima i oblicima drugih indoeuropskih i baltoslavenskih jezika. U njoj nema mnogo novih spoznaja – poredbena su slavistička i indoeuropeistička istraživanja stara već više od dvjesto godina i teško je očekivati mnogo novih zamisli u još jednoj knjizi ove tematike.

Međutim, poredbenopovijesna je gramatika hrvatskoga jezika ipak bila potrebna, jer do sada nije bilo obuhvatnoga djela koje bi prikazalo na koji se način hrvatski jezik razvio iz indoeuropskoga i praslavenskoga te kako se on odnosi prema srodnim indoeuropskim i baltoslavenskim jezicima.

Popovićeva *Povijest srpskohrvatskoga jezika* (1960) više se bavi poviješću dodira štokavskih idioma sa susjednim jezicima nego što sustavno objašnjava razvitak njihovih fonoloških i gramatičkih sustava, a osim toga, pisana je kao povijest jedinstvenoga »hrvatskosrpskoga« jezika, kao i Vukovićeva *Istorija srpskohrvatskog jezika* (1974), koja sadrži samo povijesnu fonologiju.

Mogušev je *Fonološki razvoj hrvatskoga jezika* (1972) opsegom vrlo kratak i ne uključuje morfologiju, a jedina potpuna povijesna gramatika hrvatskoga na hrvatskom jeziku, Jurišićev *Nacrt hrvatske slovnice* (pretisak 1992), posve je zastarjela i teorijski prevladana[1]. Nedavno objavljena *Povijesna gramatika hrvatskoga* Georga Holzera (2007) sadrži samo uvod i povijesnu fonologiju od praslavenskoga do suvremenoga standardnog jezika, sa sjajno razrađenom relativnom kronologijom glasovnih i akcenatskih promjena.

Iako je ona za stručnjaka nezaobilazan priručnik, nestručnjaku se njome nije lako služiti (međutim, dobro je pitanje komu je osim stručnjacima povijesna gramatika hrvatskoga uopće zanimljiva).

Studentima Holzerova gramatika također neće biti primjerenim udžbenikom, jer pretpostavlja prilično velika predznanja.

[1] Posve se zastarjelima mogu smatrati i priručnici Đure Daničića (1874), Ivana Broza (1911), Augusta Leskiena (1914), kao i *Istorija srpskohrvatskog jezika* Aleksandra Belića (1960-1969).

Naravno, povijest hrvatskih glasova i oblika moguće je pronaći u poredbenim gramatikama slavenskih jezika, npr. u velikim sintezama Václava Vondráka (1924), Andréa Vaillanta (1950-1977), Rajka Nahtigala (1952), Herberta Bräuera (1961), Peetera Arumaae (1964-1985), Georgea Yuryja Shevelova (1964), Arnošta Lamprechta (1987), Zdzisława Stiebera (1989), Charlesa Edwarda Townsenda i Laure Jande (1996) pa i u priručnicima na hrvatskom jeziku Stjepana Ivšića (1970) i Milana Mihaljevića (2002).

Međutim, niti jedan od navedenih slavističkih priručnika (s izuzetkom Mihaljevićeva, koji ne sadrži morfologiju) ne uzima u obzir najnovije spoznaje suvremene indoeuropeistike.

Rekonstrukcija praslavenskoga u njima redovito polazi od danas prevladane rekonstrukcije indoeuropskoga prajezika. Nadalje, iako se slavisti danas uglavnom slažu da povijest slavenskih jezika nije moguće razumjeti bez usporedbe s razvitkom baltijskih jezika, njihovih najbližih srodnika, u slavističkim su priručnicima baltijski jezici redovito zanemareni, ili tek površno prikazani. Smatram da nije moguće pisati iscrpnu povijest nijednoga slavenskog jezika bez usporednoga prikaza razvitka u baltijskim jezicima. Naposljetku, hrvatska jezična građa koju je moguće iščitati iz velikih slavističkih priručnika redovito se ograničuje na standardni jezik, dok je veliko bogatstvo hrvatskih narječja u njima često zanemareno.

Na ovom mjestu želim reći još nešto, što se zacijelo mnogim mojim kolegama slavistima i indoeuropeistima neće svidjeti. Naime, čitajući novije prikaze povijesne gramatike slavenskih jezika, ne mogu se oteti dojmu da su oni nepotrebno zakomplicirani.

Naravno, mi ne možemo birati hoće li se jezici tijekom povijesti razvijati na jednostavan, ili na kompliciran način. Razvitak nekih jezika, primjerice, otočnokeltskih jezika početkom 1. tisućljeća po. Kr., doista je neobično složen i to je neugodna činjenica kojoj se lingvist mora prilagoditi. Međutim, u takvim nedvojbeno kompliciranim slučajevima lingvisti različitih teorijskih uvjerenja obično dolaze do jedinstvenih, premda složenih rješenja, odnosno stvara se *communis opinio*. A kada takav *communis opinio* ne postoji, odnosno kada je svaka od konkurentskih teorija komplicirana *na različit način*, to je dobar pokazatelj da je nešto u pristupu problemu pogrešno.

U slavistici o mnogim ključnim pitanjima razvitka slavenskoga prajezika još nema konsenzusa i nikakav *communis opinio* nije na vidiku. Osobito se to odnosi na temeljne probleme kao što su odrazi suglasnika i samoglasnika na kraju riječi, što u najvećoj mjeri određuje i različite teorije slavenske dijakronijske morfologije.

Takvo je stanje, prema mojem mišljenju, rezultat nesumjerljivih razlika u pogledima o tome što su fonetski plauzibilne glasovne promjene, u kojoj se mjeri

opravdano u povijesnim objašnjenjima pozivati na analogije, kako ocijenjivati vjerojatnost različitih mogućih analogija, koliko primjera neke glasovne promjene treba pronaći da bi se pretpostavio glasovni zakon itd.

Moje me dugogodišnje iskustvo u proučavanju povijesti, ne samo slavenskih jezika, poučava da o takvim pitanjima nikada neće ni doći do konsenzusa, jer je on načelno i nije moguć: nema objektivnoga načina da se utvrdi je li jednostavnije pretpostaviti jednu analošku promjenu ili dvije glasovne promjene koje nekome mogu izgledati fonetski neplauzibilnima. Je li bolje pretpostaviti analoške promjene koje su u skladu s nekim općenitim načelom o strukturi prajezičnoga sustava (npr. »težnjom za sinharmonizmom sloga u praslavenskome«), ili glasovne promjene koje ne uzimaju u obzir strukturu prajezičnoga sustava?

Što će komu izgledati uvjerljivim posve je subjektivno i nerijetko sam doživio da teze, koje se lingvistima čine očiglednima, drugi smatraju nategnutima ili čak apsurdnima. »Stupanj uvjerljivosti« teza u povijesnoj lingvistici ni na koji način nije moguće kvantificirati. Pa ipak, vjerujem da situacija nije posve bezizgledna prihvatimo li jedno jednostavno metodološko načelo i dosljedno ga se držimo u svim pojedinačnim slučajevima. Odnosno, da je mjera ekonomičnosti povijesnoga objašnjenja jednostavno *broj* promjena koje valja pretpostaviti da bi se izveli posvjedočeni oblici. Pri tome za rekurzivnim glasovnim promjenama treba posezati prije nego za analogijama[2], čak i kad je broj primjera na kojima se temelji neko glasovno pravilo malen.

Pitanja o fonetskoj plauzibilnosti glasovnih promjena ili o mjeri u kojoj su jezične promjene sustavno motivirane (»u skladu s težnjama sustava«, što god to značilo) mogu se postavljati samo pri usporedbi dvaju objašnjenja koja su, prema gore navedenom kriteriju, jednako ekonomična, ali ne i pri usporedbi dviju teorija od kojih jedna mora pretpostaviti znatno više jezičnih promjena od druge.

U ovoj sam se gramatici nastojao sustavno pridržavati upravo navedenih načela ekonomije povijesnih objašnjenja. To osobito dolazi do izražaja u prikazu glasovnih promjena na kraju riječi, čime se na nov način objašnjava razvitak velikog broja gramatičkih nastavaka u praslavenskom, općeslavenskom i hrvatskom; u kojoj je mjeri navedeni pristup jednostavniji i uvjerljiviji od onih do sada ponuđenih, moraju prosuditi drugi.

Pišući ovu knjigu često sam se pitao koliko je opravdano pisati povijest hrvatskog jezika polazeći od indoeuropskoga, dakle od najranijega prajezika koji se može rekonstruirati poredbenopovijesnom metodom. Većina povijesnih gramatika slavenskih jezika polazi od praslavenskoga jezika kao danoga, iscrpno prikazujući samo promjene koje su se odvile nakon praslavenskoga razdoblja[3].

[2] Pojmovi rekurzivnih glasovnih promjena objašnjeni su u KPG § 15.

[3] Iznimka je, primjerice, povijesna gramatika bugarskoga jezika Jacka Feuilleta (1999).

Međutim, treba jasno reći da praslavenski jezik nije nešto zadano i da se ne može jednoznačno rekonstruirati samo na temelju posvjedočenih slavenskih jezika.

Ishodište iz kojega su potekli slavenski jezici, pa tako i hrvatski, možemo sagledati samo usporedbom s drugim indoeuropskim jezicima, a ishodište iz kojega polazimo u velikoj mjeri određuje stazu na kojoj se zrcali povijest hrvatskoga jezika.

Polazeći od indoeuropskoga prajezika sagledavamo razvitak hrvatskoga uvijek iz jedne, jedinstvene perspektive, primijenjujući poredbenopovijesnu metodu u najvećoj mjeri dosljedno.

Međutim, s obzirom na to da nisam želio tekst ove gramatike nepotrebno opteretiti razmatranjem problema o kojima sam već opširnije pisao prije desetak godina, redovito sam upućivao na odjeljke svoje *Kratke poredbenopovijesne gramatike latinskoga jezika* (*KPG*), gdje su neki detalji rekonstrukcije indoeuropskoga prajezika podrobnije objašnjeni nego u ovoj knjizi. Ondje će zainteresirani čitatelj pronaći i opsežniju bibliografiju o pojedinim indoeuropeističkim problemima.

Iako je ova gramatika prva iscprna poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika, barem u posljednjih pola stoljeća, njezine ambicije nisu prevelike: pisana je više kao sinteza tuđih, negoli kao rezultat vlastitih istraživanja, osobito u prikazu novijih promjena u razvitku od praslavenskoga do suvremenoga hrvatskog jezika. Ona zbog toga ni na koji način ne može zamijeniti Holzerovu povijesnu fonologiju hrvatskoga jezika, već joj samo može biti korisnom dopunom. Primjerice, Holzerova knjiga ne sadrži prikaz glasovnih promjena na kraju riječi u praslavenskom i općeslavenskom, a upravo su te promjene ključne za razumijevanje razvitka slavenske i hrvatske morfologije.

Vjerujem da je novi sustav pravila o glasovnim odrazima na kraju riječi, koji je izložen u ovoj gramatici (§ 117 i dalje), precizniji, jednostavniji i konzistentniji od svih do sada iznesenih.

Također, Holzerovoj relativnoj kronologiji starijih glasovnih promjena u ovoj je knjizi dodana apsolutna kronologija glasovnih i morfoloških promjena, u onoj mjeri u kojoj se ta kronologija može iščitati iz datiranih tekstova. Pri tome svaki apsolutni datum koji se navodi treba shvatiti kao *terminus ante quem* i to uvijek za barem jedan od štokavskih govora.

Pojedine su se jezične promjene gdjekad odvijale u različitim vremenima u raznim govorima, od kojih većina u ranijim razdobljima nije dovoljno dobro dokumentirana. S druge strane, pod utjecajem crkvenoslavenskoga jezika ili arhaičnih čakavskih govora, u štokavskim se tekstovima često pojavljuju oblici koji su iz govornoga jezika morali iščeznuti stoljećima prije. Zbog svega se toga bojim da o apsolutnoj kronologiji mnogih jezičnih promjena ni u ovoj gramatici nije još rečena posljednja riječ.

Moja su vlastita jezičnopovijesna istraživanja do sada bila posvećena uglavnom starijim razdobljima pretpovijesti hrvatskoga jezika, odnosno razvitku baltoslavenskoga i praslavenskoga iz indoeuropskog prajezika.

O tome sam do sada objavio više članaka, koji su u ovoj knjizi rezimirani i uklopljeni u širu perspektivu razvitka hrvatskih glasova i oblika. Zato se nadam da će takav pristup omogućiti našim čitateljima i studentima, koji ne znaju klasične jezike i njihove davno izumrle indoeuropske srodnike, da na neki način povežu rezultate poredbenih indoeuropeističkih istraživanja sa svojim vlastitim iskustvom, odnosno s poviješću i sadašnjošću svojega materinskog jezika.

Na koncu, u ovoj je knjizi prikazana povijest glasova i oblika samo standardnoga hrvatskog jezika, dok se odstupanja od standarda u našim narječjima u pravilu navode, ali ne prikazuju na sustavan način. Redovito sam iznosio samo onoliko dijalekatne građe koliko mi se učinilo potrebnim da bi čitatelj stekao vjerodostojnu sliku o raznolikosti naših govorā koji se svi s jednakim pravom mogu nazivati hrvatskima. Pa ipak, obuhvatnu zajedničku povijest svih triju hrvatskih narječja tek bi trebalo napisati.

Konačno, moram naglasiti da su mnoge teme razrađene u ovoj gramatici bile predmetom mojih redovitih predavanja na zagrebačkom Sveučilištu, ali i pozvanih predavanja što sam ih održao na sveučilištima u Beču (2001), Bonnu i Leidenu (2002), Sarajevu (2004) te Ljubljani i Helsinkiju (2006). Studentima i profesorima, slušačima tih predavanja, zahvalan sam na poticajnim kritikama i komentarima zahvaljujući kojima sam, nadam se, u ovoj knjizi uspio jasnije izraziti svoje stavove.

Velik su utjecaj na moje poglede o praslavenskome jeziku, te o relativnoj i apsolutnoj kronologiji glasovnih promjena u praslavenskom i općeslavenskom razdoblju, svojim fundamentalnim istraživanjima imali Georg Holzer i Frederik Kortlandt. Pa iako se s njihovim mišljenjima uvijek i ne slažem, moj je dug radovima ove dvojice lingvista očigledan već i prema brojnim mjestima na kojima na njihove izvore i upućujem.

Moj se, pak, pogled na povijest hrvatskoga jezika u osnovi nadovezuje na istraživanja Dalibora Brozovića, Radoslava Katičića i Milana Moguša. Njima dugujem većinu onoga što znam, ili mislim da znam, o onome što bi povijesna gramatika hrvatskoga jezika trebala obuhvaćati.

Treba reći i to da je moj pristup poredbenopovijesnoj gramatici hrvatskog jezika izrazito lingvistički, a lingvistička je analiza uvijek omogućena tek pažljivim filološkim istraživanjem tekstova na analiziranom jeziku. Stoga ova gramatika ne bi bila moguća da bogata književna baština hrvatskoga jezika nije filološki temeljito istražena u radovima Eduarda Hercigonje, Dragice Malić, Anice Nazor, Josipa Bratulića i drugih naših filologa i jezikoslovaca.

Recenzenti ove knjige, Stjepan Damjanović i Josip Lisac, pažljivo su pročitali rukopis i upozorili me na određene greške i nedosljednosti, na čemu sam im osobito zahvalan. Za sve preostale pogreške odgovornost je isključivo moja.

Radeći na poredbenopovijesnoj gramatici hrvatskoga jezika uvelike sam se služio građom koju prikupljam za etimološki rječnik hrvatskoga, koji izrađujem u sklopu znanstvenoga projekta Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Direktorici Instituta, Dunji Rončević-Brozović, dugujem zahvalnost što mi je omogućila izvrsne uvjete za taj posao.

Pisanje je ove knjige, dakako, zahtijevalo da naučim mnogo o disciplinama koje nisam studirao niti se njima prije bavio, a bez čijeg poznavanja bi ona ostala nepotpunom ili nedopustivo površnom. Svjestan sam da ne bih mogao odvojiti dovoljno vremena za taj naporan posao da nije bilo razumijevanja i postojane podrške moje supruge Maje i mojih sinova Luje, Mavra i Frana, na čemu sam im duboko zahvalan.

Na kraju, neposredni poticaj da dovršim ovu gramatiku dugujem glavnoj urednici Matice hrvatske Jeleni Hekman. Bez toga poticaja ona bi zacijelo ostala samo još jednim od mojih brojnih nedovršenih planova.

POREDBENOPOVIJESNA GRAMATIKA HRVATSKOGA JEZIKA

POPIS KRATICA

A) JEZICI

alb. = albanski
arap. = arapski
arm. = armenski
at. = atički
av. = avestički
bsl. = baltoslavenski
bug. = bugarski
csl. = crkvenoslavenski
čak. = čakavski
dluž. = donjolužički
dor. = dorski
eng. = engleski
eol. = eolski
falisk. = faliskički
fr. = francuski
gal. = galski
gluž. = gornjolužički
got. = gotski
gr. = grčki
het. = hetitski
hom. = homerski (grčki)
hrv. = hrvatski (standardni jezik ako nije drukčije naznačeno)
ie. = indoeuropski
ir. = irski
jon. = jonski
kajk. = kajkavski
kelt. = keltski
lat. = latinski
latv. = latvijski
lit. = litavski
luv. = luvijski
mađ. = mađarski
mesap. = mesapski
mik. = mikenski
mlet. = mletački
nizoz. = nizozemski
njem. = njemački
općeslav. = općeslavenski
osk. = oskički
polap. = polapski
polj. = poljski
rcsl. = ruskocrkvenoslavenski
rus. = ruski
skr. = sanskrt
slov. = slovenski
slovač. = slovački
srp. = srpski
scsl. = srpskocrkvenoslavenski
st.– = staro-
stir. = staroirski
stisl. = staroislandski
stnord. = staronordijski
stprus. = staropruski
stvnj. = starovisokonjemački
šp. = španjolski
štok. = štokavski
tal. = talijanski
tememat. = temematski
toh. A = toharski A
toh. B = toharski B
tur. = turski
ukr. = ukrajinski
umb. = umbrijski
ved. = vedski
velš. = velški
vlat. = vulgarnolatinski
zjsl. = (pra-)zapadnojužnoslavenski

B) GRAMATIČKI POJMOVI

A = akuzativ
a. p. = akcenatska paradigma
Abl. = ablativ
aor. = aorist
D = dativ
du. = dvojina
G = genitiv
I = instrumental
imp. = imperativ
impf. = imperfekt
jd. = jednina
komp. = komparativ
konj. = konjunktiv
L = lokativ
m. = muški rod
mn. = množina
N = nominativ
nesvrš. = nesvršeni
part. = particip
pas. = pasiv, pasivni
perf. = perfekt
prez. = prezent
sr. = srednji rod
svrš. = svršeni

V = vokativ

ž. = ženski rod

> = »daje«

< = »postalo je od«

>> = »postalo je analogijom«

* neposvjedočeni jezični oblik

** oblik za koji se tvrdi da ne postoji ili da nije postojao

[ ] fonetska transkripcija (približan izgovor)

{...} skup glasova od kojih bilo koji može sudjelovati u nekoj glasovnoj promjeni

O IZGOVORU I TRANSLITERACIJI

A) Slavenski: *ą*, *ę* – nazalni samoglasnici kakvi i danas postoje u poljskom jeziku; *ě* – »jat«, samoglasnik čiji izgovor u staroslavenskom nije posve sigurno utvrđen, a vjerojatno se izgovarao kao dugo, zatvoreno *e*; *y* – »jeri«, »stražnje i« u staroslavenskom, ruskom i poljskom (postoje razlike u izgovoru u tim trima jezicima); *ł* – poljsko »tvrdo l«, u standardnom izgovoru izgovara se kao [w]; poljski *ś* i *ź* su »meki« *š* i *ž*, *ń* je [nj], *cz* se izgovara kao [č], *sz* je [š], a *ż* je [ž]; poljsko *ó* se izgovara kao [u]. Staroslavenski *ъ* »jor« i *ь* »jer« nazivaju se i poluglasovi. Vjerojatno su se izgovarali kao kratki *i* i *u* (ponekad se i transliteriraju kao *ĭ* i *ŭ*); *x* je velarni frikativ u stsl. i u ruskome (gdjekada se transliterira i kao *h* ili *ch*).

B) Baltijski: litavsko *ė* je dugo zatvoreno [ẹ], samoglasnici *ą*, *ę*, *į*, *ų* izgovaraju se kao dugi samoglasnici (u starolitavskom su bili nosni), *ū* je dugo [u:], a *y* dugo [i:].

Grafemi *č*, *ž*, *š* i *dž* izgovaraju se približno kao u hrvatskome.

Samoglasnik *i* neposredno iza suglasnika ispred samoglasnika označava palatalizaciju suglasnika, a ne prvi dio dvoglasa.

Jedini pravi dvoglas s početnim *i* u litavskome je [ie], npr. u riječi *diẽvas* [d'ievas] »bog«.

C) Sanskrt: *ś*, *ḷ*, *ṭ*, *ḍ*, *ṇ* – cerebralni ili retrofleksni suglasnici, tvoreni pritiskom jezika uz tvrdo nepce. Gdjekada se umjesto *ś* isti cerebralni frikativ transliterira i kao *ṣ*. Frikativ *ś* je palatalizirano [s^j], koje se u nekim sustavima transliteracije bilježi i kao *ç*. Afrikata *c* izgovara se kao [tš], a *j* kao [dž]. *ṃ* »anusvara« označuje nazalizaciju prethodnoga samoglasnika, a *ḥ* »visarga« obično laringalno [h]. Samoglasnici *e* i *o* u nekim se sustavima transliteracije bilježe kao dugi *ē* i *ō*, no u sanskrtu njihova duljina nije razlikovna.

D) Grčki: na užas klasičara, koristio sam standardnu latiničku transliteraciju umjesto grčkoga alfabeta. Tomu je razlog moje neugodno iskustvo s rezultatima slaganja grčkoga teksta kada god sam taj posao prepustio grafičkim urednicima, a s grčkim fontovima redovito nastaju problemi čak i pri konverziji u pdf-format.

Budući da poznavanje grčkoga pravopisa već odavna (nažalost) ne predstavlja dio opće kulture, u ovoj sam knjizi tradiciju bilježenja grčkih primjera žrtvovao poradi korisnosti i pouzdanosti teksta.

Stoga se slova »fi«, »theta« i »hi« transliteriraju kao *ph*, *th* i *kh* (u klasičnom su se razdoblju njima označeni glasovi i izgovarali kao aspirirani okluzivi).

Slova »psi« i »ksi« transliteriraju se kao *ps* i *ks*, a slova za duge samoglasnike (»omega« i »eta«) u transliteraciji nose duljinu, a izgovarali su se kao dugi samoglasnici ([ō], [ē]).

Treba upozoriti i da je »oštri hak« (*spiritus asper*) transliteriran kao *h*-, a samoglasnik »ipsilon« kao *y* (osim kad je drugi dio diftonga, kada se bilježi kao *u*, npr. u riječi *leukós* »bijel«).

Sonant *n* pisao se slovom »gama« ispred velarnih okluziva, stoga se transliterira kao *g*, usp. gr. *anágkē* »nužda« izg. [anánkē].

E) Gotski i ostali stari germanski jezici: gotski dvoglasi *aí, aú* čitaju se kao samoglasnici [e] i [o], a suglasnik *þ* je interdentalni frikativ (kao u engleskoj riječi *thing* »stvar«).

F) Ostali jezici: u toharskome se većina slova čita kao u transliteriranim sanskrtskim tekstovima, jedino je *ṃ* posve obično *n*, a samoglasnik transliteriran kao *ä* neki čitaju kao njemačko [ü], a drugi kao neodređeno »šva« [ə].

Zapravo nitko ne zna kako se taj samoglasnik izgovarao.

Hetitsko se *z* izgovara kao [ts], a *š* kao [s]. U albanskome je *ç* [č], *xh* je [dž], *x* je [dz], *q* je palatalizirano [kʲ], a *gj* je palatalizirano [gʲ].

Grafem *sh* čita se kao [š], *th* kao interdentalni frikativ [þ], a *dh* kao njegov zvučni par [ð].

Samoglasnik *ë* je »šva« [ə], vokal neodređene artikulacije.

U armenskome se aspirirani okluzivi bilježe s hakom, tj. *pʿ, tʿ, kʿ* = [pʰ, tʰ, kʰ].

Likvida *ł* se izgovara kao poljsko »tvrdo l«, a *ṙ* je udvostručeno [rr]. Afrikata *ǰ* je [dž], a *j* je [dz].

U staroirskome se samoglasnici s akutskim znakom (npr. *á, í, é* itd.) izgovaraju kao dugi samoglasnici.

U sredini i na kraju riječi zvučni se okluzivi [b, d, g] pišu kao bezvučni *p, t, c*, a bezvučni se okluzivi [p, t, k] pišu udvojeno *pp, tt, cc*.

Bezvučni se frikativi [f, þ i x] pišu kao *f, th* i *ch*.

Slična pravila o pisanju frikativa i okluziva vrijede i u srednjovelškome.

Bilježeći izgovor pojedinih glasova (osobito u jezicima i dijalektima bez pisane tradicije) koristili smo standardnu IPA fonetsku transkripciju.

BILJEŠKA O NAGLASCIMA

Svi su hrvatski primjeri naglašeni, osim u tablicama morfoloških podudarnosti i u citatima.

U tablicama morfoloških podudarnosti riječi nisam naglašavao zbog postojanja različitih naglasnih paradigmi kod promjenjivih riječi u praslavenskome i u hrvatskome.

Naime, u protivnom bi, da čitatelj (osobito početnik) ne bi bio zbunjen, trebalo navoditi primjere deklinacije i konjugacije za svaku naglasnu paradigmu, a to bi višestruko povećalo opseg ove gramatike.

Jedino sam kod zamjenica odstupio od toga načela, jer gotovo svaka zamjenica ima različit obrazac akcentuacije u paradigmi. Ako nije drukčije naznačeno, slijedio sam novoštokavsku normativnu akcentuaciju onako kako je ona odražena u rječniku Ivekovića i Broza (IB).

U suvremenom je standardu ta normativna akcentuacija u previranju i neke se riječi danas naglašavaju drugačije, čak i u govoru obrazovanih govornika.

U mnogim slučajevima postoji kolebanje, o čem svjedoči različito naglašavanje mnogih riječi u suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika (usp. npr. Anić, Šonje i HER).

Slovenski su primjeri naglašavani uglavnom prema Snojevu *Etimološkom rječniku* (Snoj).

Primjeri iz litavskoga i latvijskoga nose naglaske kakvi su u standardnim jezicima, kao i ruski i bugarski primjeri (prema Vasmeru i BER), a naglasci su na sanskrtskim primjerima onakvi kakve pronalazimo u najstarijim akcentuiranim vedskim tekstovima (prema Mayrhoferu).

I.
UVOD

HRVATSKI MEĐU INDOEUROPSKIM I BALTOSLAVENSKIM JEZICIMA

§ 1 Hrvatski se zajedno s ostalim baltoslavenskim jezicima svrstava u indoeuropsku porodicu jezika. Ta se porodica sastoji od sljedećih grana[4]:

1. Anatolijski jezici:
   a) staroanatolijski: hetitski, luvijski i palajski
   b) novoanatolijski: lidijski, likijski A, likijski B, karijski, eventualno i pisidijski
2. Indoiranski jezici:
   a) indijski: staroindijski (vedski, sanskrt), srednjoindijski (pali, mahara-štri, šauraseni itd.), novoindijski (hindski, bengalski itd.)
   b) dardski ili kafirski (kati itd.)
   c) iranski: staroiranski (avestički, staroperzijski, medijski, skitski), srednjoiranski (pehlevi, partski, sogdijski, hotansko-sakski), novoiranski (perzijski, pašto ili afganski, baludžski itd.)
3. Grčki jezik s brojnim dijalektima, među kojima se ističu mikenski, jonsko-atički, eolski, dorski, arkadijsko-ciparski i pamfilijski
4. Italski jezici:
   a) oskičko-umbrijski (oskički, umbrijski, pelignijski, marucinski itd.)
   b) latinsko-faliskički (latinski i faliskički). Iz latinskoga su nastali brojni romanski jezici (talijanski, francuski, španjolski, portugalski, rumunjski, sardski, dalmatski, retoromanski itd.)
5. Keltski jezici:
   a) otočni (irski, škotski, manski, velški, bretonski i kornički)
   b) kontinentalni (lepontijski, galski)
   c) keltiberski
6. Germanski jezici:
   a) istočni (gotski, vandalski, burgundski itd.)
   b) sjeverni (islandski, norveški, ferski, švedski, danski) c) zapadni (engleski, frizijski, nizozemski, niskonjemački, visokonjemački itd.)

[4] Opširnije o ie. jezicima v. u KPG § 5.

7. Armenski jezik
8. Toharski jezici (toharski A i B)
9. Albanski jezik
10. Baltoslavenski jezici

Osim navedenih grana indoeuropske jezične porodice, postoji još niz indoeuropskih jezika koji su preslabo posvjedočeni da bi se mogli jednoznačno svrstati u neku od grana, ili pak predstavljaju samostalne grane ie. jezika.

Među njima se ističu frigijski (jezik koji se govorio u Maloj Aziji u 1. tisućljeću pr. Kr. i početkom 1. tisućljeća p. Kr.), venetski (jezik sjeveroistočne Italije prije rimskih osvajanja), mesapski (predrimski jezik u današnjoj Apuliji), luzitanski (predrimski jezik današnjega Portugala), trački (predrimski jezik današnje Bugarske), dački (jezik današnje Rumunjske i sjeverne Bugarske) itd.

§ 2 Tradicionalno se baltoslavenski jezici dijele na dvije grane, baltijsku i slavensku, a baltijska se grana dijeli na istočnobaltijski i zapadnobaltijski odvjetak. Istočnobaltijski su jezici litavski i latvijski (ili letonski), a zapadnobaltijski su staropruski i slabo posvjedočeni jatvinški.

Budući da su baltijski jezici u pretpovijesti bili rasprostranjeni daleko istočnije i južnije od područja gdje se danas govore (u Rusiji sve do rijeke *Oke* u Podmoskovlju, a u Ukrajini gotovo do Kijeva), ostaje nejasnim u kakvom su odnosu ti istočni i južni baltijski idiomi bili prema posvjedočenim baltijskim jezicima[5].

Neki su lingvisti spremni svrstati ih u posebnu granu baltijskih jezika samo na temelju njihovih onomastičkih ostataka[6].

Valja istaknuti da postoji i alternativna podjela baltoslavenskih jezika, prema kojoj se oni od početka dijele na tri grane – istočnobaltijsku, zapadnobaltijsku i slavensku.

Prema toj podjeli, koju su prvi predložili ruski lingvisti V. V. Ivanov i V. N. Toporov, praslavenski bi bio jedan rubni baltijski dijalekt, u genetskom smislu ravnopravan drugim dvjema granama baltijskoga[7].

Tu teoriju i mi smatramo najvjerojatnijom, iz razloga u koje na ovom mjestu ne možemo ulaziti. Stoga ćemo sada samo nabrojati baltoslavenske jezike i navesti najvažnije činjenice iz njihove povijesti, dok će genetski odnosi među njima postati jasniji na temelju usporedbe razvitka njihovih fonoloških i gramatičkih sustava u drugom i trećem dijelu ove knjige.

[5] O najranijoj prošlosti Balta i njihovoj rasprostranjenosti u pretpovijesti v. Gimbutas 1963.

[6] V. Dini 2000. Na zapadu se baltijski jezici nikad nisu prostirali dalje od ušća Visle, usprkos mišljenju nekih baltista.

[7] V. Matasović 1994b i v. § 42-44.

A) BALTIJSKI JEZICI

§ 3 Staropruski je poznat na osnovi svega pet duljih jezičnih spomenika. To su:

(1) *Elbinški rječnik*, popis od 802 staropruske riječi s njemačkim ekvivalentima, nastao u 14. st. i sačuvan u samostanu u Elbingu.

(2) Rječnik Simona Grunaua, očuvan u *Pruskoj kronici* toga autora (početak 16. st.); opsegom znatno manji od elbinškoga (svega 100 riječi i nekoliko fraza), ovaj je rječnik i znatno manje pouzdan jer njegov autor po svoj prilici uopće nije znao staropruski.

(3) *Prvi katekizam*, prijevod Lutherova vjerskog priručnika, objavljen 1545.

(4) *Drugi katekizam*, popravljena verzija istoga prijevoda, također iz 1545. Premda sadrže u osnovi isti tekst, *Prvi i Drugi katekizam* razlikuju se nekim glasovnim obilježjima, što upućuje na zaključak da je redaktor *Drugoga katekizma* koristio različite izvore od prevodioca *Prvoga*.

(5) *Treći katekizam* ili *Enhiridion*, prijevod Lutherova *Maloga katekizma*; taj se tekst pojavio 1561. i predstavlja najopsežniji i najpažljivije napisani tekst na staropruskome.

Njegov prevoditelj, pastor Abel Will, nastojao je u pismu zabilježiti i staropruske intonacije pa je tako *Enhiridion* jedini akcentuirani tekst na staropruskome. Osim pet »kanonskih« staropruskih tekstova postoji još niz fragmenata, kao što je 1973. otkriveni *Bazelski epigram*.

Staropruski je jezik zabilježen u doba kad je već zacijelo izumirao. Prema jednom anonimnom autoru s konca 17. st., 1677. je umro posljednji izvorni govornik toga jezika. Staropruski je jezik sigurno bio dijalekatski jako raščlanjen, a različiti su dijalekti ostavili traga i u očuvanim spomenicima toga jezika.

Čini se da je autor *Elbinškoga rječnika* prikupljao podatke od govornika različitih dijalekata, premda je opće mišljenje da je taj rječnik nastao negdje na zapadu pruskoga područja (Pomesanija).

Katekizmi, pak, odražavaju jezik istočnih pruskih dijalekata (područje Sambije).

§ 4 Jatvinški je jezik Jatvinga, baltijskoga naroda koji je u srednjem vijeku živio u području Narewa, na granici Poljske i Bjelorusije.

O zapadnobaltijskoj pripadnosti jatvinškoga moglo se zaključivati isključivo na temelju onomastike, sve dok sedamdesetih godina nije objavljen jedan slučajno pronađeni spomenik toga jezika; radi se o jatvinško-poljskom rječniku *Pogańskie gwary z Narewu* koji je otkrio jedan amater-staretinar imenom Zinov.

Premda je original toga teksta uništen, sačuvani su Zinovljevi prijepisi, koji usprkos velikom broju grešaka potvrđuju da je izvorni dokument bio autentičan.

§ 5 Litavski je jezik posvjedočen od početka 16. st.; vjeruje se da su *Dzukijske molitve* nastale oko 1515., a još je starija jedna litavska molitva sačuvana u latinskom rukopisu *Tractatus sacerdotalis* iz 1503.

Nešto kasnije nastaju na litavskome tiskani vjerski tekstovi, kao rezultat reformacijskog, a poslije i protureformacijskoga pokreta.

Djela Martynasa Mažvydasa (ili Mosvyda, 1510-1561) tiskana su sredinom 16. st. kao rezultat napora pruskoga velikog vojvode Albrechta od Brandenburga (1490-1568) da Litavce pridobije za protestantizam; prva je tiskana knjiga na litavskome jedan Mažvydasov prijevod, *Katekizam* iz 1547.

Od djela nastalih na starolitavskome u 16-17. st. valja spomenuti katolički *Katekizam* (1595) i *Postillu* (1599) Mikalojusa Daukše (*Postilla* je prvi litavski akcentuirani tekst) te prijevod *Biblije* Johannesa Bretkea (ili Bretkūnasa, 1579-1590), koji je ostao neobjavljen (imao je, dakle, sličnu sudbinu kao i neobjavljeni Kašićev prijevod *Biblije* na hrvatski).

U 17. st. nastaju prva litavska gramatika (Daniel Klein, *Grammatica Lituanica,* 1653) i prvi poljsko-latinsko-litavski rječnik (*Dictionarium trium linguarum,* Konstantinas Širvydas 1620), a lijepa se književnost razvija od 18. st. (heksametarski spjev *Mėtai* »Godišnja doba« Christiana Donelaitisa).

U punom se smislu litavski jezik izgrađuje tek koncem 19. i početkom 20. st., kada su utvrđeni pravopis i gramatička norma. U doba se standardizacije osobito ističu radovi Jonasa Jablonskisa (1860-1930).

Tijekom neovisnosti Litve između dva svjetska rata (1922-1940) litavski je postao službenim jezikom Litve, a usprkos pritisku rusifikacije u sovjetskom razdoblju razvio se u moderan europski standardni jezik.

Danas litavskim govori oko dva milijuna i devetsto tisuća stanovnika Litve, a govornika toga jezika ima i među brojnom litavskom emigracijom, osobito u SAD-u.

Litavski se dijeli na dvije skupine dijalekata – *aukštaitske*, na temelju kojih je izgrađen i književni jezik, i *žemaitske.*

Aukštaitski se dijalekti govore na jugoistoku današnje Litve i u susjednim područjima Poljske i Bjelorusije, dok su žemaitski dijalekti ograničeni na sjeverozapadno područje Litve i pribaltičko područje nekadašnje Istočne Pruske (oko grada Klaipėde i južno prema Königsbergu).

Litavski se piše latinicom; stari pravopis oblikovan prema poljskomu, kao i brojne poljske grafeme, zamijenio je početkom 20. st. pravopis koji se i danas upotrebljava, a sadrži brojne grafeme i konvencije koje podsjećaju na češki.

§ 6 Latvijski (ili letonski) je posvjedočen od početka 16. st.

Prvim se spomenikom toga jezika smatra *Očenaš iz Uppsale*, a u približno isto doba (1530) valja datirati i *Duhovne pjesme* Johanna Ecka i Nikolausa Ramma. Prva je latvijska tiskana knjiga katolički katekizam (*Catechismus Catholicorum*) objavljena u Vilniusu 1585. Preveo ju je s njemačkoga E. Tolgsdorff.

Godinu dana poslije u Königsbergu je tiskan i luteranski katekizam na latvijskome. Georgius Mancelius (1583-1654) je napisao prvi priručnik i rječnik latvijskoga, a Johann Georg Rehehusen je 1644. objavio prvu latvijsku gramatiku (*Manuductio ad linguam lettonicam*).

Prijevod *Biblije* na latvijski Ernsta Glücka objavljen je na samom kraju 17. st. (1685-1694). Poput litavskoga, i latvijski se u književni i standardni jezik razvio tek koncem 19. i početkom 20. st., a osobito u doba neovisnosti Latvije (1922-1940).

Na oblikovanje latvijskoga standarda velik je utjecaj izvršio jezik latvijske narodne poezije, koju je sredinom 19. st. prikupljao Kiršjānis Bārons (1835-1923); veliki latvijski lingvist Jānis Endzelīns (1873-1961) i leksikograf K. Mühlenbach (1853-1916) dali su početkom 20. st. definitivan profil latvijskomu standardu.

Danas je latvijski službeni jezik Republike Latvije.

Latvijskim, kao materinskim jezikom, govori milijun šeststo devedeset tisuća stanovnika Latvije te još oko sto tisuća ljudi u inozemstvu, osobito u SAD-u i u zemljama bivšega SSSR-a.

Valja istaknuti da je latvijski drugi jezik za oko 260 tisuća stanovnika Latvije jer u toj zemlji Latvijci čine vrlo tanku većinu stanovništva (prema popisu iz 1989. samo 52% stanovnika Latvije su Latvijci).

Latvijski se jezik dijeli na tri skupine dijalekata: srednjolatvijski, tamijski (na sjeveru Latvije) i visokolatvijski (na jugoistoku).

Književni je jezik oblikovan na temelju srednjolatvijskih govora; visokolatvijski ili latgalijski neki su autori smatrali samostalnim jezikom. Latvijski se isprva pisao goticom, pravopisom koji je oblikovan prema njemačkomu, no početkom 20. st. goticu je zamijenila latinica.

§ 7 Suvremeni litavski i latvijski govore se na području na kojem su još u srednjem vijeku bila nastanjena i druga baltijska plemena.

Jezici su nekih među njima, npr. Kuronaca (u baltičkom priobalju) bili prilično različiti od suvremenih baltijskih jezika, a ostavili su traga u toponimiji i u osobitostima litavskih i latvijskih dijalekata.

Kuronski je jezik, primjerice, zacijelo pripadao zapadnobaltijskoj skupini[8].

B) SLAVENSKI JEZICI

§ 8 Ruski je jezik posvjedočen od 11. st., prije svega u tekstovima ruske redakcije crkvenoslavenskoga (*Ostromirovo evanđelje* iz 1056-1057., *Arhangelsko evanđelje* iz 1092., *Čudovski psaltir* iz 12. st. itd.). Najstariji se ruski tekstovi vežu uz dva središta, Novgorod i Kijev.

U Novgorodu su pronađeni i brojni natpisi pisani ćirilicom na brezovoj kori. Ti natpisi odražavaju, za razliku od ruskih crkvenoslavenskih tekstova, govorni oblik sjevernoruskih dijalekata 11-13. st.[9]

Kijevska je Rusija potrajala do tatarske najezde sredinom 13. st.; najstariji ruski tekstovi iz kijevskoga područja s punim se pravom mogu smatrati i najstarijim ukrajinskim tekstovima jer je na čitavom kulturnom prostoru od Novgoroda do Kijeva bio u upotrebi jedan općeistočnoslavenski književni jezik, koji je između ostalog pretrpio jak utjecaj staroslavenskoga, odnosno crkvenoslavenskoga.

Svjetovni tekstovi, kao *Slovo o vojni Igorevoj* iz 12. st. ili *Ruska pravda* (s konca 11. st.), u manjoj su mjeri pretrpjeli staroslavenski utjecaj. Suvremeni se ruski jezik oblikovao u 18. st. (Lomonosovljeva gramatika iz 1755) i početkom 19. st. (Puškinova djela).

Stari je pravopis, oblikovan prema staroslavenskomu, zamijenjen suvremenim u doba Oktobarske revolucije. Velika većina od 148 milijuna stanovnika Rusije govori ruski, bilo kao materinski, bilo kao drugi jezik, a ruski je i jezik kojim govore brojni Ukrajinci, Bjelorusi i Rusi u drugim zemljama bivšega SSSR-a.

Područje na kojem se govori ruski jezik predstavlja veliki dijalekatski kontinuum, od krajnjega sjevera (Murmansk) do granice s ukrajinskim. Na zapadu se ruski dijalekti postupno pretapaju s bjeloruskima te je granicu tih dvaju jezika moguće povući samo arbitrarno (primjerice, iz literature nije jasno leži

[8] Taj zaključak proizlazi iz toponima poput *Leipalingis* u kuronskom području (jedna je od tipičnih zapadnobaltijskih izoglosa očuvanost dvoglasa *ei*, koji prelazi u *ie* u istočnobaltijskome; usp. lit. *líepa*, latv. *liepa* »lipa«).

[9] V. Zaliznjak 2004.

li npr. Smolensk u ruskom ili u bjeloruskom području, premda je administrativno-politički u Rusiji). Između sjevernih i južnih ruskih dijalekata prostire se također široka prijelazna zona u pravcu Pskov-Moskva-Penza-Saratov; u toj prijelaznoj zoni leži i Moskva, čiji je gradski idiom jako utjecao na suvremeni standardni jezik.

§ 9 Najstarijim se bjeloruskim tekstovima mogu smatrati oni staroruski jezični spomenici koji pokazuju za bjeloruski tipična dijalekatska obilježja, primjerice ugovor grada Smolenska s Rigom i Gotlandom iz 1229.

Jedna je varijanta bjeloruskoga bila i službeni jezik Velikog vojvodstva Litve u 15-17. st. U tom se kontekstu pojavila i prva knjiga na bjeloruskome (Skorynina *Biblija*, 1517-1519).

Koncem 17. st. začetci bjeloruskoga književnog jezika bivaju potiskivani od poljskoga i ruskoga, a u carskoj Rusiji bjeloruski je bio i zabranjen. Tek početkom 20. st., a osobito u sovjetskom razdoblju, dolazi do standardizacije bjeloruskoga. Bjeloruski je danas službeni jezik Bjelorusije, uz ruski (od 1995).

Većina od 10,4 milijuna stanovnika Bjelorusije govori ruski, a bjeloruski se vrlo sporo probija kao jezik kulture i javne komunikacije. Bjeloruski se piše posebnom verzijom ćiriličnog pisma, a pravopis u većoj mjeri odražava izgovor (tj. slijedi fonološki princip) nego u ruskome.

§ 10 Ukrajinskim jezikom govori oko 40 milijuna ljudi, od toga 38 milijuna u Ukrajini, gdje je ukrajinski službeni jezik.

Većina Ukrajinaca govori i ruski, a neke su varijante ukrajinskoga snažno rusificirane. Staroruski jezik – jezik Kijevske Rusije – bio je u određenom smislu više staroukrajinski nego staroruski; to se očituje po nekim glasovnim obilježjima (npr. odsutnost »akanja«, izgovaranja samoglasnika /a/ u nenaglašenim slogovima na mjestu praslavenskoga *a). Tipična ukrajinska obilježja pojavljuju se u tekstovima iz Galicije i Volinje iz 12-13. st.

U stoljećima koja slijede ukrajinski je bio jezikom neobrazovanih nižih slojeva jer je plemstvo u ukrajinskim zemljama govorilo poljski ili ruski.

Tek u 18. st. dolazi do prvih pokušaja stvaranja pravih književnih djela na ukrajinskom (npr. spjev *Eneida* Kotljarevskoga iz 1798), no punu književnu zrelost ukrajinski doživljava tek u radovima Tarasa Ševčenka (1814-1861).

Ukrajinski se dijalekti dijele na tri skupine: sjevernu, jugozapadnu i jugoistočnu; na temelju jugoistočnih dijalekata (sa središtem u Kijevu) nastao je ukra-

jinski standard. I ukrajinski se, poput bjeloruskoga, piše prilagođenim oblikom ćirilice koji se razlikuje od ruske ćirilice.

§ 11 Poljski je jezik onomastički posvjedočen od 9. st. (*Bavarski geograf*), a glosama i izdvojenim frazama u izvorima iz 12. st. (npr. *Bula iz Gniezna*); prvi su tekstovi na staropoljskom iz 14. st.: to su *Svetokriške propovijedi* (*Kazania świętokrzyskie*) i *Florijanski psalterij* (*Psałterz floriański*).

Budući da je kršćanstvo u 10. st. u Poljsku došlo iz Češke, staropoljski je jezik isprva bio pod jakim utjecajem staročeškoga.

U 16. st. se na poljskome razvija lijepa književnost, pri čemu osobito valja istaknuti djela velikoga renesansnog pjesnika Jana Kochanowskoga. Niti u doba gubitka poljske neovisnosti (1795-1918) poljski nije prestao biti književnim jezikom visoke kulture, osobito u dijelovima poljskoga teritorija koji su pripali Austriji, sa središtem u Krakovu.

Danas poljskim govori oko 39 milijuna ljudi, od toga oko 37 milijuna u Poljskoj.

Nakon promjena granica 1939. i 1945. došlo je do brojnih preseljenja i miješanja izvornih poljskih dijalekata, što podsjeća na stanje nastalo nakon velikih seoba na srednjojužnoslavenskom području u 15-16. st.; tradicionalno se poljski dijalekti dijele na *velikopoljski* (oko Poznanja), *malopoljski* na jugu, sa središtem u Krakovu, *mazovski* ili *mazurski*, na srednjoj Visli oko Varšave te *šleski*, na zapadu, sa središtem u Katovicama. Standardni jezik ima dva jednakopravna oblika, jedan zasnovan na govoru Varšave, i drugi, oblikovan pod utjecajem krakovskoga govora.

§ 12 Kašupski neki lingvisti smatraju poljskim dijalektom, premda se u genetskom smislu nedvojbeno radi o samostalnom zapadnoslavenskom jeziku, kojega od poljskog odvaja cijeli niz starih izoglosa (izostanak metateze likvida, slobodni naglasak itd.).

Najstariji tekstovi na kašupskome sežu u 16. st; treba spomenuti nadasve *Duhovne pjesme Martina Luthera* koje je 1586. na kašupski preveo Szymon Krofey.

Govornici kašupskoga žive oko grada Gdanjska u Pribaltiku i od davnih su vremena izloženi polonizaciji i germanizaciji, tako da se u etničkom smislu Kašubi smatraju Poljacima ili Nijemcima. Koncem 19. st. bilo je pokušaja da se izgradi jedinstveni kašupski književni jezik, no oni nisu urodili plodom.

§ 13 Slovinski je jezik izumro oko 1900. Govorio se u sjevernoj Poljskoj, oko jezera Gardno, sjeveroistočno od Stolpa. Taj je jezik ostavio za sobom uglavnom narodnu poeziju i folklornu građu koju su prikupili poljski dijalektolozi.

Poput kašupskoga, i slovinski neki lingvisti (osobito Poljaci!) smatraju poljskim dijalektom, iako se zapravo radi o odvjetku dijalekatskoga kontinuuma koji je obuhvaćao zapadnoslavenske govore u Pribaltiku.

Ti su dijalekti osim kašupskoga i slovinskoga obuhvaćali i pomoranski, izumrli jezik Slavena koji su živjeli između ušća Odre i Visle, poznat samo iz onomastike, te polapski.

§ 14 Polapski je izumrli jezik Slavena koji su obitavali u sjevernoj Njemačkoj, oko Lüneburga na Labi.

Izumro je u prvoj polovini 18. st., ali je na tom jeziku sačuvano nekoliko tekstova: *Vocabularium Venedicum* koji je sastavio Christian Hennig (1679-1719), više varijanti molitve *Oče naš*, jedna molitva, nekoliko narodnih priča i jedna narodna pjesma.

Sve su te tekstove, osim jednoga, zabilježili njemački autori koji su pisali polapskomu jeziku neprilagođenim pravopisom.

Poljski, kašupski, slovinski, polapski i izumrli pomoranski zajedno se svrstavaju u skupinu zapadnoslavenskih jezika koja se naziva lehitskom.

§ 15 Češki je poznat iz onomastičke građe još od 10. st., a neki staroslavenski jezični spomenici (npr. *Praški listići*) odaju češke dijalekatske osobine.

U 13. st. imamo najstarije tekstove na češkome (npr. *Ostrovska pjesma*), a u 14. st. značajne književne spomenike: Dalimilovu *Aleksandreidu*, *Legendu o Katarini* itd.

U 15. st. češki jezik postaje nositeljem husitskoga reformatorskog pokreta i razvija se, prije svih ostalih slavenskih jezika (osim staroslavenskoga) u jezik visoke duhovne kulture.

Nakon poraza Čeha u ratu protiv Habsburgovaca (1620) češki uzmiče pred njemačkim kao jezik visoke kulture i civilizacije, no početkom 19. st. ponovno oživljava zahvaljujući djelatnosti prosvjetitelja i obnovitelja češke kulture, prije svega Jana Dobrovskoga (1753-1829) i Josefa Jungmanna (1773-1847)[10].

Danas češkim govori oko 10 milijuna ljudi, ponajviše u Češkoj Republici.

[10] Više o standardizaciji češkoga, u usporedbi sa standardizacijskim procesima kod drugih Slavena, v. u Sesar 1996.

Češki se dijalekti dijele na nekoliko skupina. Bohemski dijalekti (ili češki u pravom smislu) dijele se na zapadne, srednjočeške i istočne. Standardni je češki jezik zasnovan na srednjočeškim govorima sa središtem u Pragu.

Osim bohemskih dijalekata tu su i moravski (ili hanački), sa središtima u Brnu i Olomoucu, istočnomoravski (s prijelaznim moravsko-slovačkim govorima) i šleski (oko Ostrave i Opave).

Osnove češkoga pravopisa, s tipičnim dijakritičkim znakovima za slavenske palatale, oblikovale su se još u husitskom razdoblju; češki posjeduje jednu od najstarijih europskih pravopisnih tradicija.

§ 16 Budući da je slovačko područje tijekom povijesti pripadalo Ugarskoj, slovački se nije razvio u književni jezik sve do konca 18. st.

Prije toga u javnoj je upotrebi umjesto slovačkoga bio latinski, a za vjerske se potrebe upotrebljavao i češki; međutim, treba istaknuti da se već u češkim tekstovima iz husitskoga razdoblja (15. st.) mogu uočiti oblici koje valja pripisati slovačkomu.

Pokušaji izgradnje standardnoga slovačkog jezika pojavljuju se koncem 18. st. Na profiliranju slovačkoga standardnog jezika, kao različitoga od češkog, najviše su učinili Anton Bernolák (1762-1813), koji je početkom 19. st. nastojao zasnovati slovački standard na bazi zapadnoslovačkih govora, te Ľudovit Štúr (1815-1856), koji je sredinom 19. st. tomu suprotstavio standard zasnovan na temelju srednjoslovačkoga dijalekta. Štúrova je opcija konačno pobijedila na kongresu pisaca u Bratislavi (1851) te je srednjoslovački normiran kao standardni jezik u knjizi *Krátka mluvnica slovenská* (*Kratka slovačka gramatika*) Martina Hattale (1852).

Slovačkim govori oko 4,8 milijuna ljudi, većinom u Slovačkoj Republici.

Od tri skupine slovačkih dijalekata (zapadnoslovački, srednjoslovački i istočnoslovački) upravo se srednjoslovački, na kojem je utemeljen standard, najviše razlikuje od češkoga, s jedne strane, te od ukrajinskoga i poljskoga, s druge strane.

Postoje međutim dijalekatske osobitosti koje srednjoslovački povezuju s južnoslavenskim jezicima (npr. prijelaz *dl > *l*, metateza početnih skupina *arC, *alC pod cirkumfleksom u *raC*, *laC*, kraćenje slogova pod praslavenskim akutom itd[11].

§ 17 Lužičkosrpski (ili lužički) jezici predstavljaju ostatak idioma nekadašnjega slavenskojezičnog stanovništva jugoistočne Njemačke.

[11] V. npr. Horálek 1966.

Dijele se na gornjolužički i donjolužički jezik. Prvi je zapis na lužičkome gornjolužička *Budišinska zakletva* iz 1532. Lutherov Katekizam preveden je na donjolužički 1574. (Albin Moller), a na gornjolužički 1597. (Wacharius).

Sačuvani su i neki tekstovi iz 16. st. na danas izumrlim lužičkim dijalektima, npr. prijevod *Novoga Zavjeta* Miklawša Jakubice iz 1548. U 16. i 17. st. prevladavaju religijski tekstovi, a vjerska je podjela Gornjolužičana na katolike i luterane dovela do stvaranja dvaju književnih idioma, katoličkoga i protestantskoga.

Razlike su među njima prevladane tek u 19. st. stvaranjem zajedničkoga gornjolužičkog pravopisa i standardnog jezika.

U 18. i 19. st. razvija se na lužičkim jezicima i lijepa književnost, a narodni je pokret Lužičana osnažen osnivanjem kulturnih institucija kao što je Towarstwo Maćicy Serbskeje (Društvo matice lužičke), osnovano 1847. Donjolužičkim danas govori oko 15 tisuća ljudi u području njemačkoga grada Bautzena (lužički Budišyn), a gornjolužičkim oko 35 tisuća ljudi u području Cottbusa.

Govornici obaju jezika su dvojezični te uz lužički govore i njemački. Oba su lužička jezika zajedno s drugim pravima nacionalnih manjina zaštićena zakonima SR Njemačke, a postoje i brojne kulturne institucije koje njeguju lužičke jezike, poput kazališta, nakladne kuće »Domowina« iz Bautzena te Instituta za sorabistiku na Sveučilištu u Leipzigu.

§ 18 Među južnoslavenskim jezicima najstariji je posvjedočeni slavenski jezik – staroslavenski[12]; staroslavenski je u osnovi jezik okolice Soluna, kojim su govorili Konstantin (Ćiril) i Metod, apostoli Slavena. Taj je lokalni govor zacijelo već u njihovim prijevodima svetih spisa doživio određenu modifikaciju, bilo pod utjecajem govora sredine u kojoj su djelovali (Moravska, Panonija), bilo uslijed težnje prevoditelja da stvore naddijalektalan, općeslavenski književni jezik.

Na taj su jezik preveli osnovne vjerske priručnike, koji su nam očuvani u kasnijim prijepisima. Isprva su ti tekstovi pisani glagoljicom, pismom koje je izmislio Konstantin, no od kraja 9. st., pod utjecajem Bugarske, sve se više širi ćirilica, koja predstavlja adaptirani oblik grčke majuskule.

Tekstovi koji još dovoljno vjerno odražavaju jezik izvornih Konstantinovih i Metodovih prijevoda nazivaju se *kanonskima.*

Staroslavenski su kanonski tekstovi pisani glagoljicom *Kijevski listići, Marijinsko evanđelje, Zografsko evanđelje, Assemanijev izbornik, Sinajski psaltir, Sinajski molitvenik (euhologij), Kločev glagoljaš, Bojanski palimpsest* i *Makedonski*

[12] Isti se jezik gdjekada naziva i *starocrkvenoslavenskim* (usp. njem. *altkirchenslavisch*, eng. *Old Church Slavic*), *starobugarskim* (njem. *altbulgarisch*) i *općeslavenskim književnim jezikom.*

listići, a ćirilicom su pisani *Savina knjiga, Suprasaljski zbornik, Eninski apostol* i još neki fragmenti[13].

Jezik je prvih prijevoda svetih tekstova izvršio velik utjecaj na slavensku pismenost, osobito kod istočnih Slavena, Bugara i Srba, ali i kod Hrvata, zbog prisutnosti slavenskoga bogoslužja i upotrebe glagoljice u Hrvatskoj sve do 19. st.

U pojedinim su slavenskim sredinama u srednjem vijeku nastajali tekstovi čiji su autori pokušavali oponašati jezik kanonskih staroslavenskih tekstova, no u njihova su se djela probili utjecaji njihova dijalekta, odnosno živoga slavenskog idioma.

Jezik se tih kasnijih spomenika naziva *crkvenoslavenskim* i on od početka predstavlja umjetnu tvorevinu nastalu na osnovi miješanja staroslavenskih oblika s obilježjima tipičnim za pojedine slavenske jezike. Možemo razlikovati sljedeće crkvenoslavenske redakcije[14], odnosno sljedeće oblike crkvenoslavenskoga: 1. češko-moravsku[15]; 2. bugarsko-makedonsku; 3. rusku; 4. srpsku; 5. vlaško-rumunjsku[16]; 6. hrvatsku.

§ 19 Makedonski se jezik razvio na temelju dijalekata koji su u genetskom smislu blisko srodni staroslavenskomu jeziku. Međutim, pismenost se na makedonskom počela razvijati tek u 19. st. (radovi Dimitara i Konstantina Miladinova, Grigora Prličeva, Partenija Zografskoga) i na početku 20. st. (djela Koče Racina, 1908-1943).

U 19. st. makedonski se pisao ćirilicom i grčkim pismom, no naposljetku je prevladala ćirilica. Nakon Drugoga svjetskoga rata počeo se izgrađivati standardni makedonski jezik, osobito zahvaljujući naporima makedonskog lingvista B. Koneskoga (1921-1993).

Danas je makedonski službeni jezik Republike Makedonije; njime govori oko 1,5 milijuna ljudi, od čega 1,4 milijuna u Makedoniji.

---

[13] Za filološko-kulturnopovijesni prikaz kanonskih staroslavenskih tekstova v. Damjanović 2004: 69 i dalje.

[14] Neki autori, primjerice Hamm 1958: 189., pridodaju još i panonsko-slovensku redakciju staroslavenskoga, kojoj pripisuju *Brižinske listiće*; međutim, taj je jezični spomenik, koji stoji postrani od ćirilometodske predaje, bolje smatrati staroslovenskim tekstom, koji je nastao u isto doba kad i većina prijepisa staroslavenskih tekstova.

[15] Ta je redakcija predstavljena samo *Praškim listićima*; *Kijevski listići* nastali su zacijelo u Panoniji u 9. st., no odražavaju predredakcijski staroslavenski jezik s obilježjima iščezloga prijelaznog dijalekta između hrvatskoga i slovačkoga (Schaeken 1987).

[16] Vlaško-rumunjska redakcija obuhvaća crkvenoslavenske tekstove nastale većinom na području današnje Rumunjske, gdje je pravoslavna crkva dugo koristila crkvenoslavenski kao liturgijski jezik. U crkvenoslavenskom jeziku vlaško-rumunjske redakcije ima dosta rumunjskih posuđenica, ali i kalkova i utjecaja u sintaksi.

§ 20 Bugarski je, poput makedonskoga, genetski vrlo blizak staroslavenskomu; u njemačkoj je lingvističkoj tradiciji uobičajeno staroslavenski nazivati »starobugarskim« (*altbulgarisch*).

O osobitostima kojima se bugarski izdvaja iz kanonskoga jezičnog idioma staroslavenskoga korpusa moguće je govoriti tek u okviru bugarske redakcije crkvenoslavenskoga, osobito od 12. do 14. st. (u razdoblju koje neki autori nazivaju »srednjobugarskim«).

Najstariji su bugarski tekstovi zapravo tekstovi bugarske redakcije crkvenoslavenskoga, npr. *Dobromirovo evanđelje* (12. st.), *Bojansko evanđelje* (12-13. st.), *Ohridski apostol* (12. st.) itd.

Starobugarskima se (za razliku od staroslavenskoga) mogu smatrati i najstariji datirani natpisi na nekom slavenskom jeziku: *Dobrudžanski natpis* (943) i *Samuilov natpis* (993).

Oko početka 15. st. glasovni je razvitak bugarskoga većinom dovršen, no pojavljuju se tipične balkanske osobine toga jezika na morfološkoj i sintaktičkoj razini[17].

Bugarski se standardni jezik razvija u 19. st. (gramatika Neofita Rilskoga iz 1835., pravopisne reforme Marina Drinova iz 1870), osobito nakon ponovnog stjecanja neovisnosti (1878). Bugarskim govori oko 9 milijuna ljudi, većinom u Bugarskoj.

Bugarski se zajedno s makedonskim obično izdvaja u posebni, istočni odvjetak južnoslavenskih jezika. Genetska bliskost bugarskoga i makedonskoga nije sporna, no postojanje je južnoslavenskoga prajezika, kao što ćemo vidjeti, dvojbeno. Slavenski dijalekti bliski bugarskome i makedonskome u ranome srednjem vijeku govorili su se i u Grčkoj, koja je, osim otoka i većih gradova, bila gotovo posve slavizirana, ali je slavenski poslije ponovno potisnut od grčkog; o nekadašnjoj prisutnosti Slavena ondje svjedoče brojni slavenski toponimi, npr. *Visoká* ili *Kamenítsa* na Peloponezu.

I na području je današnje Rumunjske u srednjem vijeku bilo dosta slavenskoga stanovništva, a toponimija nas poučava da je ono govorilo govorima istočnojužnoslavenskoga tipa (osim na krajnjem sjeveroistoku Rumunjske, gdje su prevladavali slavenski dijalekti bliski ukrajinskomu).

§ 21 Slovenski je posvjedočen od 10. st. *Brižinskim* (ili *freisinškim*) *listićima*, prvim slavenskim tekstom koji je pisan latinicom i koji je upravo zbog neprilagođenosti pisma vrlo teško čitljiv.

To je niz ispovjednih molitvi s komentarom, koje je zapisao neki njemački redovnik, a pronađeni su u samostanu u Freisingu u Bavarskoj. Slovenski se

[17] O složenom i neriješenom problemu periodizacije bugarskoga v. Feuillet 1999: 14-15.

književni jezik razvija od 16. st, osobito u djelima Primoža Trubara (1508-1586) i Adama Bohoriča (1520-1598), koji je sastavio i prvu slovensku gramatiku (1584). Danas slovenskim govori oko 2,2 milijuna ljudi, većinom u Republici Sloveniji, no u srednjem su se vijeku slovenski dijalekti (zacijelo i prijelazni slovensko-zapadnoslavenski dijalekti) govorili i u dijelovima Austrije, osobito u Koruškoj i Donjoj Austriji (usp. npr. toponime kao *Feistritz* = *Bistrica, Graz* = *Gradec, Gaming* = *Kamnik* itd.); slovenskih je govora bilo i u talijanskoj pokrajini Friuli (Furlaniji), gdje su (kao i u Koruškoj) i danas očuvane neke slovenske enklave.

HRVATSKI JEZIK I IZVORI ZA PROUČAVANJE NJEGOVE POVIJESTI

§ 22 U ovoj se knjizi naziv »hrvatski jezik« koristi u dva prividno nepovezana smisla: prvo, hrvatski je jezik onaj kojim govore i pišu ili su u prošlosti govorili i pisali Hrvati; drugo, hrvatski je suvremeni standardni jezik, službeni jezik Republike Hrvatske, koji se razvio na temelju samo jednoga narječja kojim govore Hrvati, i to narječja koje su kao osnovu za standardizaciju, u drugim povijesnim okolnostima, odabrali i drugi narodi (Srbi, Bošnjaci i Crnogorci).

Između te dvije upotrebe pridjeva »hrvatski« samo je prividno nesuglasje. Filologija nam, naime, pokazuje da postoji povijesni i kulturni kontinuitet pisanoga jezika kojim su se služili Hrvati, čak i ako se ne može uvijek govoriti o kontinuitetu konkretnih glasova i oblika toga jezika kroz povijest.

Čakavski i crkvenoslavenski oblici hrvatskih književnih spomenika u srednjem vijeku vrlo često nisu isti oni iz kojih su neposredno potekli oblici suvremenoga hrvatskog standarda, iako niti u jednom razdoblju hrvatske povijesti nije došlo do prekida u izgradnji jezika hrvatske književnosti, odnosno do prekida međudjelovanja među narječjima koja su taj jezik oblikovala.

Kao što je ljudsko tijelo u starosti ono isto s kojim se rađamo kao novorođenčad, premda izgrađeno većinom od posve različitih stanica, tako i jezik nosilac jedne pisane kulture može kroz povijest ostati isti, čak i ako mu se postupno mijenjaju bitni sastavni elementi. Kontinuitet u razvitku ono je što oboma daje identitet.

U doba doseljenja Slavena na područje današnje Hrvatske i Bosne (6-7. st.), ondje se govorio još razmjerno jedinstven praslavenski jezik.

U sljedećih nekoliko stoljeća on se razmjerno brzo mijenjao, a na području srednjovjekovne hrvatske države obrazovala su se tri narječja: čakavsko, štokavsko i kajkavsko.

Čakavsko se narječje u srednjem vijeku protezalo uz obalu od Istre otprilike do rijeke Cetine, a govorilo se i na svim otocima osim otoka Dubrovačkog primorja te na vrhu Pelješca; u unutrašnjosti se prostiralo otprilike do Une.

Čakavsko narječje nikada nije bilo posve jedinstveno, odnosno nije moguće pronaći zajedničke jezične inovacije koje bi obuhvaćale sve čakavske govore.

I danas postoje vrlo znatne razlike između sjevernočakavskoga (na kvarnerskim otocima i u dijelu Istre) i ostalih čakavskih dijalekata.

U zapadnim dijelovima Hrvatske razvilo se kajkavsko narječje, koje se u srednjemu vijeku prostiralo istočnije nego danas, u Slavoniji otprilike do Pakraca i Slatine[18].

Štokavsko je pak narječje od najranijeg vremena bilo prilično nejedinstveno[19], pri čemu su zapadnoštokavski dijalekti naginjali kajkavskomu, a istočnoštokavski torlačkomu (srpskomu narječju u jugoistočnoj Srbiji). Sámo je torlačko narječje najvjerojatnije nastalo kao rezultat slavizacije predslavenskoga (albanskog i istočnoromanskoga) stanovništva, koje je u ranom srednjem vijeku obitavalo na prostoru između istočne i zapadne skupine južnoslavenskih idioma.

U njemu se stoga očituju jaki supstratni utjecaji koji ga čine dijelom »balkanskoga jezičnog saveza« (zajedno s albanskim, bugarsko-makedonskim, novogrčkim i rumunjskim).

Najstariji je veći epigrafski spomenik pronađen u Hrvatskoj *Baščanska ploča*. Nastala je oko 1100. u Jurandvoru na Krku[20].

Ima i starijih natpisa, poput *Valunskog natpisa*, no oni su prekratki da bi za poredbenopovijesnu gramatiku bili od veće koristi[21].

Nadalje, s konca 11. st. ili početka 12. st. potječu i glose u tzv. *Radonovoj bibliji* –liturgijskom tekstu koji se upotrebljavao u Zagrebačkoj nadbiskupiji. Većina je tih glosa, pisanih latinicom, na češkome jeziku, ali neke su vjerojatno hrvatske[22].

U 11. st. se pojavljuju i prvi glagoljski rukopisi, poput *Kločeva glagoljaša*, a početkom 12. st. nastaju znameniti *Bečki listići* koje je pronašao i objavio V. Jagić (1890).

---

[18] V. Lončarić 1996:196. Istočnije su se od te crte po svemu sudeći prostirali prijelazni kajkavsko-štokavski dijalekti, v. i Lončarić 2005: 385.

[19] V. Lukežić 1996.

[20] O jeziku *Baščanske ploče* v. Damjanović 1995., 51-62.

[21] Standardno je izdanje hrv. glagoljskih natpisa Fučić 1982.

[22] Te je glose otkrio Vatroslav Jagić pa se nazivaju i »Jagićevim glosama«. Usp. npr. Lončarić 2005: 138, Hercigonja 2006: 16-19.

Svi su najstariji rukopisi pisani glagoljicom koja je isprva još bliska svojemu ćirilometodskom izvoru, ali se poslije od njega udaljuje te nastaje karakteristična hrvatska uglata glagoljica.

Već se u 12. st. pojavljuju i prvi hrvatski tekstovi pisani ćirilicom, npr. *Povaljska listina* (iz Povalja na Braču), pisana 1186.

I glagoljski su i ćirilski rukopisi napisani uglavnom čakavskim dijalektom s manje ili više primjesa crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije[23].

Dok su liturgijski tekstovi u načelu prožetiji crkvenoslavenskim utjecajem, svjetovni tekstovi, a osobito pravni dokumenti, poput glagoljičnog *Vinodolskog zakonika* iz 1288., znatno su bliži govornomu, narodnom jeziku.

Prvi hrvatski tekstovi pisani latinicom nastaju u 14. st. I oni su većinom na čakavskome (npr. *Red i zakon* zadarskih dominikanki iz 1345. i nešto poslije nastala *Šibenska molitva*)[24], ali *Vatikanski hrvatski molitvenik*, s konca 14. st., odražava dubrovački štokavski govor (sa znatnim čakavskim utjecajima), kao i nešto mlađi *Akademijin dubrovački molitvenik*[25]. Za štokavsko narječje u 14. st. važni su i dubrovački službeni dokumenti i isprave što ih je obradio M. Rešetar[26] te zakonici srpskoga Cara Dušana (1349. i 1354).

U srednjem se vijeku hrvatski, dakle, pisao trima pismima: glagoljicom, osobitom zapadnom varijantom ćirilice (koja se nazivala i bosančicom, poljičicom ili »arvatskim pismom«) i latinicom.

Po tome je hrvatska srednjovjekovna pismenost jedinstvena u Europi. Od 16. st. prevladava latinica, no glagoljica se u bogoslužju u Senjskoj biskupiji očuvala sve do 19. st., a zahvaljujući naporima entuzijasta živa je i danas. Iz do sada rečenoga proizlazi da su u srednjem vijeku dobro posvjedočeni tekstovi samo na čakavskom narječju, dok se štokavski spomenici pojavljuju kasnije, isprva u znatno manjem broju od čakavskih.

Štoviše, oba su narječja u srednjem vijeku bila izrazito nejedinstvena, a za velike dijelove područja na kojima su se govorila nemamo dovoljno dokumentacije. Posljedica je toga stanja za povijesnu gramatiku hrvatskoga jezika prilično neugodna: za mnoge jezične promjene možemo sa sigurnošću utvrditi kada su se odvile samo u dijelu čakavskoga područja ili samo u dijelu štokavskoga područja, ali ne možemo pouzdano znati kada su se neke pojave proširile u onim

[23] Rijetki su stari štokavski tekstovi kao razmjerno kratka *Povelja Bana Kulina* (1189), v. Peco 1989a. O odnosu crkvenoslavenskoga i narodnog jezika v. npr. Hamm 1963., Damjanović 1984.

[24] V. Malić 1973, 1977.

[25] V. Malić 2002, 2004.

[26] Jezik je tih isprava opisan u Rešetar 1952.

dijelovima hrvatskoga govornog područja iz kojih nema dovoljno dokumenata (npr. srednjovjekovna Slavonija)[27].

U 16. st. s turskim osvajanjima dolazi do velikog pomicanja stanovništva prema zapadu, a time i do dramatičnih promjena na dijalekatskoj karti hrvatskih narječja.

Kajkavsko i čakavsko narječje sve više uzmiču pred štokavskim, a ti se sociolingvistički procesi odražavaju i u pisanom jeziku.

Premda je sjajna tradicija čakavske književnosti, začeta u djelu Marka Marulića (1450-1524), nastavljena i u cijelom 16. st., premda je u osnovi na čakavskome sastavljen i prvi hrvatski rječnik Fausta Vrančića (1595), već početkom 17. st. Pažanin, čakavac Bartol Kašić (1575-1650) u prvoj gramatici hrvatskoga jezika (1604) opisuje štokavsko narječje (doduše uz znatne primjese čakavskoga)[28]. Kašićev je neobljavljeni prijevod *Biblije* (1622) još više pod utjecajem štokavskoga.

Tijekom 16. i 17. st. politička i kulturna rascjepkanost hrvatskih zemalja doprinijela je razvitku narječno obojenih stilizacija pisanoga jezika.

Pojavljuju se prvi opsežniji tekstovi na kajkavskome[29] (djela A. Vramca i I. Pergošića iz druge polovice 16. st.), a potom i značajna leksikografska djela na tom narječju (osobito *Dikcionar* Jurja Habdelića iz 1670. i *Gazophylacium* Ivana Belostenca, objavljen 1740., u kojem se pronalaze i mnogi štokavski elementi). U isto vrijeme, bogata književnost u Dubrovniku nastaje na štokavskom narječju (Gundulićeva djela u 17. st.), a štokavska je većinom i građa u rječniku A. Della Belle (1655-1737).

U većini hrvatskih zemalja već se u 18. st., osobito u djelima katoličkih prosvjetiteljskih pisaca kao što je Andrija Kačić Miošić (1704-1760), širi prilično standardiziran oblik štokavskoga.

Reformama koje su proveli Ilirci u prvoj polovici 19. st. štokavsko narječje i službeno postaje hrvatskim standardnim jezikom. Međutim, još je veći dio 19. st. obilježen nesigurnošću u odabiru precizne dijalekatske osnovice hrvatskoga standarda. Primjerice, pripadnici zadarske filološke škole ustrajali su još sredinom 19. st. na ikavskome štokavskom dijalektu.

Tek je u posljednjim desetljećima toga stoljeća standardni jezik definitivno i prilično strogo normiran na novoštokavskoj osnovi, osobito naporima hr-

[27] Također treba istaknuti da većina hrvatskih rukopisnih tekstova iz razdoblja prije Marulića još nije objavljena. Prilično iscrpan popis objavljenih izvora može se pronaći u Malić 2002a, 57-100.

[28] V. Gabrić Bagarić 1984.

[29] Za raniju povijest kajkavskoga narječja važni su podatci što ih pruža onomastika u latinskim tekstovima, ali i brojni kajkavizmi u nekim tekstovima s čakavskoga područja, npr. u *Vinodolskom zborniku* (početak 15. st.) i u *Petrisovu zborniku* (1468), v. Hercigonja 1973.

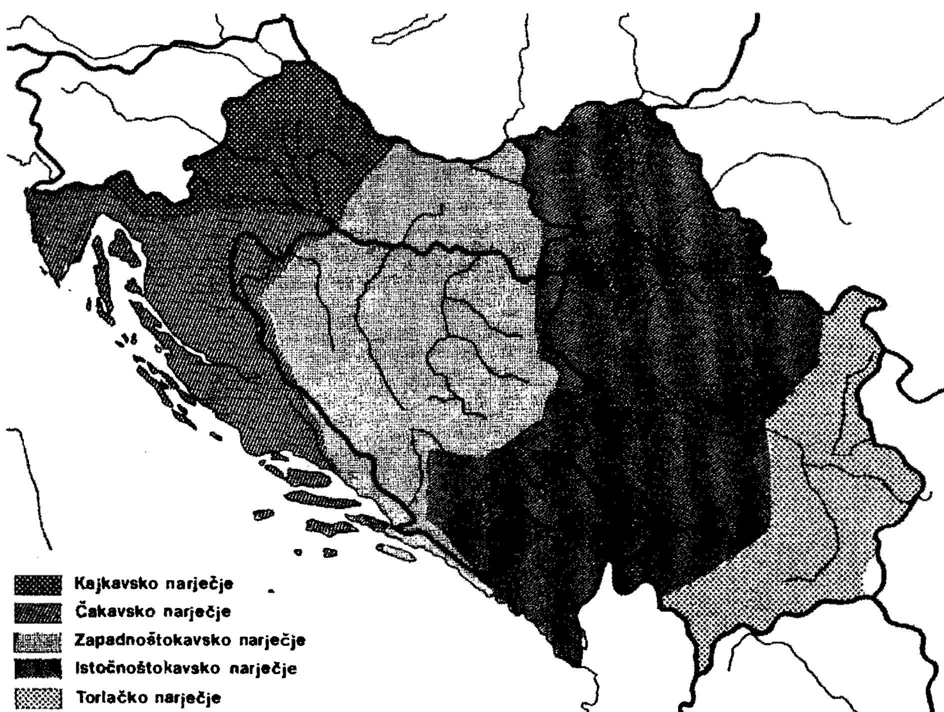
vatskih sljedbenika srpskog filologa Vuka Stefanovića Karadžića (1787-1864)[30] i uz znatnu podršku tadašnje mađaronske vlasti, kojoj je odgovaralo jezično zbližavanje Hrvata i Srba.

Iz toga razdoblja potječu dva normativna priručnika čiji je utjecaj na hrvatski standardni jezik i danas presudan: to je gramatika Tome Maretića (1899) i rječnik Ivana Broza i Frana Ivekovića (1901).

Iako se rječnik hrvatskoga standardnog jezika izmijenio tijekom proteklih stotinjak godina, osobito zbog velikog broja posuđenica iz suvremenih europskih jezika te zbog napuštanja mnoštva turcizama, glasovi i oblici opisani u kasnijim normativnim gramatikama (npr. u gramatici JAZU/HAZU osamdesetih i devedesetih godina 20. st.) u osnovi su isti kao u Maretićevoj gramatici.

To su glasovi i oblici čija je povijest predmetom ove gramatike.

KARTA HRVATSKIH DIJALEKATA PRIJE TURSKIH OSVAJANJA (Brozović 2006)

[30] O ulozi V. S. Karadžića i njegovih sljedbenika u promicanju novoštokavske osnovice suvremenoga standarda v. Brozović 1970: 85-118 i M. Ivić 2001.

NAJSTARIJI JEZIČNI TRAGOVI SLAVENA I PROBLEM SLAVENSKE PRADOMOVINE

§ 23 Kada se pomisli na to da slavenskim jezicima u suvremenoj Europi govori dvjestotinjak milijuna ljudi, zagonetnom ostaje činjenica da su povijesni početci Slavena toliko nejasni i tajnoviti.

Slaveni su od najranijeg doba podijeljeni u velik broj plemena, a u povijesnom se obzoru sa sigurnošću pojavljuju tek u 6. st. Tijekom čitave grčke i rimske antike Slaveni se, kao narod, uopće ne pojavljuju u povijesnim izvorima.

§ 24 Lingvistička nam analiza pokazuje da se posljednji zajednički predak svih slavenskih jezika, koji nazivamo *praslavenskim*, govorio oko 600. godine. Govornici su toga jezika Praslaveni ili, ponešto nepreciznije, ali jednostavnije, Slaveni.

Međutim, praslavenski je morao imati čitav niz jezika predaka, od kojih je najstariji jezičnoj znanosti dohvatljiv jezik predak indoeuropski prajezik. Indoeuropski prajezik, koji se zasigurno nije govorio nakon 3. tisućjeća, nije posvjedočen i posve je sigurno da nikada neće biti, no postoji mogućnost da je neki drugi jezik predak praslavenskoga zabilježen, na ovaj ili onaj način, u povijesnim izvorima.

Svakim se jezikom, koji se prirodnim putem razvija, u svakom trenutku njegove povijesti služi neka društvena i komunikacijska zajednica, a govornike prajezikā iz kojih se razvio praslavenski, a koji nisu identični s ie. prajezikom, treba smatrati »Predslavenima« ili predcima Slavena.

Nažalost, povijesni nam i arheološki izvori ne pružaju gotovo nikakve spoznaje o predcima Slavena i njihovu jeziku.

U literaturi se često spominje teza[31] da je prvi jezični trag o predcima Slavena zabilježen u Herodota, u dijelu njegove *Historije*, gdje se govori o Neurima (*Neuroí*), jednom divljem narodu koji je navodno živio sjeverno od Azovskoga Mora. Evo što Herodot kaže o Neurima:

»Dalje od Alizonaca žive Skiti orači koji žito ne siju za hranu nego za prodaju. A iznad njih stanuju Neuri, dok je sjeverno od Neura, koliko znam, nenastanjeno područje.«

Ibid., IV, 105-106:

[31] Npr. Majer 1931: 21., Bernštejn 1966., Gołąb 1990. Trubačevljeva teza (Trubačev 1991: 43), da su Neuri bili Kelti, još je slabije utemeljena.

»Neuri imaju običaje poput Skita, a jedno pokoljenje prije nego što je Darije poveo svoju vojnu zadesilo ih je da su zbog zmija morali napustiti cijelo svoje područje. U zemlji se, naime, počelo pojavljivati mnoštvo zmija, a još ih je više k njima upalo iz sjevernih pustih krajeva, sve dok se nisu, tako proganjani, naselili kod Budina napustivši vlastito tlo. Čini se da su ovi ljudi čarobnjaci. Skiti i Grci koji žive u Skitiji pričaju da se svake godine jedanput svaki Neur pretvara na nekoliko dana u vuka, a zatim se ponovo vraća u svoj pređašnji lik. Oni koji to pričaju mene ne mogu u to uvjeriti, no oni to i dalje pričaju i zaklinju se u svoje priče. Androfazi imaju najsuroviji način života...«

Posve je očigledno da su Neuri za Herodota potpuna nepoznanica[32]. Spominje ih usporedno s Androfazima, mitskim ljudožderima koji obitavaju negdje u nepreglednim stepama Euroazije.

Posve je metodološki neutemeljeno na temelju Herodotova svjedočanstva o Neurima zaključivati da je riječ o Slavenima ili čak o predcima Slavena[33].

§ 25 S obzirom na važnost koju Slaveni dobivaju od 6. st., kada se pod tim imenom pojavljuju na dunavskim granicama Bizanta, vrlo je neobično što oni uopće nisu bili poznati rimskim piscima, pa ni onim rijetkima koji su, poput Tacita, pokazivali interes za običaje barbarskih susjeda Rimskoga Carstva. Stoga ne iznenađuje što su mnogi lingvisti i filolozi pretke Slavena tražili u *Venetima*, narodu koji je prema antičkim autorima obitavao na sjeveru Poljske, oko ušća Visle (gr. *Ouenedikòn kólpos*, dosl. »Venetski zaljev«)[34]. Tacit o Venetima govori u sljedećem odlomku:

Hic Suebiae finis. Peucinorum Venethorumque et Fennorum nationes Germanis an Sarmatis adscribam dubito. Quamquam Peucini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone, cultu, sede ac domiciliis ut Germani agunt. Sordes omnium ac torpor; procerum conubiis mixtis nonnihil in Sarmatarum habitum foedantur. Venethi multum ex moribus traxerunt; nam quidquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium erigitur latrociniis pererrant; hi tamen inter Germanos potius referuntur, quia et domos figunt et scuta gestant et peditum usu ac pernicitate gaudent: quae omnia diversa Sarmatis sunt in plaustro equoque viventibus.

»Ovdje je kraj Svebije. Da li da narode Peucinjana, Veneta i Fena pripišem Germanima ili Sarmatima, nisam siguran. Premda Peucinjani, koje neki zovu

[32] U odlomku IV, 16 Herodot i sam priznaje da o predjelima oko Boristena (Dnjepra) nije čuo ni od koga tko je ondje osobno boravio: »Nitko točno ne zna što je iza ove zemlje jer nisam u stanju pronaći nikoga tko je bio ondje, da mi ispriča što je osobno vidio... Ali ja ću ipak po redu iznijeti sve ono što sam određenije doznao iz priča.«

[33] Opširnije o tome v. u Matasović 2005a, 214 i dalje.

[34] Tezu da su Veneti predci Slavena zastupali su npr. Niederle 1922: 38 i Gołąb 1992; Venete na Baltiku spominju još i Plinije (4, 97) u 1. st. p. Kr. i Ptolemej (3, 5, 7) u 2. st. p. Kr.

i Bastarnima, po govoru, nošnji, postojbini i prebivalištima žive kao Germani. U svih vlada prljavština i lijenost. Lica velikaša, zbog uzajamnih ženidaba, poprimila su nešto od ružnoće Sarmata. Veneti su mnogo toga preuzeli od njihovih običaja: što se god, naime, šuma ili planina izdiže između Peucinjana i Fena, tuda u razbojstvima krstare. Oni se ipak prije ubrajaju među Germane jer i kuće grade i štitove nose i raduju se iskustvu pješačenja i trčanju, što je sve suprotno od Sarmata, koji žive na kolima i na konju.« (Tacit, *Germania* 46, 1, 2).

Iz citata je vidljivo da Tacit ne zna mnogo o Venetima[35]. Čuo je za taj narod koji se od iranskih Sarmata razlikuje sjedilačkim načinom života, a po nekim obilježjima sliči Germanima.

Poput Herodotovih Neura, i Tacitu su Veneti narod s kraja svijeta, o kojima nema pouzdanih vijesti. Pa ipak, nije dvojbeno da se ime toga naroda u kasnijim izvorima povezivalo i sa slavenskim narodima. Njemački je stariji naziv za Slavene *Windisch*, što je izvodivo iz germanskoga poimeničenog pridjeva *winiþ-iska-, od imenice *winiþa-; taj je pak oblik vjerojatno zabilježen u Tacitovu obliku *Venethi*, gdje *th* umjesto *t* treba pripisati djelovanju Grimmova zakona, odnosno germanskoga konsonantskog pomaka (v. § 70-71). Iz germanskoga je etnonim dospio i u finski, gdje je *Venäjä* < *Venädä ime za Rusiju[36]. Oni koji žele vjerovati da je pradomovina Slavena u Poljskoj (a među njima većinu čine poljski učenjaci), rado stoga upravo u Venetima prepoznaju pretke Slavena.

Međutim, etnonim *Veneti* vrlo je proširen u Europi[37] pa i u onim njezinim dijelovima u kojima sigurno nikada nije bilo Slavena i njihovih predaka; Veneti po kojima je ime dobila današnja Venecija živjeli su u sjeveroistočnoj Italiji prije rimskih osvajanja; njihov je jezik dovoljno dobro poznat i posve je sigurno da nema nikakve veze sa slavenskim; to je indoeuropski jezik koji pokazuje osobite veze s italskim i germanskim jezicima.

U antičkoj Galiji, u blizini današnjega Vannesa, živjelo je jedno keltsko pleme koje se nazivalo *Veneti*, a u području Makedonije Herodot je zabilježio i jedno ilirsko pleme imenom *Enetoí*, što se pravilno izvodi iz starijega *Wenetoi[38]. Radi se dakle o etnonimu koji je lako prelazio s jedne etničke skupine na drugu i izuzetno je proširen u vremenu i prostoru pa je zbog toga i vrlo neinformativan; ako ima smisla etimologizirati etnonime, čini se vjerojatnim da svi oblici toga imena dolaze od pralika *wenHeto, pridjeva izvedena iz korijena

[35] Za filološki komentar v. Much 1937: 414 i dalje.

[36] Postoje i druge etimologije toga etnonima, no ova je najprihvaćenija.

[37] V. Witczak 1986-1987.

[38] Za druge potvrde istoga etnonima v. Gołąb 1992: 269.

*wenH– »voljeti, biti blizak«[39] (usp. stir. *fine* < *wen(H)yeh$_2$ »obitelj«). Iz onoga što o Venetima kaže Tacit ne možemo zaključiti gotovo ništa, osim da se vjerojatno radi o nekom negermanskom narodu ili skupini plemena. Imaju li Tacitovi Veneti ikakve veze sa Slavenima jednako je nepoznato kao i to[40], radi li se o ostatku istih Veneta koji su se u pretpovijesno doba nastanili na obalama Jadrana. U svakom slučaju, Germani su vrlo lako mogli prenijeti ime nekoga predslavenskog naroda na Slavene, kad su jednom s njima stupili u dodir.

§ 26 U latinskim se izvorima slavensko ime po prvi put pojavljuje kod Jordana, romaniziranog gotskoga pisca koji djeluje u 6. st. Taj autor *Povijesti Gota* prikupio je za svoje djelo mnoge danas izgubljene pisane izvore, ali i usmene predaje svojega naroda. On naziva Slavene Venetima i Antima, ističući da se radi o brojnom narodu koji živi na golemom području na istočnoj obali Visle:

Ab ortu Vistulae fluminis per immensa spatia Venetharum natio populosa consedit quorum nomina licet nunc per varias familias et loca mutentur, principaliter tamen Sclaveni et Antes nominantur (Jordan, *De orig. actibusque Getarum*, 34-35).

»Od izvora rijeke Visle po golemim prostranstvima obitava mnogobrojan narod Veneta. Njihova se imena možda razlikuju na raznim mjestima i u raznim obiteljima, no u prvom se redu nazivaju Slavenima i Antima.«

Jordan Slavene spominje i u odlomku gdje govori o Ermanarikovim vojnim pohodima koncem 4. st. (*op. cit.* 23):

Post Herulorum cede item Hermanaricus in Venethos arma commovit, qui quamvis armis despecti sed numerositate pollentes primum resistere conabantur... Nam hi... ab una stirpe exorti, tria nunc nomina ediderunt, id est: Venethi Antes Sclaveni; qui... tunc omnes Ermanarici imperiis servierunt.

»Nakon poraza Herulaca Ermanarik je okrenuo oružje prema Venetima. Oni su, iako slabiji oružjem, bili vrlo mnogobrojni te su se isprva pokušavali oduprijeti... Naime oni... potekli od jednoga roda, sada imaju tri imena: Veneti, Anti i Slaveni; oni... su tada svi služili Ermanarikovoj vlasti.«

Oblik slavenskoga imena *Sclaveni* vjerojatno točno odražava praslavenski oblik *Slawēnaj: u to doba prasl. *a* još nije bilo prešlo u *o*, dugo *ē* je očuvano, a suglasnička skupina *sl–* koje nema u latinskom zamjenjuje se sa *scl-*.

[39] Prema LIV, 622 od toga korijena valja razlikovati *wen– »prevladati« (skr. konj. *vanate*) koji također dolazi u obzir za etimologiju etnonima *Veneti*. Laringal se u korijenu *wenH– rekonstruira samo na osnovi vedskoga prezenta *vāñchati* »žudi, želi«.

[40] Skeptičan je prema »venetskoj teoriji« o podrijetlu Slavena i Schenker 1995: 4; on ističe da su antički Veneti narod koji je bez sumnje barem dijelom živio na obalama Baltika, a da su Slaveni, u najranijim razdobljima svoje poznate povijesti, narod bez pomorske terminologije.

Drugi pak etnonim, Anti (*Antes*) zacijelo se isprva odnosio na istočni dio Slavena[41] ili na etnički miješano stanovništvo u kojem su se slavenski elementi pretapali s iranskima. Samo ime *Antes* vjerojatno je iransko – izvodivo je iz prairanskoga *anta– »rub, granica, kraj«, osetski *ätt'iyä* »posljednji, straga«. Ono se spominje i u bizantskim izvorima (u obliku *Ántai*), no nakon 7. st. zagonetno nestaje bez traga. Najvjerojatnije se radi o imenu kojim su iranska plemena Sarmata i Alana u ukrajinskim stepama nazivala istočne skupine Slavena s kojima su dolazila u dodir.

§ 27 U isto vrijeme kada i Jordan, prve vijesti o Slavenima donose i bizantski izvori, u prvom redu Prokopije (usp. *Historia arcana* 18, *De bello Gothico* 3, 14). I on za Slavene ima dva imena, *Sklabēnoí* i *Ántai*, no ističe da su im isti jezik, običaji i vjera. Slaveni su već 548. prodrli do Drača na jadranskoj obali. Nešto poslije, Slavenima su se u pohodima pridružili i Avari, nomadski narod iz stepa, vjerojatno turkijskog podrijetla.

Čini se da su se nomadsko-stočarski Avari nametnuli sjedilačkim Slavenima kao neka vrsta vojne aristokracije koja je organizirala i usmjeravala njihovu teritorijalnu i etničku ekspanziju. Bizantski izvori iz kasnoga 6. st., npr. *Mauricijev strategikon* (11 2-4), razlikuju Avare od Slavena ponajviše načinom života i društvenom organizacijom[42].

Dok se Avari prikazuju kao tipični stepski konjanici, Slaveni su poljoprivrednici i u vojnim pohodima većinom nastupaju kao avarsko pješaštvo. U kasnijih se bizantskih pisaca razlika među njima sve više pomućuje, zacijelo uslijed etničke asimilacije avarske aristokracije koja je rano primila praslavenski jezik, a poslije i običaje.

§ 28 Najstarija sačuvana slavenska predaja o vlastitom podrijetlu vezuje Slavene s Podunavljem; ta je predaja odražena u *Kijevskome ljetopisu* iz 11. st.[43]:

Vo množěx že vremęněx sěli sutь Slověni po Dunajevi gdě jestь nyne Ugorьska zemlę i Bolgarьska. [i] ot těxъ Slověnъ razidošasę po zemlě i prozvašasę imeny svoimi gdě sědše na kotoromъ městě jako prišedše sědoša na rěcě imęnemъ Marava i prozvašasę Morava, a druzii Česi narekošas, a se ti že Slověni Xrovate Bělii...

[41] To nipošto ne znači »istočne Slavene« u lingvističkom smislu; u Jordanovo doba dijalekatske osobine istočnoslavenskoga gotovo sigurno još nisu bile oblikovane.

[42] »U ranom se srednjem vijeku u jugoistočnoj Europi, dakle, mogu razlikovati dva barbarska životna oblika: s jedne strane konjanici, koji se djelomično bave više ili manje nomadskim stočarstvom i često okupljaju u visokoorganizirane velike saveze; a s druge strane seljaci koji uglavnom žive u lokalnim seoskim savezima, ali radi ratovanja i pljačke katkada stvaraju kratkotrajne veće zajednice. Sredinom 6. stoljeća se oba životna modela više gotovo i ne mogu etnički razlikovati« (Pohl 1995: 88).

[43] Cit. prema Niederle 1922: 27.

»Prije mnogo vremena Slaveni su zaposjeli obale Dunava gdje je danas Ugarska zemlja i Bugarska. I dijelovi tih Slavena raziđoše se po zemlji i nazvaše se svojim imenima, prema mjestu gdje su se naselili; tako se oni koji su se naselili na rijeci Moravi prozvaše »Morava«, drugi se nazvaše Česima, a ti isti Slaveni Bijelim Hrvatima...«

§ 29 Iako o podrijetlu Slavena postoje mnoge još uvijek aktualne teorije[44], kritički pristup tomu problemu vodi nas do sljedeće teze:

Slaveni su kao etnička zajednica sa sviješću o vlastitom identitetu nastali u 6. st., za vrijeme seobe naroda, u neprekidnim ratovima s Bizantom i Avarima[45]. Slavensko se zajedništvo oblikovalo na dunavskom *limesu* Bizanta, gdje se u svrhu lakše komunikacije (i koordinacije rata i trgovine) među govornicima različitih, ali bliskih dijalekata i usko srodnih jezika proširila neka vrst *koiné*, zajedničkoga naddijalektalnog idioma koji nazivamo praslavenskim. Taj je jezik bio prilično jedinstven: u 6. i 7. st. nema nikakvih svjedočanstava o njegovoj dijalekatskoj raščlanjenosti[46].

Govornici toga jezika potekli su (u etničkom smislu) iz različitih dijelova Istočne Europe sjeverno od Karpata i Dunava i zapadno od Visle, a među njima je zasigurno bilo i mnogo onih koji su sačuvali predaju o svojem iranskom, skitskom ili sarmatskom podrijetlu. To je dalo povoda kasnijoj sarmatskoj teoriji o podrijetlu Slavena, čije odraze pronalazimo kod Ravenskoga Kozmografa u 11-12. st. (I, 12): *(ibi)...Scytharum est patria unde Sclavinorum exorta est prosapia* »(ondje) je domovina Skita odakle je poteklo pleme Slavena«.

Jedno je od iranskih plemena izvorno moglo nositi i ime, koje je na praslavenskome moralo glasiti *Xruwāte, iz kojega potječe suvremeni etnonim *Hrvàti*. Iako je to ime zacijelo iranskoga podrijetla[47], drugih je lingvističkih svjedočanstava o tzv. »iranskome podrijetlu Hrvata« izrazito malo.

Koliko su se dugo među Slavenima očuvali jezici stepskih naroda – iranski, protobugarski, avarski itd. – nije moguće utvrditi: sve je te jezike prekrio većinski praslavenski jezik.

---

[44] V. opsežan pregled ovoga problema u Sedov 1979., s nekim dosta spekulativnim zaključcima.

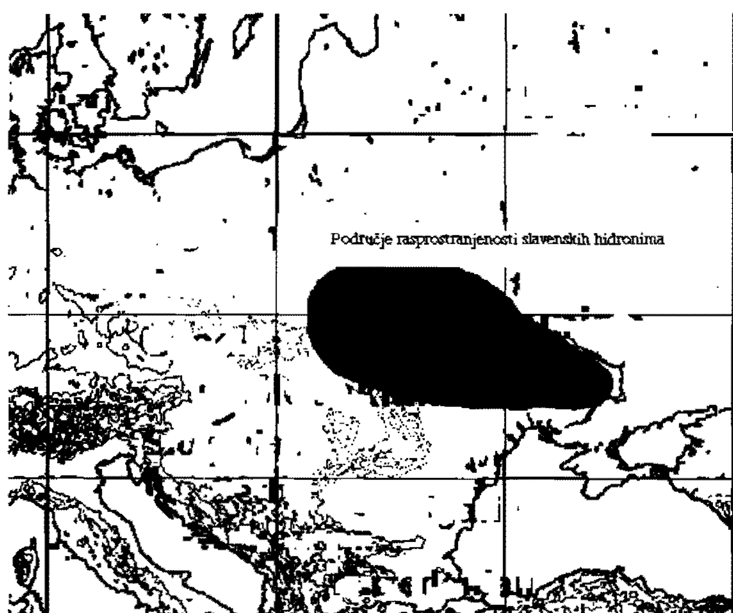
[45] Usp. i Katičić 1998: 131-132: »– valja jasno uočiti da, kako su se među zapadnim Germanima Franci pojavili tek kasno, u 3. stoljeću poslije Krista, kao narod na donjoj Rajni, također na pograničnoj rijeci Rimskoga Carstva, kojega im je pljačka bila glavnim zanimanjem – isto su se tako, samo još mnogo kasnije, pod kraj 5. stoljeća, na donjem Dunavu pojavili Slaveni i s te su granice u brojnim pljačkaškim pohodima prodirali na područje carstva. Oboji su narodi bez povijesti. Prije toga se ne nailazi na Franke u Germaniji istočno od Rajne niti na Slavene među istočnoeuropskim narodima sjeverno od Dunava, bar ne pod tim imenom i u vojničkoj organizaciji koja je povezana s njime. Gotovo da se čini kako je slabost carstva proizvela te nove narode, potaknula njihovo stvaranje«.

[46] V. o tome radove G. Holzera, osobito Holzer 1995a.

[47] V. Gluhak 1990.

§ 30 Područje u kojem se govorio jezik iz kojega se razvio praslavenski prije ekspanzije prema dunavskom limesu Carstva najvjerojatnije se nalazilo sjeveroistočno od Karpata; ondje je teritorij s najvećom koncentracijom hidronima (imena rijeka) koje se mogu pripisati praslavenskomu[48], a upravo s polazištem u tom području najlakše je moguće objasniti sve kasnije slavenske migracije.

To se područje, između Dnjestra na jugu, zapadnoga Buga na zapadu i pripjatskih močvara na sjeveru, dosta dobro podudara s rasprostiranjem arheološke kulture Korčak, zabilježene od 5. do 7. st. Ta se kultura poslije (u 7. st.) pretapa u tzv. »Prašku (ili Praško-Peńkovsku) kulturu«, koja je nesumnjivo slavenska, a posvjedočena je na području širenja Slavena prema zapadu (Češka i Moravska)[49].

SLAVENSKA PRADOMOVINA

[48] V. Udolph 1979., Birnbaum 1973., 1988. O. N. Trubačev (1982., 1985) smatra da se slavenska hidronimija i općenito toponimija prostiru sve od toka donje Visle na sjeverozapadu do Dnjepra na Istoku. Bilo je pokušaja da se Slaveni zbog toga povežu s nosiocima arheološke kulture Černjahov, koja se približno u tom području (sve do Crnoga Mora na jugu) prostirala od 2. do 5. st. p. Kr. Međutim, mnogi arheolozi pripisuju kulturu Černjahov Gotima ili etnički raznorodnim germanskim, iranskim i predslavenskim plemenima (v. diskusiju u Mallory 2006: 100 i dalje). Monografija O. Trubačeva o etnogenezi Slavena (1991) puna je spekulacija i površnih etimologija koje ništa ne dokazuju, a najmanje da su, kao što misli autor, Slaveni u pretpovijesti bili u neposrednom dodiru s »Ilirima« na Dunavu.

[49] V. Holzer 2006., Barford 2001., Curta 2001.

§ 31 Širenje Slavena prema zapadu i jugu ostavilo je neka svjedočanstva i u populacijskoj genetici. Neki su geni, osobito na y-kromosomima (koji se prenose muškom linijom od oca na sina)[50] vrlo učestali u slavenskim zemljama, a najveća im je učestalost u Poljskoj, Slovačkoj i Češkoj te u dijelovima kontinentalne Hrvatske i sjeverozapadnog Balkana.

Južnije, sjevernije i istočnije od tih područja, njihova učestalost opada. Postotak je takvih gena osobito malen u nekim dijelovima Hrvatske, npr. na jadranskim otocima, što svjedoči o tome da je broj slavenskih došljaka ondje bio razmjerno malen. To potvrđuju i genetička istraživanja mitohondrijske DNK, genetičkog materijala koji se prenosi samo majčinom linijom.

Jedan je genetički tip (tzv. haplotip »Eu7«) osobito čest u hrvatskoj populaciji, a smatra se da je isprva pripadao autohtonom stanovništvu koje je u jadranskom priobalju preživjelo posljednje ledeno doba i odatle se postupno širilo prema sjeveru. Učestalost toga haplotipa u Hrvatskoj objašnjava se pretpostavkom da većinu suvremenog stanovništva Hrvatske sačinjavaju potomci prvobitnog paleolitskog stanovništva, a ne došljaci iz doba »neolitske revolucije« ili još znatno kasnije rimske i slavenske kolonizacije[51].

Ne možemo sa sigurnošću rekonstruirati sociolingvističke procese koji su doveli do toga da predslavensko stanovništvo, koje je u velikim dijelovima rimskoga Ilirika bilo u većini, prihvati novi jezik slavenskih došljaka, no možemo zamisliti plauzibilan scenarij o tome:

u doba potpunog kolapsa rimskoga pravnog, političkog i ekonomskog sustava u Iliriku 7. st., domaće romansko stanovništvo moralo je biti posve dezorijentirano u pogledu vlastitoga kulturnoga i etničkog identiteta, osobito izvan gradova koji su ostali pod bizantskom vlašću. Ako se više nije moglo živjeti na tradicionalni, rimski način, dobro organizirani Slaveni i slavizirani Avari pružali su model koji se mogao oponašati; oni sa sobom nisu donijeli samo svoj jezik, već i kulturne i pravne institucije, vojnu organizaciju i religiju[52]. U takvoj situaciji ne bi bilo neobično ako je praslavenski jezik došljaka postao prestižnim idiomom, koji starosjedioci nisu nužno morali, već su ga i željeli naučiti i prenijeti svojim potomcima[53].

[50] V. npr. Rootsi *et alii* 2004.

[51] V. Jurić 2005.

[52] Mislim na slavensko poganstvo, koje je ostavilo mnogo tragova u folkloru južnoslavenskih naroda (o tome v. osobito u radovima R. Katičića, npr. Katičić 1998).

[53] Na slavenskom sjeveru, osobito u prostranstvima Rusije između Kijeva i Novgoroda, praslavenski se također proširio bez velikih migracija stanovništva. U tom procesu, koji se odvijao u 6., 7. i 8. st., ključnu je ulogu zacijelo odigrala činjenica da su slavenska plemena, poput Kriviča u sjevernoj Rusiji, kontrolirala riječnu trgovinu prestižnim uvozom iz područja južne i jugoistočne Europe. To je njihovu idiomu moglo pribaviti prestiž potreban da bi ga prihvatili baltijski i ugrofinski prastanovnici sjeverne Rusije.

SLAVENSKI I IRANSKI

§ 32 Bez obzira na rješenje problema pradomovine Slavena, nema nikakve dvojbe da su predci Slavena dolazili u česte dodire s iranskim nomadima, prije svega sa Skitima, Sarmatima i Alanima, koji su u posljednjim stoljećima prije Krista i u prvim stoljećima poslije Krista bili prisutni u širokom području istočne i jugoistočne Europe. Imena dviju velikih rijeka, Dnjepra i Dnjestra, s kojima su se Slaveni zacijelo rano upoznali, iranska su, a iranskih toponima ima i u današnjoj Rumunjskoj[54].

Osobito se u starijim lingvističkim priručnicima često ističe da je praslavenski pretrpio velik jezični utjecaj iranskoga. Takvo mišljenje zastupa npr. Zbigniew Gołąb (1990), koji misli da su sve slavenske riječi s neobjašnjenim početnim *x– iranizmi. Bernštejn (1966) također navodi velik broj riječi koje smatra iranizmima u slavenskome, a čitavom problemu posvećena je i opsežna studija O. N. Trubačeva (1965).

S druge strane, neki su autori isticali da sigurnih iranizama u slavenskome ima vrlo malo: Vaillant i Meillet (1934: 508) iranskom posuđenicom u praslavenskome smatraju samo riječ *taparu (rus. *topór* »sjekira«, polj. *topór*, čak. *toporȉšće* »držalo sjekire ili motike«) koju izvode iz iranskoga *tapara-[55] (perz. *teber*, baludžski *tapar*). Pa ipak, ni oni ne poriču da postoje neki tragovi utjecaja iranskoga na slavenski, npr. u semantičkoj evoluciji riječi »bog« (stperz. *baga-*, av. *bagə*, sogdijski *bag-*), koja i u slavenskom i u indoiranskome osim božanstva označuje i »bogatstvo, udio«; usp. stsl. *bogatъ* spram *u-bogъ* »siromašan«.

Ekskluzivna je izoglosa također i adpozicija (prijedlog i poslijelog) stperz. *rādiy* – stsl. *radi*.

S metodološkog stanovišta nedopustivo je sve slavenske riječi s neobjašnjenim početnim *x– smatrati iranizmima, kao što to čini Gołąb.

Slavensko početno *x– ima različite izvore, od kojih su neki utvrđeni (ie. *ks-, početno *s– iza *r, *u, *k, *i itd.), a neki zacijelo još nisu do kraja razjašnjeni, no nedvojbeno je da sve slučajeve početnoga *x– u slavenskom prvo treba pokušati protumačiti slavenskim glasovnim zakonima, a tek onda pomišljati na posuđenice, pri čemu valja pretpostavljati da je iranski jezik-davatelj samo ako

[54] Usp. npr. Popović 1960: 89; ime rijeke *Prut* u Rumunjskoj moglo bi biti od iranskoga *pr̥þa– «gaz».

[55] Gołąb (1990) pak upravo tu riječ smatra posuđenicom iz slavenskoga u iranski, zbog etimološke veze sa slavenskim *tepą »udarati«. Meillet i Vaillant ovako objašnjavaju malobrojnost iranizama u slavenskome: *Le fait ne doit pas surprendre: une civilisation de tribus guerrières et en partie nomades comme celles des Scythes et des Sarmates n'a pu exercer qu'une influence superficielle sur la civilisation patriarcale des Slaves.* « Ta činjenica ne treba iznenaditi: civilizacija ratničkih i djelomično nomadskih plemena, poput skitske i sarmatske, mogla je izvršiti samo površan utjecaj na patrijarhalnu civilizaciju Slavena. » (Meillet & Vaillant 1934: 508).

je etimon posvjedočen u iranskome i ako ima dodatnih glasovnih razloga da se riječ smatra iranskom.

U građi koju je prikupio Gołąb (*op. cit.*) valjalo bi razdvojiti one riječi koje su vjerojatno posuđenice iz iranskoga od onih koje su mogući iranizmi, ali za koje su vjerojatnija druga tumačenja. Primjerice, riječ *xurtu »hrt« (rus. *xort*, polj. *chart*) izvodi se iz iranskoga samo na osnovi dvojbene korijenske etimologije: ie. *ser- »teći, žuriti se« (skr. *sarati* »teče«), *srto- > iran. *hrta-, pri čemu se ne uzima u obzir niti činjenica da je iransko *hrta- (navodni izvor slavenske riječi) neposvjedočeno, kao ni to, da je pridjev izveden trpnim sufiksom *-to- *a priori* neočekivan kod prijelazne glagolske osnove *ser-. S druge strane, etimološka veza sa slavenskim *skaru »brz« (rus. *skóryj*, polj. *skory*) izgleda daleko izglednijom, uz pretpostavku inače vrlo česte metateze *ks- > slav. *sk-.

Valja istaknuti da su među vjerojatnim posuđenicama iz iranskoga neke općeslavenske, npr. *gōnjā »ogrtač« (rus. *gúnja*, polj. *gunja* »dlakava tkanina« < iran. *gaunyā-; usp. av. *gaona-* »kosa, dlaka«, osetski *γun* »vuna«), a neke su ograničene samo na dio slavenskoga područja, npr. *gupānu »gospodar« (stčeš. *hpán*, polj. *pan*) < iranski *gu-pāna- »nadglednik stoke«, *pātrītej »promatrati« (polj. *patrzyć*) < iran. *pātray- (av. *pāθrāy* »štititi«).

Rješenje problema iranskih posuđenica u slavenskome, njihove rasprostranjenosti i relativne kronologije, jedan je od najvažnijih zadataka suvremene slavistike[56].

U strukturalnom pogledu, zanimljivo je da postoje iznenađujuće podudarnosti između slavenskih jezika i osetskoga, iranskog jezika koji je postao od alanskoga, a danas se govori na Kavkazu.

Osetski poput slavenskoga dijeli glagole na svršene i nesvršene, pri čemu se glagoli svršenoga vida izvode iz nesvršenih prefiksacijom. Također, zamjeničke se klitike u osetskome sintaktički ponašaju slično kao u slavenskome, a slična je i upotreba genitiva za izražavanje izravnoga objekta u nekim konstrukcijama.

Ostaje spornim jesu li te podudarnosti rezultat drevnih dodira između Slavena i Alana ili slučajnog tipološkog paralelizma u razvoju.

---

[56] Za opći pregled problema v. Reczek 1991.; broj navodnih iranizama kod toga autora je prevelik, kao i kod Z. Gołąba (1990). S iranističke točke gledišta napisana je vrlo vrijedna monografija o odnosu iranskih i slavenskih jezika Džoj J. Edel'man 2002.

SLAVENSKI I GERMANSKI

§ 33 Nije poznato kada su govornici predslavenskoga po prvi put došli u dodir s Germanima; među općebaltoslavenskim riječima koje imaju kentumske odraze nema niti jedne riječi koja bi odavala specifično germanska glasovna obilježja[57]; u doba baltoslavenskoga zajedništva Germani su zacijelo još živjeli daleko od područja kasnije rasprostranjenosti Balta i Slavena.

Međutim, od prvih spomena u djelima klasičnih autora, germanska plemena pojavljuju se u području jugoistočne Europe, gdje su mogla doći u dodir s predcima Slavena. Prvi među njima, Bastarni[58] i Sciri, spominju se u 3. st. pr. Kr. kao barbarska prijetnja grčkoj koloniji Olbiji na Crnome moru (npr. na natpisu *Corpus Inscriptionum Graecarum* II 2058). U kasnijih se autora Sciri spominju u širokom području od Visle do Karpata (Plinije, *Naturalis historia* 4. 97), dok su drugi germanski narodi, poput Vandala i Silinga (koji su dali ime današnjoj Šleskoj), također boravili u područjima u kojima su mogli doći u dodir s »Predslavenima« u posljednjim stoljećima prije Krista i prvim stoljećima poslije Krista.

Goti su prvi germanski narod za koji se može dokazati da je imao intenzivne dodire s predcima Slavena. O ratovima Slavena i Gota još u 4. st. govori i Jordan (*caput* 23, v. § 26). Goti su se, prema vlastitoj predaji (Jordan) oko prijelaza iz stare u novu eru doselili iz Skandinavije na područje oko ušća Visle[59]. Oko sto i pedeset godina poslije započeli su svoju seobu, koja ih je sredinom 3. st. dovela u sukob s Rimljanima u Daciji. Vjeruje se da su oko 230. dosegli obale Crnoga mora između Dnjestra i Dunava[60]. U drugom i trećem st. p. Kr. mogli su, dakle, započeti kontakti Gota i »Predslavena«, koji su potrajali sve do ranoga povijesnog razdoblja.

Vjeruje se da su mnogi termini rimsko-grčke civilizacije u predslavenski dospjeli kroz gotsko posredovanje, npr. riječi za »vino« (got. *wein*, prasl. *wīna, stsl. *vino*), »ocat« (got. *akit, prasl. *akitu, stsl. *ocьtъ*), titula rimskoga cara (got. *kaisareis, prasl. *kajsārju, stsl. *cěsarь*) itd.

[57] Germanske posuđenice u baltijskome su ili posredovane slavenskim (npr. lit. *muĩtas* «mito»), ili posuđene iz staronordijskoga (ili pranordijskoga) u razdoblju nakon 600. godine (moguća iznimka je lit. *gatvė* «ulica» < got. *gatwo*). Po svemu sudeći nema općebaltoslavenskih posuđenica iz germanskoga.

[58] Pripadnost Bastarna Germanima nije posve sigurna (Todd 1995); neki ih smatraju miješanim germansko-keltskim narodom.

[59] Neki autori, npr. Stender-Petersen (1926: 150 i dalje) smatraju da je ishodište Gota bilo znatno istočnije područje (istočna Pruska).

[60] Todd 1995: 151.

§ 34 Slijedi popis riječi koje se najčešće smatraju germanskim posuđenicama u praslavenskome[61]:

Prasl. *asilu »magarac« (stsl. *osьlъ*) < got. *asil–* (< lat. *asellus*).

Prasl. *bergu »brijeg« (stsl. *brěgъ*) < germ. *bergaz (njem. *Berg*).

Prasl. *bjōda »zdjela« (stsl. *bljudo*) < got. *biuda.*

Prasl. *bōkū »slovo« (stsl. *buky*) < got. *bōkō.*

Prasl. *činda »dijete, čedo« (stsl. *čędo*) < germ. *kinda (njem. *Kind*).

Prasl. *gardu »ograđeni prostor« (stsl. *gradъ*) < got. *gards* »dvor« (stisl. *garđr*).

Prasl. *gansi »guska« (stsl. *gąsь*) < germ. *gansi (njem. *Gans*).

Prasl. *ganeznantej »ozdraviti« (stsl. *goneznąti*, rus. *gonéznut'*) < got. *ganisan* »ozdraviti«.

Prasl. *kōpītej »kupiti« (stsl. *kupiti*) < got. *kaupjan.*

Prasl. *kōsītej »kositi« (stsl. *kusiti*) < got. *kausjan.*

Prasl. *kuningu »knez« (stsl. *kъnędzь*) < pragerm. *kuningaz (steng. *cyning*, stvnj. *chuning*).

Prasl. *lēku »lijek« (stsl. *lěkъ*) < germ. *lēka (got. *lēkareis* »liječnik«).

Prasl. *lōku »luk« (stsl. *lukъ*) < pragerm. *lauka– (stvnj. *lauh*, stisl. *laukr*).

Prasl. *mastu »most« (stsl. *mostъ*) < germ. *masta– (stvnj. *mast* »jarbol«, steng. *maest*).

Prasl. *nōta »stoka« (stsl. *nuta*) < germ. *nauta–.

Prasl. *ōsiringu »naušnica« (strus. *userędzь*) < got. *ausihriggs.*

Prasl. *plākātej »plakati« (stsl. *plakati*) < got. *flōkan* »oplakivati«.

Prasl. *skilingu »sitan novac« (stsl. *skъlędzь*, strus. *stьljazь, ščьljagъ*) < got. *skilling* »novčić« (stvnj. *skilling*).

Prasl. *skatu »stoka« (stsl. *skotъ*) < germ. *skatta– (njem. *Schatz* »blago«).

Prasl. *skōtu »skut« (stsl. *skutъ*) < got. *skaut(s)* »rub odjeće« (usp. njem. *Schoss*).

Prasl. *smakū »smokva« (stsl. *smoky*) < got. *smakka.*

Prasl. *strēlā »strijela« (stsl. *strěla*) < zap. germ. *strēla (stvnj. *strāla*, steng. *straél*).

Prasl. *šelmu »kaciga« (stsl. *šlěmъ*) < germ. *helma– (stvnj. *helm*).

Prasl. *tūnu »ograda« (stsl. *tynъ*) < germ. *tūnaz < kelt. *dūno– »tvrđava« (stir. *dún*).

Prasl. *xulmu »hum, brežuljak« (stsl. *xъlmъ*, rus. *xolm*) < germ. *hulma–.

[61] Od bogate literature o germanskim posuđenicama u praslavenskom v. npr. Stender-Petersen 1926., Kiparsky 1934., Birnbaum 1984., Holzer 1990., Matasović 2000.

Prasl. *xūzu »kuća« (stsl. *xyzъ*) < germ. *hūzan.

Prasl. *želdān »nadoknađivati štetu« (stsl. *žlědą, žlěsti*) < germ. *geldan »otkupiti«.

Kao što se vidi iz prikupljene građe, germanske posuđenice u praslavenskom pokrivaju mnoga semantička polja, no uglavnom ona koja sadrže riječi koje se često posuđuju: graditeljstvo (*xūzu, *mastu, *tūnu), konfiguraciju zemljišta (*xulmu, *bergu), termine iz socijalne sfere (*pulku, *želdān, *kōpītej, *činda), nazive za životinje i stoku (*asilu, *gansi, *skatu).

§ 35 Stender-Petersen (1926) pretpostavlja dva sloja posuđenica iz germanskoga u slavenskome – one koje su ušle u praslavenski iz pragermanskoga i one koje su posuđene iz gotskoga.

Gołąb (1990) predlaže još razrađeniju kronološku podjelu građe, smatrajući da valja razlikovati: 1) posuđenice iz pragermanskoga ili praistočnogermanskoga, 2) posuđenice iz gotskoga, koje su se proširile u svim slavenskim jezicima, 3) posuđenice iz balkanskogotskoga, koje su ostale ograničene na slavenski jug i 4) posuđenice iz starovisokonjemačkoga.

Svi se autori slažu da su germanizmi ulazili u praslavenski i općeslavenski tijekom vrlo dugoga vremena te da se na germanskim riječima mogu promatrati brojne slavenske glasovne promjene. Primjerice, ima germanizama koji su u pred-praslavenski ušli prije praslavenske (prve) palatalizacije (npr. *želdān, *činda, *xelmu) ili prije prijelaza *aw > prasl. *ō (npr. *lōku, *kōsītej, *kōpītej).

Posebno su zanimljive neke praslavenske akcenatske promjene koje se očituju na germanskim posuđenicama:

1. Mnogi su germanizmi u praslavenski ušli prije djelovanja Illič-Svityčeva pravila, prema kojemu tematske imenice srednjega roda s naglaskom na prvom slogu u praslavenskome postaju *masculina* (poput ie. *d^{h}wórom sr. > stsl. *dvorъ*, v. § 258, 2). To se vidi po tome što i germanske tematske imenice srednjega roda u slavenskom postaju muškoga[62]: prasl. *xlaiwu »svinjac« (stsl. *xlěvъ*) je u pragermanskome neutrum *hlaiwan, slično *xūsu, *xūzu »kuća« iz pragerm. *hūsan (njem. *das Haus*), *pulku »puk« < germ. *fulkan (njem. *das Volk*). U pragermanskome je, kao i u većini starijih germanskih jezika, naglasak bio fiksiran na prvom slogu riječi.
2. Čini se da su mnogi germanizmi u praslavenski ušli prije pomicanja naglaska s neakutiranoga sloga na sljedeći slog u riječi (Dybov zakon, v. § 214, 1)[63]. Naime, kao što je uočio Kuryłowicz (1958: 234-235) sve germanske

[62] V. Schenker 1993.

[63] V. Matasović 2000 (2002).

posuđenice s kratkim početnim slogom postaju u praslavenskom i općeslavenskom oksitone; usp. rus. *kotël, kotlá* < got. *katil-*, rus. *skot, skotá* »stoka« < *skatta-. U svjetlu poznate činjenice da je naglasak u germanskome uvijek na prvom slogu, to je moguće objasniti samo pretpostavkom da je u praslavenskom ili općeslavenskome došlo do pomicanja naglaska za jedan slog prema naprijed nakon posuđivanja. To ujedno znači da se taj pomak naglaska dogodio razmjerno kasno jer je zahvatio gotovo sve germanizme osim onih najkasnijih, koji su u općeslavenski ušli iz starovisokonjemačkoga i balkanskogotskoga, npr. rus. *smókva* < got. *smakka*.

Germanske su riječi u slavenske jezike ulazile i nakon praslavenskoga, u općeslavenskom razdoblju. Nakon 600. godine većina je takvih riječi posuđena iz starovisokonjemačkoga, a za neke se od njih može i na osnovi lingvističkih argumenata pokazati njihovo starovisokonjemačko podrijetlo; npr. staroslavenska i općeslavenska riječ *myto* nije od got. *mūta*, već od stvnj. *mūta* »carina«, općeslavenski *popъ* dolazi od stvnj. *phaffo*, a ne neposredno od gr. *papâs* (inače bismo očekivali prasl. *papā, stsl. **popa, kao *sotona* < gr. *satanâs*).

§ 36 Osim germanskih posuđenica u praslavenskome, za povijest jezičnih odnosa Slavena i Germana važne su i riječi koje su iz slavenskoga posuđene u pragermanskome ili u pojedinim germanskim jezicima. Na takve je riječi, u literaturi često zanemarivane, ukazao V. V. Martynov[64].

Među slavizmima u germanskome ističu se riječi povezane sa zanatima, npr. stvnj. *chursinna* »kr̀zno« < prasl. *kurzina (stsl. *krъzno*), pragerm. *malta– »slȁd« (stisl. *malt,* steng. *mealt,* stvnj. *malz*) < prasl. *malta (ukr. *mólot,* češ. *mláto*), ali i neke riječi iz društvene sfere, npr. pragerm. **neþiya–* »rȍđak« (got. *niþjis*, steng. *niþþas* »ljȕdi«) < prasl. *netiju (stsl. *netьjь* »nećak«), možda i pragerm. *warga– »zločinac« (stvnj. *warg*, steng. *wearg*) < prasl. *wargu (stsl. *vragъ* »nȅprijatelj«). Te nam riječi ne govore mnogo o glasovnoj povijesti praslavenskoga, ali očigledno pokazuju da su posuđene prije metateze likvida, no nakon promjene *pt > *t u praslavenskome.

SLAVENSKI I KELTSKI

§ 37 O dodirima Slavena i Kelta u povijesno doba teško da može biti govora. U vrijeme kada se Slaveni pojavljuju na povijesnoj pozornici (6. st.), keltski su jezici već ograničeni na britansko otočje, na Bretanju (kamo su se predci današnjih Bretonaca doseljavali u ranom srednjem vijeku iz Britanije), a postoji i

[64] V. Martynov 1963. Neki lingvisti smatraju dvojbenim postojanje slavizama u germanskome, v. Holzer 1990: § 5.

određena vjerojatnost da je u današnjoj Francuskoj još bilo izoliranih područja gdje se govorilo galski.

Budući da su u pretpovijesno doba Kelti nastanjivali i područja u kojima su se u 6-7. st. proširili Slaveni – npr. Šlesku, Češku, Austriju, djelomice Moravsku i Panoniju – ne može se isključiti mogućnost da je u doba slavenske ekspanzije ondje još bilo ljudi koji su govorili keltski; u Maloj Aziji, gdje su se u 3. st. pr. Kr. naselili Galaćani, još na prijelazu iz 4. u 5. st. bilo je keltskojezičnoga stanovništva, ako je vjerovati svjedočanstvu sv. Jeronima.

Međutim, ako je u 6. i 7. st., primjerice, u Panoniji još bilo neromaniziranih Kelta, oni su zacijelo predstavljali najniže slojeve stanovništva, a njihov je jezik bio neprestižnim idiomom. U takvim okolnostima malo je vjerojatno da bi njihov jezik utjecao na praslavenski; ako je u praslavenski u to doba i ušlo nekoliko riječi keltskoga podrijetla, ne možemo znati je li u tome posredovao neki romanski idiom, tj. jesu li te riječi posuđene isprva iz keltskoga u neki dijalekt vulgarnolatinskoga ili ranoga romanskoga, a tek odatle u praslavenski. Primjerice, katkad se u literaturi ističe[65] da je mađarski etnonim *Tót* »Slaven« (čest i kao prezime) posuđen iz keltskoga *toutā »pleme« (usp. stir. *túath*) u praslavenski, gdje bi se ona pravilno odrazila kao *tōtā; u doba doseljenja Mađara (sredina 9. st.) ta je riječ mogla ući u mađarski iz panonskoga slavenskog. Čitav argument nije neuvjerljiv, no polazna keltska riječ odrazila bi se i u vulgarnolatinskome kao *tōta te je u slavenski i mađarski mogla ući i iz panonskoga romanskog.

§ 38 Ako u praslavenskome ima keltskih posuđenica, one moraju potjecati iz ranijih razdoblja, odnosno, morale su iz keltskoga biti posuđene u predpraslavenski. Mnoge su slavenske riječi nejasne etimologije u literaturi tumačene kao keltske posuđenice, no samo se za vrlo malen broj riječi takva pretpostavka dade potkrijepiti lingvističkim argumentima.

Dva se primjera čine razmjerno vjerojatnima:

Prasl. *karwā »krava« (rus. *koróva*, hrv. *krȁva*) potječe, kao i lit. *kárvė* »krava«, od ie. *k'erh$_2$weh$_2$. Taj je rekonstruirani praoblik tvorbeno jasna izvedenica iz korijena *k'erh$_2$- »rog« (gr. *kéras*, skr. *śiras*), a njegovi odrazi u praslavenskom i litavskom nisu izvodivi pomoću baltijskih i slavenskih glasovnih zakona, no potpuno pravilno nastaju primjenom keltskih glasovnih zakona. U prakeltskom se *k'erh$_2$weh$_2$ pravilno odrazilo kao *kerawā; zatim je došlo do asimilacije *era > *ara, koja je u keltskom potpuno pravilna i katkada se naziva »Josephovim pravilom«[66]. Zatim je prakeltski *karawā u praslavenskom dalo *karwā s akutskom intonacijom (koja se odrazila kao hrv. kratkosilazni

[65] Npr. Popović 1960., Trubačev 1982.

[66] Po američkom lingvistu Lionelu Josephu, v. Joseph 1982.

naglasak), a u litavskom *kárvė* s prijelazom u drugi deklinacijski tip (baltijske osnove na *-ė).

Prasl. *krawu »krov« (stsl. *krovъ*, rus. *króv*, hrv. *krȏv*) moguće je povezati[67] s germanskim riječima istoga značenja (npr. eng. *roof* < pragerm. *hrōfa-) samo ako se pretpostavi keltsko posredovanje. Indoeuropski (vjerojatno dijalekatski) oblik *kropo– dao bi u keltskome pravilno *krowo– odakle je praslavenski oblik lako izvodiv. Gubitak ie. okluziva *p pravilan je u keltskome. Druga, manje vjerojatna mogućnost je da je prasl. *krawu posuđeno iz germanskoga prije konsonantskoga pomaka *k > germ. *h i uz neprirodnu glasovnu zamjenu *p >> prasl. *w. Alternativna etimologija koju nudi Vasmer (*s. v.* króv) nije uvjerljiva[68].

Riječ *kanju »konj«, koju neki autori smatraju keltskom po podrijetlu[69], ne treba tako tumačiti. Prasl. *kanju najprirodnije se izvodi iz praoblika *kobnyo– > *komnyo-; usp. strus. *komon'* »konj«. Na taj je način moguće povezati u jedno etimološko polje i riječ za »kobilu«, *kabūlā (stsl. *kobyla*), što je srodno s lat. *caballus* (ako se ne radi o pretpovijesnoj posuđenici).

SLAVENSKI I DRUGI JEZICI

§ 39 U literaturi se često ponavljaju teze o vezama praslavenskoga s drugim ie. jezicima osim nabrojenih, među njima osobito s italskima[70], te s ilirskim i venetskim ili čak s armenskim[71].

Niti jedna se od navedenih teza ne može smatrati dokazanom, sve dok ne možemo ukazati na niz riječi koje svojim glasovnim obilježjima potvrđuju italsko, venetsko ili armensko posredovanje između indoeuropskoga i praslavenskoga. To znači, da bismo prihvatili da postoji skup italskih posuđenica u praslavenskome, morali bismo moći dokazati da su na skup praslavenskih riječi djelovali italski glasovni zakoni.

Riječi zajedničke italskom i slavenskom su ili posvjedočene i u drugim jezicima »zapadnoindoeuropskoga« areala – u keltskom, germanskom i baltijskom (katkada i u albanskome) – ili slučajno ograničene samo na slavenski i italski,

[67] V. Stalmaszczyk & Witczak 1995.

[68] Praslavensko *krawu imalo bi podudarnost jedino u latv. *krava* »hrpa« i stnord. *hraun* »hrpa kamenja«, što se ne slaže ni formalno ni semantički.

[69] Trubačev 1982: 11., Gluhak, *s. v.* konj. Galski antroponimi poput *Cancius, Cancilus* mogli bi biti u vezi s germanskim riječima za »ždrijebe« (germ. *hangistaz > steng. *hengest* itd.), no sve dalje etimološke veze tih riječi su dvojbene.

[70] Safarewicz 1976., Trubačev 1991. Za sintetski pregled jezičnih kontakata praslavenskoga v. Galton 1988.

[71] Saradževa 1980., Gołąb 1990.

npr. lat. *secūris* i prasl. *sekūrā »sjekira« (stsl. *sekyra*), lat. *cāseus* »sir« i prasl. *kwāsu »kvas« (stsl. *kvasъ*), lat. *malleus* »mlat« i prasl. *maltu (hrv. *mlât*) itd.[72]

§ 40 Sasvim je moguće da u slavenskome rječniku postoje tragovi jezičnih dodira s drugim, do sada nepoznatim ie. jezicima, no skupove posuđenica iz takvih jezika valjalo bi izdvajati nizovima rekurentnih glasovnih pravila.

To je slučaj s jezikom koji Georg Holzer (1989) naziva *tematskim*, a koji bi po njegovu mišljenju mogao biti identičan s jezikom Kimerana, naroda koji je sredinom 1. tis. pr. Kr. iz ruskih stepa provalio u područje Pricrnomorja i istočne Europe.

»Temematske« posuđenice izdvajaju se jasno definiranim nizom glasovnih zakona, a posvjedočene su i u slavenskom i u baltijskom, npr. prasl. *barzdā (rus. *borozdá*, stpolj. *brózda*), latv. *bàrzde* < temematski *borg'dā < ie. *perk'– (lat. *porca*, stvnj. *furuh* > njem. *Furche*, gal. *rica* itd.), s temematskim ozvučivanjem bezvučnih ie. okluziva ili prasl. *pajeti »pjeva« (stsl. *pojetъ*) < tememat. *paye– < ie. $*b^heh_2$– (lat. *fāri* »reći«, gr. *phēmí* »kažem«), s temematskim prijelazom aspiriranih okluziva u bezvučne.

§ 41 Osim posuđenica iz indoeuropskih jezika, u praslavenskome nesumnjivo ima i riječi koje su posuđene iz neindoeuropskih izvora; većina je takvih riječi u praslavenski dospjela iz turkijskih jezika, ponajviše iz bulgarskoga (jezika Bulgarā, nomadskih osnivača bugarske države), ali i iz avarskoga[73]. U većini je slučajeva vrlo teško utvrdiv točan izvor i rekonstruirani praoblik takvih turkijskih riječi iz kojih su nastali npr. stsl. *kniga*, *byserъ*, hrv. *bân*, *hmȅlj*[74], *hrȅn* itd.

SLAVENSKI I BALTIJSKI; PROBLEM BALTOSLAVENSKOGA

§ 42 O odnosima baltijskih i slavenskih jezika izražavana su različita mišljenja. Dok su mladogramatičari poput Augusta Leskiena (1840-1916) i Karla Brugmanna (1849-1919) smatrali da oni čine jednu, »baltoslavensku« granu unutar indoeuropske porodice, francuski je lingvist Antoine Meillet (1866-1936)

[72] Na leksičke veze slavenskoga sa zapadnoindoeuropskim jezicima ukazao je osobito H. Schelesniker (1987).

[73] Za avarski nije posve sigurno u koju ga porodicu valja svrstati. Premda većina lingvista smatra da su Avari govorili nekim turkijskim ili mongolskim jezikom, u novije vrijeme izraženo je mišljenje da su oni u doba dodira sa Slavenima govorili alanskim, iranskim jezikom-pretkom suvremenoga osetskoga (J. Nichols).

[74] Riječ *hmȅlj* neki smatraju iranizmom (usp. Reczek 1991: 73., Trubačev, *s. v. xmeljь*) uspoređujući osetski *xumaelaeg* »hmelj« (navodno od istoga korijena koji je u av. *haoma*– »sveti napitak«). Najvjerojatnije se ipak radi o riječi koja je neovisno posuđena iz turkijskoga u slavenski i iranski; usp. čuvaški *xəmla* »hmelj«.

pokušao dokazati da su sličnosti baltijskih i slavenskih jezika površne te da se mogu objasniti kao rezultat kasnijih kontakata, a da su isprva baltijski i slavenski jezici pripadali bliskim, ali različitim indoeuropskim granama.

Naposljetku, ruski su lingvisti V. V. Ivanov i V. N. Toporov iznijeli pretpostavku prema kojoj su baltoslavenski jezici uistinu jedinstvena indoeuropska grana, koja se međutim dijeli na tri, a ne na dva odvjetka: istočnobaltijski (litavski i latvijski), zapadnobaltijski (staropruski i jatvinški) i slavenski. Praslavenski se prema njihovu mišljenju razvio iz rubnih baltijskih dijalekata.

U ovoj se knjizi najvjerojatnijom smatra teorija Ivanova i Toporova, iz razloga koji su detaljnije izneseni u radu Matasović 2006[75].

Na blisku povezanost baltijskih i slavenskih jezika upućuje čitav niz ekskluzivnih izoglosa, osobito u fonologiji, te činjenica da se među njima može uspostaviti relativna kronologija.

Navedimo najvažnije baltoslavenske izoglose:

– Winterov zakon (duljenje samoglasnika ispred ie. zvučnih suglasnika, vjerojatno samo u zatvorenom slogu, v. § 74)[76], npr. lit. *bėgti*, stsl. *běžati* »bjȅžati« od ie. *b^{h}eg^w– (gr. *phébomai* »bojim se«)

– identični odrazi slogotvornih sonanata[77], npr. ie. *r > bsl. *ir; usp. lit. *širdìs*, rus. *sérdce* < ie. *k'rd– (lat. *cor, cordis*)

– Hirtov zakon (povlačenje ie naglaska na prethodni slog zatvoren laringalom)[78], npr. ie. *d^{h}uh$_2$mós (skr. *dhūmás* »dim«) > bsl. *dū́mas (rus. *dým*, G jd. *dýmu*, lit. *dū́mai*)

– nastanak baltoslavenskoga akuta iz ie. laringala u zatvorenu slogu, npr. u prethodnom primjeru.

– zamjena ie. genitiva jd. tematskih imenica ablativom (tip stsl. *vlьk-a*, lit. *vil̃k-o* od ie. ablativa *wlk^{w}ōd); ta izoglosa povezuje samo slavenski i istočnobaltijski, dok u staropruskome imamo genitiv na *-as* analogijom prema ā-osnovama (v. § 225). Međutim, u najstarijem staropruskom tekstu (*Bazelski epigram*) zabilježen je i genitiv na *-a* < *-ōd (*pennega* »novca«).

– nastavak za instrumental množine *-miHs, npr. lit. *sūnumìs*, stsl. *synъmi* »sinovima«.

– tvorba prošlog vremena sufiksom *-ē (tip lit. preterita *dãvė* »dao je«, stsl. imperfekt *bě* »bijaše«).

[75] O odnosu baltijskih i slavenskih jezika postoji golema literatura. V. npr. Szemerényi 1957., Senn 1966., Pohl 1992., Matasović 1994b te sintetski prikaz problema Poljakov 1995. Za najnoviji pregled literature v. Hock 2006.

[76] Zakon je dobio ime po njemačkom lingvistu Werneru Winteru, v. Winter 1978.

[77] V. Matasović 2004.

[78] Zakon je otkrio njem. indoeuropeist Hermann Hirt (1865-1936).

– poopćenje osnove *to– i u N jd. ž. roda i m. roda pokaznih zamjenica umjesto ie. *so– (usp. lit. *tàs*, stsl. *tъ*).

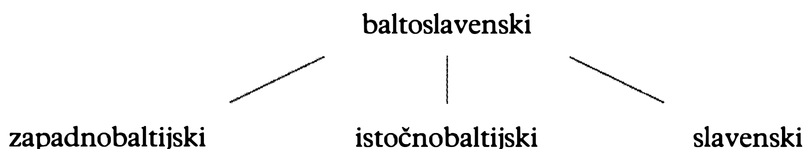
– tvorba tzv. određenih pridjeva konstrukcijom koja uključuje pridjev i odnosnu zamjenicu, npr. lit. *geràsis* »dobri« prema *gẽras* »dobar«, stsl. *dobrъjь* »dobri«.

– upotreba genitiva za izricanje objekta zanijekanoga glagola, npr. rus. *knigy (ja) ne čital*, lit. *knygos neskaičiau* »nisam pročitao knjigu«.

§ 43 S druge strane, vrlo je malo ekskluzivnih izoglosa koje povezuju samo baltijske jezike, a da u njima ne sudjeluju i slavenski. Takve su izoglose često s fonološke točke gledišta trivijalne, npr. prijelaz ie. *tl > balt. *kl.

Morfološke izoglose koje povezuju baltijske jezike (npr. poopćenje oblika za 3. l. jd. kod glagola i u 3. l. mn.) također su se mogle neovisno proširiti među već izdiferenciranim baltoslavenskim dijalektima nakon odvajanja slavenskoga. Štoviše, među baltijskim izoglosama nije moguće uspostaviti jasnu relativnu kronologiju, koju jedino smatramo sigurnim pokazateljem da su neki jezici međusobno genetski blisko povezani, odnosno, da predstavljaju čvor na genealoškom stablu.

§ 44 Na temelju svega rečenoga, u ovom radu prihvaćamo sljedeću podjelu baltoslavenskih jezika:

BALTOSLAVENSKI, PREDSLAVENSKI, PRASLAVENSKI I OPĆESLAVENSKI; POKUŠAJ JEZIČNE KRONOLOGIJE

§ 45 Pod praslavenskim podrazumijevamo rekonstruirani prajezik iz kojega su se razvili svi posvjedočeni slavenski jezici. Suvremena istraživanja pokazala su da je praslavenski u doba najveće teritorijalne ekspanzije Slavena bio u glasovnom pogledu iznenađujuće jedinstven jezik. Od Novgoroda do južne Grčke govorio se jezik koji, koliko možemo prosuditi na temelju posuđenica iz susjednih jezika i slavenskih posuđenica u tim jezicima, nije imao prepo-

znatljivih dijalekata[79]. Naravno, o slavenskim dijalektima u to doba možemo zaključivati samo na osnovi fonoloških pojava, a ne i morfoloških jer morfološki oblici u to vrijeme nisu bili zabilježeni. Upravo taj jezik, odnosno to stanje maksimalne jedinstvenosti u razvoju između indoeuropskoga i posvjedočenih slavenskih jezika, nazivat ćemo *praslavenski*.

Rekonstruirana jezična stanja između baltoslavenskoga razdoblja i praslavenskoga, definiranoga na ovaj način, nazivat ćemo *predslavenskima*. U širem smislu, naravno, i ta su jezična stanja praslavenska, odnosno ona su dio povijesti praslavenskoga jezika.

Na sličan način, praslavenski se jezik nastavio razvijati i nakon 600. godine, ali u to su doba na teritoriju na kojem se govorio počele nastajati lingvističke razlike, koje se očituju kao izoglose koje presijecaju praslavensko područje. Na mjestima gdje takve izoglose čine snopove nastajale su granice među slavenskim jezicima (ili skupinama slavenskih jezika).

Neke su jezične promjene koje su se dogodile nakon 600. godine zahvatile i čitavo slavensko područje, a neke su ostale ograničene samo na njegov dio; primjerice, nastanak nazalnih samoglasnika, prijelaz prasl. *ū u *y*, monoftongizacija diftonga *aj, prijelaz *a u *o* itd. *općeslavenske* su glasovne promjene jer su obuhvatile sve idiome potekle iz praslavenskoga jezika. S druge strane, druga palatalizacija (§ 149) nije općeslavenska jer se u nekim perifernim dijalektima (na sjeveru Rusije) najvjerojatnije nije ni odvila, a i njezini se rezultati, osim toga, razlikuju u pojedinim dijelovima slavenskoga područja.

Obično se posljednjom općeslavenskom promjenom smatra gubitak poluglasova *ъ* i *ь* u tzv. »slabom položaju« (npr. u G jd. imenice »san«, hrv. *snȁ* < prasl. *sunā, stsl. *sъna*, v. § 183). Stoga ćemo tu glasovnu promjenu uzeti za vremensku granicu razdoblja koje nazivamo *općeslavenskim*, da bismo ga tako razlikovali od praslavenskoga u užem smislu[80].

Pri tome valja imati na umu da ni tu granicu nije moguće strogo odrediti jer poluglasovi su se u različitim dijelovima slavenskoga područja gubili postupno: u načelu, nestanak poluglasova u slabom položaju odvijao se od 10. do 12. st. pa stoga i naše »općeslavensko razdoblje« traje od početka 7. st. do, otprilike, 11. st., iako već u 9. st. imamo tekstove na jasno profiliranom staroslavenskom jeziku, u 10. st. na staroslovenskome (*Brižinski listići*), a u 11. st. na staroruskome. Osim toga, gubitak poluglasova u slabom položaju u nekim dijelovima Slavije nije bio potpun, bilo zbog iznimaka (usp. npr. čak. *maša* »mȉsa« < *mьša < lat. *missa*), bilo zbog činjenice da su u polapskome oni u pravilu očuvani i u slabom položaju u prvom slogu riječi.

[79] V. Holzer 1995., 1995a.

[80] O kronologizaciji praslavenskoga i općeslavenskoga v. Birnbaum 1970., 1990. Neki autori, npr. Frederik Kortlandt, iznose mnogo detaljniju periodizaciju, razlikujući rani praslavenski, srednji praslavenski, kasni praslavenski itd. (v. npr. Kortlandt 1982a).

§ 46 Kada se služimo posuđenicama da utvrdimo apsolutnu kronologiju glasovnih promjena, valja imati na umu da adaptacijom u jezik-primatelj one mogu znatno izmijeniti svoj lik.

Bernštejn (1966) ističe, primjerice, da albanske riječi *daltë* »dlijeto« i *gardinë* »gradina« sigurno nisu posuđene iz slavenskoga prije 11. st., dakle, znatno nakon metateze likvida, koja se obično smješta na prijelaz između 8. u 9. st. Pa ipak, kada bismo sudili na osnovi tih posuđenica, morali bismo tvrditi da one odražavaju slavenski izgovor prije metateze likvida.

Osim toga, moramo biti svjesni da se posuđenice koje su u praslavenski ušle iz grčkoga i (vulgarno)latinskoga mogu dosta dobro datirati jer iz povijesnih izvora znamo kada su Slaveni stigli na Sredozemlje i na Balkan, dok se posuđenice iz ugrofinskih i baltijskih jezika (i slavenske posuđenice u njima) ne mogu ni približno tako točno datirati – o tome kada je neka riječ iz slavenskoga ušla u baltijski možemo suditi samo na temelju dosta nesigurnih arheoloških svjedočanstava o dodirima Balta i Slavena; stoga za neke promjene – poput prijelaza *a u *o ili jotacije suglasnika, za koje sa sigurnošću znamo da se u južnim dijelovima slavenskoga područja još nisu odvile u doba ekspanzije Slavena na Balkan (oko 600), ne možemo biti sigurni da se nisu u isto doba već bile odvile na sjeveru slavenskoga područja; činjenica da u finskome i baltijskome ima slavenskih riječi koje su posuđene prije no što su te promjene nastupile, ne govori mnogo jer su te riječi mogle biti posuđene i znatno prije 600.: izoglose koje nose granice do kojih se neka jezična promjena proširila pomiču se često i stotinama godina.

RASPAD PRASLAVENSKOGA I GENETSKA PODJELA SLAVENSKIH JEZIKA

§ 47 Tradicionalno se slavenski jezici dijele na istočne, zapadne i južne; po shvaćanju mnogih lingvista postoje brojne izoglose koje zapadnoslavenske jezike (polapski, poljski, kašupski, slovinski, gornjolužički, donjolužički, češki i slovački) odvajaju od skupine u kojoj su istočni (ruski, ukrajinski i bjeloruski) i južnoslavenski jezici (slovenski, makedonski, bugarski te kompleks hrvatskoga, srpskoga, bošnjačkoga i crnogorskoga).

Među zajedničke inovacije južnoslavenskih i istočnoslavenskih jezika ubrajaju se, primjerice, dosljedno provođenje druge palatalizacije i ispred praslavenskoga *w (usp. hrv. *cvijêt*, rus. *cvet* spram poljskoga *kwiat*, hrv. *zvijézda,* rus. *zvezdá* spram polj. *gwiazda*) i gubitak glasa *d ispred praslavenskoga *l, npr. u hrv. riječi *rȁlo*, rus. *rálo* spram češkoga *rádlo* (od prasl. *ardla < ie. *$h_2$er$h_3$$d^h$lom; usp. lit. *árklas,* gr. *árotron*).

Treba, međutim, istaknuti da su izoglose koje odvajaju zapadnoslavenske jezike od ostalih redovito rezultat inovacija na istočno-južnoslavenskoj strani, dok je nejasno ima li zajedničkih inovacija koje bi obuhvatile sve zapadnoslavenske jezike i samo njih. Stoga smatramo da nije dokazano postojanje »prazapadnoslavenskoga«, kao čvora na genealoškom stablu slavenskih jezika[81]. Jedine genetske jedinice koje se mogu nedvojbeno utvrditi na slavenskom zapadu niže su razine: lehitski jezici (pomoranski, polapski, poljski), češko-slovački i lužički.

§ 48 Na sličan način, pitanje je genetskog jedinstva južnoslavenskoga otvoreno: među zajedničkim obilježjima južnoslavenskih jezika gotovo da nema zajedničkih inovacija u fonologiji i morfologiji, kojima bi se oni odvajali od slavenskoga sjevera.

Metateza likvida (v. § 174-176) provedena je, doduše, na jedinstven način u čitavom južnoslavenskom području, ali također i u srednjoslovačkim govorima; dakle, to nije ekskluzivna južnoslavenska izoglosa.

Isto tako, promjena kojom je prasl. *ū (stsl. *y*) postalo *i* u južnoslav. jezicima zahvatila je i češki[82], a najvjerojatnije i polapski, dok se u različitim južnoslavenskim idiomima odvijala u različitim razdobljima (na zapadu znatno prije nego na istoku, v. § 178).

§ 49 Morfološkim obilježjima južnoslavenskoga smatraju se obično:

1) participi prezenta na -*y* umjesto -*a* (na sjeveru); usp. stsl. *nesy* »noseći« spram stpolj. *nesa*, strus. *nesa*; kao što ćemo vidjeti u dijelu knjige posvećenome morfologiji, jedino se stsl. nastavak može izvesti iz praslavenskoga i indoeuropskoga, odnosno pravilno potječe od ie. *-ōnts; istočnoslav. i zapadnoslav. nastavak -*a* mora dakle predstavljati inovaciju, koja više nije zahvatila južnoslav. područje. Zbog toga ta izoglosa nikako ne ide u prilog posebnoga prajužnoslavenskog jezika (u mnogim južnoslav. idiomima niti jedan od ta dva oblika participa nije potvrđen).

2) u I jd. o-osnova južnoslav. jezici imaju nastavak -*omь* (stsl. *vlъkomь*, hrv. *vûkom*), dok sjevernoslavenski jezici imaju -*ъmь*; usp. strus. *vъlkъmь*, polj. *wilkiem*. Ponovno se radi o zajedničkoj inovaciji na slavenskome sjeveru (nastavak -*ъmь* preuzet je analogijom prema u-osnovama), dok je na južnoslavenskome

[81] Iz bogate literature o problemu genetske raščlambe slavenske skupine jezika i o južnoslavenskom jedinstvu v. Marguliés 1926., Furdal 1961., Birnbaum 1963., Van den Berk 1967., Nalepa 1971., Moszyński 1980., Kurkina 1981., 1992., Schuster-Šewc 1983., Holzer 2007: 20-22.

[82] Doduše, u pismu se *y* još bilježi različito od *i*, ali izgovor je isti.

području jednostavno očuvan naslijeđeni nastavak[83], dakle arhaizam koji ne može poslužiti za genetsku supklasifikaciju.

3) padežni nastavak *-ję* u G jd. i NA mn. jā-osnova (stsl. *dušę*, hrv. *dúšē*) i A mn. o-osnova (stsl. *konję*) odgovara nastavku *-ě* u istočnoslavenskome i zapadnoslavenskome (usp. strus. *dušě, koně*, stpolj. *dusze, konie*). I u ovom je slučaju izvorni praslavenski nastavak očuvan u južnoslavenskome, dok je do inovacije došlo na sjeveru (v. § 240).

4) oblici osnove D i L osobne zamjenice 2. l. jd. s vokalizmom *-o-* posvjedočeni su u sjevernoslavenskome (usp. strus. D jd. *tobě*), dok južnoslavenski ima samo osnove s vokalizmom *-e-* (usp. stsl. *tebě*, hrv. *tèbi*). I ovdje se radi o inovaciji na slavenskom sjeveru jer *-o-* je uvedeno analogijom prema G jd. koji je morao u općeslavenskome glasiti *tove (pravilnim razvitkom od *tewe; usp. skr. *táva*)[84].

5) posvojne zamjenice 3. l. jd. (hrv. *njègov*, slov. *njegǫ́v*, bug. *nègov*) umjesto praslavenskoga *(j)ega (rus. *ego*, polj. *jego*). U ovom se slučaju doista radi o južnoslavenskoj inovaciji, no ona je nastala dugo nakon što su pojedini južnoslavenski jezici već krenuli putem samostalnoga razvitka. Staroslavenski još ima očuvan naslijeđeni oblik *ego*, kao i rubni slovenski govori, npr. rezijanski, u kojem se upotrebljava nesklonjiva posvojna zamjenica *njagá*[85].

Neka zajednička, općejužnoslavenska obilježja postoje u tvorbi i leksiku[86], ali nije jasno radi li se o zajedničkim inovacijama koje bi dokazivale postojanje općejužnoslavenske jezične zajednice ili su to arhaizmi koji slučajno nisu očuvani u zapadnim i istočnoslavenskim jezicima.

Često riječi koje pronalazimo samo u južnoslavenskim jezicima (npr. hrv. *bŕna, bȑnjica*, bug. *bъrna*, slov. *bŕna* ili slov. *slána* »inje«, hrv. dijal. *slána*, čak. *slᵊānȁ* »rosa«) imaju svoje usporednice u baltijskim jezicima (usp. lit. *burnà* »lice«, *šalnà* »mraz«), što pokazuje da se radi o leksičkim arhaizmima koji nisu sačuvani na sjeveru[87].

---

[83] Moguće je da je raniji praslavenski imao u I jd. o-osnova nastavak *-ā naslijeđen iz prajezika i podudaran lit. *-u* (usp. lit. *vilkù* „vukom»); taj bi stariji prasl. nastavak bio očuvan u rus. izrazu *včerá* „jučer» (v. § 225). Da je nastavak *-omь bio općeslavenski potvrđuje to što je očuvan i u lužičkome (usp. gluž. *z člowjekom* „s čovjekom»).

[84] Prežitak praslavenskih oblika na sjeveru predstavljaju srednjoslovački oblici *tebě, sebě*. O tome iscrpnije u poglavlju o zamjenicama (v. § 281). Usp. i Kapović 2006.

[85] Steenwijk 1992: 121.

[86] Za podudarnosti u tvorbi v. npr. Bošković 1936., Vendina 1990. Ivić (1986: 13) kao leksičke izoglose navodi npr. riječi *kúća*, *opanak*, *gaziti* (no *gaz* je posvjedočeno i u bjeloruskim dijalektima; usp. Kurkina 1992: 31); južnoslavenske fonološke izoglose koje spominje ili nisu ekskluzivne (npr. umetanje samoglasnika u završnu skupinu *-sъ* pojavljuje se i u slovačkome; usp. *triasol* „tresao»), ili su očigledni arhaizmi, npr. očuvanje odraza poluglasa u hrv. *màgla*, slov. *megla*, bug. *mъgla* spram rus. *mgla* češ. *mhla*, polj. *mgła*.

[87] V. Boryś 1992. Neke su riječi posvjedočene samo u južnoslavenskome zabilježene u ukrajinskim dijalektima Karpata (npr. etimološki ekvivalenti hrv. riječi *kȕća, čȅdo, dȍsta, tȕča, stȁja*); usp. Gutšmidt 1975. i

Na sličan način, produktivnost sufiksa poput deminutivnog *-ica* (usp. hrv. *vòdica*, slov. *vodíca*) spram istočnoslav. i zapadnoslav. *-ъka* (rus. *vódka*, polj. *wódka*) ne znači nužno da se radi o južnoslavenskoj inovaciji; budući da je taj sufiks rezultat treće palatalizacije, morao je postojati već u praslavenskome.

S druge strane, praslavenski prefiks *ū– (rus. *vy-*, polj. *wy-*) predstavlja arhaizam očuvan na slavenskome sjeveru; njegov nestanak na južnoslavenskom području ne mora biti istodoban (dio jedinstvene općejužnoslavenske jezične promjene), a nije niti potpun jer sjeverozapadni slovenski govori u Koruškoj i u Slovenskom Primorju imaju taj prefiks u nekim riječima, a u tragovima je zabilježen i u sjevernočakavskome[88] i u kajkavskom dijalektu Bednje (usp. npr. *vȉgled* »zrcalo«).

§ 50 U genetskoj klasifikaciji jezika redovito se uzimaju u obzir samo kvalitativni, a ne i kvantitativni odnosi. To znači, čvorovi na genealoškom stablu određeni debelim snopovima izoglosa (zajedničkih inovacija) smatraju se ravnopravnima čvorovima koje definiraju samo dvije ili tri zajedničke inovacije.

To je osobito vidljivo u slavistici, gdje se »južnoslavenski« uzima kao veličina ravnopravna »istočnoslavenskomu«, iako to nipošto nije; dok je zajedničkih južnoslavenskih izoglosa vrlo malo (i većinom su, kao što smo vidjeli, sporne), istočnoslavenski je određen čitavim nizom fonoloških i morfoloških izoglosa, među kojima se, štoviše, može uspostaviti jasna relativna kronologija[89]. Riječ je o zajedničkim istočnoslavenskim inovacijama koje su se odvile otprilike između 9. st. i provale Tatara (u 13. st.), dakle okvirno u razdoblju »Kijevske Rusije«. Koncem toga razdoblja prekida se političko i kulturno jedinstvo istočnoslavenskoga prostora, a time i komunikacijska zajednica na koju zapravo mislimo kada govorimo o »istočnoslavenskome«[90].

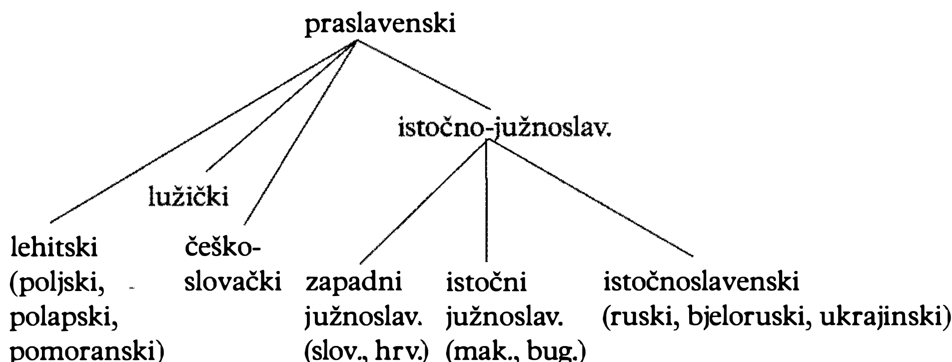
Ivić 1986: 16. Neki lingvisti smatraju da postojanje takvih usporednica svjedoči o području s kojega je pošla migracija Slavena na jug, odnosno o riječima praslavenskoga dijalekta koji je rascijepljen seobom Slavena u 6. st. Moguće je, međutim, i da se radi o arhaizmima koji su očuvani u zabitom planinskom području Karpata, dok su u ostalim sjevernoslavenskim idiomima iščeznuli. Osim toga, postoje i ekskluzivne južnoslavensko-zapadnoslavenske leksičke izoglose; primjerice, toponimi izvedeni iz prasl. *birda „brdo» pojavljuju se, osim na južnoslavenskom području, samo u Poljskoj, Češkoj, Slovačkoj i u dijelu Njemačke, slično kao i toponimi od elementa *sapatu– (usp. hrv. *Sopot*, Nalepa 1971: 33-35).

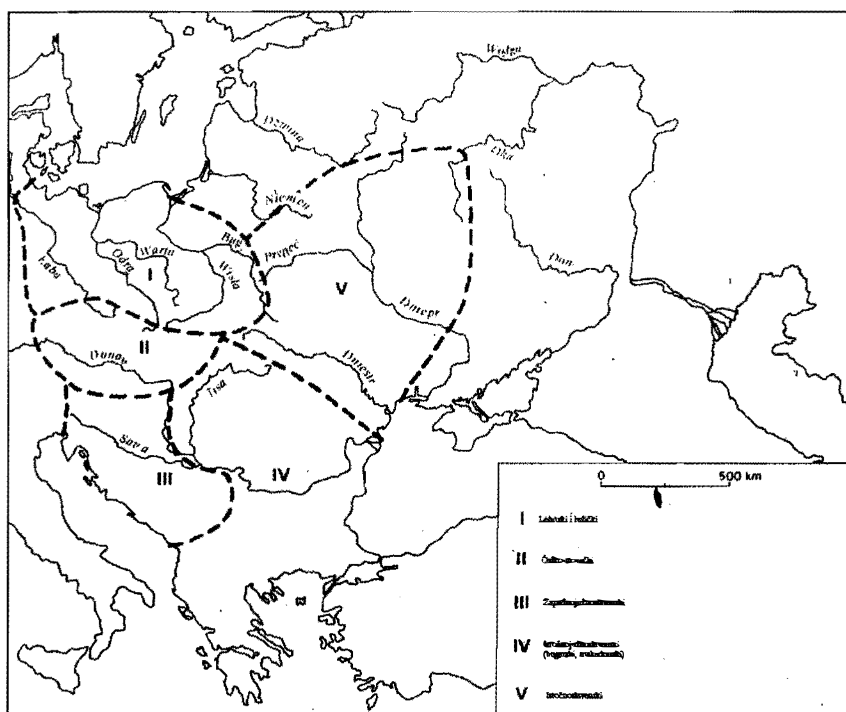
[88] Greenberg 2002: 42.

[89] Ograničimo se samo na neke fonološke inovacije u istočnoslavenskome: *ju– > *u–* (rus. *útro* spram hrv. *jȕtro*), *je– > *o–* (rus. *odín*, ukr. *odín* spram hrv. *jèdan*), »punoglasje« u provedbi metateze likvida (rus. i ukr. *golová* spram hrv. *gláva*), razvitak jotiranih skupina *tj > *č* i *dj > *ž*, podudaran razvitak nazalnih samoglasnika itd. Navedenim skupom izoglosa samo su djelomično bili obuhvaćeni staroruski novgorodski govori, koje tek uvjetno možemo smatrati „istočnoslavenskima» (Zaliznjak 2004). Njih bi zbog niza osobitosti trebalo uvrstiti u posebnu primarnu granu slavenskih jezika.

[90] V. Kiparsky 1979: 17; neke su dijalekatske osobitosti ukrajinskoga mogle postojati i stotinjak godina ranije, no zajedničke su se istočnoslavenske inovacije odvijale sve do 13. st.

§ 51 Podjela slavenskih jezika koju prihvaćamo u ovom radu može se prikazati sljedećom shemom[91]:

KARTA SLAVENSKIH DIJALEKATA U 9-10. STOLJEĆU (prema Moszyński 1984: 290)

[91] Slična je i podjela slav. jezika koju predlaže F. Kortlandt (1982), no ona nije izložena u obliku genealoškoga stabla. U postojanje južnoslavenskoga kao grane na genealoškom stablu slavenskih jezika sumnjaju i Kurkina (1992: 18) i Furdal (1961: 85) i mnogi drugi slavisti.

JUŽNOSLAVENSKI JEZICI I PROBLEM »SREDNJOJUŽNOSLAVENSKOGA«

§ 52 Jezike se može dijeliti kako se želi, po mnogim kriterijima[92], no u genetskoj lingvistici pravilna je podjela ona koja odgovara povijesnoj zbilji, odnosno ona koja odražava procese kojima su iz zajedničkih prajezika nastajali jezici-potomci. Tvrdimo li da su južnoslavenski jezici genetska grana slavenskih jezika, to znači da tvrdimo da je postojao južnoslavenski prajezik, odnosno komunikacijska zajednica, u odredivom prostoru i u vremenu, tijekom kojega su se jezične promjene širile upravo do granica te zajednice.
Već smo vidjeli da je u doba dolaska Slavena na današnji slavenski jug, od Istre do Soluna, dijalekatska raščlanjenost praslavenskoga bila minimalna; prema svim dostupnim izvorima u 6. i ranom 7. st. posvuda se u slavenskom području govorio jedinstven praslavenski jezik. Izoglose koje bi objedinjavale južnoslavensko područje morale bi stoga biti mlađe od 7. st., a starije od 9. st., kad se pojavljuju staroslavenski tekstovi (na već jasno odredivom posebnom južnoslav. jeziku), odnosno od 10. st., kad u Brižinskim ulomcima imamo već profiliran staroslovenski.
Jasno je da »južnoslavenski«, kao komunikacijska zajednica odrediva granicama do kojih se šire zajedničke jezične inovacije, nije mogao dugo trajati. Štoviše, iz povijesti znamo da nije postojalo niti kulturno niti političko jedinstvo južnoslavenskoga prostora u razdoblju tijekom kojega je »prajužnoslavenski« mogao postojati, a letimičan pogled na zemljopisnu kartu pokazat će nam da južnoslavensko područje nije omeđeno nikakvim prirodnim granicama. Osim toga, kao što smo vidjeli u prethodnom poglavlju, vrlo je dvojbeno ima li uopće zajedničkih inovacija koje bi obuhvaćale čitavo južnoslavensko područje.

§ 53 Sve do sada rečeno o južnoslavenskome u još većoj mjeri vrijedi za navodni prajezik iz kojega su se razvili svi idiomi između slovenskoga i istočnojužnoslavenskoga (bugarsko-makedonskoga). U dijalektologiji se za skupinu dijalekata koji se govore na tom području koristi Brozovićev termin »srednjojužnoslavenski dijasistem« [93]. Kada se taj termin odnosi na skup dijalekata, koji su na različite načine tijekom povijesti bili u međusobnoj interakciji i među kojima granice često nisu posve jasne, to je terminološki opravdano, a ujedno je i dobar način da se izbjegne politički nekorektan naziv »hrvatskosrpski« ili »srpskohrvatski«, koji se nažalost previše udomaćio u inozemnoj slavistici.
Nema nikakve dvojbe da postoji potreba za terminom koji bi izrazio činjenicu

[92] V. npr. Brozović 1960. o važnosti razlikovanja strukturalnih i čisto genetskih kriterija u jezičnoj klasifikaciji.

[93] O značenju i razlozima upotrebe toga termina v. npr. Brozović 2005: 76 i dalje.

da su upravo čakavski, štokavski i kajkavski dijalekti, osobito tijekom burnoga razdoblja seobi izazvanih turskim osvajanjima u 15. i 16. st., intenzivno utjecali jedni na druge, što je dovelo i do nastanka miješanih dijalekata, osobito na štokavskom području[94].

Druga je stvar, međutim, ako se tvrdi da su dijalekti koji ulaze u srednjojužnoslavenski dijasistem potekli iz jednoga i jedinstvenoga idioma, koji je različit od praslavenskoga, odnosno ako se tvrdi da je postojao srednjojužnoslavenski prajezik kao čvor na genealoškom stablu slavenskih jezika. Da bi se to dokazalo, bilo bi potrebno utvrditi postojanje zajedničkih inovacija koje obuhvaćaju čakavski, kajkavski, štokavski i torlački, a nisu se proširile u slovenskome (ili u bugarskome i makedonskome). Samo bismo tada mogli tvrditi da termin »srednjojužnoslavenski« nije samo konvencionalan naziv za skupinu dijalekata između slovenskoga i bugarsko-makedonskoga, već i termin koji ima genetskolingvistički smisao.

Međutim, takvih srednjojužnoslavenskih zajedničkih inovacija jednostavno nema. Štoviše, čak nije moguće pronaći niti zajedničke inovacije koje bi obuhvatile sve dijalekte čakavskoga narječja, dok općeštokavskih i općekajkavskih inovacija ipak ima[95].

Zapadnojužnoslavenski je u strogo genetskom smislu posljednji zajednički prajezik koji se može pretpostaviti za sva slovenska i hrvatska narječja.

Vrijeme postojanja zjsl. prajezika dobro se podudara s razdobljem franačke dominacije u hrvatskim zemljama (8–9. st.).

§ 54 Slovenske akcenatske inovacije, kao što je pomicanje cirkumfleksa i kratkoga naglaska udesno (npr. *òko > slov. *okô*) ili duljenje pokraćenoga akuta u višesložnim riječima (npr. G jd. *bráta* spram N jd. *brȁt*) nisu relevantne za problem postojanja srednjojužnoslav. prajezika jer je riječ o jednostranoj inovaciji koja je zahvatila samo slovenski (čak ne sve slovenske govore).

S druge strane, nema zajedničkih akcenatskih inovacija koje bi obuhvatile sve »srednjojužnoslavenske« idiome i samo njih.

§ 55 U morfologiji bi jedina inovacija koja bi mogla biti zajednička svim »srednjojužnoslavenskim« idiomima bio gubitak genitiva na *-u u-osnova, sekundarno i o-osnova (usp. rus. *mëd,* G jd. *mëdu*, slov. *mẹ̑d,* G jd. *medû* i *mẹ̑da*)[96].

[94] V. Lisac 1996., osobito str. 9-21.

[95] Osobito su karakteristične akcenatske promjene koje sačinjavaju »osnovnu akcentuaciju«, a utvrdio ih je S. Ivšić (v. Ivšić 1936., Lončarić 2005: 12, 30).

[96] V. Brozović & Ivić 1988: 2.

Taj oblik nije zabilježen, koliko mi je poznato, niti u jednom od tri suvremena hrvatska narječja, no to može biti i slučajnost, posljedica razmjerno kasne posvjedočenosti kajkavskoga i većine štokavskih govora. U glagoljskim tekstovima nastalim na čakavskom području, genitivi na *-u* su posvjedočeni, iako rijetko[97]; usp. u *Petrisovu zborniku* (1468) oblike *popu, domu, miru.* Čini se mogućim, dakle, da je genitiv na *-u* ipak postojao u čakavskome 15. st.

§ 56 Leksik je, kao što je općepoznato, nepouzdan kriterij za utvrđivanje genetskih odnosa među idiomima jer riječi se lako posuđuju između susjednih dijalekata i nakon njihova razdvajanja fonološkim i gramatičkim izoglosama.

Budući da su čakavski i kajkavski stoljećima trpjeli velik utjecaj štokavskih govora, nije neobično da u oba narječja ima mnogo štokavskih posuđenica, koje često i ne možemo prepoznati kao takve. Međutim, čak i kada se ta činjenica uzme u obzir, još uvijek je izrazito malo riječi zajedničkih »srednjojužnoslavenskim« dijalektima koje ne bi bile posvjedočene u drugim slavenskim jezicima. Takvi slučajevi ne govore nam mnogo jer ne treba zaboraviti da postoje i riječi koje hrvatski dijeli s bugarskim i makedonskim, a nema ih u slovenskome; usp. npr. *brȁva* (bug. *bràva*), *bȕsēn* (bug. *bus, bȕser*), *bòraviti* (bug. *boràvja* »baviti se čime«) itd. Pa ipak, zbog postojanja takvih riječi nitko ne smatra da su istočnojužnoslavenski jezici genetski bliži hrvatskome od slovenskoga[98].

§ 57 »Srednjojužnoslavenski« se, dakle, može odnositi samo na ostatak zapadnojužnoslavenskih govora preostao nakon izdvajanja slovenskoga, odnosno nakon prvih općeslovenskih inovacija koje se nisu proširile na kajkavski, čakavski, štokavski i torlački. Drugim riječima, srednjojužnoslavenski prajezik nije postojao[99].

---

[97] Damjanović 1984: 91. Autor je mišljenja da su ti oblici vjerojatnije naslijeđeni nego preuzeti iz crkvenoslavenskoga.

[98] Leksičke su izoglose, naravno, vrlo nepouzdane u genetskoj supklasifikaciji. Ako se na osnovi leksičkih izoglosa povezuju čakavski, kajkavski i štokavski, ne treba smetnuti s uma činjenicu da mnoge leksičke izoglose povezuju npr. čakavski i slovenski (v. npr. Boryś 1972., Lisac 1996: 43-64), slovenski i bugarsko-makedonski (Kurkina 1981: 92), ili samo neke »srednjojužnoslavenske« govore sa slovenskima i češko-slovačkima, npr. hrv. *tjȅdan*, slov. *tę̂den, tjeden*, češ. *týden*, hrv. *cȅsta*, slov. *cę́sta*, češ. *cesta* itd. V. i Kurkina 1992.

[99] D. Brozović, koji s oklijevanjem prihvaća naslijeđenu teoriju o genetskom jedinstvu »srednjojužnoslavenskoga«, jasno uviđa da je to jezična pojava različite vrste od ostalih čvorova na slavenskom genealoškom stablu: »Tako je hrvatskosrpski dijasistem preživio kritično 12. stoljeće i uspio se održati, iako je stupanj unutarnje nehomogenosti njegovih dijelova veći nego i u jednom drugom slavenskom jeziku i veći nego što je prosjek u europskim jezicima-dijasistemima uopće« (Brozović 2006 (1978): 164). Moguš (1971: 23 i dalje) slijedi Junkovića (disertacija iz 1967., objavljena 1972) u pobijanju Ramovševih (1936) izoglosa kojima se kajkavski genetskolingvistički pripisuje slovenskomu jeziku. Premda nije posve eksplicitan, i on, čini se, vjeruje u genetsko jedinstvo čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga. M. Lončarić (2005: 46) dopušta mogućnost da se iz zapadnojužnoslavenskoga izdvojilo pet primarnih odvjetaka: slovenski, kajkavski, čakavski, šćakavski (zapadnoštokavski) i (istočno-)štokavski, što je u osnovi i naša teza.

Navedeni argumenti dovode nas do spoznaje od velike važnosti za razumijevanje položaja hrvatskoga jezika među slavenskim jezicima. Danas se, naime, već općenito prihvaća teza o posebnosti hrvatskoga kao standardnoga jezika, koji se tim, sociolingvističkim kriterijem, jasno razlikuje od srpskoga, bošnjačkoga i eventualno crnogorskoga[100].

Međutim, u literaturi se još uvijek inzistira na genetskom jedinstvu »srednjojužnoslavenskoga«, koji se u tom smislu još najčešće naziva »srpskohrvatskim«. Pri tome se misli da je »srednjojužnoslavenski« pojava iste razine kao, primjerice, češki ili ruski jezik, što nipošto nije točno; u slučaju drugih slavenskih jezika redovito možemo utvrditi zajedničke inovacije koje su provedene u svim njihovim narječjima i samo u njima, a upravo to ne možemo učiniti u »srednjojužnoslavenskome«.

Sve to zapravo znači da hrvatski jezik ima dvostruki identitet: kao standardni jezik, potekao je iz genetski istoga narječja (štokavskoga) iz kojega su nastali ostali srednjojužnoslavenski standardni jezici, no genetsko podrijetlo nije važno za određenje identiteta standardnih jezika. U genetskom smislu, hrvatski ne predstavlja valjanu jedinicu u dosljednoj klasifikaciji jer kajkavski i čakavski su podjednako »hrvatski« kao i štokavski. To ujedno znači i da nema smisla govoriti o nekom genetskom jedinstvu hrvatskoga, srpskoga i bošnjačkoga jezika, u smislu jezika kojim govore svi Hrvati, Srbi, Bošnjaci i Crnogorci. Zajedničkoga prajezika iz kojega bi potekli svi srpski, hrvatski, crnogorski i bošnjački idiomi (i samo oni) nikada nije bilo.

[100] V. npr. Greenberg 2005.

II.

POREDBENOPOVIJESNA FONOLOGIJA

FONOLOŠKI SUSTAV IE. PRAJEZIKA

§ 58 U ovoj knjizi ne možemo detaljno obrazlagati svaki korak rekonstrukcije fonološkoga sustava ie. prajezika. Valja stoga uputiti na naše radove gdje je to u znatnijoj mjeri učinjeno te na standardnu literaturu o ie. fonologiji[101].

Čitatelj koji se ne snalazi dovoljno u indoeuropeističkoj problematici mora razumjeti i da je rekonstrukcija apstraktnih jedinica ie. fonološkog sustava (ie. segmenata, ili fonema u tradicionalnoj fonologiji) znatno manje sporna od njihove fonetske interpretacije. Osobito se to odnosi na fonetsku interpretaciju ie. samoglasnika (§ 59), laringala (§ 64) i zvučnih okluziva (§ 72).

1. SAMOGLASNICI

§ 59 Ie. prajezik imao je u strogo fonološkom smislu samo dva samoglasnika: *e i *o. Njihova je fonetska i fonološka interpretacija dvojbena: vjerojatnije se radilo o opreci između visokoga i niskoga samoglasnika, nego o opreci između prednjega i stražnjega[102]. Takav sustav podsjeća na samoglasničke sustave zapadnokavkaskih jezika (npr. abhaskoga):

SUSTAV I.

*o [ə]

*e [a]

Ta dva indoeuropska samoglasnika nisu bili jedini slogovni segmenti u ie. prajeziku; osim *e i *o, u jezgri sloga mogli su stajati i sonanti *y̥, *w̥, *m̥, *n̥, *l i *r; u kasnoindoeuropskom prajeziku pojavljivanje sonanata u slogovnom položaju nije više predvidljivo fonološkim, pa ni morfološkim i tvorbenim, pravilima; slogovni sonanti funkcioniraju dakle kao samoglasnici, ali od njih se razlikuju po tome što sudjeluju u prijevojnim alternacijama sa svojim neslogovnim pa-

[101] V. Matasović 1997 (KPG), Mayrhofer 1987., Szemerényi 1989., Beekes 1995. itd.

[102] V. Matasović 2003.

rovima, te distribucijom: dok samoglasnici *e i *o mogu stajati samo u jezgri sloga, sonanti mogu stajati i u jezgri i u pristupu.

Također, sonanti mogu stajati kao drugi dio u složenoj jezgri sloga, odnosno mogu s pravim samoglasnicima činiti dvoglase (diftonge): *ey, *oy, *ew, *ow, *em, *en, *om, *on itd. S fonetske točke gledišta slogovne varijante sonanata *y i *w ponašaju se kao samoglasnici, te se i bilježe kao vokali *i i *u.

§ 60 Ovisno o tome smatramo li segmente *i i *u samoglasnicima (po fonetskom kriteriju), ili sonantima (po distribucijskom kriteriju), indoeuropski ćemo sustav samoglasnika predstaviti kao dvočlan ili četveročlan. Ako radimo sa sustavom od četiri (kratka) samoglasnika – *e, *o, *i, *u – možemo ih predstaviti suprotstavljene opozicijama visoki (*i, *u) – niski (*e, *o) i prednji (*e, *i) – stražnji (*o, *u):

SUSTAV II.

i	u
e	o

§ 61 U određenim, morfološki i fonološki utvrdivim uvjetima (npr. u zadnjem slogu u nominativu jednine imenica na sonant, u korijenskom slogu u sigmatskom aoristu itd.), samoglasnici *e i *o u prajeziku su se duljili.

Osnovni, leksički oblici riječi u indoeuropskome sadrže, dakle, samo kratke samoglasnike; na osnovi morfonoloških, morfoloških i tvorbenih pravila pojavljuju se oblici s dugim samoglasnicima *ē i *ō.

Duljenja samoglasnika bila su zacijelo fonološki uvjetovana u ranom ie. prajeziku, no u razdoblju neposredno prije raspada prajezične zajednice, koje se obično rekonstruira, nije moguće fonetski i fonološki predvidjeti pojavljivanje dugih samoglasnika. Pa ipak, duge je samoglasnike moguće prikazati kao slijed dvaju kratkih pravih samoglasnika *e i *o unutar jezgre sloga, odnosno kao *e i *o koji traju dvije more.

U morfološki odredivim uvjetima samoglasnik je u oblicima ie. riječi mogao i ispasti, a morfem u kojem je on stajao, ostao bi bez slogovnog segmenta, ili bi slogotvornim postao sonant (ako ga je dotični morfem sadržavao). Na taj način, isti se morfem mogao, u načelu, pojaviti u nekoliko oblika, koje nazivamo *prijevojnim stupnjevima*, dok morfološki uvjetovane smjene samoglasnika nazivamo *prijevoj* (v. KPG § 93). Pogledajmo, primjerice, različite prijevojne stupnjeve sufiksa *-ter- za tvorbu imenica koje znače srodstva:

»praznina« (odsutnost samoglasnika): ie. *ph_2-tr-os (> gr. *patrós* »oca, G jd.«)

»punina e«: ie. *ph_2-ter-m (> gr. *patéra* »oca, A jd.«)

»punina o«: ie. *$h_1$su-ph_2-tor-m (> gr. *eu-patór-a* »onoga koji ima dobra oca«)

»duljina e«: ie. *ph_2-tēr »otac« (> gr. *patḗr* »otac, N jd.«)

»duljina o« ie. *$h_1$su-ph_2-tōr (> gr. *eu-pátōr* »onaj koji ima dobra oca«).

§ 62 Moguće je da je u ie. prajeziku nekoliko tvorbeno i morfološki izoliranih riječi sadržavalo i samoglasnik *a, npr. u ie. korijenu *dap– »žrtva« (lat. *daps*, gr. *dapánē*, stir. *dúas*), ili kao prvi dio dvoglasa *ay, npr. *laywos »lijevi« (lat. *laevus*, gr. *laiós*, stsl. *lěvъ*)[103].

Samoglasnik *a pojavljivao se i u nekim ekspresivnim riječima, poput *kakH– »smijeh« (lat. *cachinnus*, gr. *kakházei* »smije se grohotom«, stsl. *xoxotъ* »smijeh«). Uzevši u obzir duge samoglasnike *ē i *ō, te »marginalni« samoglasnik *a, dobivamo sljedeći maksimalni sustav ie. vokalizma:

SUSTAV III.

i			u		
	e	o		ē	ō
		a			

2. SUGLASNICI

§ 63 Suglasnici se u ie. prajeziku dijele na sonante, koji mogu stajati u jezgri sloga, i prave suglasnike, koji ne mogu. Pravi suglasnici su frikativ *s, laringali i okluzivi.

a) frikativ *s

Jedini indoeuropski frikativ bio je stridentan glas, čija se točna fonetska realizacija vjerojatno mogla kretati od hrvatskoga /s/ do palataliziranoga /ś/ i palatalnoga /š/. U nekih se indoeuropskih korijena na početku katkada pojavljuje *s, a katkada ne, čak i u istom ie. jeziku, npr. ie. *steg– (gr. *stégos* »krov«, hrv. *stôg*, gr. *stégō* »pokrivam«) i *teg– (gr. *tégos* »krov, strop«, njem. *Dach* »krov«, stir. *tech* »kuća«, lat. *tego* »pokrivam«). Takvo se nepostojano *s naziva *s-mobile.*

[103] Ie. *a bio je i samoglasnik koji se umetao u fonološki nedopuštene suglasničke skupine, tzv. »epentetski« samoglasnik (v. KPG § 40–41).

Postoje različita mišljenja o ulozi *s-mobile* u fonološkom sustavu prajezika; neki u njemu vide prefiks neodređene funkcije, no vjerojatnije je da se radi o suglasniku koji je nastajao kao rezultat *sandhija* (morfonološke promjene na granicama morfema) između nekih suglasničkih skupina, npr. *-T T– ili *-s s-; tomu u prilog govori i činjenica da je *s-mobile* nezabilježeno u korijena koji počinju nekim suglasnicima, npr. laringalima. Takva fonološki uvjetovana distribucija ne bi se očekivala da se radi o prefiksu.

b) laringali: *h_1, *h_2 i *h_3

§ 64 Laringali su segmenti koje je na osnovi teorijskih razmatranja prvi pretpostavio Ferdinand de Saussure 1878.; njihove je odraze u hetitskome nedvojbeno dokazao 1927. poljski lingvist Jerzy Kuryłowicz.

Premda još uvijek ima i drukčijih mišljenja, gotovo je općeprihvaćeno da su u ie. prajeziku postojala tri laringala. Budući da se njihov izgovor i točna fonološka interpretacija ne znaju[104], laringali se bilježe algebarski kao *h_1, *h_2 i *h_3.

U dodiru sa samoglasnicima laringali su još u ie. prajeziku djelovali kvantitativno i kvalitativno; kvantitativno se djelovanje laringala očituje u duljenju samoglasnika koji su im prethodili, a kvalitativno u mijenjanju boje samoglasnika s kojima su bili u dodiru.

Djelovanje se laringala na susjedne samoglasnike odvija prema sljedećim formulama:

*h_1e > *He   *eh_1 > ē(H)

*h_2e > Ha   *eh_2 > ā(H)

*h_3e > Ho   *eh_3 > ō(H)

*h_1o > Ho   *oh_1 > ō(H)

*h_2o > Ho (?)   *oh_2 > ō(H)

*h_3o > *Ho   *oh_3 > ō(H)

Nije posve sigurno kako se ponašaju laringali u dodiru s dugim samoglasnicima; primjerice, postavljena je teza da laringali ne djeluju na dugo *ē, a osobito da *ēh_2 > *ē(H); usp. ie. *wē$h_2$ko– »vjȅđa« > bsl. *wḗka– > stsl. *věko*, slov. *véko*,

[104] Najvjerojatnije su laringali bili stražnjojezični frikativi ili okluzivi; v. KPG § 36, gdje se i detaljnije obrazlaže potreba rekonstrukcije laringala; za pregled odraza laringala u ie. jezicima v. npr. Beekes 1988.

no s drugim prijevojnim stupnjem: *weh$_2$ko– > latv. *vâks*, lit. *vókas*. Ta je teza poznata i pod imenom Eichnerov zakon[105].

Različiti su odrazi triju laringala očuvani u grčkom: između suglasnika i na početku riječi ispred suglasnika *h$_1$ > *e*, *h$_2$ > *a*, *h$_3$ > *o*; usp. ie. *d^{h}h$_1$tós »napravljen« (skr. *hitás*) > gr. *thetós*, *sth$_2$tós »postavljen« (skr. *sthitás*) > gr. *statós*, *dh$_3$tós »dan« (skr. *-ditás*) > gr. *dotós*, ie. *h$_1$lewd^h– (stsl. *ljudьje* »ljudi«) > gr. *eleútheros* »slobodan«, *h$_2$melg'– (stsl. *mlьzą*) > gr. *amélgō* »muzem«, *h$_3$mig-^{h}leh$_2$ > gr. *omíkhlē* »magla« (stsl. *mьgla*).

Određene, kontekstom uvjetovane razlike u odrazima različitih laringala postoje i u hetitskom, te vjerojatno u armenskom, latinskom i keltskom.

Budući da u baltoslavenskome dolazi do stapanja triju laringala u jedan segment (v. § 81), razlike triju ie. laringala samo su od posredne važnosti za slavensku poredbenu gramatiku.

c) sonanti

U fonološkom smislu sonanti su u ie. prajeziku oni segmenti koji mogu stajati i u jezgri sloga (tj. mogu imati slogotvornu ulogu) i izvan nje (tj. mogu biti neslogovni). To su sljedeći fonemi:

*m *n *l *r *y *w

d) okluzivi:

labijali	*p	(*b)	*b^h
dentali	*t	*d	*d^h
velari	*k	*g	*g^h
palatalizirani velari	*k'	*g'	*g'^{h}
labiovelari	*k^w	*g^w	*g^{wh}

§ 65 Fonološka i fonetska interpretacija indoeuropskih okluziva još uvijek je sporna. Neki su lingvisti mišljenja da je serija koja se obično rekonstruira kao serija zvučnih okluziva u stvari serija glotaliziranih okluziva, koji su česti u kavkaskim jezicima.

[105] Po bečkom indoeuropeistu Heineru Eichneru, v. Eichner 1973., Mayrhofer 1987.

U skladu je s takvom pretpostavkom i rijetkost, ili čak nepostojanje bilabijalnog okluziva koji se obično rekonstruira kao *b[106].

Na sličan je način dovedena u sumnju tradicionalna pretpostavka po kojoj su ie. okluzivi *b^h, *d^h, *g^h bili fonetski zvučni aspirirani jer nema jezika u svijetu koji bi imali zvučne aspirirane okluzive, a da istovremeno nemaju i bezvučne aspirirane. Pa ipak, u ovom radu ostajemo – barem notacijski – kod tradicionalne interpretacije indoeuropskih okluziva.

§ 66 U tipološkom smislu indoeuropski je suglasnički sustav obilježen neobično malim brojem apikalnih frikativa (samo *s), ali velikim brojem okluziva i prisutnošću nekoliko laringala, koji su vjerojatno bili stražnjojezični frikativi ili okluzivi. Tim se osobitostima indoeuropski prajezik tipološki približava fonološkim sustavima kavkaskih jezika.

NAGLASAK

§ 67 Indoeuropski je prajezik imao tonski slobodni naglasak, što znači da je jedan slog u riječi bio istaknut visinom (više nego silinom), te da mjesto naglaska (tona) nije predvidljivo fonološkim pravilima.

Indoeuropski je ton mogao stajati na bilo kojem slogu u riječi, što je očuvano u vedskome (kasniji sanskrt ima fonološki predvidljivo mjesto naglaska): ie. *b^{h}éroh$_1$menos »nošen« > ved. *bháramāṇas*, *d^{h}oréyeti »drži« > ved. *dhāráyati*, *nemesyéti »štuje« > ved. *namasyáti*, *h$_1$rud^{h}rós »crven« > ved. *rudhirás.*

Kao što je vidljivo, o mjestu indoeuropskoga naglaska najsigurnije je zaključivati na osnovi mjesta naglaska u vedskome, no u nekim slučajevima ono je očuvano i u grčkome (kod imenskih osnova na suglasnik i nekih drugih tvorbi), u pragermanskome (prije djelovanja Vernerova zakona, v. § 70), a na specifičan način o mjestu naglaska u rekonstruiranim indoeuropskim oblicima može se zaključivati i na osnovi njihova odraza u baltoslavenskome (v. § 134).

U ie. prajeziku neke su klase riječi mogle biti nenaglašene (klitike). To su većinom čestice (ie. *-k^{w}e »i« > ved. *-ca,* lat. *-que*) i neki oblici zamjenica (ie. *moy »meni« > ved. *me*).

Po svoj je prilici i indoeuropski glagol mogao biti nenaglašen u nekim sintaktičkim uvjetima; u vedskom je glagol nenaglašen u izjavnim glavnim rečenicama, kada stoji na kraju rečenice, a naglašen u početnom položaju u rečenici i u zavisnom periodu.

[106] Za diskusiju o problemu interpretacije ie. okluziva v. Matasović 1994.

Naglasak je u ie. prajeziku bio pomičan, tj. mijenjao je položaj u paradigmi kod promjenjivih vrsta riječi; o tome svjedoči pomicanje naglaska u vedskome, primjerice u deklinaciji atematskih imenica; usp. N jd. *pā́t* »stopalo«, G jd. *pādás*, A jd. *pā́dam*, ili u konjugaciji atematskih glagola; usp. prez. 1. l. jd. *émi* »idem«, 1. l. mn. *imás*.

NEKA FONOLOŠKA PRAVILA U IE. PRAJEZIKU

§ 68 U ovom se odjeljku navode samo ie. fonotaktička pravila koja su važna za razumijevanje razvoja baltoslavenskih i praslavenskih glasova i oblika; opširnije se o tome govori u KPG § 80-90.

1. U dodiru aspiriranoga i neaspiriranoga okluziva aspiracija se premiješta na potonji (Bartholomaeov zakon):

$O^{asp.} O^{-asp.} > O^{-asp} O^{asp.}$; usp. ie. *b^{h}ud^h– + to– > *b^{h}udd^{h}o– »probuđen« (skr. *buddhá-*).

2. U dodiru dva dentalna okluziva između njih se umetao dentalni frikativ *s; to je stanje očuvano u hetitskome, gdje se dobivena skupina *tst piše kao *z* (izg. /ts/):

TT > TsT; usp. ie. *$h_1$ed-ti »jedē« > *$h_1$etsti (het. *ezzi*)

3. Ako su ie. dentalni okluzivi stajali ispred gutturala (velara, palataliziranih velara i labiovelara) u istome slogu, zamijenjivali su mjesta metatezom u svim granama ie. jezika osim u anatolijskoj i toharskoj; zatim su takvi dentali iza guturala prešli u interdentalne frikative: TK > KT > Kþ; usp. ie. *d^{h}g^{wh}iti– »propadanje« > *g^{wh}þiti– (gr. *phthísis*, skr. *kṣ̌ití-*, lat. *sitis* »žeđ«), ie. *$h_2$rtk'o– »medvjed« > *$h_2$rk'þo– (het. *hartagga-*, gr. *árktos*, lat. *ursus*, stir. *art*).

Interdentalni su frikativi bili ograničeni na jednu okolinu (iza guturalnih okluziva), te stoga nisu bili fonološki relevantni u ie. prajeziku.

4. Ako se *s-mobile* (v. § 63) doda korijenu koji počinje zvučnim ili aspiriranim okluzivom, taj okluziv postaje bezvučnim; to pravilo naziva se i Siebsovim zakonom; usp. ie. *b^{h}rHg– > lat. *fragor* »lòmljēnje«, *sb^{h}rHg– > *sprHg– (skr. *sphū́rjati* »grmi«).

5. Ie. *Vwm > *V:m, tj. ie. *w nestaje, a prethodni samoglasnik se dulji u posljednjem slogu ispred završnoga *m; ovo se pravilo naziva Stangov zakon, po norveškom slavistu i indoeuropeistu Christianu Stangu (1900-1977); usp. ie. *dyewm »nebo« (A jd.) > *dyēm (skr. *dyā́m*, A jd. od *dyaúš*), ili ie. *g^{w}owm »govedo« (A jd.) > *g^{w}ōm (skr. *gā́m*, A jd. od *gaúš*).

RAZVITAK INDOEUROPSKOGA FONOLOŠKOG SUSTAVA U PRASLAVENSKOME

§ 69 Indoeuropski je fonološki sustav još u baltoslavenskom razdoblju doživio znatne promjene: tri serije indoeuropskih okluziva reducirane su na dvije (zvučne i bezvučne); ie. slogotvorni sonanti zamijenjeni su nizovima kratkih samoglasnika (*i i *u) i neslogotvornih sonanata; tri indoeuropska laringala stopila su se u jedan, koji je iščeznuo možda još tijekom baltoslavenskog razdoblja; složeni sustav ie. guturala pojednostavljen je zbog delabijalizacije labiovelara i prijelaza palataliziranih velara u frikative (v. § 75).

OKLUZIVI

§ 70 Ie. bezvučni okluzivi ostaju očuvani u baltoslavenskome i u praslavenskom; tipološki gledano, ova je klasa glasova izrazito dijakronijski stabilna; u većini ie. jezika prajezični su bezvučni okluzivi ostali bezvučnim okluzivima, no u pragermanskome su postali bezvučnim frikativima (Grimmov zakon), ili zvučnim okluzivima i frikativima (Vernerov zakon)[107]; usp. ie. *ph$_2$tēr »otac« (lat. *pater*) > got. *fadar*; tipološki je donekle česta promjena bezvučnih okluziva u zvučne u sredini riječi između samoglasnika, što se dogodilo u dijelu romanskih jezika, te u starovelškom; druga je moguća promjena bezvučnih okluziva njihov prijelaz u (bezvučne) aspirirane, kao u armenskome[108].

Među slavenskim jezicima, jedina sustavna promjena bezvučnih okluziva je njihovo ozvučivanje u južnim poljskim dijalektima (i u standardnom izgovoru u Krakovu). Do ozvučivanja u tim poljskim govorima dolazi na kraju riječi, ako iduća riječ počinje samoglasnikom ili sonantom; usp. polj. dijal. *brat robi* [brad rob'i] »brat radi«.

*p (lat. *p*, gr. *p*, skr. *p*, got. *f*, *b*, lit. *p*, het. *p-*, *-pp-*, stir. *0*) > prasl. *p

[107] Grimmov zakon dobio je ime po njemačkom filologu Jakobu Grimmu (1785-1863), a Vernerov po danskom indoeuropeistu Karlu Verneru (1846-1896), v. KPG § 24.

[108] Bezvučni aspirirani okluzivi mogu potom postati bezvučnim frikativima – osobito često u sredini riječi – kao u staroirskome.

Ie. *penk^{w}e »pet« (gr. *pénte*, skr. *páñca*) > lit. *penkì*, prasl. *penti (stsl. *pętь*, rus. *pjat'*, polj. *pięć*, hrv. *pêt*).

Ie. *peh$_3$y– »piti« (lat. *bibo* < *pibō, gr. *pínō*, skr. *píbati*) > prasl. *pītej (rus. *pit'*, polj. *pić*, hrv. *pȉti*).

Ie. *tep– »topao« (lat. *tepeo* »topao sam«, skr. *tápas* »žar«) > prasl. *teplu, *toplu (rus. *tëplyj*, polj. *ciepły*, hrv. *tȍpao*); usp. stprus. toponim *Taplawken* »*Warmfeld*, toplo polje«.

Prasl. *penti nije neposredan odraz ie. *penk^{w}e, već valja pretpostaviti apstraktnu imenicu *penti– »petica« koja se stala upotrebljavati kao broj »pet«. Ta je imenica pak oblikovana prema rednom broju *pentu »peti« < ie. *penk^{w}tos. U poljskom *t* > *ci* [ć] ispred prednjih samoglasnika, odatle *ciepły* »topao«.

*t (lat. *t*, gr. *t*, skr. *t*, got. *þ*, *d*, lit. *t*, het. *t*-, -*tt*-, stir. *t*-, -*th*-) > prasl. *t

Ie. *tnh$_2$u– »tanak« (lat. *tenuis*, gr. *tanaós*) > latv. *tiêvs*, prasl. *tinu-ku-, *tunu-ku– (stsl. *tьnъkъ*, rus. *tónkij*, polj. *cienki*, hrv. *tànak*). U poljskom pravilno *t > *c* ispred prednjih samoglasnika.

Ie. *tréyes »tri« (lat. *trēs*, gr. *treîs*, skr. *tráyas*) > lit. *trỹs*, prasl. *trije (stsl. *trьje*, polj. *trzy*, hrv. *trî*).

Ie. *meh$_2$tēr »mati« (lat. *māter*, gr. *mḗtēr*, skr. *mātā́*) > lit. *mótė*, prasl. *mātī ili *mātej (stsl. *mati*, rus. *mat'*, polj. *matka*, hrv. *mȁti*).

*k (lat. *c*, gr. *k*, skr. *k*, *c*, got. *h*, *g*, lit. *k*, het. *k*-, -*kk*-, stir. *c*-, -*ch*-) > prasl. *k, *č

Ie. *krewh$_2$– »sirovo meso« (lat. *cruor*, gr. *kréas*) > lit. *kraũjas* »krv«, prasl. *krū (stsl. *krъvь*, rus. *krov'*, polj. *krew*, hrv. *kȓv*).

Ie. *kelh$_2$– »udarati« (lat. *per-cello*), lit. *kalù*, *kálti*, prasl. *kaltej (stsl. *kolją*, *klati*, rus. *kolót'*, polj. *kłuć* »bosti«, hrv. *klȁti*).

Ie. *(H)rek– »utvrditi, odrediti« (skr. *racayati* »uređuje«, got. *ragin* »savjet«, toh. B *reki* »riječ«) > lit. *rãkas*, prasl. *raku »rok« (stsl. *rokъ*, hrv. *rôk*, polj. *rok* »godina«).

Za odraze ie. palataliziranih i labiovelarnih bezvučnih okluziva v. § 75.

§ 71 Ie. zvučni okluzivi očuvani su u baltoslavenskom i u praslavenskom. Za ie. *b ima vrlo malo primjera, a niti jedan se od njih ne može sa sigurnošću smatrati općeindoeuropskim.

I u drugim ie. jezicima zvučni su se okluzivi većinom očuvali; u germanskome su po Grimmovu zakonu prešli u bezvučne okluzive, a sličan se konsonantski pomak dogodio i u armenskome (usp. ie. *dek'm(t) »deset« > got. *taihun*, arm. *tasn*).

Tipološki je najčešća promjena zvučnih okluziva prelazak u zvučne frikative, obično u sredini riječi između samoglasnika; ta se promjena dogodila, primjerice, u zapadnoromanskim jezicima i u staroirskome; u slavenskim je jezicima zabilježen prelazak zvučnoga velara /g/ u zvučni frikativ (/p/) npr. u češkom i ukrajinskom.

Također je česta promjena obezvučivanje zvučnih okluziva na kraju riječi, npr. u njemačkome, a od slavenskih jezika u ruskom, standardnom poljskom, te u hrvatskim kajkavskim govorima.

§ 72 Prema mišljenju nekih lingvista, ie. okluzivi koji se tradicionalno rekonstruiraju kao zvučni bili su u ie. prajeziku fonetski glotalizirani okluzivi (ili »ejektivi«), tj. izgovarali su se s grlenim zatvorom[109]. Takvi okluzivi postoje u većini kavkaskih jezika (npr. u gruzijskom, kabardinskom, čečenskom itd.), ali su u ostalim predjelima Euroazije tipološki rijetki.

Premda navedena reinterpretacija objašnjava neka ograničenja u strukturi ie. sloga, te činjenicu da je bilabijalni okluziv ove serije izrazito rijedak u ie. prajeziku (uočeno je da bilabijalni glotalizirani okluzivi vrlo često nedostaju u jezicima s ejektivima), većina ju indoeuropeista danas ne prihvaća. Ostaje otvorena (ali nedokaziva) mogućnost da su ie. zvučni okluzivi postali od starijih glotaliziranih u nekoj ranijoj fazi razvitka ie. prajezika[110].

*b (lat. *b*, gr. *b*, skr. *b*, got. *p*, lit. *b*, het. ? *b*, stir. *b*) > prasl. *b

Ie. *bel– (?) »snaga« (skr. *bálam*, gr. *bélteros* »bolji«, lat. *dē-bilis* »slab, sakat«) > prasl. *balja– (stsl. *boli*, rus. *bol'šój* »velik«, hrv. *bȍljī*).

Ie. *d^{h}eb– (?) »velik« (stvnj. *tapfar* »težak, hrabar«) > prasl. *debelu– (stsl. *debelъ*, hrv. *dèbeo*); usp. stprus. *debīkan* »velik«.

ie. *d^{h}reb-/*d^{h}rob– »udarati, mrviti« (stvnj. *treffan* »udariti, pogoditi«) > prasl. *drab– »mrviti« (rus. *drobít'*, polj. *drobić*, hrv. *dròbiti*).

Sve su navedene rekonstrukcije donekle sporne; nema posve sigurnih primjera odraza ie. *b u bsl. i prasl. jer je i samo postojanje ie. *b dvojbeno.

*d (lat. *d*, gr. *d*, skr. *d*, got. *t*, lit. *d*, het. *t*, stir. *d*) > prasl. *d

Ie. *deh$_3$– »dati« (lat. *do, dare*, gr. *dí-dō-mi*, skr. *dá-dā-mi*) > lit. *dúoti*, prasl. *dātej (stsl. *dati*, rus. *dat'*, polj. *dać*, hrv. *dȁti*).

Ie. *deh$_2$iwēr »djever« (gr. *daḗr*, stind. *devár-*, stvnj. *zeichur*) > lit. *dieverìs*, prasl. *dajweri (stsl. *děverь*, stpolj. *dziewierz*, hrv. *djȅvēr*).

[109] Ova teza poznata je i pod nazivom »glotalna teorija« (v. Gamkrelidze & Ivanov 1984 i KPG § 20).
[110] V. Matasović 1994a.

Ie. *$h_1$ed– »jesti« (lat. *edō*, gr. *édomai*, skr. *ádmi*) > lit. *ė̃du*, prasl. *ēd– (stsl. *jadą*, rus. *em*, 3. l. mn. *edút*, polj. *jadać*, hrv. *jȅdēm*).

Prasl. *ēd– »jesti« i lit. *ė̃du* imaju dug samoglasnik kao rezultat djelovanja Winterova zakona (v. § 74).

*g (lat. *g*, gr. *g*, skr. *g*, *j*, got. *c*, lit. *g*, het. *k*, stir. *g*) > prasl. *g, *ž

Ie. (?) *gnet– »mijesiti« (steng. *cnedan*) > prasl. *gnetān (stsl. *gnetą*, hrv. *gnjètēm*).

Ie. *gerh_2uH– »ždral« (lat. *grūs*, gr. *géranos*, steng. *cran*) > lit. *gérvė*, prasl. *žerāvi (rus. *žurávl'*, polj. *żóraw*, hrv. *ždrâl*). U slavenskom je prijelaz *g > *ž* rezultat 1. palatalizacije (§ 92).

Ie. *(s)teg-/(s)tog– »pokriti« (lat. *toga* »toga«, gr. *stégos* »krov«, skr. *sthagayati* »pokriva«) > lit. *stógas* »krov«, prasl. *stagu »stog« (rus. *stog*, polj. *stóg*, hrv. *stôg*).

Ie. aspirirani okluzivi postali su u baltoslavenskome i u praslavenskome zvučnim okluzivima. Ako je točna naša formulacija Winterova zakona (v. § 74), uslijed kojega su se duljili samoglasnici u zatvorenom slogu ispred ie. zvučnih (ali ne i aspiriranih) okluziva, tada stapanje aspiriranih i zvučnih valja smatrati kasnom općebaltoslavenskom glasovnom promjenom.

§ 73 Aspirirani su okluzivi vrlo nestabilni i u drugim ie. jezicima; očuvali su ih staroindijski, koji ima zvučne aspirirane, i grčki, u kojem su postali bezvučnim aspiriranima; u italskim su jezicima većinom prešli u frikative (u latinskom su u sredini riječi postali zvučnim okluzivima), a u velikom broju jezika aspirirani su okluzivi postali zvučnima, kao u baltoslavenskom; u tu se skupinu ie. jezika ubrajaju germanski, keltski, iranski i armenski.

U anatolijskim jezicima odrazi ie. okluziva nisu posve razjašnjeni (čini se da se aspirirani stapaju sa zvučnima), dok su toharski jezici stopili sve tri serije ie. okluziva u jednu seriju, koja se obično interpretira kao serija bezvučnih okluziva.

*b^h (lat. *f*-, -*b*-, gr. *ph*, skr. *bh*, got. *b*, lit. *b*, het. *p*, stir. *b*) > prasl. *b

Ie. *b^her– »nositi« (lat. *ferō*, gr. *phérō*, skr. *bhárāmi*) > prasl. *berān (stsl. *berą*, rus. *berú*, polj. *biorę*, hrv. *bȅrēm*).

Ie. *b^herHg'^{h}– »breza« (skr. *bhūrjá*-, njem. *Birke*) > lit. *béržas*, prasl. *bērzā (stsl. *brěza*, rus. *berëza*, polj. *brzoza*, hrv. *brȅza*).

Ie. *g^werb^h– »utroba, plod« (skr. *gárbhas*, gr. *bréphos*) > prasl. *žerbēn »ždrijebe« (stsl. *žrěbę*, polj. *źrebię*, hrv. *ždrijêbe*).

$*d^h$ (lat. *f-*, *-d-*, *-b-*, gr. *th*, skr. *dh*, got. *d*, lit. *d*, het. *t*, stir. *d*) > prasl. *d

Ie. $*d^heh_1$– »činiti, praviti« (lat. *fēcī* »učinio sam«, gr. *tí-thē-mi* »činim«, skr. *dá-dhā-mi*) > lit. *dė́ti*, prasl. *dētej (stsl. *děti*, rus. *délo* »djelo«, polj. *dzieło*, hrv. *djȅ-nuti*; usp. *djȅlo*). U poljskom *d* > *dzi* [dź] ispred prednjih samoglasnika.

Ie. $*d^hugh_2t$ēr »kći« (gr. *thygátēr*, skr. *duhitā́*, got. *dauhtar*) > lit. *duktė̃*, prasl. *dukt'ej (stsl. *dъšti*, rus. *doč'*, hrv. *kćî* < *dći).

Ie. $*med^hu$ »medovina« (gr. *méthy* »vino«, skr. *mádhu*, stir. *mid*) > prasl. *medu (stsl. *medъ*, rus. *mëd*, polj. *miód*, hrv. *mêd*).

$*g^h$ (lat. *h*, gr. *kh*, skr. *gh*, *h*, got. *g*, lit. *g*, het. *k*, stir. *g*) > prasl. *g, *ž

Ie. $*g^h$ostis »gost« (lat. *hostis* »neprijatelj«, got. *gasts*) > prasl. *gasti (stsl. *gostь*, rus. *gost'*, polj. *gość*, hrv. *gôst*).

Ie. $*h_3mig^hleh_2$ »magla« (gr. *omíkhlē*) > lit. *miglà*, prasl. *miglā (stsl. *mьgla*, rus. *mgla*, polj. *mgła*, hrv. *màgla*).

Ie. $*g^h\bar{o}rd^hs$ (G jd. $*g^hord^h$-os) »ograđen prostor, vrt« (lat. *hortus*, velš. *garth*, got. *gards* »kuća«, het. *gurtas* »utvrda«) > lit. *gar̃das*, prasl. *gardu »ograđen prostor« (stsl. *gradъ*, rus. *górod* »grad«, polj. *gród*, hrv. *grâd*). Lat. *hortus* ima završno *t* umjesto očekivanoga *d zbog obezvučivanja ispred *-s u N jd. u indoeuropskome ($*-rd^hs$ > *-rts).

§ 74 Vrlo je vjerojatno da je razlika aspiriranih i zvučnih okluziva dokinuta u baltoslavenskome razdoblju razmjerno kasno. Ako treba prihvatiti glasovni zakon koje je predložio W. Winter, razlika je među te dvije serije ie. okluziva bila očuvana u baltoslavenskome jer se ispred zvučnih okluziva duljio samoglasnik, najvjerojatnije samo ako je okluziv stajao u kodi sloga (ako je zatvarao slog)[111].

Na osnovi relativne kronologije utvrdivo je da je Winterov zakon djelovao nakon nekih drugih baltoslavenskih glasovnih promjena, primjerice nakon nestanka laringala u predsamoglasničkom položaju: ie. $*eg'h_2om$ > bsl. *eźHam > po Winterovu zakonu *ēźHam > *jēzun > prasl. *jāzun (stsl. *azъ*, slov. *jaz*). Stoga je stapanje aspiriranih i zvučnih okluziva jedna od posljednjih zajedničkih baltoslavenskih glasovnih promjena.

[111] Za diskusiju o valjanosti i točnoj formulaciji Winterova zakona v. Matasović 1994b, 1995.

GUTURALI

§ 75 Rekonstrukcija triju redova guturala (velara, palataliziranih i labiovelara) u ie. prajeziku donekle je sporna.

Zbog ograničenja u distribuciji velara, koji se (za razliku od palataliziranih i labiovelara) najčešće pojavljuju ispred sonanata (osobito ie. *r), neki lingvisti rekonstruiraju samo dva guturalna reda – labiovelare i palatalizirane guturale ili palatale[112]. Premda takav sustav nije tipološki nemoguć jer postoji u abhaskoadigejskom kabardinskom jeziku, on je ipak tipološki vrlo rijedak.

Sustav s dva reda guturala mogao je postojati u ranijoj fazi razvitka ie. prajezika, dok u razdoblju neposredno prije raspada na jezike-potomke smatramo vjerojatnijim sustav s tri reda guturala, kakav rekonstruiramo i u ovoj knjizi.

Tri reda ie. guturala stopila su se u ranom baltoslavenskome u dva reda: velare i palatalizirane velare.

Ie. labiovelari izgubili su u baltoslavenskome labijalizaciju kao i u indoiranskome, armenskome i toharskome, dok je opreka između labiovelara i velara očuvana u italskome, grčkome, germanskom, keltskom i anatolijskome. Albanski u položaju ispred prednjih samoglasnika još čuva ie. opoziciju između svih triju redova guturala[113], a slična je pretpostavka iznesena i za luvijski.

U nekim je jezicima opreka između labiovelara i velara dokinuta razmjerno kasno, tijekom povijesnoga razdoblja. Primjerice, staroirski u svojoj najranijoj zabilježenoj fazi (na »ogamskim natpisima«) još ima labiovelare; za bezvučno *k^w postoji u ogamskom alfabetu posebno slovo koje se transliterira kao Q, različito od velarnoga C. Tijekom 5. st. labijalizacija se gubi, te u latiničkim staroirskim tekstovima imamo *c* kao odraz starijega C i Q. Međutim, prije stapanja s velarima, labiovelari su djelovali na neke susjedne samoglasnike, te je stara opreka posredno očuvana.

Koliko je poznato, ništa se slično nije dogodilo u baltoslavenskome: labiovelari su se morali delabijalizirati vrlo rano i u svim okolinama odjednom jer nisu ostavili nikakva, pa ni posredna, traga[114].

*k^w (lat. *qu*, gr. *p, t, k*, skr. *k, c*, got. *hw*, lit. *k*, het. *ku*, stir. *c*) > prasl. *k, *č

Ie. *tek^w– »teći« (ved. *tákti* »gađa«, stir. *techid* »bježi«) > lit. *tekù* »trčim«, prasl. *tekān (stsl. *tešti*, 1. l. jd. *tekǫ*, rus. *teč'*, *tekù*, polj. *ciec*, *ciekę*, hrv. *tèći*, *tèčēm*).

Ie. *pek^w– »peći« (lat. *coquo* < *pek^{w}ō, gr. *péssō*, skr. *pácati*) > prasl. *pekān (stsl. *pešti*, 1. l. jd. *pekǫ*, polj. *piec*, *piekę*, rus. *peč'*, 3. l. mn. *pekút*, hrv. *pèčēm*, *pèkū*).

112 V. KPG § 39.

113 Tzv. Pedersenov zakon, v. KPG bilj. 39.

114 Za drukčije mišljenje, po mojem sudu nedovoljno utemeljeno, v. Kortlandt 1994.

Ie.*leyk^{w}– »ostaviti« (lat. *linquo,* gr. *leípō*, skr. *riṇákti*) > lit. *lìkti*, prasl. *ati-lajka– »ostatak« > stsl. *otьlěkъ*.

*g^{wh} (lat. *f-*, *-v-*, gr. *ph, th, kh*, skr. *gh, h*, got. *?w, b*, lit. *g,* het. *ku*, stir. *g*) > prasl. *g, *ž

Ie. *g^{wh}en-/g^{wh}on– »ubiti« (lat. *dē-fendo* »branim se«, gr. *phoneúō, theínō*, skr. *hánti*) > lit. *ganýti* »goniti«, prasl. *ganītej (rus. *gonját'*, polj. *gonić*, hrv. *gòniti*).

Ie. *sneyg^{wh}– »snijeg« > (lat. *nix, nivis*, gr. A jd. *nípha*) > lit. *sniẽgas*, prasl. *snajgu (stsl. *sněgъ*, rus. *sneg*, polj. *śnieg*, hrv. *snijêg*).

Ie. *h$_{3}$nog^{wh}– »nokat« (gr. *ónyks*, G jd. *ónykhos*, lat. *unguis*) > lit. *nagùtis*, prasl. *naguti (stsl. *nogъtь*, rus. *nógot'*, polj. *paz-nokieć*, hrv. *nȍkat*).

*g^{w} (lat. *v-, gu*, gr. *b, d, g*, skr. *g, j*, got. *q*, lit. *g*, het. *ku*, stir. *b*) > prasl. *g, *ž

Ie. *g^{w}ōws »govedo, krava« (gr. *boús*, stind. *gauš*, njem. *Kuh*) > latv. *gùovs*, prasl. *gaw-inda– (stsl. *govęžda* »goveđa«, rus. *govjádo*, češ. *hovado*, hrv. *gòvedo*).

Ie. *g^{w}enh$_{2}$-, *g^{w}eneh$_{2}$ (gr. *gynḗ*, skr. *jáni*, stir. *ben*, steng. *cwēn*) > stprus. *genno*, prasl. *žɘnā (stsl. *žena*, rus. *žená*, polj. *żona*, hrv. *žèna*).

Ie. *b^{h}eg^{w}– »bježati« (gr. *phébomai* »bojim se«) > lit. *bė́gu* »bježim«, prasl. *bēgān (stsl. *běgą*, rus. *begú*, polj. *biegać*, »trčati«, hrv. *bjèžati*; usp. *bijêg*).

*k' (lat. *c*, gr. *k*, skr. *ś*, got. *h*, lit. *š*, het. *k*, *-kk–* stir. *c*) > prasl. *s

Ie. *k'rd– »srce« (lat. *cor, cordis*, gr. *kradía, kardía*) > lit. *širdìs*, prasl. *sird-ika (stsl. *srъdьce*, rus. *sérdce*, polj. *serce*, hrv. *sȑce*).

Ie. *k'lėwos »slava« (lat. *cluor*, gr. *kléos*, skr. *śrávas*) > lit. *šlovė̃* (s dugim samoglasnikom u korijenu), prasl. *slawa »riječ, slovo« (stsl. *slovo*, rus. *slóvo*, polj. *słowo*, hrv. *slȍvo*).

Ie. *dek'm »deset« (lat. *decem*, gr. *déka*, skr. *dáśa*) > lit. *dẽšimt*, prasl. *desinti (stsl. *desętь*, rus. *désjat'*, polj. *dziesięć*, hrv. *dȅsēt*).

*g' (lat. *g*, gr. *g*, skr. *j*, got. *k*, lit. *ž*, het. *k*, stir. *g*) > prasl. *z

Ie. *g'neh$_{3}$– »znati« (lat. *co-gnōsco*, gr. *gignṓskō*, skr. *jñāna–* »znanje«) > lit. *žinóti*, prasl. *znātej (stsl. *znati*, rus. *znat'*, polj. *znać*, hrv. *znȁti*).

Ie. *eg'h$_{2}$om, *eg'oh$_{2}$ (lat. *ego*, gr. *egṓ*, got. *ik*) > prasl. *āzu (stsl. *azъ*, slov. *jaz*).

Ie. g'emH(to)– »zet« (gr. *gambrós*, skr. *jāmātar-*) > lit. *žéntas*, prasl. *zentu (stsl. *zętь*, rus. *zjat'*, polj. *zięć*, hrv. *zȅt*).

*g'^{h} (lat. *h*, gr. *kh*, skr. *h*, got. *g*, lit. *ž*, het. *k*, stir. *g*) > prasl. *z

Ie. *g'ʰeym- »zima« (lat. *hiems*, gr. *kheímōn* »sjeverni vjetar«, skr. *héman*) > lit. *žiemà*, prasl. *zejmā (stsl. *zima*, rus. *zimá*, polj. *zima*, hrv. *zíma*). Ie. *g'heym-s bila je jedna od rijetkih korijenskih m-osnova u prajeziku. Kao takva očuvana je samo u lat., dok su drugi jezici proširili korijen različitim sufiksima.

Ie. *weg'ʰoh$_2$ »vozim« (lat. *veho*, gr. *ókhos* »kola«, skr. *váhāmi*) > lit. *vežù*, prasl. *wezān (stsl. *vezą*, rus. *vezú*, polj. *wiozę*, hrv. *-vèzēm*).

Ie. *dʰeyg'ʰo- »opkop od gline, zid« (skr. *dehī́-*, gr. *teîkhos*) > prasl. (metatezom) *zejdu- (stsl. *zižda* »zidam« < *zidją hrv. *zídati*, *zîd*).

§ 76 U baltijskim i slavenskim jezicima postoji velik broj riječi koje pokazuju centumski odraz ie. palataliziranih guturala[115]; vrlo je vjerojatno da se neki slučajevi izmjene palatala mogu protumačiti glasovnim pravilima, čija je pravilnost vrlo rano narušena brojnim analogijama; dio je riječi s centumskim odrazima zacijelo posuđen iz centumskih jezika, npr. riječi poput stsl. *krȃva* i lit. *kárvė* (v. § 38), no metodološki je ispravnije pretpostavljati posuđenice tek kad smo iscrpili mogućnosti tumačenja takvih riječi glasovnim zakonima.

Jedno je moguće pravilo depalatalizacije ie. palataliziranih u okolini ispred sonanta i stražnjega samoglasnika[116]: *K' > K/_RV^{stražnji}: tako bi se mogli objasniti sljedeći primjeri:

lit. *akmuõ* »kamen« i stsl. *kamy* imali bi pravilno *k* spram sanskrtskoga *áśmā* < ie. *h$_2$ek'mōn, dok bi oblik *ãšmenys* »praćka (za bacanje kamena)« bio izvodiv iz osnove kosih padeža iste riječi (ie. *h$_2$ek'men-); na sličan način, prasl. *svekry* bilo bi pravilno izvodivo iz ie. *swek'ruh$_2$ »svekrva« (skr. *śvaśrū́-*), dok bi *š* u litavskome *šẽšuras* »svekar« i stsl. *svekrъ* moralo biti analoško. Prasl. *dalkā »dlaka« (hrv. *dlȁka*, slov. *dláka*) moglo bi se izvesti iz ie. *dok'-leh$_2$ (stir. *dúal* »uvojak«, skr. *daśā́*, got. *tagl* »dlaka«) pravilnom depalatalizacijom *k' ispred *-lā- i metatezom (*doklā > *dolkā). Također, predloženo pravilo omogućilo bi nam da pravilno izvedemo stprus. riječ *balgnan* »sedlo« iz ie. *bʰolg'ʰno-, dok bi stprus. *balsinis* »jastuk«, lit. *balžíenas*, hrv. *blàzina* morali biti izvodivi iz druge osnove, ie. *bʰolg'ʰHni, gdje očekujemo satemski refleks[117].

§ 77 Promjenama ie. palataliziranih u baltoslavenskome su nastali novi frikativi: *ś < ie. *k', *ź < ie. *g' i eventualno *źʰ (< ie. *g'ʰ), koje se poslije stopilo sa *ź.

Ne možemo isključiti ni mogućnost da su ie. palatalizirani u baltoslavenskom razdoblju bili afrikate (primjerice, *ć i *đ), no to se čini manje vjerojatnim.

[115] Njemački je termin za tu pojavu *Palatalwechsel* udomaćen u lingvističkoj literaturi. O tome v. detaljnije u Matasović 2005.

[116] Za preciznu formulaciju v. Matasović 2006.; nešto drukčije to pravilo formulira Kortlandt (1978b).

[117] O različitim osnovama svjedoči i razlika u akcentuaciji; o ovim riječima v. i Duridanov 1993.

Primijenimo li uobičajene metode rekonstrukcije na baltijske i slavenske jezike, frikativi *ś i ź predstavljaju najvjerojatniju fonološku interpretaciju odraza ie. palataliziranih okluziva.

LARINGALI

§ 78 Indoeuropski laringali nestali su u većini ie. jezika; *h$_2$ i *h$_3$ očuvani su u staroanatolijskim jezicima u neslogovnom položaju kao suglasnici (het., luv. i palaj. *h*). Sporno je jesu li u neslogovnom položaju laringali očuvani u armenskom i u staroavestičkom.

U grčkom su laringali očuvani u slogovnom položaju (*h$_1$ > *e*, *h$_2$ > *a*, *h$_3$ > *o*), a u neslogovnom položaju na početku riječi kao tzv. »protetski samoglasnici«; usp. ie. *h$_2$erh$_3$tro-, *h$_2$erh$_3$-d^{h}lo– »ralo« (lat. *aratrum*, velš. *aradr*, hrv. *rȁlo*) > gr. *árotron*, ie. *d^{h}ugh$_2$tēr »kći« (skr. *duhitā́*, got. *dauhtar*, stsl. *dъšti*) > gr. *thygátēr*, ie. *h$_1$leg^{h}u– / *h$_1$lg^{h}u– »lagan« (skr. *raghú-*) > gr. *elakhýs*, ie. *h$_2$melg'– »musti« (stsl. *mlъzą*, lat. *mulgeo*, stir. *mligid*) > gr. *amélgō*, ie. *h$_3$nomn »ime« (het. *lāman*, skr. *nā́ma*, lat. *nōmen*) > gr. *ónoma*.

Tragovi laringala zabilježeni su i u mnogim drugim ie. jezicima, no gotovo u svima su se tri ie. laringala stopila u jedan segment.

Dvojbeno je postoje li tragovi razlike među laringalima u italskom i keltskom, a u germanskom, albanskom i baltoslavenskom sva tri ie. laringala stopila su se prije iščeznuća u jedan glas, koji možemo zvati »laringalom« i bilježiti znakom *H.

§ 79 Još su u ie. prajeziku laringali pravilno nestajali u nekim glasovnim okolinama, primjerice iza samoglasnika *o i sonanta (tj. *oRH > *oR), npr. gr. *tórmos* »rupa« < *tormo– < *torh$_1$mo– (usp. gr. *téretron* »svrdlo« < *terh$_1$trom, s očuvanim odrazom laringala)[118].

Na sličan način, laringali su se u prajeziku gubili između neslogovnog segmenta i *y, npr. ie. *h$_2$erh$_3$ye– »ore« > *Harye– > lit. *ãria*: na gubitak laringala ukazuje cirkumfleksna intonacija na prvom slogu; da je laringal očuvan imali bismo lit. *ária (usp. infinitiv *árti* i v. § 134). Na sličan način, lit. *vẽmia* »bljuje« < *wemh$_1$-ye– (usp. infinitiv *vémti* i skr. *vámiti*, gr. *eméō*).

Mnogi lingvisti pretpostavljaju i tzv. »nestanak laringala u pauzi«, tj. ispadanje laringala na apsolutnom kraju riječi i rečenice. Time se, primjerice, može objasniti kratko *-a > *-o* u V jd. slavenskih ā-osnova (npr. *ženo* spram N jd. *žena*, gdje završno *-a* dolazi od prasl. dugog *-ā, odnosno od *-eh$_2$ s očuvanim

118 V. npr. Beekes 1988.

laringalom). Treba, međutim, pretpostaviti da je laringal »obojio« samoglasnik prije ispadanja, tj. da je razvitak bio *g^{w}eneh$_2$ > *g^{w}enaH > *g^{w}ena > *gena > prasl. *žena > stsl. *ženo.*

Gubljenjem laringala u pauzi mogli bi se objasniti i kratki samoglasnici u nekim oblicima osobnih zamjenica (npr. u A jd. gr. *emé, me* »mene«, *sé, se* »tebe« spram dugih samoglasnika u skr. *mā, tvā*).

Slično se kraćenje samoglasnika, možda izazvano gubljenjem laringala u pauzi, može opaziti i kod nekih čestica, npr. ie. *nu »sada« > skr. *nú*, lat. *nu-nc*, stir. *nu, no*, ali i *nuH > skr. *nū́*, gr. *nȳn*, stsl. *nyně.* Oblici s kratkim samoglasnikom predstavljali bi poopćene oblike čestice u položaju ispred pauze (*nu), dok bi oblici s dugim samoglasnikom bili odrazi čestice kada nije stajala u pauzi (*nuH).

§ 80 U literaturi se katkada ističe[119] da ie. *kH u praslavenskome daje *x*; jedini donekle pouzdan primjer te promjene je prasl. *saxā »grana« (stsl. *soxa*, rus. *soxá*, polj. *socha* »račvasto drvo«) spram lit. *šakà*, arm. *c‘ax,* skr. *śā́khā-*, got. *hōha* »plug« < ie. *k’okHo-.

Premda nema protuprimjera, pravilo *kH > prasl. *x ne može se prihvatiti kao sigurno jer je rekonstrukcija ie. praoblika dvojbena; rekonstrukcija laringala u ie. nije u toj riječi posve sigurna – oslanja se jedino na sanskrtsko *kh*, koje može, ali i ne mora nužno dolaziti od ie. *kH; također, nije jasno zašto u skr. i got. imamo odraz dugoga samoglasnika, a u baltoslavenskome kratkoga[120].

Jedan je način da se izbjegne ova teškoća da se pretpostavi ie. korijenska imenica s prijevojem: N jd. *k’okeh$_2$ G jd. *k’akh$_2$-os, s prijevojnim odnosima sličnim kao kod imenice *ponteh$_2$– »put«, G jd. *pnth$_2$-os (lat. *pons* »most«, stprus. *pintis* »put«). Baltoslavenski bi oblici bili izvodivi iz osnove kosih padeža, armenski i gotski iz osnove nominativa, a sanskrtski bi oblik mogao nastati ukrštanjem obiju osnova, slično kao što je nastao odraz ie. riječi za »put«, skr. *pánthā–* (s korijenom u punini od osnove za nominativ, ali *th* < ie. *tH od osnove kosih padeža).

§ 81 Laringali su nestajali u baltoslavenskome tijekom dugoga razdoblja. Niti u jednom baltoslavenskom jeziku nisu očuvani, ali se iz relativne kronologije glasovnih promjena vidi da nisu odjednom nestali u svim položajima u riječi[121].

[119] Shevelov 1964., Kortlandt 1994.

[120] Arm. *a* može postati i od ie. *eh$_2$, i od ie. *o, i od *a.

[121] Usp. Matasović 1997a.

Laringal (postao od triju ie. laringala) se u baltoslavenskom dugo očuvao u položaju ispred i iza samoglasnika; ie. *tnh$_2$u– »tanak« (lat. *tenuis*, gr. *tanaós*) u baltoslavenskom je dalo *tunHu-, a tek potom prasl. *tunu-ku i *tinu-ku (stsl. *tьnъkъ*, rus. *tónkij*, polj. *cienki*); to pokazuje da se nestanak laringala u baltoslavenskom dogodio nakon razvitka vokalske proteze kod slogovnih sonanata (v. § 105). Usp. također ie. *tlH– (stir. *talam* »površina«, lat. *tellūs* »zemlja«) > lit. *tìlės* »podne daske u čamcu«, prasl. *tila (rus. *tlo*, polj. *tło*, hrv. *tlȅ, tlȍ*).

U položaju između suglasnika laringal je nestao ako se nalazio u drugom slogu, no u prvom je slogu očuvan kao *a (> stsl. *o*); usp. ie. *(h$_1$)rh$_3$deh$_2$ »roda« (gr. *erōdiós*, lat. *ardea*) > prasl. *radā (hrv. *róda*), ie. *sh$_2$l– (osnova kosih padeža od *seh$_2$l »sol«; usp. lat. *sal*, gr. *háls*) > prasl. *sali (stsl. *solь*, polj. *sól*, hrv. *sôl*).

Nestanak laringala između suglasnika u drugom slogu dogodio se najvjerojatnije još u ranom baltoslavenskom razdoblju; usp. ie. *d^{h}ugh$_2$tēr »kći« > bsl. *duktēr > lit. *duktė̃*, prasl. *duktī ili *duktej (stsl. *dъšti*, rus. *doč'*). Ista se promjena dogodila i u germanskome (usp. got. *dauhtar*) i keltskome (usp. gal. *duxtir*), što pokazuje da se možda radi o dijalekatskoj pojavi u kasnom indoeuropskome.

Na početku riječi, ispred samoglasnika, laringal je morao biti očuvan u doba kada se dogodila metateza u riječi *kāmū »kamen«; ie. *h$_2$ek'mōn (gr. *ákmōn*, skr. *áśmā*, lit. *akmuõ*) odrazilo se prvo kao *Hakmōn (s pravilnom depalatalizacijom, v. § 76), a potom je, u doba dok je laringal još stajao u toj riječi, *Hakmōn > *kaHmōn(s), odakle pravilno praslavenski *kāmū (stsl. *kamy*, hrv. *kȁmēn*, polj. *kamień*). Moguće je da se početni laringal djelomice stopio s protetskim suglasnicima.

PROTETSKI SUGLASNICI

§ 82 U ie. prajeziku je najvjerojatnije vrijedilo ograničenje prema kojemu riječ nije mogla počinjati samoglasnikom (v. KPG § 88); tomu ograničenju nisu, po svemu sudeći, bile podložne zamjenice, veznici i gramatičke čestice.

Posve isto ograničenje očuvano je u praslavenskome. Na mjestu indoeuropskih početnih laringala u praslavenskome nalazimo početno *w– i *j-, u svim punoznačnim riječima; moguće je da veznici, poput prasl. *ej »i«, *ā »a« itd., nisu dobivali protetske suglasnike.

Ne možemo sa sigurnošću tvrditi da su protetski suglasnici *odrazi* početnih laringala; oni se pojavljuju i u nekim riječima koje nisu počinjale laringalima, npr. ie. *udreh$_2$ »vidra« (skr. *udrá-*, lit. *ū́dra*, njem. *Otter*) > prasl. *wūdrā, što moramo shvatiti kao poopćenje pravila prema kojemu riječi ne mogu počinjati

samoglasnikom; do takvoga je poopćenja moglo doći u doba kada su *i i *u postali fonološki samoglasnici, tj. kad su prestali biti sonanti (varijante *y i *w u jezgri sloga). U svakom slučaju, sa stanovišta ekonomije glasovnih promjena najbolje je postanak protetskih suglasnika *formulirati* kao odraze laringala:

Bsl. *(H)e > prasl. *je-; usp. ie. *h$_1$esti »jest« (lat. *est,* gr. *estí,* skr. *ásti*) > prasl. *jesti (stsl. *jestь*).

Bsl. *(H)ē > prasl. *jē > *jā (v. § 99), ie. *eg'h$_2$om »ja« > bsl. *jēźan > prasl. *jāzun (stsl. *azъ*, slov. *jaz*).

Bsl. *(H)i > prasl. *ji, ie. *(h$_1$)isk'– (stir. *ésca* »mjesec« < *h$_1$eysk'-, lit. *aiškùs* »jasan« < *h$_1$oysk'-) > prasl. *jiskrā > *jьskra (stsl. *iskra*); protetsko *j– ispred *i– (> ь) očuvalo se u češkom; usp. češ. *jméno*, starije *jmě* < *jьmę (stsl. *imę*, rus. *ímja*, polj. *imię*, hrv. *ȉme*).

Bsl. *(H)ū > prasl. *wū, ie. *u(H)pso– »visok« (gr. *hypsēlós*, stir. *úasal*) > prasl. *wūsaku (stsl. *vysokъ*, hrv. *vìsok*).

§ 83 Nije do kraja jasno što se događa s *H ispred dugoga i kratkoga praslavenskoga *a; odrazi u posvjedočenim slavenskim jezicima kao da govore kako je ispred *ā protetski suglasnik *j– (usp. stsl. *jagnę* »janje« < *h$_2$eg^{w}ne-, lat. *agnus*), dok ispred *a nema nikakvoga protetskog suglasnika; usp. ie. *h$_2$ek'ro– »oštar« (lat. *acer*) > stsl. *ostrъ.*

Ispred dugoga *ā postoji kolebanje, ne samo među različitim slavenskim jezicima, već i unutar staroslavenskoga pa osim *jagnę* imamo i *agnę*, a također i dublete *ablъko* i *jablъko* < *ābl– < ie. *h$_2$ebl– »jabuka« (stvnj. *apfal*, stir. *ubull*), *aję* i *jaję* < *āj– < ie. *h$_2$ōwyo– »jaje« (lat. *ōvum*) itd.

Na sličan način, prasl. *ō, koje postaje od u-dvoglasa, u pravilu ne dobiva protetski suglasnik; usp. stsl. *učiti* < *(H)ōčītej < ie. (kauzativ) *h$_1$owkeye– (lit. *jùnkstu* »navikavam se«, got. *bi-ūhts* »naviknut« < ie. *h$_1$unk-), prasl. *ōju »ujak« (stsl. *ujь*, rus. *uj*, polj. *wuj*) < ie. *h$_2$ewyo– (lat. *avus* »djed«, lit. *avýnas* »ujak«), prasl. *ōdu »ud« (stsl. *udъ*, rus. *ud*, polj. *ud*) < ? ie. *h$_2$ew-d^{h}h$_1$os (usp. lat. *au–* »od«, *facio* »činiti«)[122].

Najvjerojatnijom se čini sljedeća pretpostavka. Riječi koje su počinjale općeslavenskim *a > *o* u praslavenskom su počinjale protetskim suglasnikom, koji se pak izgubio vrlo rano u općeslavenskome razdoblju[123]. Taj protetski suglasnik možemo, u nedostatku bolje notacije, bilježiti kao *(H) jer se pojavljuje u istom položaju u kojem je u praslavenskome mogao biti sačuvan baltoslavenski laringal.

[122] V. Vasmer, *s. v. ud.*

[123] V. Carlton 1991: 105-106.

U općeslavensko doba prijelaza *a > *o* *H se djelomice pomiješalo s protetskim *w-; usp. prasl. *wasā »osa« (lit. *vapsà*, njem. *Wespe*, lat. *vespa*) > *(H)osā > stsl. *osa*, prasl. *(H)anjā »vonj« (< *anyā; usp. gr. *ánemos* »vjetar«, lat. *animus* »dah«) > *wonju > stsl. *vonja.*

§ 84 Protetsko *w– je nastalo i u nekim toponimima koji su u slavenski ušli nakon 600. godine, tj. u općeslavenskom razdoblju, npr. vulg. lat. *Udinu–* (tal. *Udine*) > slov. *Viden*, *Videm*, lat. *Ursaria* > općeslav. **wъrsarь*, *vъrsarь* > hrv. *Vrsar*; teško je reći svjedoče li ti primjeri o nastanku protetskoga *w– *nakon* 600. godine ili o poopćenju fonotaktičkoga pravila koje je vrijedilo u praslavenskome (#u– > #wu-)[124].

§ 85 Posve je sigurno da su neki protetski suglasnici nastali u općeslavenskom razdoblju, a neki su se proširili samo u nekim slavenskim jezicima; primjerice, u lužičkome općeslavensko *u*– i *o*– redovito dobivaju protetsko *w*-; usp. npr. gluž. *wucho*, *wuzda*, *woko*, *woheń* spram rus. *úxo*, *uzdá*, *óko*, *ogón'*.

U kajkavskome je protetsko *v*– poopćeno ispred *u*; usp. kajk. *vuho*, *vugel*, *vučil* za hrv. *ȕho*, *ȕgao*, *ȕčio*. Kajkavizmi s protetskim *v*– susreću se već u glagoljskim tekstovima iz 15. st., npr. u *Petrisovu zborniku* iz 1468[125].

Postanak protetskih suglasnika vjerojatno je rana pojava u praslavenskome[126], bilo da oni odražavaju laringale ili da su nastali poopćenjem pravila o obaveznom suglasničkom početku riječi. To se može zaključiti po tome što nastanak protetskoga *j– prethodi prijelazu *ē > *ā iza *j, a ta je promjena praslavenska (v. § 99).

Činjenica da neke posuđenice iz slavenskoga u susjedim jezicima ne odražavaju protetske suglasnike ne mora biti značajna ako se radi o praslavenskom *a, npr. *(H)akuna »okno« > finski *akkuna*, gdje *H nije morao imati ekvivalenta u finskome u doba posuđivanja.

[124] V. Holzer 1998: 64. Za razliku od Holzera, ja postanak protetskih samoglasnika ne bih smjestio u općeslavensko razdoblje jer u jeziku čije riječi nisu mogle počinjati samoglasnicima (kao što je bio praslavenski, a i indoeuropski) vrlo je vjerojatno da bi posuđenice automatski dobivale protetske suglasnike.

[125] V. Damjanović 1995: 69.

[126] Izraženo je mišljenje (Kortlandt 1994) da su protetski suglasnici nastali u doba nestanka završnih suglasnika *-s i *-n u praslavenskome, kada se znatno povećao broj riječi koje su završavale samoglasnikom; protetski *j– i *w– nastali bi, po toj pretpostavci, radi izbjegavanja hijata. Premda u toj tezi ima dosta plauzibilnosti, treba istaknuti a) da je težnja za izbjegavanjem hijata mogla nastati i znatno prije, u doba nestanka završnih *-t i *-d (v. § 119) i b) da se Kortlandtova teza ne uklapa u relativnu kronologiju koju mi zastupamo, prema kojoj nastanak protetskih suglasnika prethodi praslavenskomu prijelazu *ē > *ā iza palatala i *j.

FRIKATIVI

§ 86 Ie. *s očuvano je u baltoslavenskom i praslavenskom u većini položaja; prešlo je u baltoslavensko *š po RUKI-pravilu (v. § 87), a u praslavenskom se vjerojatno izgubilo na kraju riječi. Niti u jednom posvjedočenom slavenskom jeziku završno *-s nije očuvano.

*s (lat. *s*, gr. *h-*, *-0-*, *-s*, skr. *s*, got. *s*, lit. *s*, het. *š*, stir. *s*, *-0-*) > prasl. *s

Ie. *septm »sedam« (lat. *septem*, gr. *heptá*, skr. *saptá*) > lit. *septynì*, prasl. *sedmi (stsl. *sedmь*, rus. *sem'*, polj. *siedem*, hrv. *sȅdam*).

Ie. *wesr › *éar*, skr. *vasantá-*) > lit. *vasarà* »ljeto«, prasl. *wesnā (st lj. *wiosna*).

Ie. *bʰoso- ı. *bar* »gol«) > lit. *bàsas*, prasl. *basu (stsl. *bosъ*, rus. *bósyj*,

Prasl. *sed lno od ie. *septm, već je preoblikovano prema rednom b *ój*) < *sebdmo-; usp. gr. *hébdomos* »sedmi«. Ie. *wesr bilo smjena osnova *wesr (NA jd.) / *wesn– (kosi padeži). Sl ove kosih padeža.

Ispred zvı baltoslavenskom ostvarivalo kao /z/. To je *z postalo foı praslavenskome nakon prijelaza bsl. *ź (od ie. *g' i *g'ʰ) >

Ie. *nisdos skr. *nīḍá-*, stvnj. *nest*) > lit. *lìzdas*, prasl. *gnajzda (stsl. *gnězdo*, rus. *gnezdó*, polj. *gniazdo*, hrv. *gnijèzdo*). Lit. *lìzdas* ima neetimološko *l-*, a u praslavenskome su neočekivani početno *g– i prijevojna »punina o« u korijenu; nijedno od do sada ponuđenih tumačenja slavenske riječi za »gnijezdo« ne zadovoljava u potpunosti.

RUKI-PRAVILO

§ 87 Ie. *s > *š /_ {r, u, k, i}, tj. ie. *s postaje *š iza jednoga od glasova u vitičastoj zagradi. Ovo pravilo, poznato pod imenom »RUKI-pravilo«, djelovalo je u indoiranskome i baltoslavenskome, a po nekim mišljenjima i u armenskome[127] (barem u okolinama iza *r i *k).

127 Na djelovanje RUKI-pravila u armenskome upućuju primjeri kao *t'aršamim* »venem« < ie. *trs– (ved. *tŕṣyāmi*, lat. *torreo* »sušim«), arm. *veštasun* »16« < *swek's-dek'm (usp. *vec'* »6«), v. Godel 1975: 77.

U praslavenskome kao rezultat RUKI-pravila imamo *š ispred prednjih samoglasnika (*e, *i), *x ispred stražnjih samoglasnika, a *s ispred suglasnika. Ta je distribucija najvjerojatnije objašnjiva nizom uzastopnih promjena:

1) ie. *s prešlo je u *š iza {r, u, k, i};

2) *š > *s ispred suglasnika, *š > x ispred samoglasnika;

3) *x > *š ispred prednjih samoglasnika (1. palatalizacija, v. § 92)[128].

Ie. *tēkʷ-s- (sigmatski aorist glagola »teći«; usp. stir. *techid* »trči«) > prasl. *tēxu »tekoh« (stsl. *těxъ*).

Ie. *-oysu (završetak L mn. o-osnova) > skr. *-eṣu* (*vṛkeṣu* »o vukovima«), stsl. -ěxъ (*vlъcěxъ*).

Ie. *bʰluseh₂ »buha« (gr. *psýlla*, skr. *plúṣi-*) > prasl. *bluxā (strus. *blъxa*, polj. *pchła*, hrv. *bùha*).

Ie. *wers-/wrs- (lat. *verrūca* «bradavica«, lit. *viršùs* »vrh«) > prasl.*wiršu (stsl. *vrъxъ*, rus. *verx*, polj. *wierzch*, hrv. *vȑh*).

RUKI-pravilo djelovalo je i ako je iza *u i *i slijedio laringal, tj. *s prelazi u *š i iza *uH i *iH, no ne možemo znati je li se laringal već bio izgubio u toj okolini u doba djelovanja RUKI pravila, odnosno ne radi li se tu o prijelazu *s u *š iza *ū i *ī; usp. ie. *muHs »miš« (lat. *mūs*, steng. *mūs*) > prasl. *mūši (stsl. *myšь*, rus. *myš*, polj. *mysz*, hrv. *mȉš*).

§ 88 U baltijskome je djelovanje RUKI-pravila prepoznatljivo jedino u lit. jer se u latv. i stprus. stapaju bsl. *š, *ś (od ie. *k') i *s. Većina priručnika na osnovi litavske građe tvrdi da je u baltijskome RUKI-pravilo nedosljedno provedeno; najčešće je zastupljena teza da je *s u balt. prešlo u *š beziznimno jedino iza *r, dok iza *k, *u i *i imamo *s i *š: lit. *aušrà* »zora« < ie. *h₂ewsro- (usp. lat. *aurōra*, skr. *uṣā́s*) pokazuje djelovanje RUKI-pravila, dok je u *ausìs* »uho« < ie. *h₂ews- (lat. *auris*, stsl. *uxo*) ie. *s ostalo nepromijenjeno. Na sličan način, lit. *maĩšas* »vreća« potpuno odgovara stsl. *měxъ* »mijeh« i skr. *meṣá-* »mijeh«, no u riječi *teisùs* »ispravan« *s je ostalo očuvano, dok u slavenskom imamo *x < *š (po RUKI-pravilu); usp. stsl. *tixъ*, rus. *tíxij* »tih, miran«.

Ne postoji jednostavno rješenje problema takvih dvostrukih odraza ie. *s iza *k, *u i *i u baltijskome, a stoga ni jednostavno rješenje pitanja je li RUKI-pra-

[128] Drugo objašnjenje, koje prihvaćaju neki priručnici (npr. Meillet i Vaillant 1934) pretpostavlja da nikada nije bilo općega prijelaza *š > *x, već da je u doba prve palatalizacije *š prešlo u *x samo ispred stražnjih samoglasnika. To je objašnjenje jednostavnije utoliko što pretpostavlja samo dvije glasovne promjene umjesto tri, ali zato nepotrebno komplicira formulaciju prve palatalizacije; osim toga, znamo da je u doba prve palatalizacije *x prelazilo u *š ispred prednjih samoglasnika i po tome što je ona zahvatila i *x u germanskim posuđenicama, dakle ono *x koje nije postalo po RUKI-pravilu; usp. germ. *xelmaz »kaciga« > prasl. *šelmu (stsl. *šlěmъ*, rus. *šelóm*, hrv. *šljȇm*).

vilo zajednička bsl. glasovna promjena ili nije. Najvjerojatnijom se čini pretpostavka[129] prema kojoj je *s prelazilo u *š iza *r, u, k* i *i* posve pravilno i u baltijskom, ali su potom tragovi djelovanja RUKI-pravila izbrisani naknadnim promjenama, primjerice prelaskom *-š > *-s na kraju riječi.

Kao opće pravilo možemo utvrditi da baltijski pokazuje djelovanje RUKI-pravila samo u starim riječima koje su naslijeđene iz bsl. razdoblja; to znači da će u litavskome *š* stajati iza *r, u, k, i* u onim riječima koje imaju potpunu tvorbenu i morfološku podudarnost u slavenskome (a da pritom nije vjerojatno da se radi o slučajnim, usporednim tvorbama).

Stoga *s prelazi u *š u *maĩšas*, gdje obje grane baltoslavenskoga ukazuju na tematsku imenicu *moyso-, čije je postojanje potvrđeno staroindijskim *meša-*; s druge strane, kod pridjeva *teisùs* vjerojatno se radi o novoj, baltijskoj tvorbi[130], gdje je oblik *-sus* poopćen prema pridjevima kod kojih je *-su-* pridjevski sufiks, npr. *baisùs* »strašan« < *b^hoyd^h-su-, *šviesùs* »svijetao« < *k'woyt-su- itd.

Kod riječi *ausìs* RUKI-pravilo nije djelovalo jer je ta imenica još u prabaltijskome, kao i u ie. prajeziku, bila korijenskom imenicom, kod koje je *-s stajalo na kraju riječi: imali smo ie. *h_2ōws, G jd. *$h_2$ews-os, odakle pravilno (iz osnove kosih padeža) baltijski *aus. Da se ta imenica sklanjala kao (korijenska) s-osnova, vidi se po litavskom G mn. *ausų* (da se radi o iskonskoj i-osnovi, očekivali bismo *ausių). U doba kad je imenica *aus preoblikovana kao i-osnova (lit. *ausìs*) RUKI-pravilo više nije djelovalo. U praslavenskom je na sličan način iskonska korijenska imenica *auš > *aux postala s-osnovom, odakle imamo prasl. *ōxo, G jd. ōšese (stsl. *uxo, ušese*).

Neke su iznimke djelovanju RUKI-pravila vrlo teško objašnjive, npr. lit. pridjev *saũsas* »suh« ima potpunu podudarnost u prasl. *sōxu (stsl. *suxъ*, rus. *suxój*); ostali ie. jezici također upućuju na ie. tematski pridjev *sawso– ili *$h_2$sowso– (gr. *aûos*, steng. *sār*); činjenicu da u litavskome nemamo *saušas trebalo bi možda objasniti asimilacijom *s....š > *s...s, slično kao u sanskrtu, gdje *s...š pravilno daje *ś...ś* (skr. *śośa–* »suh«). Za svaku pojedinu litavsku riječ kod koje na prvi pogled ne djeluje RUKI-pravilo trebalo bi na taj način pronaći objašnjenje, što nije nimalo lak posao, no takav je pristup problemu, čini se, plodniji od bilo kojeg drugoga.

Iznimke od RUKI-pravila u baltijskome nije moguće protumačiti niti kao posuđenice niti nekim dodatnim, kontekstom uvjetovanim, glasovnim pravilom.

U prasl., za razliku od baltijskoga, iza *r ispred suglasnika imamo *s umjesto očekivanoga *š; usp. lit. *piȓštas* »prst« spram stsl. *prъstъ* (rus. *perst*, polj.

[129] To je u osnovi teza Simasa Karaliūnasa (1966), v. i Hamp 1967.

[130] Stsl. *tixъ* i hrv. *tih* su o-osnove; u slavenskome nema pridjeva na -u-.

parst, hrv. *pȓst*) < ie. *prst(H)o– (lat. *postis* »stup«, skr. *pr̥ṣṭhám* »vrh«, stvnj. *first* »vrh«), prasl. *pajstu »bat, tučak« (rus. *pest*, polj. *piast*) spram strus. *pьxati* »phati, tući (žito)« < *pis– (skr. *piṣṭás* »samljeven«). Te su prividne iznimke od RUKI-pravila u slavenskome najlakše objašnjive naknadnom promjenom starijega *š u *s ispred suglasnika, tj. prasl. *š > s / _C.

Druge riječi koje na prvi pogled predstavljaju iznimke od RUKI-pravila u slavenskome objašnjavaju se time što je u baltoslavenskome, u doba djelovanja RUKI-pravila, ispred *s stajao suglasnik koji se poslije izgubio; stoga, primjerice, prasl. *bajsu »bijes« (stsl. *bes*, polj. *bias*, hrv. *bijês*) ima očuvano *s jer je bsl. praoblik bio *baydsa– (usp. lit. *baidýti* »strašiti« *baisùs* »strašan«, u vezi s lat. *foedus* »ružan«, ie. *b^hoyd^h–).

§ 89 Za razliku od indoiranskoga, gdje *s > *š i iza palataliziranih (*K'), moguće je da su palatalizirani prešli u frikative u bsl. još prije djelovanja RUKI-pravila; u prilog tomu govorilo bi prasl. *wesla »veslo« (rus. *vesló*, polj. *wiosło*) < *weg'^{h}-slom (usp. stsl. *vezą* »vezem«), no to nije osobito pouzdan argument za tu tezu: budući da riječ nije posvjedočena u baltijskome, moguće je i da se radi o novoj tvorbi, tj. da u bsl. nije bilo te riječi (litavski čuva izvornu ie. riječ za »veslo«, *ìrklas* < *$h_1$er$h_1$tlom; usp. gr. *eretmón*, ved. *arítram*)[131]. Pouzdaniji su primjeri prasl. *desnu »desni« (stsl. *desnъ*, rus. *désnyj*, hrv. *dȅsnī*) < *dek's-no– (lat. *dexter*, skr. *dákṣiṇas*), prasl. *asi »os« (stsl. *osь*, rus. *os'*, hrv. *ôs*) < *$h_2$ek'si– (lat. *axis*, skr. *ákṣa-*).

§ 90 Satemizacijom ie. guturala i stapanjem laringala baltoslavenski je znatno izmijenio sustav frikativa ie. prajezika. Nakon stapanja zvučnih i aspiriranih suglasnika, čija je relativna datacija sporna, baltoslavenski je sustav frikativa izgledao ovako:

s	(z)
ś	ź
	(š)
H	

Fonološka je relevantnost suglasnika *š i *z dvojbena; ne možemo znati jesu li oni u svim okolinama bili predvidljive varijante suglasnika *s i *z.

[131] Slično bismo mogli tumačiti hrv. *maslo* < *maz-slo, ako je ta riječ u vezi s gr. *mássō* »mijesim« (? < *mg-yoH_2). Usp. Jurišić 1992: 72.

Fonološka interpretacija laringala *H također je dvojbena; na osnovi tipoloških razmatranja možemo zaključiti da je bsl. laringal najvjerojatnije bio laringalni frikativ /h/ ili glotalni zatvor /ʔ/.

Glasovnim promjenama *ś > *s, *ź > *z i *š > *x, koje su zahvatile samo praslavenski, dobivamo sljedeći sustav frikativa:

s	z
x	H

U praslavenskom *x postaje fonološki relevantno zbog niza germanskih posuđenica koje sadrže taj glas, te ekspresivnih riječi u kojima *x nije nastalo po RUKI-pravilu. Osim toga, u praslavenskom se *k pravilno izgubilo ispred *x te je stoga u takvim slučajevima *x ostalo glasovno neuvjetovano, pa i na početku riječi, npr. u prasl. *xōdu »ružan« (rus. *xudój*, polj. *xudy*) < *ksowdo– (usp. skr. *kšudrá–* »malen«).

§ 91 U nekim je slučajevima u praslavenskome *x– nastalo po RUKI-pravilu na početku riječi, poopćavanjem oblika morfema (morfa) koji su pravilno nastali nakon prefiksa na *r*, *u*, *k* i *i*.

Primjerice, stsl. *xoditi* »ići, hoditi« ima početno *x*– poopćeno prema obliku koji je pravilan nakon prefiksa *pri–* u *prixoditi*. Alternacija *xoditi* / *soditi uklonjena je u korist glasovno (kontekstualno) uvjetovanoga morfa.

Moguće je, iako ne i strogo dokazivo, da *x u praslavenskom nastaje i od *kH (v. § 80).

PRVA PALATALIZACIJA VELARA

§ 92 Prva je (regresivna) palatalizacija zahvatila baltoslavenske velare *k i *g koji su postali od indoeuropskih *k, *g, *g^h, *k^w, *g^w, *g^{wh}; po prvoj palatalizaciji *k > *kj > *č, *g > *gj > *dž' > *ž ispred prednjih samoglasnika *e, *ē, *i, *ī (odnosno ie. *iH), te ispred suglasnika *y; velarni frikativ *x, postao od ie. *s po RUKI-pravilu (ili u posuđenicama od germ. *h i iranskoga *x), prelazi u istim uvjetima u *sj > *š:

Ie. *k^wi– »što« (lat. *quid*, stind. *kim* »što«) > prasl. *či– (stsl. *čьto*, rus. *čto*).

Ie. *wlk^{w}e »vuče« (V jd.; usp. lat. *lupe*) > prasl. wilče (stsl. *vlьče*, polj. *wilcze*, hrv. *vûče*).

Ie. *g^{wh}iHslo– »žila« (lat. *fīlum*, lit. *gýsla*) > prasl. *žīlā (stsl. *žila*, rus. *žíla*, polj. *żyła*, hrv. *žȉla*).

Ie. *g^{w}eneh$_2$ »žena« (skr. *jáni*, got. *qinō*, stir. *ben*) > prasl. *ženā (stsl. *žena*, rus. *žená*, polj. *żona*, hrv. *žèna*).

Ie. *muHs »miš« (lat. *mūs*, steng. *mūs*) > prasl. *mūsi, *mūxi > *mūši (stsl. *myšь*, rus. *myš'*, polj. *mysz*, hrv. *mȉš*).

Germ. *helma– (stvnj. *helm*) > prasl. *xelmu > *šelmu (stsl. *šlěmъ*, hrv. *šljȅm*).

Ie. *pleh$_2$kyoh$_2$ (gr. *plḗssō* »udaram«) > *plākjān > prasl. *plāčān (stsl. *plačą*, rus. *pláču*, polj. *płaczę*, hrv. *plȁčēm*). Prva je palatalizacija, dakle, po našem mišljenju istodobna s jotacijom velara.

Vjerojatno je i da su u doba prve palatalizacije skupine *kt i *gt prelazile u *ktj, *gtj (v. § 167), npr. prasl. *tektej > *tektjej > općeslav. *tet'i (stsl. *tešti*, rus. *teč'*, polj. *ciec*, hrv. *tèći*).

§ 93 Prva je palatalizacija vjerojatno mlađa od najstarijih dodira Istočnih Slavena i Balta; neki baltijski hidronimi u praslavenskome su pretrpjeli prvu palatalizaciju; usp. lit. *Laukesà* = rus. *Lučesa*, lit. *Merkỹs* = rus. *Mereč'*. Na sličan način, finski hidronim *Inkeri* posuđen je u ruski u obliku *Ižora*[132], a bjeloruska rijeka *Žaželka* povezuje se etimološki s litavskim hidronimom *Gėgė*[133]. Ona mora biti mlađa i od prvih dodira Slavena i Germana, o čemu svjedoče prasl. *šelmu »kaciga« (v. § 34) i stsl. *čędo* (hrv. *čȅdo*), što je moralo biti posuđeno iz germanskoga *kinda– (njem. *Kind* »dijete«)[134].

Očigledno je, pak, da se prva palatalizacija morala dogoditi nakon djelovanja Grimmova i Vernerova zakona u germanskome jer germanski *kinda– dolazi od indoeuropskoga *g'nh$_1$to– (usp. lat. *gens*, *gentis* »rod«) tj. u toj se riječi prepoznaju tragovi djelovanja obaju spomenutih zakona.

Apsolutna kronologija Grimmova i Vernerova zakona u germanskome nije poznata, no sigurno je da je Grimmov zakon prethodio Vernerovu, te da su se

[132] V. Kallio 2006. Neki lingvisti smatraju da takve posuđenice nemaju dokazne vrijednosti jer pri posuđivanju može doći do adaptacije stranoga fonema ili fonemske skupine; primjerice, ako u slavenskome u doba prvih kontakata s govornicima baltičkofinskih jezika nije bio moguć slijed *ge– oni su mogli finsko *ge– zamijeniti svojim glasovnim nizom *g'e– ili *gje-, što je poslije dalo *že-*. Argumenti iz odraza starih posuđenica uvjerljivi su samo kad usporedba posuđenica iz raznih jezika u isto vrijeme daje konzistentnu sliku o fonologiji jezika primatelja (primjerice kratkoga praslavenskog *i i *u, koji odgovaraju samoglasnicima *i* i *u* u riječima iz grčkoga, latinskoga i baltijskofinskih jezika koje su mogle biti posuđene u praslavenskom razdoblju).

[133] V. Holzer 1998: 50.

[134] Postoji i mišljenje (Trubačev, *s. v. čędo*) da je prasl. *kinda naslijeđena riječ, no u tom slučaju ostaje nejasno kako je tvorena (pretpostavljanje sufiksa *-da– je *ad hoc*).

obje promjene zbile prije najstarijih dodira Germana s Rimljanima (ali nakon intenzivnih dodira Germana i Kelta jer je keltska posuđenica *rīkya– »kraljevska vlast« > njem. *Reich* u germanski ušla prije promjene *g > *k po Grimmovu zakonu; usp. stir. *ríge* »kraljevstvo«).

Iz svega toga možemo zaključiti da se prva palatalizacija morala zbiti otprilike između 4. st. pr. Kr. (*terminus ante quem* Vernerova zakona) i 6. st. p. Kr.

Slavensko ime grada Drača, *Dъračь* < *Duracchium* možda upućuje na zaključak da je prva palatalizacija mlađa od prvih dodira Slavena s bizantskim gradovima na Balkanu; u tom bi slučaju tu pojavu trebalo datirati upravo u 6. st., dakle neposredno prije razdoblja koje nazivamo praslavenskim. Ipak, valja uzeti u obzir i mogućnost da je praslavensko *č* u tom toponimu nastalo preuzimanjem palataliziranoga *k'* iz romanskoga ili vulgarnolatinskoga dijalekta koji se govorio na Balkanu[135].

Iako se u literaturi obično navodi da su rezultatom prve palatalizacije već u praslavenskome bili suglasnici *č*, *ž* i *š*, nema sigurnih dokaza da je taj fonetski proces uistinu dovršen do 600. godine.

Postoji neslaganje o tome jesu li praslavenski velari u isto vrijeme prešli u afrikate ispred prednjih samoglasnika i ispred *y; na prvi pogled čini se vjerojatnim da je palatalizacija velara ispred prednjih samoglasnika *stariji* proces od palatalizacije ispred *y.

Mnogi smatraju da se prijelaz *ky > *č, *gy > *ž, *xy > *š dogodio u isto vrijeme kada i promjene *sy > *š, *zy > *ž, odnosno zajedno s ostalim promjenama koje se nazivaju općeslavenskom jotacijom (v. § 166-169). Ta je pak promjena zacijelo postpraslavenska (općeslavenska), o čem svjedoče adaptacije romanskih toponima u hrvatskome; usp. lat. *Arsia* > hrv. *Răša*, *Acūtiu–* > *akūt'i– > *Okić*, lat. *Sanctus Cassiānus* > hrv. *Sukošan*.

S druge je strane, s čisto fonetske točke gledišta teško povjerovati da su velari mogli ostati nepalatalizirani ispred *y u doba kad su se palatalizirali ispred *e i *i.

U fonetskom smislu palatalizacija se zacijelo odvijala postupno:

*k > *kj > *č' > *č

*g > *gj > *dž' > *ž' > *ž

[135] S apsolutnim datiranjem prve palatalizacije povezano je i pitanje je li ime slavenskoga (antskoga) vladara, koje je Jordan zabilježio kao *Boz*, izvodivo iz praslavenskoga *bažu < *bag(i)yo– »božji«; kada bi ta etimologija bila ispravna, prva bi palatalizacija bila starija od događaja o kojima Jordan pripovijeda, dakle starija od početka 5. st. Ipak treba reći da se radi o vrlo nategnutoj etimologiji: u Jordanovo doba slavenski je naime još imao *a* u riječi »bog«. To se odnosi i na Trubačovljevu etimologiju (1991, 11) kojom se *Boz* dovodi u vezu s ruskim *vožd'* »vođa«.

Najekonomičnijim se čini pretpostaviti da se u praslavenskome *k i *g ispred *j* kao i ispred *e, *i, uopće nisu razlikovali, tj. da je izgovor bio *kj, *gj; *j se zacijelo izgubilo iza palataliziranih velara (ili afrikata) u općeslavensko doba jotacije ostalih suglasnika (v. § 166-169).

S tim je u vezi i činjenica da se skupina *sk palatalizira kao *skj, što u općeslavenskom razdoblju daje *št' (> rus. *šč*, hrv. *št*); usp. prasl. *skejtu »štit« (lit. *skíetas*, lat. *scūtum* < *skoyto-) > rus. *ščit*, hrv. *štît*.

§ 94 Palatalizacija velara ispred prednjih samoglasnika i *y* tipološki je vrlo raširena glasovna promjena, koja se zbila u većini grana indoeuropskih jezika u nekom razdoblju njihove povijesti.

U indoiranskome se u pretpovijesno doba dogodila tzv. »arijska palatalizacija«, u atičkom grčkom palatalizaciju su pretrpjeli labiovelari, u staroengleskom su u istoj okolini germanski *k i *g prešli u [*č*] i [*j*], u romanskim jezicima palatalizirali su se također *k* i *g* ispred prednjih samoglasnika, no gdjekada (primjerice u francuskome) i ispred *a*, a od baltijskih jezika palatalizaciju velara poznaje jedino latvijski (*k > *c*, *g > *dz*).

SONANTI

§ 95 Indoeuropski su sonanti očuvani u baltoslavenskome i u praslavenskome, kao i u većini drugih grana ie. jezika.

Od kontekstom uvjetovanih glasovnih promjena ističe se nestanak ie. *w ispred *r i *l na početku riječi (tzv. Lidénov zakon[136]).

Ie. *w ostalo je u baltoslavenskome i praslavenskome očuvano kao bilabijalni poluvokal (*glide*), no u litavskome i u većini slavenskih jezika (npr. u hrvatskome) iz *w je nastao labiodentalni frikativ *v*.

U indoiranskome ie. *l prelazi u *r; u grčkome ie. *y na početku riječi daje *h*-, dok skupina *Hy– daje početno *z*-; ie. *w nestaje u jonsko-atičkom dijalektu grčkoga, no u Homera i u drugim dijalektima je očuvano; na dijalekatskim natpisima bilježi se posebnim slovom »digama« (F). U latinskome *y (> *i*) nestaje između jednakih samoglasnika, inače je u pravilu očuvano.

*m (lat. gr. skr. got. lit. het. stir. *m*) > prasl. *m

[136] Po švedskom slavistu i indoeuropeistu Evaldu Lidénu (1862-1939).

Ie. *mosg^{h}o– »moždina« (stvnj. *marc,* avest. *mazga-*, skr. *majján–* s neobjašnjenim *-jj-*), stprus. *musgenno* > prasl. *mazgu »mozak« (strus. *mozgъ,* rus. *mozg,* polj. *mózg,* hrv. *mȍzak*).

Ie. *h$_2$melg'– »vući, musti« (lat. *mulgeo*, gr. *amélgō,* stir. *mligid,* lit. *mélžu* »muzem«) > prasl. *mьlzān (stsl. *mlъzą,* strus. *mъlzu*, hrv. *múzēm*).

Ie. *h$_1$em-/h$_1$m– »uzimati« (lat. *emo,* lit. *imù, im̃ti*) > prasl. *imān (stsl. *imą* < *jьmą, rus. *émlju, imát',* češ. *jímati,* hrv. *ìmati*).

Gotovo je sigurno da *m u baltoslavenskom razdoblju prelazi u *n na kraju riječi; u stprus. imamo potvrdu te promjene npr. u N i A jd. imenica srednjega roda; usp. stprus. *assaran* »jezero« < *eg'^{h}erom; u slavenskom je potvrda prijelaza *-m > -n posredna jer su otpali svi završni suglasnici; prijelaz *-m > *-n očituje se u rečeničnom sandhiju uslijed kojega umjesto starijega *kom emōy imamo praslavenski *kan jemō (stsl. *kъ n'emu*, hrv. *k njemu*), a ne *ka memō.

*n (lat. gr. skr. got. lit. het. stir. *n*) > prasl. *n

Ie. *neb^{h}os »oblak« (lat. *nebula* »magla«, gr. *néphos,* skr. *nábhas*) > prasl. *neba »nebo« (stsl. *nebo*, rus. *nébo*, polj. *niebo,* hrv. *nȅbo*).

Ie. *g'neh$_3$– »znati« (lat. *co-gnōsco*, gr. *gignṓskō*, skr. *jñā́nam* »znanje«, lit. *žinóti*) > prasl. *znātej (stsl. *znati*, rus. *znat',* polj. *znać,* hrv. *znȁti*).

Ie. *g^{wh}en-/g^{wh}on– »udarati, ubiti« (lat. *dē-fendo* »branim se«, gr. *phoneúō* »ubijam«, skr. *hánti*, lit. *ganýti*) > prasl. *ganītej »tjerati« (stsl. *goniti*, rus. *gnat', gonjú*, polj. *gnać*, hrv. *gòniti*).

*r (lat. gr. skr. got. lit. het. stir. *r*) > prasl. *r

Ie. *h$_1$rowd^h-/h$_1$rud^h– »crven« (lat. *ruber*, gr. *erythrós,* lit. *raudónas*) > prasl. *rudru (stsl. *rъdrъ*).

Ie. *b^{h}reh$_2$tēr »brat« (lat. *frāter*, skr. *bhrā́tā*, lit. *brólis*) > prasl. *brāt(r)u (stsl. *bratrъ*, rus. i polj. *brat*, hrv. *brȁt*).

Ie. *drew-/*dru– »drvo« (skr. *dā́ru* »drvo«, gr. *dóry* »koplje«, got. *triu* »drvo«) > prasl. *druva (stsl. *drъvo*, rus. *dérevo,* polj. *drzewo,* hrv. *dȑvo*).

*l (lat. *l,* gr. *l*, skr. *r*, lit. *l*, het. *l*, stir. *l*) > prasl. *l

Ie. *laywos »lijevi« (lat. *laevus,* gr. *laiós,* lit. *išlaivóti* »vijugati«) > prasl. *lajwu (stsl. *lěvъ*, rus. *lévyj*, polj. *lewy,* hrv. *lijêvī*).

Ie. *h$_1$lewd^h– (lat. *līber* »slobodan«, gr. *eleútheros*, lit. *liaúdis* »narod«) > prasl. *ljōdije »ljudi« (stsl. *ljudьje*, rus. *ljud*, polj. *ludzie,* hrv. *ljûdi*).

Ie. *melh$_2$– »mljeti« (lat. *molo* »meljem«, gr. *mýlē* »mlin«, skr. *mṛṇā́ti* »melje«, stir. *melid*) > prasl. *meljān (stsl. *meljǫ*, rus. *molót'* »mljeti«, polj. *mleć*, hrv. *mȅljēm*).

*y (lat. *i*, gr. *h-*, *-i-*, *-0-*, skr. *y*, got. *i*, lit. *j*, het. *y*, stir. *0*) > prasl. *j

Ie. *(H)yuHs »juha« (lat. *iūs*, skr. *yūṣ́*, gr. *zýmē* »kvas« lit. *jū́šė*) > prasl. *jōxā (stsl. *juxa*, rus. *uxá*, polj. *jucha*). U ruskome *j*– pravilno nestaje ispred *u*– i *o*– na početku riječi..

Ie. *treyes »tri« (lat. *trēs*, gr. *treís*, skr. *tráyas*, lit. *trỹs*) > prasl. *trije (stsl. *trьje*, rus. *tri*, polj. *trzy*, hrv. *trȋ*). U većini je slav. jezika prasl. oblik broja »tri« preoblikovan, no stsl. još ima očekivan odraz.

Ie. *weyH– »plesti, viti« (lat. *vieo*, skr. *vā́yati* »plete«, lit. *výti* »okretati«) > prasl. *wijān, *wītej (stsl. *vijǫ*, *viti*, rus. *v'ju*, *vit'*, polj. *wić*, hrv. *vȉjēm*, *vȉti*).

U slav. je jezicima naslijeđeno *y > *j očuvano ispred samoglasnika u prezentu, dok je u infinitivu glagolski korijen u praznini sadržavao *iH > prasl. *ī.

*w (lat. *v*, gr. *F* > *0*, skr. *v*, got. *w*, lit. *v*, het. *w*, stir. *f-*, *-0-*) > prasl. *w

U praslavenskom je *w očuvano kao bilabijalni polusamoglasnik. To potvrđuju posuđenice iz romanskoga (vulgarnolatinskoga) u kojima je romansko *au* zamijenjeno praslavenskim *aw, odakle općeslavensko *ov, npr. *Laurentius* > *Lovreč*, *Lauriana* > *Lovrana* itd. Također, vlat. *Cenua* (< *Cinua) daje u prasl. *kemwā, odakle *Cěmva*, bez prijelaza em > ę /_C (inače bi razvoj bio **kemvā > **cęva > **ceva)[137].

Na sličan način, grčki *karábion* (izg. /karávion/) posuđeno je u praslavenski kao *karābjā (stsl. *korablja*); zamjena grčkoga *v* slavenskim *b* razumljiva je samo ako u doba posuđivanja praslavenski nije imao glasa *v*, već se segment koji etimološki odgovara staroslavenskomu *v* još izgovarao kao [w].

Ie. *weg'^{h}oh$_2$ »vozim« (lat. *veho*, skr. *váhāmi*, got. *ga-wigan*, lit. *vèžti*) > prasl. *wezān (stsl. *vezǫ*, rus. *vezú*, polj. *wiozę*).

Ie. *wert– »okretati« (lat. *verto* »okrećem«, skr. *vártate* »okreće se«, lit. *verčiù*, *ver̃sti* »okretati«) > prasl. *wirtētej (stsl. *vrьtěti*, rus. *vertét'*, polj. *wiercieć*, hrv. *vr̀tjeti*).

Ie. *newos »nov« (lat. *novus*, gr. *néos*, skr. *návas*) > prasl. *nawu (stsl. *novъ*, rus. *nóvyj*, polj. *nowy*, hrv. *nȏv*).

[137] V. Majer 1931: 21.

SAMOGLASNICI

§ 96 U baltoslavenskom su razdoblju ie. samoglasnici očuvani, samo što ie. *o > *a, kao i u germanskome.

U praslavenskom je baltoslavenski sustav kratkih samoglasnika očuvan, no *ō se stapa s *ā, dok u baltijskom razlika *ō i *ā opstaje.

*e (lat. *e*, gr. *e*, skr. *a*, got. *i*, lit. *e*, het. *e*, *i*, stir. *e*) > prasl. *e

Ie. *weg'ʰoh$_2$ »vozim« (lat. *veho*, skr. *váhāmi*) > lit. *vežù*, prasl. *wezān (stsl. *vezą*, rus. *vezú*, polj. *wiozę*, hrv. *-vèzēm*).

Ie. *h$_1$esti »jest« (lat. *est*, gr. *estí*, skr. *ásti*) > stlit. *esti*, prasl. *esti (stsl. *jestь*, rus. *est'*, polj. *jest*, hrv. *jȅst*).

U praslavenskom razdoblju *e > *i /_jV; usp. ie. *treyes »tri« (skr. *tráyas*) > prasl. *trije (stsl. *trьje*).

Ie. *e postaje u bsl. *a ispred *w u heterosilabičkom položaju, tj. *e > *a / _wV; usp. ie. *newos (gr. *néos*) > bsl. *nawas (stsl. *novъ*, hrv. *nȍv*).

*o, *h$_3$e, *h$_1$o (lat. *o*, gr. *o*, skr. *a*, got. *a*, lit. *a*, het. *a*, stir. *o*) > prasl. *a

Ie. *pótis »gospodar« (gr. *pósis*, skr. *pátiš*; usp. lat. *possum* »mogu« < *potis sum) > lit. *pàts* »sam, osobno«, prasl. *pati (riječ je očuvana samo u stsl. složenici *potь-běga* »preljubnica«, dosl. »ona koja bježi od supruga«).

Ie. *h$_3$ewis »ovca« (lat. *ovis*, gr. *óis*, skr. *áviš*) > lit. *avìs*, prasl. *awi-kā (stsl. *ovьca*, rus. *ovcá*, polj. *owca*, hrv. *óvca*).

*h$_2$e, *a (lat. *a*, gr. *a*, skr. *a*, got. *a*, lit. *a*, het. *a*, stir. *a*) > prasl. *a

Ie. *h$_2$ek's(i) »os, osovina« (lat. *axis*, gr. *áksōn*, skr. *ákša-*) > lit. *ašìs*, prasl. *asi (stsl. *osь*, rus. *ós'*, polj. *oś*, hrv. *ȏs*).

Ie. *h$_2$ek'ros »oštar« (lat. *ācer*, skr. *áśri-* »oštrica«) > lit. *ašrùs, aštrùs*, prasl. *astru (stsl. *ostrъ*, polj. *ostry*, hrv. *ȍštar*).

Praslavensko *a u općeslavenskom razdoblju prelazi u *o* u svim slavenskim jezicima[138]. Praslavenski odraz (bsl. *a > prasl. *a) potvrđen je posuđenicama, npr. prasl. *akuna »okno« (stsl. *okъno*) > finski *akkuna*, gr. *satanâs* »sotona« > prasl. *satanā (stsl. *sotona*), lat. *altāre* »oltar« > prasl. *altāri (stsl. *olъtarь*), prasl. *zākanu »zakon« (stsl. *zakonъ*) > gr. *zákanon*, itd[139].

[138] Vjerojatno je da južni i srednjoruski dijalekti s »akanjem« čuvaju praslavensko *a u nenaglašenu slogu, npr. prasl. *nagā »noga« (lit. *nagà* »kopito«) > hrv. i polj. *noga*, ali rus. (»akajući«) *nogá* izg. /nagá/.

[139] Mareš 1999: 26.

§ 97 Čini se da su se u baltoslavenskom razdoblju u nekim slučajevima pomiješali početno *(H)e– i *(H)a-; ta promjena, koju neki nazivaju »pravilom Rozwadowskoga«[140], zasnovana je na slučajevima u kojima baltoslavenski ima početno *e– kod etimona koji su u ie. prajeziku počinjali s *(H)a-, *(H)o-, *h_2e-, *h_3e-; usp. prasl. *(j)esetrā »jesetra«, lit. *ẽršketras* < ie. *$h_2$ek'– »oštar« (lat. *acer*), lit. *erẽlis* < ie. *$h_3$er– »ptica« (gr. *órnis*).

U nekim je slučajevima alternacija između početnoga *e– i *a– očuvana i u praslavenskome; usp. *elawa i *alawa »olovo«, bug. (staro) *élav*, polj. *ołów*, rus. *ólovo* spram stprus. *elwas* »kositrova ruda«.

§ 98 U baltoslavenskome su postojala tri duga samoglasnika: *ā, *ō i *ē; razlika među njima očuvana je u litavskome do danas, gdje bsl. *ā > lit. *o*, bsl. *ō > *uo*, bsl. *ē > *ė*.

U praslavenskome su se stopili *ā i *ō; sudeći po posuđenicama, rezultat je bilo praslavensko *ā; usp. lat. *altāre* > stsl. *olъtarь* (hrv. *òltār*).

*ē, *eh_1 (lat. *ē*, gr. *ē*, skr. *ā*, got. *ē*, stvnj. *ā*, het. *i*, stir. *í*, lit. *ė*) > prasl. *ē

Ie. *(h_2)weh_1– »vjetar« (lat. *vēntus*, skr. *vāyú-*, het. *huwanza*) > lit. *vė́jas*, prasl. *wētru (stsl. *větrъ*, polj. *wiatr*, hrv. *vjȅtar*).

Ie. *d^heh_1– »učiniti, napraviti« (lat. *fēcī* »napravio sam«, gr. *é-thē-k-a*, skr. *a-dhā-m*, got. *-dēds* »čin«) > pras. *dētej (stsl. *děti*, rus. *délo* »posao«, polj. *dzieło*, hrv. *djȅlo*).

Ie. *seh_1– »sijati, bacati« (lat. *sēmen* »sjeme«, stvnj. *sāen* »sijati«, stir. *síl* »sjeme«) > lit. *sė́ti*, prasl. *sēmen– »sjeme« (stsl. *sěmę*, rus. *sémja*, polj. *siemię*, hrv. *sjȅme*).

Sigmatski aorist *wēd^hsom »vodih« > prasl. *wēsun (stsl. *věsъ*).

§ 99 Iza palatala *č, *ž i *š, postalih po praslavenskoj (prvoj) palatalizaciji, *ē > *ā; usp. ie. *kēso– (alb. *kohë* »vrijeme« < *kēs-k-ā, stprus. *kīsman* »vrijeme«) > prasl. *čēsu > *čāsu (stsl. *časъ*), *krīkētej > *krīčētej > *krīčātej (stsl. *kričati*), ie. *g^wēbo– »žaba« (stprus. *gabawo*, njem. *Quappe*) > prasl. *žēbā > *žābā (rus. *žába*, polj. *żaba*, hrv. *žȁba*), ie. *g^weh_1l– (stvnj. *quâla* »bol«, lit. *gėlà*) > prasl. *žēli > *žāli (stsl. *žalь* »tuga«, rus. *žal'*, polj. *żal*, hrv. *žȁliti*); ova posljednja riječ posuđena je u finski kao *sääli* »sažaljenje, tuga«, što neki lingvisti uzimaju kao dokaz da je u taj jezik dospjela prije promjene *ē > *ā, koja bi tada bila općeslavenska, a ne praslavenska[141]. Taj argument nije posve siguran jer govornici

[140] Pravilo je dobilo ime po poljskom lingvistu J. Rozwadowskom (1867-1935), v. Andersen 1996.

[141] V. Holzer 1998: 53, bilj. 60.

finskoga i danas ruske riječi s početnim *ža–* čuju kao da sadrže samoglasnik *-ä-*[142].

Ista se promjena događa i iza *y; usp. ie. *yeh$_1$ro– »toplo doba godine« (got. *jēr* »godina«, ?gr. *Hḗrā* »božica ciklusa plodnosti«) > prasl. *jāru, *jāra (češ. *jaro* »proljeće«).

Čini se da je promjena *ē > *ā mlađa od nastanka protetskih suglasnika jer se često događa i iza protetskoga *j-, npr. u ie. *h$_1$edtey > prasl. *(H)ēstej (s duljinom po Winterovom zakonu, v. § 74) > *jēstej > *jāstej (stsl. *jasti*).

Budući da protetski suglasnik nije nastajao na početku korijena ako je ispred njega stajao prefiks, promjena je u takvim slučajevima izostajala. Stoga imamo prasl. *ab-ēdu »objed« > stsl. *obědъ* (svi slavenski jezici imaju odraz općeslavenskoga *obědъ, dok **objad nije zabilježeno nigdje).

Kod korijena koji su često dolazili s prefiksima nastajale su alternacije tipa *jě–* / *ja–*; tako osim staroslavenskoga *jasti* u hrvatskome imamo *jȅsti* < *jěsti.

Na sličan način, stsl. *jazъ* »ja« ima početno *ja–* umjesto očekivanoga *ě– zbog promjene *jē– > *ja-*.

§ 100 *eh$_2$ (lat. ā, gr. at. *ē*, skr. ā, got. *o*, lit. *o*, het. *ah*, stir. *á*) > prasl. *ā

Ie. *meh$_2$tēr »mati« (lat. *māter*, gr. *mḗtēr*, skr. *mātā́*) > lit. *mótė*, prasl. *mātī (ili *mātej) (stsl. *mati*, rus. *mat'*, polj. *matka*, hrv. *mȁti*).

Ie. *peh$_2$– »pasti« (lat. *pāsco*, het. *pahzi*) > prasl. *pāstej (stsl. *pasti*, polj. *paść*, hrv. *pásti*).

Ie. *teh$_2$– »krasti, skrivati« (skr. *tāyú–* »kradljivac«, het. *tāyezzi* »krade«, stir. *táit* »kradljivac«) > prasl. *tāti »kradljivac« (stsl. *tatь*, rus. dijal. *tat'*, hrv. *tât*).

*ō, *eh$_3$, *oh$_2$ *oh$_1$ (lat. *ō*, gr. *ō*, skr. ā, got. *ō*, lit. *uo*, het. *oh$_2$ > *ah*, *ō > *a*, *oh$_1$ > ? *ai*, stir. *ó, á*) > prasl. *ā

Ie. *deh$_3$nom, *deh$_3$rom »dar« (lat. *dōnum*, gr. *dôron*, skt. *dā́nam*) > prasl. *dāru (stsl. *darъ*, polj. *dar*, hrv. *dâr*).

Ie. *h$_2$e(m)b^{h}oh$_1$ »oba« (lat. *ambō*, gr. *ámphō*, skr. *ubhā́*) > lit. *abù*, prasl. *abā (stsl. *oba*, polj. *oba*, hrv. *ȍba*).

Ie. *h$_2$ōwyom »jaje« (lat. *ōvum*, gr. *ōión*) > prasl. *ājēn, *ājika (stsl. *aję*, rus. *jajcó*, polj. *jajko*, hrv. *jáje*).

[142] Santeri Junttila (osobno priopćenje).

Osobito je pitanje ostaje li u praslavenskom očuvana razlika između *ā i *ō u posljednjem slogu ispred *-y; na to bi upućivala razlika u D jd. o– i ā-osnova; usp. ie. *wlh$_2$neh$_2$ey > *wilnāy > prasl. *wilnāj (stsl. *vlъně*) spram ie. *wlk^{w}ōy > *wilkōy > prasl. *wilkō (stsl. *vlьku*).

Međutim, vjerojatnije je da je promjena *-ōy > *-ōw prethodila stapanju *ō i *ā i da se dogodila još u baltoslavenskome. O tome v. § 127.

DVOGLASI

§ 101 Ie. dvoglasi ostali su u baltoslavenskome očuvani, s izuzetkom *ow koje prelazi u *aw (zajedno s *h$_2$ew, *h$_3$ew > *aw); u prasl. zatim *aw (od ie. *ow, *aw, *h$_{2/3}$ew i *How) > *ō.

U općeslavenskome razdoblju *ō u svim slavenskim jezicima prelazi u *u*; postojanje prasl. *ō dokazuju posuđenice; germanski *bōkō > prasl. *bōkū (stsl. *buky* »slovo«), finski *Sōmi »Finska« > *Sōmi > strus. *Sumь*, vlat. *Dōclea* > hrv. *Duklja*, vlat. *rōsalia* > stsl. *rusalьja*, itd[143]. Te su riječi u prasl. ušle još u doba kad je u prasl. postojao samoglasnik *ō koji je potom prešao u posvjedočeno *u*.

Neke su posuđenice iz germanskoga ušle u slavenski prije promjene *aw > *ō, te su u njoj sudjelovale, npr. germ. *lauka– »luk« (njem. *Lauch* < stvnj. *louh*) > prasl. *lōku (stsl. *lukъ*); čini se da su u toj promjeni sudjelovale i starije posuđenice iz gotskoga, npr. got. *ausihriggs* »naušnica« > prasl. *ōseringu (strus. *userędzь*), got. *kaupjan* »kupiti« > prasl. *kōpītej (stsl. *kupiti*, polj. *kupić*). Ako je tako, promjena *aw > *ō morala se dogoditi najkasnije u 4-5. st.

Teže je objasniti dvoglas u finskome *Laukaa*, što je ime rijeke koja se ruski zove *Luga*, jer dvojbeno je je li već u 5. st. moglo biti dodira između Slavena i pribaltijskih Finaca[144].

Također se vjerojatnom čini promjena *ew > *jaw u baltoslavenskome, potom *jaw > *jō u praslavenskome. U općeslavenskom razdoblju *jō > *ju* (zajedno s *ō > *u*).

Slučajevi koji se u literaturi navode kao primjeri promjene ie. *ew > aw > stsl. *u* najvjerojatnije odražavaju drugi ie. i prasl. prijevoj (*ow > *aw > prasl. *ō > *u*).

*ew (lat. *ū*, gr. *eu*, skr. *o*, got. *iu*, lit. *jau*, het. *u*, stir. *úa*) > prasl. *jō

[143] V. Mareš 1999: 39.

[144] V. Holzer 2006a: 135. i Kallio 2006: 159., gdje se navodi i primjer finskoga *hauki* »štuka«, navodno od pred-praslavenskoga *skjawkā (hrv. *štũka*, rus. *ščúka*). O za sada neriješenom problemu najstarijih dodira Slavena i pribaltijskih Finaca v. i ostale radove u zborniku *Nuorluoto* (ur.) 2006.

Ie. *$h_1$lewd^h– »slobodan« (gr. *eleútheros* »slobodan«, lat. *līber* < *lūberos, njem. *Leute* »ljudi«) > lit. *liáudis* »narod«, prasl. mn. *ljōdije (stsl. *ljudьje*, rus. *ljud*, polj. *ludzie*).

Ie. *b^{h}ewd^h– »opaziti« (gr. *peúthomai* »doznajem« , skr. *bódhati* »bdije«, got. *ana-biudan* »zapovijediti«) > prasl. *bjōdān »promatram« (stsl. *bljudą*).

Ie. *kewHdo– »čudo« (gr. *kûdos* »slava«) > prasl. *čjōda (stsl. *čudo*, rus. *čúdo*, polj. *cud*, hrv. *čȕdo*).

*$h_2$ew (> *aw) (lat. *au*, gr. *au*, skr. *o*, got. *au*, lit. *au*, het. *u*, stir. *ó*) > prasl. *ō

Ie. *h_2ōws / *$h_2$ews– »uho« (lat. *auris*, stir. *ó*) > lit. *ausìs*, prasl. *ōxa (stsl. *uxo*, rus. *úxo*, polj. *ucho*, hrv. *ȕho*).

Ie. *s$h_2$ewsos »suh« (gr. *aûos*, skr. *śoša-*, steng. *sēar*) > lit. *saũsas*, prasl. *sōxu (stsl. *suxъ*, rus. *suxój*, polj. *suchy*, hrv. *sûh*).

Ie. *tawros »bik« (gr. *taûros*, lat. *taurus*; riječ je možda posuđenica iz semitskoga; usp. arap. *ṯawr-*) > lit. *taũras* »bivol«, prasl. *tōru »europski bizon« (stsl. *turъ*, rus. *tur*, polj. *tur*; usp. hrv. *Turopolje*).

*ow (lat. *ū*, gr. *ou*, skr. *o*, got. *au*, lit. *au*, het. *u*, stir. *úa*) > prasl. *ō

Ie. *b^{h}owd^{h}eyeti »budi« (skr. *bodháyati*) > lit. *baudýti*, prasl. *bōdejtej (stsl. *buditi*, polj. *budzić*, hrv. *búditi*).

Ie. *lowksno– »mjesec« (lat. *lūna*, av. *raoxšna–* »sjajan«) > stprus. *lauxnos* »zvijezde« > prasl. *lōnā (rus. *luná*, čak. *lūnȁ*).[145]

*ey (lat. *ī*, gr. *ei*, skr. *e*, got. *ei*, lit. *ie*, het. *e*, stir. *ía*) > prasl. *ej

§ 102 Ie. *ey očuvano je kao dvoglas *ej u praslavenskome; o tome svjedoče posuđenice u baltijskome, npr. latv. *Krievs* »Rus« < prasl. *krejwu (usp. rus. *Kriviči*, jedno zapadnorusko pleme), lit. *miẽras* »mir« < prasl. *mejru (stsl. *mirъ*), ali i razmatranja relativne kronologije; općeslavensko *i koje je poteklo od *ej (ie. *ey) ne izaziva treću palatalizaciju, za razliku od općeslavenskoga *i koje je poteklo od praslavenskoga *ī (ie. *iH): prasl. *jajxu »njih« (G mn.) > *jejxu > *jīxu (stsl. *ixъ*)[146].

[145] Prema nekim mišljenjima ruska riječ *luná* je posuđenica iz latinskoga, možda jedan od ranih učenih latinizama.

[146] Da je djelovala treća palatalizacija, očekivali bismo stsl. *isь; usp. prasl. *wixu > stsl. *vьsь* »sav« i v. Holzer 1998: 39.

Treća je palatalizacija na samoj granici praslavenskoga i općeslavenskog razdoblja, a budući da je do stapanja *ī i *ej moralo doći nakon nje, slijedi da je u praslavenskome *ej još bilo očuvano.

Ie. *h$_1$ey– »ići« (lat. *īre*, gr. *eîmi* »ići ću«, skr. *émi* »idem«) > prasl. *ejtej (stsl. *iti*, rus. *ittí*, polj. *iść*, hrv. *ȉći*).

Ie. *deywos »nebesko božanstvo« (lat. *dīvus* »božanski«, skr. *devás* »bog«) > lit. *diẽvas* »bog«, prasl. *dejwu »demon« (strus. *divъ* »demon«).

Ie. *ey postaje u praslavenskom *ij ispred samoglasnika (§ 97), dakle u heterosilabičkom položaju gdje nije pravi dvoglas; usp. ie. *tréyes »tri« (skr. *tráyas*) > lit. *trỹs*, prasl. *trije (stsl. *trьje*).

*h$_2$ey > *ay (lat. *ae*, gr. *ai*, skr. *e*, got. *ai*, lit. *ie*, *ai*, het. *e*, stir. *aí*) > prasl. *aj

Ie. *daywḗr »djever« (skr. *devā́*, stvnj. *zeihhur*) > lit. *díeveris*, prasl. *dajweri (stsl. *děverь*, rus. *déver'*, stpolj. *dziewierz*, hrv. *djȅvēr*).

Ie. *laywos »lijevi« (lat. *laevus*, gr. *laiós*) > prasl. *lajwu (stsl. *lěvъ*, rus. *lévyj*, polj. *lewy*, hrv. *lijêv*).

*oy, *h$_3$ey, *h$_1$oy (lat. *oe*, *ū*, gr. *oi*, skr. *e*, got. *ai*, lit. *ie*, *ai*, het. *e*, stir. *oí*) > prasl. *aj

Ie. *snoyg^{wh}os »snijeg« (got. *snaiws*) > lit. *sniẽgas*, prasl. *snajgu (stsl. *sněgъ*, rus. *sneg*, polj. *śnieg*, hrv. *snijêg*).

Ie. *woydh$_2$e(y) »znam« (lat. *vīdī*, gr. *oîda*, skr. *véda*) > prasl. *wajdaj (stsl. *vědě*).

SLOGOVNI SONANTI

§ 103 Indoeuropski sonanti *r, *l, *m, *n u slogovnom položaju u baltoslavenskome imaju dvojake odraze; ako znakom R prikažemo bilo koji sonant, odrazi su u baltoslavenskome *iR i *uR, pri čemu su odrazi tipa *iR znatno češći.

Postojanje upravo takvih odraza u praslavenskom potvrđuju posuđenice u drugim jezicima, npr. finski *sirppi* »srp« < prasl. *sirpu (csl. *sьrpъ*, rus. *sérp'*, polj. *sierp*, hrv. *sȑp*).

Slogovni sonanti *i i *u (u ie. prajeziku slogovne varijante *y i *w) ostali su u praslavenskome očuvani, a u općeslavenskome razdoblju odrazili su se u slavenskim jezicima kao »reducirani samoglasnici«: *i > ь (»jer«), *u > ъ (»jor«). O

tome da su u praslavenskom razdoblju *i i *u još bili očuvani, svjedoče posuđenice, npr. prasl. *akuna (stsl. *okъno*) > finski *akkuna*, got. *katils* > prasl. *katilu (stsl. *kotьlъ*, rus. *kotël*, polj. *kocioł*, hrv. *kòtao*).

Slogovni *m i *n nisu očuvani niti u jednom ie. jeziku; slogovni *r i *l očuvani su kao slogovno *r u sanskrtu.

*i (lat. gr. skr. got. lit. het. stir. *i*) > prasl. *i

Ie. *$h_3$mig^{h}leh_2 »magla« (gr. *omíkhlē*, lit. *miglà*) > prasl. *miglā (stsl. *mьgla*, rus. *mgla*, polj. *mgła*, hrv. *màgla*).

Ie. *g^{h}ostis »stranac« (lat. *hostis* »neprijatelj«, got. *gasts* »gost«) > prasl. *gasti (stsl. *gostь*, rus. *gost'*, polj. *gość*, hrv. *gôst*).

*u (lat. gr. skr. got. lit. het. stir. *u*) > prasl. *u

Ie. *d^{h}ugh_2tēr »kći« (gr. *thygátēr*, skr. *duhitá̄*, lit. *duktė̃*) > prasl. *duktej (stsl. *dъšti*, rus. *doč'*, polj. *córka*, hrv. *kćî*).

Ie. *med^{h}u »medovina« (gr. *méthy* »vino«, skr. *mádhu*, stir. *mid*, lit. *medùs*) > prasl. *medu (stsl. *medъ*, rus. *med*, polj. *miód*, G jd. *miodu*, hrv. *mêd*).

Slogovni sonanti *i i *u su se produljili ispred laringala, te su zacijelo već u baltoslavenskome nastali dugi *ī i *ū:

*iH (lat. *ī*, gr. *ī*, *iV*, skr. *ī*, got. *i*, lit. *y*, het. *ih*, *i*, stir. *í*) > prasl. *ī

Ie. *g^{wh}iHslo– »žila, tetiva, konac« (lat. *fīlum*, lit. *gýsla*) > prasl. *žīlā (stsl. *žila*, rus. *žíla*, polj. *żiła*, hrv. *žȉla*).

Ie. *g^{w}i$h_3$wos »živ« (lat. *vīvus*, skr. *jīvá-*, got. *qius*, lit. *gývas*) > prasl. *žīvu (stsl. *živъ*, rus. *živój*, polj. *żywy*, hrv. *žîv*).

Ie. *b^{h}iH– »udariti« (stlat. konjunktiv *per-fīnes* »udari«, stir. *bí* »udario je«) > prasl. *bītej (stsl. *biti*, rus. *bit'*, polj. *bić*, hrv. *bȉti*).

*uH (lat. *ū*, gr. *ȳ*, skr. *ū*, got. *u*, lit. *ū*, het. *uh*, *u*, stir. *ú*) > prasl. *ū; izgovor *ū potvrđuju najranije slav. posuđenice u grčkome; usp. gr. *karoúta* < prasl. *karūta (stsl. *koryto*, hrv. *kòrito*), ili toponim *Bousegradé* < *Wūsjegardu još u 10. st. (kod Konstantina Porfirogeneta).

Ie. *muHs »miš« (lat. *mūs*, skr. *mū́š-*, steng. *mūs*) > prasl. *mūši (stsl. *myšь*, rus. *mýš'*, polj. *mysz*, hrv. *mȉš*).

Ie. *b^{h}uh_2– »biti, postati« (skr. *bhūtá–* »koji je bio«, lit. *bū́ti* »biti«) > prasl. *būtej (stsl. *byti*, rus. *byt'*, polj. *być*, hrv. *bȉti*).

§ 104 Ie. *u se u baltoslavenskome produljilo ispred *n i okluziva; usp. ie. *Hunk– »naviknuti se« (skr. *úcyati*, bez prezentskoga infiksa) > bsl. *ūnk– (lit. *jùnkti*, latv. *jûkt*, gdje akcentuacija jednoznačno upućuje na dug samoglasnik koji se u litavskome pokratio pod akutom, v. § 141 a). U slavenskome *-n– poslije pravilno ispada; stoga imamo stsl. *vyknǫti*, gluž. *wuknyć*, hrv. *nà-viknuti*.

Samoglasnik *i se nije produljio u toj okolini, kao što se često navodi u literaturi; lit. *ìnkstas* »bubreg«, latv. *îkstis* »bubrezi«, stsl. *istesa* »bubrezi«, slov. dijal. *obīst* »bubreg« upućuju na bsl. *īsta– od starijega *id-sto– (usp. stisl. *eista* »testisi«); duljenje je tu po Winterovu zakonu (v. § 74).

Duljenje vjerojatno pravilno izostaje ispred *t; usp. ie. *k'mtom (lat. *centum*, got. *hund*) > *śunta– > *suta »sto« (stsl. *sъto*, hrv. *stô*), ie. *snt– > *sunt– > *sut– (poopćavanjem početnoga *x– koje je pravilno iza {r, u, k, i}) > *xut– > *xъt– (stsl. *xъtěti*, hrv. *htjěti*)).

§ 105 *r (lat. *or*, gr. *ar, ra*, skr. *r*, got. *aur*, lit. *ir, ur*, het. *ar*, stir. *ri, ar*) > prasl. *ir, *ur

Ie. *krd– »srce« (lat. *cor, cordis*, gr. *kardía*, skr. *hr̥d-*, stir. *cride*, lit. *širdìs*) > prasl. *sird(iko) (stsl. *srъdьce*, rus. *sérdce*, polj. *serce*, hrv. *sȑce*).

Ie. *mrtis »smrt« (lat. *mors*, skr. *mr̥tiš*, lit. *mirtìs*) > prasl. *(su)-mirti (stsl. *sъmrъtь*, rus. *smert'*, polj. *śmierć*). U praslavenskome je *su-mirti složenica, čije je prvotno značenje vjerojatno bilo »svoja smrt« (usp. lat. *suus* »svoj«) ili »dobra smrt« (usp. skr. *su–* dobar). Nesložen je oblik imenice očuvan u češ. *mrt*, G jd. *mrti* »odumrli dio nečega«.

*l (lat. *ol*, gr. *al, la*, skr. *r*, got. *ul*, lit. *il, ul*, het. *al*, stir. *li, al*) > prasl. *il, *ul

Ie. *wlk^{w}os »vuk« (skr. *vŕ̥kas*, got. *wulfs*, lit. *vil̃kas*) > prasl. *wilku (stsl. *vlьkъ*, rus. *volk*, polj. *wilk*, hrv. *vûk*).

*m (lat. *em*, gr. *a*, skr. *a*, got. *um*, lit. *im, um*, het. *am*, stir. *enC > *éC*) > prasl. *im, *um

Ie. *dek'm(t) (lat. *decem*, gr. *déka*, skr. *dáśa*, lit. *dẽšimt*) > prasl. *desimti (stsl. *desętь*, rus. *dés'at'*, polj. *dziesięć*, hrv. *dȅsēt*).

Ie. *k'mtom »sto« (lat. *centum*, gr. *he-katón*, skr. *śatám*, got. *hund*, lit. *šim̃tas*) > prasl. *sumta > *suta (stsl. *sъto*). Praslavenski odraz broja »sto« vjerojatno je pravilan (v. § 104). Pretpostavka da se radi o posuđenici iz iranskoga (usp. av. *satəm*) nije opravdana.

*n (lat. *en*, gr. *a*, skr. *a*, got. *un*, lit. *in, un*, het. *an*, stir. *enC > *éC*) > prasl. *in, *un

Ie. *newn (lat. *novem*, gr. *ennéa*, skr. *náva*, lit. *devynì*) > prasl. *dewinti (stsl. *devętь*, rus. *dévjat'*, polj. *dziewięć*, hrv. *dȅvēt*). Brojevi »9« i »10« u praslavenskome su preoblikovani kao apstraktne imenice (i-osnove) – odatle završno *-i. Prasl. *dewinti »9« ima početno *d umjesto očekivanoga *n– analogijom prema broju »10«, kao i lit. *devynì* (ali usp. stprus. *newints* »deveti«).

§ 106 Kao što je vidljivo iz primjera, u baltijskome i praslavenskome slogovni *r, *l, *m, *n imaju dvojake odraze; pojavljuju se, naime, s protetskim samoglasnikom *i i *u, pri čemu do danas nije razjašnjeno u kojim se uvjetima pojavljuje jedan, a u kojima drugi odraz.

Radi jednostavnijeg izražavanja, odraze *ir, *il, *im, *in zvat ćemo »i-odrazima«, a odraze *ur, *ul, *um, *un »u-odrazima«.

Među do sada ponuđenim objašnjenjima dvostrukih odraza slogovnih sonanata u baltoslavenskome, ističe se teza A. Vaillanta (1950: 171); prema njegovu mišljenju u-odrazi su nastali u okolini iza labiovelara; da je tako, radilo bi se o jedinom poznatom tragu razlikovanja labiovelara od običnih velara u baltoslavenskome.

Na sličan način, J. Kuryłowicz (1959) je smatrao da su u-odrazi nastali iza velara, a valja istaknuti i starije mišljenje J. Endzelīnsa i R. Trautmanna, prema kojem su u-odrazi nastali kao prijevojna praznina morfemima koji su u punini imali samoglasnik *o (> bsl. *a).

Najiscrpniji prikaz čitavog problema nalazi se kod Shevelova (1964: 88 i dalje), no on se zadovoljava statističkim prikazom čestoće glasovnih okolina u kojima se pojavljuju u-, odnosno i-odrazi.

Niti jedno od spomenutih rješenja ne zadovoljava u potpunosti; primjerice, ie. *g^wrh_2-d^hlo– »ždrijelo« (gr. *bárathron*) daje u bsl. *gur(H)dla– (lit. *gurklỹs*, stsl. *grъlo*, polj. *gardło*, rus. *górlo*), a ie. *g^wrH– (skr. *gī́r–* »pohvalnica«, lat. *grātus* »zahvalan«) > bsl. *gir(H)-, (lit. *gìrti* »slaviti«, stsl. *žrьtva*, rus. *žértva*). U oba slučaja slogovno *r stoji iza labiovelara i ispred laringala, ali daje različite odraze.

Na sličan je način, ie. *ponteh_2s, G jd. *pnt$h_2$os »put« (lat. *pōns* »most«, skr. *pánthās* »put«, gr. *pátos* »put«) imalo smjenu između prijevojne »punine o« i praznine; korijen u punini odražen je u prasl. *panti (stsl. *pątь*, rus. dijal. *put'*, hrv. *pût*), no očekivana praznina toga korijena u baltoslavenskome nije bila *punti-, već *pinti, sudeći po staropruskome *pintis* »put«.

Problem uvjetovanosti odraza slogovnih sonanata u baltoslavenskome valja smatrati neriješenim. Ipak, istražujući moguće putove rješavanja toga problema, valja uzeti u obzir sljedeće činjenice:

1. Baltijsku građu valja koristiti vrlo oprezno jer riječi s u-odrazima u baltijskim jezicima često imaju ekspresivni značaj (Stang 1966: 81). Osim toga, u

žemaitskim dijalektima litavskoga jezika starije *an, *am prelaze u *un*, *um*, a brojni su žemaitizmi ušli i u standardni litavski jezik. Stoga u-odrazi u baltijskome ne moraju nužno biti iskonski.

2. Prijevoj *eR / *aR / *iR produktivan je u baltoslavenskome, a prijevoj *eR / *aR / *uR nije; stoga prisutnost i-odraza u nekoj riječi ne govori ništa o iskonskoj glasovnoj okolini u kojoj su i-odrazi bili pravilni po glasovnom zakonu. S druge strane, odsutnost u-odraza u nekim okolinama vrlo je značajna jer se u-odrazi nisu širili izvan iskonskih glasovnih okolina u kojima su bili pravilni.

3. U slavenskim se jezicima poklapaju odrazi slogovnih *m i *n s odrazima skupina *em i *en ispred suglasnika; stoga, primjerice, za staroslavenski *pamętь* »pamet« ne možemo biti sigurni odražava li ie. prazninu *mnti– ili puninu *menti-; samo slaganje s lit. *mintìs* i skr. *matíś* »misao« upućuje na rekonstrukciju *mntis.

4. u-odrazi se, za razliku od i-odraza, ne pojavljuju u gramatičkim nastavcima; vjerojatno je dakle da su i-odrazi pravilni na kraju riječi, npr. u A jd. konsonantskih imenica; usp. lit. *ãkmen-į*, stsl. *kamen-ь* < *-im.

5. u-odrazi imaju podudarnost u germanskome i, možda, u toharskome, dok i-odrazi nemaju podudarnosti niti u jednom ie. jeziku.

6. i-odrazi i u-odrazi u pravilu se podudaraju u baltijskom i slavenskom; vrlo su rijetki slučajevi neslaganja, npr. lit. *surbiù, sur̃bti* »srkati« spram rus. *serbát'* < *sirbātej; u takvim je slučajevima i-odraz redovito mlađi, nastao zbog utjecaja produktivnoga prijevojnog odnosa *eR: *iR.

Na temelju svega izloženoga predložio sam sljedeća pravila o odrazima ie. slogovnih sonanata u baltoslavenskomu[147]:

A) Ie. R (gdje je R = slogotvorni *m, *n, *l, *r) > baltoslavenski *əR
B) *ə > *i u posljednjem slogu
C) *ə > *u iza velara i ispred nazala
D) *ə > *i inače

To znači, primjerice, da je odraz slogotvornoga *m u broju *deśim(t) > lit. *dẽšimt*, stsl. *desętь* pravilan, dok je odraz u glagolu *imtey »uzeti« (lit. *im̃ti*, stsl. *j-ęti*) analoški, dobiven poopćavanjem i-odraza kao pravilne prijevojne praznine korijena s prijevojem.

Na sličan način, odraz koji imamo u *gurdla– »grlo« (stsl. *grъlo*, polj. *gardło*, rus. *górlo*, lit. *gurklỹs*) fonološki je pravilan, dok je odraz u *kirmi– »crv« (lit. *kirmìs*, slov. *čr̂m*) nastao analoškim uvođenjem prijevojne praznine *-ir– umjesto očekivanoga *-ur-.

[147] Za argumentaciju v. Matasović 2004. i Matasović 2006.

FONOLOŠKI SUSTAV PRASLAVENSKOGA

§ 107 Do sada navedenim promjenama uobličio se oko 600. godine fonološki sustav praslavenskoga jezika, u kojemu su postojali sljedeći segmenti:

A) SAMOGLASNICI

prednji		stražnji	
i ī			u ū
	e ē	ō	
	a ā		

dvoglasi:

ej (ēj)

aj (āj)

Dugi dvoglasi *ēj i *āj možda se u praslavenskome više nisu razlikovali od kratkih *ej, *aj, tj. moguće je da su se bili pokratili još prije prasl. razdoblja. Razlike se između dugih i kratkih dvoglasa u slavenskim jezicima očituju samo u naglasku (v. § 138).

Do pokrate dvoglasa *āj moralo je doći prije »j-prijeglasa«, tj. prije promjene *a > *e /j_ jer u D jd. jā-osnova imamo razvitak *dōsjāj > *dōsjaj > *dōsjej > *dušej > stsl. *duši.*

B) SUGLASNICI

okluzivi		frikativi		afrikata	sonanti	poluvokali
p	b				m	w
t	d	s	z	(č)	n l r	
						j
k	g	x	(ž)			

U popisu prasl. suglasnika nisu navedeni oni za koje imamo razloga vjerovati da su oko 600. godine bili alofoni drugih suglasnika; glasovi *č i *ž, koji se obično rekonstruiraju u praslavenskome, nastali su po prvoj palatalizaciji ispred prednjih samoglasnika, no njihov je izgovor mogao biti i *kj, *gj (v. § 93); u svakom slučaju, oni su bili fonološki predvidivi (alofoni) sve dok promjenama koje su se odvile nakon 600. godine nisu stvoreni uvjeti za njihovo pojavljivanje i ispred stražnjih samoglasnika[148]; na sličan način, *š je djelovanjem RUKI-pravila postalo alofon fonema *s iza glasova *r, *u, *k i *i, no kada je *š nastalo i od prasl. *sj, opreka između *š i *s postala je fonološkom.

Segment *x je, međutim, bio fonološki nepredvidiv od trenutka kada je *ks > *x, a ta je promjena mogla biti još praslavenska (iako za to nema sigurnih dokaza).

S tipološke točke gledišta, praslavenski je fonološki sustav još vrlo blizak fonološkim sustavima baltijskih jezika.

SUGLASNIČKE SKUPINE U PRASLAVENSKOME

§ 108 U skupinama s dva okluziva prvi se gubi: $C_1C_2 > C_2$.

PT

Ie. *d^{h}elb^{h}tom »dlijeto« (stprus. *dalptan*) > prasl. *delta (stsl. *dlěto*, hrv. *dlijèto*), ie. *teptey > prasl. *tetej »udarati« (rus. *tet'*, prez. *tepú*). U literaturi je raširena teza[149] da u praslavenskome *pt > *st, barem na početku riječi. To se mišljenje oslanja na primjere poput prasl. *pāstoruku »pastorak« (stsl. *pastorъkъ*) i *strūju »stric« (stsl. *stryi*) što se dovodi u vezu s ie. *ph$_2$tēr »otac« (usp. lat. *patruus* < *ph$_2$truwyo– »stric«). Međutim, za te primjere postoje alternativne etimologije[150].

TP

Čini se da nema primjera.

PK

Odraz ove suglasničke skupine pronalazimo jedino kod imenica i glagola složenih s prasl. prefiksom *ab– < *ob^h-, npr. hrv. *ogovárati* < *ab-gawārātej.

[148] O rekonstrukciji prasl. fonološkog sustava v. i Holzer 2003. U ovoj knjizi konvencionalno bilježimo *č i *ž u praslavenskim rekonstrukcijama kao rezultate prve palatalizacije velara.

[149] Shevelov 1966.

[150] V. Kortlandt 1982. za jasnu diskusiju o tom problemu.

TK

Ie. *d^{h}g$^{'h}$em– »zemlja« (het. *tekan*, skr. *kšam-*, gr. *khthṓn*) > prasl. *zem-jā (stsl. *zemlja*); promjena *d^{h}g$^{'h}$ > *ź– mogla bi biti baltoslavenska; usp. lit. *žẽmė*. I u drugim jezicima skupine TK imaju svoje osobitosti pa se stoga i pretpostavljaju osobiti alofoni velara iza dentala još u ie. prajeziku[151]; usp. i ie. *$h_2$rtk'o– »medvjed« > het. *hartagga-*, skr. *ṛkša-*, gr. *árktos*, lat. *ursus*, gdje vidimo da je u skr. pravilan odraz *TK > *kš*, a u grčkom metateza *TK > KT.

KT

Ie. *nek^{w}to-pūri »noćni letač (?)« > prasl. *netapūri »šišmiš« (rus. *netopýr'*).

Ie. *pok^{w}to– (< *pek^w– »peći«, gr. *péssō*) > prasl. *patu (hrv. *pôt* »znoj«).

TT

Skupine dvaju dentalnih okluziva bile su izmijenjene već u ie. prajeziku umetanjem frikativa *s (v. § 68); svi su ie. jezici, osim anatolijskih, reducirali tako dobivene suglasničke skupine:

u italskom, keltskom i germanskom *TsT > *ss: ie. *widtos »viđen« > lat. *vīsus*, stir. *-fess*, got. *-wiss*;

u staroindijskom *TsT > *TT: ie. *woyd-th$_2$e »znaš« > skr. *véttha*;

u grčkom *TsT > *sT: ie. *woyd-th$_2$e »znaš« > gr. *(F)oîstha*.

U praslavenskome je odraz isti kao u grčkom i baltijskom, tj. *TsT > sT.

Ie. *mettey > prasl. *mestej »bacati« (polj. *mieść*, prez. *miotę*, hrv. *mèsti*, *mètēm*).

Ie. *wedtey > prasl. *westej »vesti, voditi« (rus. *vestí*, hrv. *vèsti*, 1. l. jd. prez. *vèdēm*); usp. i lit. *vèsti*.

Suglasničke skupine s početnim *s ostaju očuvane: *sC > *sC.

sP

Ie. *speh$_1$– »uspjeti« (lit. *spė́ti* »moći, uspijevati«, lat. *spēs* »nada«) > prasl. *spētej »uspijevati« (stsl. *spěti*, rus. *spet'*, polj. *śpiać*).

sT

Ie. *stoyneh$_2$ »kamen« (got. *stains*) > prasl. *stajnā (rus. *stená* »zid«, polj. *ściana*, hrv. *stijéna*).

Ie. *steh$_2$– »stajati« > prasl. *stajātej (hrv. *stòjati*, analoški *stàjati*).

[151] V. npr. Schindler 1977. i v. § 68.

sK

Čini se vjerojatnim da se ie. *k' depalataliziralo iza *s još u baltoslavenskom (ili dijalekatskom indoeuropskom) razdoblju (v. § 76); usp. ie. *(H)isk'etey »pitati, tražiti« > lit. *ieškóti*, prasl. *iskātej (stsl. *iskati*).

Moguće je da *sk– (i *sk^w ?), za razliku od *sk', pravilno prelazi u *x*-; tu, međutim, ne možemo isključiti mogućnost da se radi o povremenoj metatezi *sk– > *ks– > *x-; usp. *sk^{w}oyeh$_2$ »hvoja« (lit. *skujà*, ir. *sceach* »grm«) > prasl. *xwajā (rus. *xvoja*, polj. *choja*); na sličan način, *skorneh$_2$ (u vezi s lat. *caro, carnis* »meso«) > *ksarnā > prasl. *xarnā (rus. *xoróna* »zaštita«, polapski *chórna* »hrana«, hrv. *hrána*)[152].

Ps

Ie. *wob^{h}seh$_2$ »osa« (lat. *vespa*, s metatezom, stvnj. *wefsa*) > lit. *vapsà*, prasl. *wasā (stsl. *osa*, rus. *osá*, polj. *osa*, hrv. *ȍsa*).

Ie. *kroypso– (lat. *crispus* »kovrčav«, lit. *kraipýti* »okretati«,) > prasl. *krajsu (rus. *kres* »oživljenje«, hrv. *krijês*, polj. *krzesić* »oživjeti«).

Ts

Dentalni se okluzivi gube ispred *s možda još u baltoslavenskom razdoblju. Usp. ie. *b^{h}oyd^{h}so– > lit. *baisùs* »strašan« (usp. *baidýti* »strašiti«), prasl. *bajsu (stsl. *běsъ*, rus. *bes*, polj. *bias*, hrv. *bijês*); ova je promjena možda općeslavenska (postpraslavenska); usp. fin. *Rōtsi > strus. *Rusь* »Rusija«.

Ks

U praslavenskome *s daje *x iza *K po RUKI-pravilu (v. § 87); nakon toga *K u pravilu nestaje; usp. ie. *ksowd– / *ksud– (skr. *kšudrá–* »mali«) > prasl. *xōdu »ružan« (stsl. *xudъ*, rus. *xudój*, polj. *chudy*, hrv. arhaično *hûd*).

Skupine sa sonantima:

Skupine s *y podložne su jotaciji; budući da je jotacija zacijelo postpraslavenski (ali općeslavenski) proces (v. § 166-170), treba pretpostaviti da su skupine s *y bile očuvane u praslavenskome; skupine s *w su uglavnom očuvane, ali *w nestaje iza labijala:

Pw > *P; usp. *b^{h}weh$_1$(t) > prasl. *bē (stsl. *bě* »bje«), *ab-walku (u vezi s *welkān »vučem«) > prasl. *abalku (stsl. *oblakъ*).

Moguće je da *w nestaje i iza *n, ako su praslavenski prezentski oblici sa sufiksom *-ne– neposredno izvodivi iz ie. prezenta sa sufiksom *-new-/-nu– do-

[152] Za jednu drugu hipotezu o početnom slavenskom *x– v. Illič-Svityč 1961. Autor smatra da ie. *sg-i *sg^h– > prasl. *x-, dok *sk– ostaje očuvano.

davanjem tematskog samoglasnika, tj. ako je, primjerice prasl. *dwejgnete »pomaknete« (stsl. *dvignete*) izvodivo iz *dweyg-nw-ete (v. § 327, 2).

§ 109 Ie. *w nestaje na početku riječi ispred *r, *l; ovo pravilo, katkad nazivano Lidénovim zakonom (v. § 95), ponekad je osporavano, ali ipak zasnovano na čvrstim argumentima.

Uvjerljivi primjeri djelovanja toga pravila su sljedeći: ie. *wrotom »zakletva« (skr. *vratá-*) > prasl. *ratā (stsl. *rota*), ie. *wreh$_1$g’– »lomiti« (gr. *rhḗgnymi*) > lit. *rė̃žti* »rezati«, hrv. *rȅzati*, ie. *wreyt– »okretati« (steng. *wrīđan*) > lit. *riẽsti* »vrtjeti, kotrljati«, ie. *wloysko– / *wlisko– (stir. *flesc* »štap«) > hrv. *lijèska*, ie. *werd^h– / *wrod^h– »rasti« (skr. *várdhati* »raste«) > stsl. *rodъ*, hrv. *rôd*, lit. *rasmà* »uspjeh« (< *wradsmā).

§ 110 Odraz skupine *sw na početku riječi nije do kraja razjašnjen[153].

Prema prasl. *sestrā (stsl. *sestra*, polj. *siostra*, hrv. *sèstra*) < ie. *swesōr zaključili bismo da se *w gubi, ali u *swek’ruh$_2$ > stsl. *svekry*, hrv. *svȅkrva* je očuvano. Ovu posljednju riječ neki lingvisti smatraju posuđenicom iz germanskoga (usp. stvnj. *swigur*), navodeći da se *w gubi u lit. *sesuõ* »sestra«, *šẽšuras* »svekar« < *swešuras. Stsl. *posětiti*, hrv. *pòsjetiti* smatra se izvedenim iz neposvjedočene imenice *sětъ »gost«, te se dovodi u vezu s lit. *svẽčias* »gost«, premda ta etimologija nije sigurna.

Međutim, *w je u položaju iza *s očuvano u posvojnoj zamjenici prasl. *swaju (stsl. *svojь;* usp. i stprus. *swais*), te u brojnim imenicama koje sadrže tu zamjeničku osnovu, npr. stsl. *svoboda* »sloboda«, strus. *svatъ* »svat«, polj. *swat*, što možda potječe od *swe-h$_2$et(H)-o– »koji ide zajedno, su-putnik« (skr. *átati* »ide«, lat. *annus* »godina« < *atnos; usp. i skr. *átithi–* »gost«) itd.

Druge riječi s početnim *sw– u slavenskom nemaju jasnu etimologiju, ali prasl. *swajžju– »svjež« (rus. *svéžij*, polj. *świeży*, hrv. *svjȅž* iz češ. *svěží*) zacijelo je srodno s got. *swikns* »čist«[154]. Prasl. *swīnī »svinja« (stsl. *svinija,* hrv. *svínja*, rus. *svin'já*, polj. *świnia*) nije pouzdan primjer jer tu treba poći od izvedenice *suH-iH-no– (usp. lat. *suīnus* »svinjski«) nastale od imenice *suHs (av. *hū-,* lat. *sūs*, steng. *sû*), što znači da je početno *sw– nastalo tek nakon ispadanja laringala između samoglasnika.

Iako je primjera malo, oni su konzistentni s pretpostavkom da *w ispada samo ispred *e, dok je ispred ostalih samoglasnika očuvano.

[153] V. Halla-aho 2005.

[154] Ova etimologija nije osobito sigurna. Stoga se otvara i druga mogućnost, prema kojoj bi češ. *svěží* i srodne slavenske riječi bile izvodive iz prasl. *swēžju-, od stare složenice *h$_1$su-h$_1$ēg^{wh}-yo-, od korijena *h$_1$eg^{wh}– »jesti, kušati« (skr. *ghásati* »jede«, lat. *fēnum* »sijeno« < *h$_1$g^{wh}esno-, možda također i lit. *úoga* »jagoda«, stsl. *agoda*, hrv. *jȁgoda* < *h$_1$ōg^{wh}-).

§ 111 Skupine koje sadrže dva sonanta većinom su očuvane na granici sloga; skupine u kojima su *r, *l zatvarali slog eliminirane su u općeslavenskoj metatezi likvida (v. § 74):

*lm: ie. *k'olh$_2$meh$_2$ (gr. *kalámē* »trska«, stprus. *salme*, lat. *culmus*, stvnj. *hal(a)m*) > prasl. *salmā (rus. *solóma*, polj. *słoma*, hrv. *slȁma*).

*rm: ie. *b^{h}erHmen »breme« (skr. *bhariman*) > prasl. *bermēn (rus. dijal. *berémja*, hrv. *brȅme*).

*ln: ie. *h$_3$elney (stlat. *ollī* »tada«, lat. *ōlim* »nekoć«) > prasl. *alnej (stsl. *lani*, rus. *loní*, polj. *łoni*, hrv. *lâni*).

*rn *ie. *worno- »gavran« (lit. *var̃nas*) > prasl. *warnu (rus. *vóron*, polj. *wron*, hrv. *vrân*).

Odraz skupine *mn je sporan; ako lit. *spáinė*, stsl. *pěna* i hrv. *pjȅna* valja izvoditi iz osnove kosih padeža ie. *speh$_2$imōn, G jd. *speh$_2$imnos »pjena« (lat. *spūma*, skr. *phenas*, stvnj. *feim*), tada ie. *mn > *n; moguće je da iskonsko *mn > *n, dok *mHn > *mn > *m[155]; usp. ie. *tmnoh$_2$ »režem« (gr. *témnō*, stir. *tamnaim*) > prasl. *tinān (strus. *tьnu*, češ. *tnu*), lit. *tinù*, no ie. medijalni particip *-mh$_1$no- (gr. *-menos*, npr. *pherómenos* »nošen«) > prasl. *-mu, lit. *-mas* (stsl. *nesomъ* »nošen«, lit. *nẽšamas*).

*mr: nije posve sigurno prelazi li *mr u *mbr; usp. prasl. *dambrā, *dambrāwā »hrastova šuma« (češ. *dubra*, stsl. *dąbrava*, hrv. *dùbrava*) < *dom(H)ro- »građevno drvo« (germ. *timbra > eng. *timber*)[156].

Praslavensko *n nestaje iza *u/*ū ispred suglasnika; ie. *lunk- (skr. *lúñcati* »guliti«) > bsl. *lūnka- »liko, drvena kora« (lit. *lùnkas*) > prasl. *lū́ka- (rus. *lýko*, polj. *łyko*, hrv. *lȉko*), ie. *Huk- »naviknuti se« (skr. *ucyati*), s prezentskim infiksom bsl. *unk- (lit. *jùnkti*) > prasl. *(w)ū́k- (stsl. *vyknąti*, hrv. *nà-viknuti se*). Od istoga korijena bez nazalnoga infiksa imamo hrv. *ùčiti*, rus. *učít'sja* < prasl. *ōčītej < bsl. *awk- i lit. *jaukìnti* »pripitomljavati« < bsl. *jawk- < ie. *Hewk-.

Iza kratkoga *u ispred suglasnika *t (možda i *s) praslavensko je *n nestalo u *suta »sto« (< *sunta- < *k'mtom; usp. lat. *centum*, lit. *šim̃tas*); usp. i stsl. *myslь* »misao« < ? *mun-sli- (od ie. korijena *men- »misliti« lat. *mens*, skr. *mati-* itd.), s duljenjem samoglasnika *u > *y* prema § 104.

Ova se promjena zacijelo odvila u općeslavenskome razdoblju jer je mlađa od j-prijeglasa (§ 161), koji je općeslavenski.

155 V. Matasović 1997a: 135.

156 V. Holzer 1989: 68, bilj. 46. S druge strane, veza s prasl. *dambu »hrast« (hrv. *dȗb*) upućuje na izvođenje iz *damb-ro- (gdje je suglasnička skupina *-mbr- izvorna).

OR

§ 112 U skupinama tipa OR (okluziv + sonant) okluziv u nekim slučajevima nestaje: *d^h > 0 /_m, n (promjena koja se možda dogodila već u baltoslavenskome): ie. *pled^{h}men > prasl. *plemēn (rus. *plémja*, polj. *plemię*, hrv. *plême*); usp. *pladu (stsl. *plodъ*, hrv. *plôd*); ie. *b^{h}rod^{h}no– »šaren« (skr. *bradhnás* »crvenkasto-žut«) > prasl. *branu (rus. *bronyj* »šaren«, polj. *brony* »crvenkast«).

Ie. labijali nestaju u slavenskom, ali ne i u baltijskom, ispred *n; usp. ie. *swepnos / *supnos > lat. *somnus*, lit. *sãpnas*, prasl. *sunu (stsl. *sъnъ*, rus. *son*, hrv. *sàn*), ie. *d^{h}ubno– (gal. *dumno–* »svijet«) > prasl. *duna– (stsl. *dъno*, hrv. *dnȍ*).

U većini je slučajeva skupina OR očuvana: *b^{h}luseh$_2$ »buha« (lit. *blusà*, gr. *psýlla*) > prasl. *bluxā (stsl. *blъxa*, rus. *bloxá*, polj. *pchła*, hrv. *bùha*).

Skupine tipa Tr i Tl očuvane su: usp. *h$_2$erh$_3$d^{h}lom »ralo« (lat. *aratrum*, gr. *árotron*, lit. *árklas*) > prasl. *ardla (stsl. *ralo*, polj. *radło*, hrv. *rȁlo*).

Skupine tipa KR također su očuvane; usp. ie. *gleh$_2$d^h– »gladak« (lat. *glaber*, njem. *glatt*) > prasl. *glāduku (stsl. *gladъkъ*), ie. *krewh$_2$– »sirovo meso« (gr. *kréas*, lit. *kraũjas*) > prasl. *krū (stsl. *krъvь*, rus. *krov'*, hrv. *kȓv*), ie. *gnid– »gnjida« (lit. *glìnda*, isl. *gnit*) > prasl. *gnīdā (rus. *gnída*, polj. *gnida*, hrv. *gnjȉda*).

RO

§ 113 Skupine tipa RO očuvane su; usp. *worHb^{h}li– »vrabac« (lit. *žvìrblis*, gr. *rhóbillos*) > prasl. *warbi– (rus. *vorobéj*, polj. *wróbel*, hrv. *vrábac*, metatezom likvida), ie. *moldu– (lat. *mollis* < *moldwis) > prasl. *maldu »mlad« (rus. *molodój*, polj. *młody*, hrv. *mlâd*), ie. *worgo– (lit. *vargas* »bijeda, nevolja«) > prasl. *wargu »neprijatelj« (rus. *vórog*, polj. *wróg*, hrv. *vrâg*), ie. *g'^{h}omb^{h}os »češalj« (gr. *gómphos*, lit. *žam̃bas*) > prasl. *zambu (stsl. *zǫbъ*, rus. *zub*, polj. *ząb*, hrv. *zûb*).

U postpraslavenskom razdoblju nazali nestaju ispred suglasnika (uz nazalizaciju prethodnih samoglasnika), a metatezom likvida uklanjaju se skupine tipa *rO, *lO (v. dolje).

sR

§ 114 Ie. *s većinom je očuvano ispred sonanata; usp. npr. *wesn– (osnova kosih padeža heteroklitske imenice *wesr »proljeće«, skr. *vasantá-*) > prasl. *wesnā (stsl. *vesna*, rus. *vesná*, polj. *wiosna*), *h$_1$esmi »jesam« (skr. *ásmi*, stlit. *esmì*) > prasl. *jesmi (stsl. *jesmь*), ie. *smey– »smijati se« (skr. *smáyate*, toh. B *smiyäṃ*) > latv. *smeju*, *smiêt*, prasl. *smējān (stsl. *směję sę*, hrv. *smȉjati se*), ie. *slowgo– (stir. *slúag* »vojska«, lit. *slaugà* »služba«) > prasl. *slōgā (stsl. *sluga*, rus. *slugá*, polj. *sługa*, hrv. *slúga*).

Jedino se u skupinu *sr umeće okluziv *t, slično kao u germanskom i latvijskom (u litavskome sporadično): ie. *srew– »teći« (skr. *srávati* »teče«, gr. *rhéō*) > lit. *sraujà* »struja«, latv. *strauja*, prasl. *strōjā (stsl. *struja*, hrv. *strúja*); usp. i stisl. *straumr.*

Neetimološko *t umeće se i ispred praslavenskoga *s koje je postalo od ie. *k' (v. § 75): ie. *$h_2$ek'ro– (gr. *ákros* »vrh«, lit. *aštrùs* »oštar«) > prasl. *astru (stsl. *ostrъ*).

Usporedno s time, između *z i *r umeće se *d; usp. stsl. *vъzdradovati sę* < *vъz-radovati sę, *Izdrailь* < gr. *Israēl*; posljednji primjer pokazuje da je umetanje *d između *z i *r u nekim slučajevima vrlo mlada, općeslavenska pojava.

Rs

§ 115 Ie. *s očuvano je iza sonanata, jedino iza *r prelazi u *x po RUKI-pravilu (v. § 87): ie. *mēmso– »meso« (stprus. *mensā*, skr. *māṃsám*, got. *mimz*) > prasl. *mēmsa (stsl. *męso*, polj. *mięso*, rus. *mjáso*, hrv. *mêso*), prasl. *palsā (rus. *polosá* »komad zemlje«, polj. *płosa*, hrv. dijal. *plȁsa*) < *polHk'o– (steng. *fealg* »neobrađeno polje«).

Nije jasno podrijetlo skupine -*rz*– u prasl. *dirzu– »drzak« (stsl. *drъzъ,* slov. *dȓzek, dȓzen,* rus. *dérzkij*, polj. *dziarski*, hrv. *dȓzak*), lit. *drąsùs* »hrabar«, od ie. *d^hrsu– »odvažan« (gr. *thrasýs* »hrabar«, skr. *dhṛṣṇú-*).

Promjena *-rs– > *-*rz*– nije pravilna u slavenskome (*s je moralo postati *š po RUKI-pravilu); možda se radi o ranoj asimilaciji po zvučnosti (s početnim **d-*).

§ 116 Nakon navedenih promjena, te nakon metateze likvida i nazalizacije samoglasnika (v. § 158) preostaju sljedeće dopuštene dvosuglasničke skupine u općeslavenskome[157]:

b, p	+	{r, l}
d, t	+	{r, l, w}
g, k	+	{r, l, w, n}
s	+	{l, w, n, m, p, t, k}
z	+	{l, w, n, m, b, d, g}
x	+	{r, l, w}

[157] Usp. Carlton 1991: 101.

Trosuglasničke skupine:

Ie. *s pravilno je ispalo između velara i *n; usp. ie. *lowksneh$_2$ »mjesec (kao nebesko tijelo)« > *lōxnā > prasl. *lōnā (rus. *luná*).

Međutim, ie. *-ntsn– odrazilo se u praslavenskome kao *nsn; usp. ie. *(h$_3$) dntsneh$_2$ > prasl. *dinsnā »desni, zubno meso« (rus. *desná*, polj. *dziąsła*, hrv. *dêsni*).

Osim toga, praslavenski je imao i sljedeće trosuglasničke skupine:

s + p + r

z + b + r

s + t +{ r, w}

z + d + {r, w}

s + k + {r, l, w}

z + g + {r, l, w}

Kao što je iz prethodnih odlomaka vidljivo, u praslavenskom nisu eliminirane sve suglasničke skupine, niti na početku riječi niti na granici sloga. Praslavenski, dakle, nije bio jezik s ograničenjem slogovne strukture samo na otvorene slogove, kao što se ponekad tvrdi u literaturi[158]. Proces pojednostavljenja suglasničkih skupina bio je dugotrajan i započeo je još u baltoslavenskom razdoblju.

PROMJENE NA KRAJU RIJEČI

§ 117 Na kraju riječi svi su slavenski jezici pretrpjeli znatne fonološke promjene; koje su se od tih promjena odvile u praslavenskom, a koje u općeslavenskom razdoblju, nije lako utvrditi jer se u tu svrhu ne mogu iskoristiti posuđenice, koje pak pomažu pri datiranju promjena u sredini i na početku riječi.

Osobite promjene na kraju riječi zahvatile su velik broj indoeuropskih jezika, a tipološki je riječ o vrlo čestim promjenama – apokopi završnih samoglasnika, otpadanju završnih suglasnika i slabljenju samoglasnika u zadnjem slogu; takve su promjene zahvatile u manjoj mjeri latinski, a u znatno većem opsegu armenski, albanski, otočne keltske jezike i germanski, gdje su eliminirani gotovo svi završni slogovi.

Završni su slogovi – a time i morfološki nastavci – u najvećoj mjeri očuvani u sanskrtu, grčkome i litavskome.

[158] V. npr. Mareš 1999.

U praslavenskome promjene na kraju riječi osobito otežavaju razumijevanje povijesnoga razvitka morfološkog sustava upravo stoga što završni slogovi nisu u potpunosti eliminirani – kao npr. u staroirskom – već su pretrpjeli velike promjene pa se stari nastavci teško razaznaju, tj. dolazi do čestih stapanja nastavaka različitog podrijetla, međusobnih utjecaja, analogija itd.

§ 118 Većina analiza slavenskih glasovnih zakona na kraju riječi (poznatih i pod njem. nazivom *Auslautgesetze*)[159] mora pretpostaviti da su brojni gramatički nastavci u slavenskim jezicima analoški, a ne naslijeđeni.

Zašto ie. *yugóm »jaram« u staroslavenskome daje *igo*, kada akuzativ jednine o-osnova m. r. ima drukčiji završetak (ie. *wlk^{w}om > stsl. *vlьkъ*)? Ako ie. *-os daje *-o* kod s-osnova srednjeg roda (ie. *neb^{h}os »nebo« > stsl. *nebo*; usp. skr. *nábhas*), zašto u N jd. o-osnova m. r. imamo ie. *-os > stsl. -ъ (npr. u ie. *wlk^{w}os »vuk« > stsl. *vlьkъ*; usp. skr. *vr̥kas*)? Neke od odgovora na takva pitanja morat ćemo ostaviti za poglavlje o poredbenoj morfologiji, dok na ovom mjestu moramo pokušati izložiti ona glasovna pravila za koja imamo razloga pretpostaviti da su djelovala na kraju riječi u praslavenskome; pri tome ćemo se držati sljedećih načela:

1. Nastojat ćemo što je veći broj završetaka riječi, koji se usporedbom slavenskih jezika mogu rekonstruirati za praslavenski, izvesti iz indoeuropskoga istim glasovnim pravilima koja djeluju i u sredini riječi.
2. Što je više moguće gramatičkih nastavaka izvest ćemo glasovnim pravilima, dok ćemo se na analogijsko nastajanje pojedinih nastavaka pozivati samo onda kada fonološko objašnjenje nije moguće.
3. Gramatičke nastavke koji se rekonstruiraju na osnovi podudarnosti drugih indoeuropskih jezika nećemo modificirati samo zato da bismo mogli »pravilno« izvesti neki praslavenski gramatički nastavak[160].
4. Pri uspostavi relativne kronologije pravila na kraju riječi poštovat ćemo tipološki posvjedočene univerzalije fonološkoga razvoja na kraju riječi[161]. Primjerice, u gotovo svim jezicima čija je povijest poznata razvitak na kraju riječi je takav, da dentalni okluzivi nestaju prije nazala, a nazali se prije nestanka stapaju u jedan segment; u skladu s time pretpostavit ćemo da je i u praslavenskome nestanak završnih *t, *d > 0 prethodio stapanju i nestanku nazala *m, *n > *n > 0.

[159] Od novije literature v. npr. Holzer 1980., Jasanoff 1983., Orr 1997., 2000., Halla-aho 2006.

[160] Primjer je takve *ad hoc* procedure Orrovo izvođenje stsl. nastavka za 1. jd. aorista -ъ iz nepostojećega ie. *-u, umjesto iz očiglednoga ie. nastavka za 1. jd. tematskoga aorista *-om (gr. *-on*, skr. *-am*); usp. Orr 1997: 476.

[161] V. Orr 1997.

§ 119 Nema dvojbe da su se neke promjene na kraju riječi odvile u baltoslavenskom razdoblju; u te se promjene svrstavaju:

– kompenzatorno duljenje ie. samoglasnika ispred završnoga *nt: *Vnt> *Vnn > *V:n; ie. *(H)rekont (3. mn. aorista) > prasl. *rekān (> *rekūn, v. § 120) > stsl. *reką*. Na sličan način, u atematskom aoristu *-ent > *-ēn; usp. stsl. *bišę* < *bʰwiH-s-ent i kod prasl. osnova na *-nt-, npr. *telent > *telēn > stsl. *telę*.

– otpadanje ie. završnih okluziva; na kraju riječi otpali su dentali *d i *t: ie. *tod »to« (skr. *tad*, steng. *Þaet*) > bsl. *ta > prasl. *ta (stsl. *to*, rus. *ė-to*, polj. *to*); ie. *-ōd, nastavak Abl. jd. tematskih imenica (v. § 225) > bsl. G jd. *-ō > lit. -*o*, prasl. *-ā (stsl. -*a*); usp. ie. *wlkʷōd (stlat. *lupōd*, skr. *vṛkād*) > lit. *vil̃ko*, stsl. *vlьka*, rus. *vólka*. Na sličan način nestaje i završno *-t u 3. jd. aorista (skr. *a-bhar-a-t* »nosio je«); usp. ie. *(H)rek-e-t »reče« > prasl. *reče > stsl. *reče*; završno *-t otpalo je i u litavskom preteritu, usp. *dãvė* »dao je«[162] < -ēt.

– Prijelaz završnoga *-m u *-n: to je stanje odraženo u staropruskom; usp. stprus. *dalptan* »dlijeto« < ie. *dʰelbʰtom. U praslavenskome je sačuvan trag te promjene u obliku nekih prijedloga (v. § 95); primjerice, prasl. *kun odrazilo se u staroslavenskome kao *kъ*, no taj je prijedlog nekim zamjenicama, s kojima je često sintaktički dolazio u dodir, prefigirao neetimološko *n*-; tako imamo u hrvatskome *k njemu* od starijega *kъn emu (usp. rus. D jd. *emú*).

– Baltoslavenskomu razdoblju valja pripisati i nestanak završnoga *-r iza dugoga *ō; usp. ie. (kolektiv) *wedōr »voda« > *wodōr > lit. *vanduõ* (s -*n*– metatezom prema kosim padežima), stsl. *voda*. Iza kratkoga *o završno *-r je očuvano, sudeći prema usporedbi lit. *dabar̃* »sada« (*dobʰor) i hrv. *dȍba* (*dobʰōr).

U praslavenskom razdoblju nestaju završni *-b < *-bʰi, barem djelomično, *-z < *-gʸ⁽ʰ⁾: prasl. *a, *ab– (rus. *o, ob*, polj. *o, ob-*) < *obʰ (? *$h_3$ebʰ); usp. stprus. *ep-*, *ab*– (prefiks kojim se prevodi njemačko *be*– perfektizirajućega značenja), lat. *ob*; prasl. *(j)ā (rus. i polj. *ja*) < *jāz < *eg' (lit. *àš*, latv. *es*); usp. ie. *eg'$h_2$om > skr. *ahám* »ja«.

§ 120 Praslavensko *a i *ā postaju *u, odnosno *ū, ispred završnoga *-n(s)[163]:

*-an > *-un[164]
*-ān > *-ūn
*-āns > *-ūns

[162] Stang (1966: 113) smatra da je završno *-t/-d očuvano u prabaltijskome; o tome bi svjedočila riječ *tačiau* »ipak« < *tatjau = *tad »to« + lit. *jau* »već« (rus. *užé*, češ. *již*, hrv. čak. *jur*). Treba istaknuti da je moguće i drukčije izvođenje, iz praoblika *toti-aut > *tatjau (usp. lat. *tote* »tad«, lat. *aut* »ili«, gr. *aû* »pak«).

[163] Za slično pravilo v. Holzer 1980: 17. Za različite poglede o završnim slogovima u slavenskome v. i Galabov 1973., Jasanoff 1983., Orr 2000.

[164] Neki lingvisti smatraju da je promjena završnoga *-an > *-un baltoslavenska (npr. Kortlandt 1978a); u tom bi slučaju lit. akuzativ jd. o-osnova (*vilką* »vuka«) bio analoški, sa samoglasnikom -*a*– prema N jd. (*vil̃kas*). Na moguće postojanje nastavka -*un* u starolitavskome upućuje glosa *draugum, id est socium* iz 1212. (usp. lit. *draũgas* »prijatelj, drug«, Halla-aho 2006: 129).

Primjeri:

Ie. A jd. *wlk^{w}om > *wilkan > *wilkun (stsl. *vlьkъ*); ie. *(H)rekom »rekoh« > *rekan > *rekun (stsl. *rekъ*), ie. *g^{w}eneh$_2$m »ženu« > prasl. *ženān > *ženūn.

Vjerojatno u isto vrijeme prasl. *-ē > *ej ili *ī ispred *r; usp. ie. *d^{h}ugh$_2$tēr »kći« (gr. *thygátēr*, skr. *duhitā́*) > lit. *duktė̃*, prasl. *duktej ili *duktī (stsl. *dъšti*, rus. *doč'*, hrv. *kćî* < *dći).

Ie. *b^{h}eronts »koji nosi« (lat. *ferens*, gr. *phérōn*) > *berōns > *berāns > *berūs (stsl. *bery*) ; ie. *wlk^{w}ōns »vukove« (A mn. o-osnova) > *wlkōns > *wilkāns > *wilkūs (stsl. *vlьky*); ie. 1. jd. prez. o-osnova *weg'^{h}oh$_2$ > *wezō > *wezā >> *wezān (dodavanjem aorisnoga nastavka za 1. jd.) > *wezūn (stsl. *vezą*).

Ie. *h$_2$ek'mōn »kamen« (gr. *ákmōn*, lit. *akmuõ*) bi se pravilno u praslavenskom trebalo odraziti kao *kāmān (> *kāmān) > **kamą, ali to nije slučaj, te stoga treba pretpostaviti da je ta klasa imenica muškoga roda u praslavenskome primila sigmatski nastavak za nominativ jednine prije promjene *-ōns > *-ōs; stoga je ispravan izvod *kāmōns > *kāmāns > *kāmūns > *kāmūs > stsl. *kamy*.

§ 121 Ie. *-os > -us > prasl. *-u (> stsl. -ъ), usporedno s *-om > *-um > *-un (>-ъ); usp. *wlk^{w}os »vuk« > *wilkus > stsl. *vlъkъ*, *tos »taj« > *tus > *tu > stsl. *tъ*, *b^{h}eremos »nosimo« (lat. *ferimus*) > *beremus > stsl. *beremъ*. NA jd. s-osnova (npr. stsl. *nebo*, G jd. *nebese*) tada mora biti analoški nastavak.

Jednu mogućnost njegova nastanka predložio je nedavno Jussi Halla-aho[165]: polazeći od praoblika *neb^{h}es (umjesto *neb^{h}os; usp. het. *nepiš* »nebo« nasuprot gr. *néphos*) rekonstruira se prasl. *nebe (možda očuvano u staročeškom *nebe*); završno je *-e poslije analoški zamijenjeno samoglasnikom *-o* u skladu s pravilom da iza nepalatalnih suglasnika stoji *-o* ondje gdje je iza palatalnih *-e*.

N jd. na *-es poopćen je kod ovih osnova možda još u baltoslavenskom razdoblju (usp. latv. *debess* »nebo« < *neb^{h}es-) na temelju kosih padeža. To znači da je prijevoj NA jd. *neb^{h}os / G jd. *neb^{h}es-os (hom. gr. *néphos*, *népheos*) otklonjen poopćavanjem osnove *nebes- u svim padežima. Razvitak *-os > *-us, *-om > *-um u praslavenskome tipološki je posve paralelan razvitku u latinskome[166].

§ 122 Sljedeća pravila temeljem stroge relativne kronologije treba dijelom svrstati u općeslavensko razdoblje.

Prasl. *n nestaje iza ū/u i ispred suglasnika (uključujući završno *-s); ovo pravilo nije ograničeno na kraj riječi, već je neovisno motivirano primjerima kao

[165] Halla-aho 2006.

[166] V. KPG § 65-66.

bsl. *lūnka »liko« (lit. *lùnkas*) > rus. *lýko*, hrv. *lȉko* (v. § 104, § 111); na kraju riječi zbog toga pravila imamo odraze:

*-āns > *-ūns > *-ūs > stsl. -*y*

ali:

*-ēns > *-ēn > stsl. -*ę*
*-īns > *īn > stsl. -*ę*

Stoga u G jd. *ženāns > *ženūns > *ženūs (> stsl. *ženy*), ali *dōsjāns > *dōsjūns > *dōsjīns (prema § 161) > stsl. *dušę*.

Na sličan način u participima prezenta, ie. *b^{h}erōnts (gr. *phérōn*, lat. *ferens*, s poopćenom prazninom u sufiksu) > prasl. *berāns > *berūns > *berūs > stsl. *bery* »noseći«, ali prasl. *znājāns > *znājūns > *znajīns > stsl. *znaję* »znajući«, *xwālīns > *xwālīn > stsl. *xvalę* »hvaleći«.

Dakle, nastavak u A mn. i-osnova mora biti analoški jer imamo stsl. *kosti* (umjesto *kostīn > *kostę); zacijelo je umjesto očekivanoga *kastins u prasl. provedena prijevojna punina u sufiksu (kao u N mn. *kastej-es), te je A mn. glasio *kastejns, što je pravilnim razvitkom dalo *kastejs > *kastej > *kosti*.

§ 123 Završno je *ent postalo *-ēn, a završno *-ont > *-ant > *-ān > *-ūn (v. § 120); usp. stsl. *telę* < prasl. *telēn (ili *telīn) < *telent (usp. stsl. G jd. *telęte* < *telente); u 3. l. jd. aorista; usp. *Hrek-ont »rekoše« > *rekān > *rekūn > stsl. *rekǫ*, kao i u 1. l. jd. prezenta.

Moguće je da je završno *-t izazvalo kompenzatorno duljenje prethodnoga samoglasnika prije iščezavanja, te da je to duljenje prethodilo općenitom podizanju artikulacije samoglasnika u posljednjem slogu ispred *n.

Dakle, točna bi relativna kronologija pravila bila:

(1) *Vnt# > *Vnn# * > V:n#
(2) *V^{niski} > V^{visoki}n(C)#
(3) *n > 0 /{u, ū}_C

§ 124 U općeslavenskom razdoblju nazalni samoglasnici nastaju na kraju riječi od preostalih skupina *-V:n[167]: ie. *mēm (skr. *mām* »mene«) > *mēn (stprus. *mien*) > stsl. *mę*; ie. *korēn > prasl. *karēn > rcsl. *korę* »korijen«; ie. *widont »vidješe« (gr. *ídon*) > *widant > *widān > *widūn > stsl. *vidǫ*; *xwālīnts (part. prez. glagola *xwālītej, stsl. *xvaliti*) > *xwālīns > prasl. *xwālīn > stsl. *xvalę*.

[167] Stsl. oblik *preljuby* »preljub« nije protuprimjer tomu pravilu jer radi se o A mn. (*-ūns), a ne o A jd. (*-ūn).

Zbog važnosti točnoga redoslijeda navedenih promjena za razlikovanje padežnih nastavaka »tvrde« i »meke« deklinacije u općeslavenskome, pogledajmo usporedni razvitak oblika za A mn. ž. roda (općeslav. *žena »žena« i *duša »duša«):

1. ženāns	dōsjāns
2. ženūns	dōsjūns (prasl.)
3. ženūns	dōsjīns (po j-prijeglasu, § 161)
4. ženūs	dōsjīns
5. ženūs	dōsjīn
6. ženy	dušę (stsl.)

Kao što vidimo iz usporedbe navedenih primjera, u praslavenskome je, prije općeslavenskoga j-prijeglasa, završno *-ns još moralo biti očuvano, te bismo stoga tu suglasničku skupinu morali dosljedno bilježiti u praslavenskim rekonstrukcijama.

Kod osnova na *-en sr. roda (npr. ie. *$h_3$nomn / *$h_3$nmen– »ime« > stsl. *imę*) moguća su dva objašnjenja: ili je završno *-en jedini protuprimjer općem pravilu da završno *-n nakon kratkih samoglasnika otpada bez traga, što držimo manje vjerojatnim, ili je nazalno -ę u NAV tih imenica analoško.

Ako je prema glasovnim pravilima uspostavljena paradigma N *inme / G *inmene, završno je *-n– moglo biti ponovno uvedeno analogijom prema kosim padežima, gdje je bilo očuvano. Kasnije se, u vrijeme kad su nazalni samoglasnici nastali od očuvanih skupina *-ūn, *-ēn, završno *-en odrazilo kao -ę[168].

§ 125 U općeslavenskome nestaju preostali završni suglasnici (*-n iza kratkih samoglasnika, *-s, *-r); usp. *ie. A jd. *g^{h}ostim »gosta« (lat. *hostem* »neprijatelja«) > *gastin > *gasti > stsl. *gostь*; ie. *med^{h}um »medovinu« (skr. *mádhum*) > *medun > *medu > stsl. *medъ*; ie. *meh$_2$term »mater«, A jd. (gr. *mētéra*) > *māterin > *māteri > stsl. *materь*; ie. N jd. *g^{h}ostis, *med^{h}us > *gasti, *medu > stsl. *gostь, medъ*; ie. *(H)rekes »reče« (2. jd. aor.; usp. skr. *a-ric-a-s* »ostavio si«) > *rečes > stsl. *reče*; ie. *meh$_2$tēr > *mātēr > *mātīr > prasl. *mātī > stsl. *mati*.

Vrlo je vjerojatno da je završno *-s prešlo u *-h prije iščeznuća (to je tipološki vrlo česta promjena)[169]. Iako je posve moguće da je to završno *-h još bilo oču-

[168] Treća je mogućnost, koju prihvaćaju neki slavisti, da je u imenica sr. roda analoški preuzeta duljina u sufiksu, tj. da je NAV jd. glasio *inmēn. Na to bi mogao ukazivati polj. odraz *miano* »ime«, s *ia* < *ě < *ē. Kao izvor analogije mogle su poslužiti osnove na *-ent > *-ēn (npr. stsl. *telę* »tele«).

[169] Mnogi lingvisti smatraju da je pravilan odraz završnoga *-os prasl. *-a (stsl. -*o*), no jedini primjer takvoga razvitka, NA jd. s-osnova srednjeg roda, moguće je objasniti na drugi način, v. § 121. S druge strane, dok je završetak N jd. o-osnova (stsl. *vlьkъ*) još moguće protumačiti analoškim utjecajem u-osnova (stsl. *synъ* < *sūnus), takav je analoški utjecaj vrlo malo vjerojatan kod zamjenica, npr. stsl. *tъ* < *tos. Također, prihvatimo li razvitak *-os > *-as > *-us, ne moramo u I. l. mn. pretpostavljati poseban ie. nastavak *-mon da bismo objasnili stsl. -*mъ* (npr. *beremъ* »nosimo«, što je posve paralelno lat. *ferimus* < ie. *b^{h}eromos).

vano i u općeslavenskom razdoblju, usvojit ćemo konvenciju po kojoj taj glas nećemo bilježiti u praslavenskim rekonstrukcijama.

Posljednje je zacijelo otpalo završno *-n iza kratkih samoglasnika; ta se promjena sigurno odvila u općeslavenskome razdoblju pa u praslavenskim rekonstrukcijama bilježimo završno *-n.

Usporedimo razvitak akuzativa jednine o-osnova, jo-osnova, ā-osnova, jā-osnova i i-osnova:

1. wilkan	kanjan	ženān	dōsjān	kastin
2. wilkun	kanjun	ženūn	dōsjūn	kastin (prasl.)
3. wilkun	kanjin	ženūn	dōsjīn	kastin (§ 161)
4. wilku	kanji	ženūn	dōsjīn	kasti
5. vlьkъ	konjь	žęną	dušę	kostь (stsl.)

§ 126 Problem dvostrukoga odraza završnoga praslavenskoga *-aj vjerojatno treba rješavati na sljedeći način: ie. *-oy(C) i *-eh$_2$i stapaju se u praslavenskome u dvoglas *-aj, koji je pravilno odražen kao stsl. *-ě* u morfološki izoliranim slučajevima poput stsl. *vědě* »znam« < *woyday, u D i L jd. imenica na -ā (stsl. *žene* < *genaj < *g^{w}eneh$_2$i); iza *j *aj je pravilno prelazilo u *ej (po § 161), a taj je odraz gramatičkih nastavaka zatim poopćen u mnogim kategorijama, uključujući N mn. o-osnova m. r. (stsl. *vlьci* < *vilkaj prema *konji* < *konjej < *konjaj)[170], imperativ 2. jd. (stsl. *beri* < *berej < *b^{h}eroys prema *piši* < *pejšej < *peyk'yoys) itd.

Oblike D jd. općeslavenskih enklitičkih zamjenica *mi*, *ti*, *si* ne možemo objasniti na taj način; ako je njihov praoblik *moy, *toy, *soy, na što upućuju gr. *moi*, (dor.), *toi*, *hoi*, moramo pretpostaviti da je završno prasl. *-aj dalo *-ej > *-i* u klitikama (usp. očekivan odraz u naglašenim oblicima stsl. *tebě*, *sebě* < *teb^{h}oy, *s(w)eb^{h}oy).

Razvitak *-aj > *-i* u nenaglašenoj jednosložnici zacijelo imamo i u čestici *-zi* (npr. u hrv. dijal. *njoj-zi*) od prasl. *ga-j (v. § 290).

Moguće je i drukčije objašnjenje: odraz *-ay > *-ej pravilan je jedino u jednosložnim riječima, a u N mn. o-osnova dospio je analogijom spram pokazne zamjenice *toy > *tay > *tej > stsl. *ti* (hrv. *tî*). U imperativu je završno *-ej > *-i* postalo analogijom prema indikativu prezanta glagola kod kojih 2. lice jd. završava na *-ej > *-i*, tj. imperativ *beraj je postao *berej > *beri* prema indikativu *beresej > *bereši*.

[170] Usp. Pohl 1985.

§ **127** U glasovne zakone kraja riječi (*Auslautgesetze*) svrstava se i pitanje odraza sljedećih gramatičkih nastavaka:

D jd. o-osnova: ie. *wlkʷōy (skr. *vr̥kāy-a*) > stsl. *vlъku*; moguće je da je u baltoslavenskom razdoblju *-ōy prešlo u *-ōw, što bi se pravilno odrazilo kao praslavensko *-aw > *-ō > stsl. *-u*; to je glasovno pravilo *ad hoc* jer nema drugih primjera odraza završnoga ie. *-ōy u praslavenskome, te se može prihvatiti samo u nedostatku boljega rješenja[171].

I mn. o-osnova: ie. *wlkʷōys (skr. *vr̥kaiš*) > stsl. *vlъky*; razvoj je mogao biti *-ōys > *-ājs > *-ūss > stsl. *-y* usporedno s *-ōns > *-āns > *-āss > *-ūs (stsl. *-y*), ali to ne možemo znati sa sigurnošću.

Svi se drugi segmenti i suglasničke skupine na kraju riječi odražavaju kao i u drugim položajima pa za njih ne treba posebnih glasovnih zakona. O problemu odraza nastavka N jd. o-osnova sr. r. (tip ie. *yugom, stsl. *igo*) v. § 228.

RAZVITAK PRIJEVOJNIH ALTERNACIJA

§ **128** U baltoslavenskom je razdoblju došlo do značajnih promjena u sustavu indoeuropskoga prijevoja. Znatno je povećana morfološka uloga prijevojne duljine, koja je, kao što smo vidjeli (v. § 61), u ie. prajeziku bila iskorištena samo za rijetke vrddhi-tvorbe[172], u N jd. nekih imenica na suglasnik, te u sigmatskome aoristu.

Prijevojna je duljina u praslavenskom osobito iskorištena u tvorbi, npr. prasl. *slāwā »slava« (stsl. *slava*) spram *slawa »riječ« (stsl. *slovo*), ili *twāri »tvar« (stsl. *tvarь*) spram *twarītej »tvoriti« (stsl. *tvoriti*); na sličan način u litavskome imamo[173] *prõtas* »razum« (< *prāt-) spram *pràsti* »razumjeti«, *gẽris* »dobrota« (< *gēr-) spram *gẽras* »dobar« itd.

Na osnovi prijevojnih opozicija između dugih baltoslavenskih *ā, *ē, *ō i kratkih *a, *e, nastale su u baltoslavenskome nove opozicije između dugih *ī, *ū i kratkih *i, *u; to je novi tip prijevoja, kakav nije postojao u indoeuropskome;

[171] Stprus. nastavak *-u* (*griku* »grijehu«) mogao bi se također pravilno izvesti iz bsl. *-ōw < ie. *-ōy, dok bi nastavak *-ai* kod o-osnova (*wirdai* »riječi«) morao biti analoški (? prema ā-osnovama). U litavskome postoje čak tri nastavka za D jd. o-osnova: *-u*, *-uo* i *-ui* (Stang 1966: 180-181); kao što pokazuje Mažiulis (1970: 110*ff*), ne može se prihvatiti Stangovo mišljenje prema kojemu su svi ti nastavci izvodivi iz starijega *-uoi < ie. *-ōy, osobito zbog distribucije nastavaka u dijalektima, gdje se *-u* i *-ui* pojavljuju jedan uz drugoga. Najvjerojatnijim se čini da je nastavak *-ui* nastao dodavanjem završnoga *-i* analogijom prema ā-osnovama (usp. lit. *žmonai* »ženi«), dok najstarija varijanta *-uo* može pravilno odražavati bsl. *-ōw < ie. *ōy, baš kao u praslavenskome.

[172] Termin *vrddhi* za prijevojnu duljinu u imenskoj derivaciji potječe iz sanskrtske gramatike; o tragovima ie. vrddhija u slavenskome v. Gołąb 1967 (članak treba čitati vrlo kritički).

[173] Usp. Stang 1966: 121.

usp. lit. *mūšis* »bitka« spram *mùšti* »ubiti, udariti«, *lỹkis* »ostatak« spram *lìkti* »ostaviti«.

U praslavenskome je nova prijevojna duljina osobito iskorištena u tvorbi durativnih, iterativnih i nesvršenih glagola; usp. prasl. *dirātej > *dьrati* »drati« spram *arz-dīrātej > *razdirati*, *birātej > stsl. *bьrati* »brati« spram *bīrātej > stsl. *birati*, *rūdju > stsl. *ryždь* spram *rudētej > stsl. *rъděti* »crvenjeti se«.

NAGLASAK

§ 129 Indoeuropski je naglasak doživio dalekosložne promjene u baltoslavenskom razdoblju. Međutim, vidjeli smo da je i u drugim ie. jezicima, osim u vedskome, napušten osnovni naglasni sustav indoeuropskoga prajezika koji se odlikovao monotonalnim slobodnim naglaskom.

Da bismo bolje razumjeli narav praslavenskoga naglaska valja jasno razraditi tipologiju naglasnih sustava[174]. Stoga ćemo razlikovati:

a) prema fonološkoj relevantnosti:
1. fiksni naglasak (naglasak uvijek vezan za isti slog u riječi, npr. za predzadnji slog u poljskom);
2. predvidljivi naglasak (naglasak čiji se položaj može predvidjeti fonološkim pravilima na osnovi drugih fonoloških obilježja, npr. duljine samoglasnika, kao u latinskom);
3. fonološki slobodni naglasak (sustav u kojem naglasak može stajati na različitim slogovima u riječi, a da to nije predvidljivo fonološkim pravilima, npr. u ruskom).

b) prema naravi:
1. dinamički naglasak, u kojem se naglašeni slogovi ističu silinom;
2. monotonski naglasak (sustav u kojem se naglašeni slogovi ističu visinom glasa, no nema razlike među naglašenim slogovima, npr. japanski);
3. politonski naglasak s jednostavnim tonovima (sustav u kojem postoji više vrsta naglašenih slogova, ali nema složenih tonova – tonova kod kojih se visina glasa mijenja tokom artikulacije);
4. politonski naglasak sa složenim tonovima. Među tonalnim jezicima afrički jezici redovito imaju jednostavne tonove, a jezici dalekoga istoka (npr. kineski i vijetnamski) složene tonove.

c) prema mogućem broju naglašenih slogova u riječi:
1. monosilabički naglasak (sustav u kojem u svakoj riječi samo jedan slog može nositi naglasak);

[174] V. Garde 1993.

2. polisilabički naglasak (sustav u kojem više slogova u riječi može nositi naglasak, kao npr. u mnogim afričkim jezicima).

U jezicima sa slobodnim naglaskom, polisilabički sustavi su uvijek tonski, nikada dinamički.

§ 130 U sljedećoj tablici razmotrimo naglasne sustave indoeuropskih jezika:

jezik	a	b	c
latinski	2	1	1
velški	1	1	1
staroirski	1	1	1
gotski	1	1	1
litavski	3	3	1
latvijski	3	4	2
albanski	1	1	1
grčki	3-2	4	1
armenski	1	1	1
vedski	3	2	1
sanskrt	2	1	1

Među jezicima s fiksnim naglaskom staroirski i gotski imaju naglasak uvijek na prvom slogu u riječi, armenski i albanski u pravilu na zadnjem slogu u riječi, a velški na predzadnjemu. O naglasku u toharskome i u anatolijskim jezicima ne zna se mnogo.

BALTOSLAVENSKI NAGLASNI SUSTAV

§ 131 Za rekonstrukciju baltoslavenskoga naglaska najvažniji su oni jezici koji su sačuvali tonske opozicije[175]. To su litavski, latvijski, (vjerojatno) staropruski, slovenski i hrvatski.

Pri tome treba reći da se naglasni sustavi dijalekata svih tih jezika u velikoj mjeri razlikuju od onih u standardnim jezicima. Tako i u hrvatskom ima govora koji imaju složeniji i znatno arhaičniji tonski naglasni sustav od standardnoga jezika (npr. čakavski i posavski govori slavonskoga štokavskog dijalekta), a ima i onih koji su u potpunosti izgubili tonalne opozicije (npr. neki kajkavski govori, zagrebački supstandard).

[175] Ovo poglavlje prerađeno je izlaganje »On the Origin of the Balto-Slavic Acute« održano na Sveučilištu u Helsinkiju u svibnju 2006.

Evo na početku pregleda naglasaka u standardnim baltoslavenskim jezicima i dijakritičkih znakova za njihovo označivanje:

litavski: »akut« ´; »cirkumfleks« ~; »kratki« `

latvijski: »uzlazni« (ili »produljeni«) ˜; »silazni« (ili »padajući«) `; »prelomljeni« ^

slovenski: »uzlazni« ´; »silazni« ^; »kratki« ̏ ili ` (u ovoj knjizi koristimo znak ̏)

hrvatski: »kratkouzlazni« `; »kratkosilazni« ̏; »dugouzlazni« ´; »dugosilazni« ^

U hrvatskim dijalektima, osobito u čakavskom i posavskom, »novi akut (neoakut)« se označuje znakom

§ 132 U baltoslavenskome je indoeuropski naglasni sustav doživio znatne promjene[176]. Na kratkim je slogovima indoeuropski ton postao kratkim naglaskom. Taj je naglasak ostao kratkim i u baltijskom i u slavenskome, premda se u nekim uvjetima slog pod tim naglaskom mogao produljiti; primjerice, u litavskom se samoglasnici *a* i *e* dulje pod izvorno kratkim naglaskom u otvorenu slogu, te tako nastaje uzlazna intonacija koja se bilježi znakom < ˜ >; usp. ie. *kʷékʷlo– »krug, kotač« (gr. *kýklos,* steng. *hweol*) > bsl. *kákla– > lit. *kãklas* »vrat«, hrv. *kȍlo*, ie. *dek'mt (skr. *dáśa*) > bsl. *déšimt (lit. *dẽšimt*).

§ 133 Na dugim slogovima nastala je opreka dviju intonacija, koje se nazivaju akutskom i cirkumfleksnom, odnosno akutskim (´) i cirkumfleksnim (^) naglaskom. Pri tome pod dugim slogovima u baltoslavenskom podrazumijevamo sljedeće slučajeve:

1. slogove s dugim ie. samoglasnicima *ē i *ō, te s dugim samoglasnicima koji su nastali u baltoslavenskome (npr. Winterovim zakonom).

2. slogove s ie. kratkim samoglasnicima koji su zatvoreni laringalima (koji su se stopili u jedan bsl. laringal, *H).

3. slogove s ie. dvoglasima (svim skupinama s kratkim samoglasnicima i sonantima, te s *y i *w).

§ 134 Baltoslavenski akut nastaje u sljedećim slučajevima:

a) u svim slogovima koji su u ie. prajeziku bili zatvoreni laringalom: ie. *dʰeh₁– »činiti, raditi« (skr. *dhā-*, lat. *fēcī* »učinio sam«) > lit. *dė́ti*, stsl. *děti*, hrv. *djȅnuti*;

[176] O razvitku intonacija u baltoslavenskome nema još konsenzusa među lingvistima, no gotovo sva se suvremena istraživanja nadovezuju na temeljnu studiju Chr. Stanga (1957). Korisni su pregledi knjige P. Gardea (1976), V. A. Dyboa (1981), Dyboa, Zamjatine i Nikolaeva (1990) i C. Lehfeldta (2001). V. i Ebeling 1967., Dybo 2002.

ie. *meh$_2$tēr »mati« (lat. *māter*, gr. *mḗtēr*, stir. *máthir*) > lit. *mótyna* »žena«, hrv. *mȁti*.

Akut vjerojatno nastaje i kada je ie. laringal zatvarao slog s prijevojno dugim samoglasnikom; usp. ie. *wēh$_2$ko– »vjeđa, poklopac« > bsl. *wḗka– > stsl. *věko*, slov. *véko*, s prijevojnim stupnjem *wōh$_2$ko– > latv. *vâks* »vjeđa«, lit. *vókas*.

b) u svim slogovima koji su u ie. prajeziku bili zatvoreni zvučnim okluzivom, a u bsl. su se produljili po Winterovu zakonu: ie. *h$_2$eg^{w}nos »janje« (lat. *agnus*) > bsl. *ā́gna– > stsl. *agnę*, hrv. *jȁnje*; ie. *udro– »vidra« (skr. *ūdrá-*) > bsl. *ū́drā– (lit. *ū́dra*, hrv. *vȉdra*).

c) u slučajevima baltoslavenskoga vrddhija, odnosno prijevojnih duljina (uključujući i nove prijevojne alternacije *u/ū, *i/ī) koje su nastale tek u baltoslavenskome i nemaju ie. podudarnosti: bsl. *mū́k-, intenziv od korijena *mewk-/muk– (hrv. *màknuti*, slov. *maknīti*, *máknem*, češ. *mknouti*, lit. *mùkti* »pobjeći«, skr. *muñcáti* »pušta«); usp. hrv. *mȉcati* (čak. *mȉcati*, Vrgada[177]), slov. *mícati*; općeslav. *brýzgati »prskati, rasprskavati« (hrv. *brȉzgati*, slov. *brízgati*, rus. *brýzgat'*, polj. *bryzgać*), latv. *brũzgât* »prskati«, prasl. *sūp– (hrv. *sȉpati*, sa starim akutom) prema *sōp-/sup– (hrv. *nàsuti*, lit. *sùpti* »tresti«) < ie. *sup– (lat. *supo*, *dis-sipo* »prosipam«). Za druge primjere v. § 138.

d) na dugom bsl. *ū koje se produljilo ispred *nC (v. § 104): prasl. *(w)ū́k– (hrv. *vȉknuti*, stsl. *vyknǫti*) < bsl. *ū́nk– (lit. *jùnkti* »naviknuti se«, latv. *jûkt*) < ie. *Huk– (skr. *ucyáti* »navikava se«, arm. *owsanim* »učim«, LIV, 217); ie. *lunk– (skr. *lúñcati* »guli«) > bsl. *lūnka– »liko, drvena kora« (lit. *lùnkas*, stprus. *lunkan*, latv. *lûks*) > prasl. *lū́ka– (rus. *lýko*, češ. *lýko*, hrv. *lȉko*). Ovi se slučajevi mogu smatrati novom baltoslavenskom duljinom kao i prethodni (c).

§ 135 Baltoslavenski cirkumfleks nastaje na svim drugim dugim slogovima, a to su:

a) ie. prijevojne duljine: ie. *h$_2$ōwyom »jaje« (gr. *ōión*, lat. *ōvum*) > bsl. *âya– > stsl. *ajьce*, hrv. *jâje*; ie. *g^{w}ōws »govedo« (skr. *gaúś*) > bsl. *gâw– (latv. *gùovs*). Iako tradicionalna tumačenja[178] tvrde da akut stoji na svim ie. dugim samoglasnicima, svjedočanstva tomu proturječe.

U svim morfološkim kategorijama u kojima je u ie. prajeziku pravilno stajala prijevojna duljina, u bsl. imamo cirkumfleks, npr. u posljednjem slogu asigmatskih N jd. imenica (ie. *d^{h}ugh$_2$tēr »kći« > gr. *thygátēr*, lit. *duktė̃*s cirkumfleksom), u sigmatskom aoristu (ie. *(H)rēk-s-om »rekao sam« > hrv. dijal. (Dubrovnik) *rijêh*, s nepokraćenim jatom).

[177] Čak. oblici iz Vrgade navode se prema Jurišić 1973.

[178] Takve se teze pojavljuju i u novijim priručnicima, npr. Panzer 1999: 327. Za kritiku tradicionalnih pogleda v. radove F. Kortlandta (npr. Kortlandt 1975).

U nekim slučajevima cirkumfleks stoji u imenica koje su u prajeziku morale biti korijenske, npr. ie. *(H)rēk– »riječ« > prasl. *rêči (hrv. *rijêč*, čak. *rîč*, s nepokraćenim cirkumfleksom)[179]; od osnove kosih padeža te korijenske imenice imamo toh. A *rake*, toh B *reki* »riječ«, a u lit. *rė̃kti* »vikati« očuvana je osnova denominativnoga glagola, ponovno s cirkumfleksom od prijevojne duljine.

b) ie. dvoglasi (iza kojih nije stajao laringal); pri tome se dvoglasima smatraju svi slijedovi kratkih samoglasnika i sonanata (*m, *n, *l, *r, *y, *w): ie. *$h_2$sowsos (gr. *aûos*) > bsl. *saûsa– (lit. *saũsas*, hrv. *sûh*); ie. *b^herg^{h}o– »brijeg« (njem. *Berg*) > bsl. *bêrgas > stsl. *brěgъ* »obala«, hrv. *brijêg*, rus. *béreg* »obala«.

§ 136 U slavenskome u prvom slogu riječi s ie. laringalom stoji cirkumfleks, ako je u baltoslavenskom i praslavenskom ta riječ imala pomičan naglasak u paradigmi; tako lit. akutu u A jd. *gálvą*, imenice *galvà* (koja pripada tipu s pomičnim naglaskom u deklinaciji) u slavenskom odgovara cirkumfleks (usp. hrv. *glâvu*, slov. *glavô*, rus. *gólovu*); na sličan način, lit. akutu u *sūnùs* »sin«, A jd. *sū́nų* odgovara slavenski cirkumfleks u hrv. *sîn*, A jd. *sîna* (usp. i slov. *sîn*). To je pravilo poznato i pod imenom Meilletov zakon, po francuskom indoeuropeistu Antoineu Meilletu.

Najvjerojatnije je da Meilletov zakon treba protumačiti kao polarizaciju akcenatske mobilnosti u slavenskome, uslijed koje je naglasak u riječima s mobilnom akcentuacijom morao stajati na prvoj *mori*, umjesto na prvom *slogu* (na mjestima u paradigmi s inicijalnim naglaskom). Zbog toga se u riječima akcenatske paradigme s pomičnim naglaskom, naglasak u slavenskome pomiče s prvoga sloga na proklitiku; usp. rus. A. jd. *gólovu*, ali *ná golovu*, hrv. *glâvu*, ali *nȁ glāvu.*

§ 137 Bilo bi lijepo kada bi se postanak baltoslavenskoga akuta mogao objasniti jednim jedinstvenim pravilom. Nizozemski indoeuropeist Frederik Kortlandt predložio je upravo takvo pravilo: akut nastaje od glotalnoga zatvora, koji ima dva izvora – postao je stapanjem ie. laringala i razdvajanjem ie. preglotaliziranih okluziva (u tradicionalnoj rekonstrukciji »zvučnih«) na glotalni zatvor i zvučni okluziv, po Winterovu zakonu.

Ta pretpostavka naizgled ima mnoge prednosti: vrlo je ekonomična, čini se da je neovisno potvrđena glotalnim zatvorom koji postoji u latvijskome kao odraz bsl. akuta u riječima s retrakcijom naglaska, a i u skladu je s tipološkom spoznajom prema kojoj u mnogim jezicima visoki ton nastaje u slogovima koji

[179] V. Patri 1995 za nešto drukčije poglede.

su zatvoreni glotalnim zatvorom (npr. u vijetnamskome i starokineskome)[180]. Uzlazna intonacija može se lako objasniti kao rezultat razvitka visokoga tona na drugoj mori dugoga sloga.

Međutim, problem je s Kortlandtovom tezom što polazi od glotalne teorije, odnosno pretpostavke da su ie. zvučni okluzivi bili glotalizirani, za što, kao što smo vidjeli (§ 72), nema dovoljno argumenata.

Nadalje, Kortlandt ne uzima u obzir činjenicu da akut nastaje i na nekim dugim samoglasnicima koji nisu mogli postati od laringala, npr. u hrv. *slàva*, slov. *sláva*, češ. *sláva*, lit. (žemaitski) *šlóvė*, ili lit. *várna* »vrana« (hrv. *vrȁna*) spram *var̃nas* »gavran« (hrv. *vrân*)[181]. U tim je slučajevima jedino moguće pretpostaviti da se radi o akutu na dugim samoglasnicima koji su postali od prijevojne duljine jer riječ je o indoeuropskim korijenima bez laringala. Treba otvoreno priznati da takvi slučajevi nisu mnogobrojni, no oni po mojem mišljenju pokazuju da je u jednom razdoblju baltoslavenskoga jezika postojalo pravilo prema kojem su svi dugi samoglasnici dobivali akutsku intonaciju.

§ 138 Za problem naglaska baltoslavenskoga »vrddhija« relevantni su u prvom redu oni slučajevi u kojima imamo svjedočanstvo za prijevojnu duljinu i u baltijskom i u slavenskome, ali ne i u drugim ie. jezicima.

Razmotrimo prvo neke dvojbene primjere prijevojne duljine u slavenskome u kojima baltijske usporednice ili nedostaju, ili nisu pouzdane:

Prasl. *bīrātej (hrv. *bírati*, češ. dijal. *birat'*, polj. *bierać*), iterativ glagola *birātej (hrv. *bràti*); također *bîr*, slov. *bîr* »tributum, census nuptialis« (deverbalna imenica od *bírati*, v. Trubačev: 98-9). Izvornu akcentuaciju samoglasnika *ī nije moguće utvrditi (cirkumfleks u *bîr* može biti i po Meilletovu zakonu). Sličan je i odnos kod glagola hrv. *dírati*: *dràti*.

Prasl. *rūdu- (hrv. *rîđ*, G jd. *ríđa*) prema hrv. *r̀đa* < prasl. *rudyā (rus. *ržа*, slov. *rjȁ*, polj. *rdza*); usp. lit. *rùdas* »crvenosmeđ«. Bsl. prijevojnu duljinu nalazimo i u lit. *rūdìs*, *rũdys* »rđa«; cirkumfleks u toj riječi pravilan je jer u i-osnova nastupa metatonija nakon povlačenja naglaska[182] (*rūdíyas >*rũdys*). Hrv. cirkumfleks u *rîđ* mogao je postati i po Meilletovu zakonu.

[180] V. Yip 2002., Hombert *et alii* 1979. Postoje, međutim, i slučajevi kada na slogovima koje zatvara glotalni zatvor nastaje *niski* ton, npr. u tibetskome i u athabaskanskom jeziku halkomelem (usp. Lowes 2007). Također, pokazano je da i visoki i niski tonovi mogu nastati uslijed gubitka faringalnih i laringalnih frikativa na kraju sloga. Stoga se pouzdano može utvrditi samo veza između nestanka laringala i baltoslavenske tonogeneze, ali se ne može sa sigurnošću zaključivati o naravi intonacije koja je u baltoslavenskome nastala uslijed gubitka laringala niti o fonetskoj interpretaciji laringala.

[181] U slučaju lit. *vìlkė* »vučica« (spram *vil̃kas* »vuk«) akut je vjerojatno postao zbog retrakcije naglaska s *-iy- na prethodni slog; usp. skr. *vṛkī́-* (za ovakve slučajeve v. Derksen 1996).

[182] To je najčešći tip litavske metatonije prema R. Derksenu (Derksen 1995).

Prasl. *zārjā »zora« (rus. *zarjá*, češ. *záře* »sjaj«) spram *zarjā »id.« (rus. arh. *zorjá*, polj. *zorza*, slov. *zórja*). Duljina u češ. *záře* upućuje na zaključak da je akut prvotan u prasl. *zārjā, dok su oblici s cirkumfleksom analoški preneseni iz gotovo sinonimne imenice *zārjā́. U baltijskom imamo samo usporednicu s kratkim *a (< ie. *o); usp. lit. *žarijà* »vreli ugljen«, stprus. *sari* »žar«.

Prasl. *rānā »rana« (s akutom na koji upućuju hrv. *rȁna,* slov. *rána,* rus. *rána,* češ. *rána*) od ie. *wron– / *wren– (usp. skr. *vraṇá*-»rana«, alb. *vras* »ubiti«).

Prasl. *trāwā »trava« (stsl. *trava*, polj. *trawa*, hrv. *tráva*) izvedena je iz istoga korijena iz kojega je i csl. glagol *truti* »trošiti«, što upućuje na vrddhi-tvorbu; naglasak u čak. N jd. *trāvȁ*, A jd. *trāvȕ* pokazuje da na prvom slogu u praslavesnkom nije stajao akut, te da on nije mogao biti zamijenjen cirkumfleksom po Meilletovu zakonu jer nije riječ o imenici s pomičnom akcentuacijom (sve upućuje da je prasl. *trāwā bila dosljedno oksitonirana imenica, tzv. naglasna paradigma b).

Međutim, ne radi se o protuprimjeru našemu pravilu jer je malo vjerojatno da prijevojna duljina u toj riječi potječe iz baltoslavenskoga. Naime, prasl. *trāwā je po svemu sudeći razmjerno mlada izvedenica iz iterativnoga glagola *trāwejtej »jesti, trošiti« (stsl. *traviti*) koji nema usporednica u baltijskome. Izvorno je značenje riječi *trāwā bilo, dakle, »hrana za stoku«.

U hrvatskim komparativima izvedenim općeslav. sufiksom *-jьš– (> hrv. *-ši* i *-ji*) redovito na korijenu stoji odraz praslavenskoga akuta (v. § 267), čak i ako je polazni pridjev u pozitivu imao cirkumfleks; usp. hrv. *lijêp* spram *ljȅpšī*, gdje se jat pravilno pokratio pod akutom.

Moguće je da je u komparativu u praslavenskom ili općeslavenskom razdoblju dolazilo do »ekspresivnoga« duljenja samoglasnika u korijenu. Stoga bi akut u komparativu također imao podrijetlo od dugoga samoglasnika, no to nije moguće dokazati bez baltijskih usporednica.

Kao što smo već vidjeli, osobit je problem u tome što u slavenskome ne možemo utvrditi akut na riječima koje imaju prijevojno dug samoglasnik ako one pripadaju akcenatskom tipu s pomičnim naglaskom u paradigmi, a to su, primjerice, sve tematske imenice muškog roda.

Meilletov zakon može objasniti cirkumfleks u hrv. *žȃr*, slov. *žâr,* češ. *žár* < ie. *g^{wh}ēró– (usp. gr. *thermós* »vruć«, lat. *formus* »vruć«, lit. *gãras* »vrućina«, sve od prijevojne punine *g^{wh}e/or-). Prvi je slog u toj riječi imao cirkumfleks jer bi se inače pokratio u južnoslavenskome. Zatim se, nakon retrakcije naglaska sa završnog jera, na njemu razvio neoakut, o čemu svjedoči čak. *žãr.*

Isto objašnjenje možemo primijeniti na hrv. *čȃr*, češ. *čáry* »čarolije« < prasl. *čērá– < ie. *k^{w}er– »činiti, rezati« (lit. *kẽras*, gr. *téras* »znamenje na nebu«). Isprva bismo u tim slučajevima trebali rekonstruirati baltoslavenski akut, baš kao i u slučajevima kada je u korijenu riječi s ie. laringalom pravilno nastao

akut, koji je poslije, Meilletovim zakonom, prešao u cirkumfleks, npr. u ie. *deh$_3$ro– »dar« (gr. *dōron*) > bsl. *dārá– (stsl. *darъ*, hrv. i slov. *dâr*, s cirkumfleksom, češ. *dar*, čak. (Vrgada) *dᵒãr*.

§ 139 Litavski slučajevi nove prijevojne duljine s cirkumfleksom poput *lỹkis* »ostatak«, prema *lìkti* »ostaviti«, *mũšis* »bitka«, prema *mùšti* »udariti« tumače se metatonijom, odnosno retrakcijom naglaska s posljednjeg sloga na pretposljednji, što automatski stvara cirkumfleks na tom slogu[183].

Međutim, usporedba sljedećih litavskih primjera sa slavenskima jednoznačno upućuje na bsl. vrddhi i akut na slogovima koji su na taj način produljeni:

Lit. *úolektis* »lakat« i latv. *ûolekts* imaju dug samoglasnik nastao bsl. vrddhijem, dok lit. *alkū̃nė* »lakat«, hrv. *lâkat*, rus. *lókot'*, polj. *łokieć* i indoeuropske usporednice (lat. *ulna* »lakat«, stir. *uilen*, got. *aleina*) upućuju na kratak samoglasnik; slično je podrijetlo dugog samoglasnika i u lit. *úosis* »jasen«, latv. *uôsis*, hrv. *jȁsen*, rus. *jásen'* spram bug. *ósen* »jasen«, polj. dijal. *jesion* < ie. *h$_3$es– (lat. *ornus*, stnord. *askr*, velš. *onn-en*, alb. *ah* »bukva«); lit. *šókti* »skakati« i hrv. *skákati* upućuju na bsl. *skāk-, a hrv. *skȍk* na bsl. *skak-; lit. *gróbti* »hvatati«, stsl. *grabiti*, rus. *grábit'* i hrv. *gràbiti* izvode se iz bsl. *grāb-, dok svi drugi ie. jezici upućuju na korijen bez laringala; usp. skr. *gr̥bhnā́ti* »hvata«, eng. *grab* »hvatati«, het. *karpiezzi* »podiže«.

U svim navedenim primjerima upravo baltijski pokazuje da su slogovi produljeni »baltoslavenskim vrddhijem« dobivali akut.

Isto je podrijetlo akuta i u nekim litavskim gramatičkim nastavcima. Primjerice, po Leskienovu zakonu pokraćen je akut u A mn. litavskih u-osnova (usp. npr. *turgùs* »trgove«). Praoblik je bio *turgu-ns (usp. rus. *tórgy*), a dug je vokal nastao nakon stapanja *ns > *ss i kompenzatornog duljenja.

§ 140 Najvjerojatnija je pretpostavka o podrijetlu baltoslavenskoga akuta sljedeća:

1) Uzlazna intonacija koju nazivamo bsl. akutom nastala je isprva u slogovima zatvorenima laringalom, djelomično i zbog retrakcije naglaska s kraja riječi na takve slogove koji su bili fonološki dugi (tzv. Hirtov zakon, v. § 42, § 134a). Ostali dugi slogovi, ako su nosili naglasak, postajali su cirkumflektirani (sa silaznom intonacijom).

2) U kasnijem razdoblju nove su bsl. duljine dobivale akut.

3) Taj je mlađi akut u slavenskome velikim dijelom eliminiran djelovanjem Meilletova zakona.

[183] Razvitak je, dakle, bio *lykìs > *lỹkis*, v. Derksen 1995: 46.

ODRAZI INTONACIJA U BALTOSLAVENSKIM JEZICIMA

§ 141 Odrazi su baltoslavenskoga akuta sljedeći:

a) U litavskome akut postaje silaznom intonacijom (tzv. »litavska metatonija«), a bilježi se akutom < ´>: *gérti* »piti« < *g^werh$_3$– (usp. gr. *bibrṓskō* »pijem«)[184]. Na kraju se riječi akut pravilno pokratio: *gerà* »dobra« (neodređeni pridjev), ali *geróji* »dobra« (određeni pridjev). To se pravilo naziva Leskienov zakon po njemačkom mladogramatičaru A. Leskienu.

Pokraćivanje se prema Leskienovu zakonu zacijelo dogodilo nakon litavske metatonije, kojom je akut od uzlazne postao silaznom intonacijom[185]; stoga je u I jd. *vilkuó > lit. *vilkù* »vukom« pokraćen zadnji slog u vrijeme kad je ton bio na prvoj mori (*vilkú$_o$), dok se u N jd. imenice *sesuõ* nije dogodilo kraćenje jer je ton bio i ostao na drugoj mori (*ses$_u$ó*).

U žemaitskim dijalektima litavskoga jezika uobičajen je odraz baltoslavenskoga akuta tzv. »prelomljena intonacija«, s glotalnim zatvorom na slogu koji ju nosi (kao u latvijskome).

U jednosložnim je riječima akut postao cirkumfleksom; usp. lit. *jũs* »vi« < *jū́s (ali s akutom u dvosložnome genitivu *jū́sų*), ili futur 3. l. jd. *duõs*, ali 1. l. jd. *dúosiu*[186].

U dvoglasima, u kojima je drugi dio sonant, akut je pravilno očuvan, no budući da se dijakritički znak bilježi nad prvim dijelom takvoga dvoglasa, umjesto znaka <´> redovito stoji <`>: lit. *pìlnas* »pun« < *plh$_1$nos (skr. *pūrṇás*).

b) U staropruskome se akut vjerojatno odrazio kao uzlazna intonacija. Na taj zaključak upućuje bilježenje dugih samoglasnika i nekih dvoglasa u Willovu prijevodu Lutherova *Enhiridiona*, što je jedini staropruski tekst u kojem su zabilježeni elementi akcentuacijskoga sustava.

Dvoglasi koji odgovaraju slogovima koji u litavskome imaju akut, a u hrvatskome kratkosilazni naglasak (od baltoslavenskoga akuta), u pravilu se u tom staropruskome tekstu pišu s duljinom na drugom dijelu[187]; usp. stprus. *boūton* »biti« spram lit. *bū́ti*, hrv. *bȉti*, ili stprus. *geīwan* »živoga« (A jd.) spram lit. *gývą*.

[184] U žemaitskim dijalektima litavskoga ta je metatonija izostala pa se akut odražava kao uzlazna intonacija (v. Zinkevičius 1968, Grinaveckis 1973).

[185] Zinkevičius 1998: 94.

[186] Ne čini se nemogućom niti drukčija interpretacija: u jednosložnim riječima nije došlo do litavske metatonije, tj. jednosložne riječi čuvaju izvornu uzlaznu narav baltoslavenskoga akuta.

[187] Za opsežnu studiju akcentuacije u Willovu tekstu v. Derksen 1998. U tom se radu pokazuje da ovdje izložene akcenatske podudarnosti u staropruskom vrijede samo statistički (u slučaju bilježenja odraza akuta u 80 posto slučajeva!).

c) U latvijskome je akut odražen na prvom slogu kao uzlazna, ili produljena intonacija (*stieptā*) koja se bilježi znakom < ˜ >; tako litavskome *líepa* »lipa« odgovara latvijsko *liẽpa*, lit. *sáulė* »sunce« je latv. *saũle*, a lit. *brólis* »brat« u latvijskome je *brãlis*.

Kada se naglasak u latvijskome povukao s posljednjega, ili nekog drugog sloga, na slog s baltoslavenskim akutom, tada u latvijskome na prvom slogu stoji tzv. »prelomljena« (*lauztā*) intonacija[188]; usp. lit. *gíesmę* »pjesmu« (A jd.) spram latv. *dziêsmu*, lit. *rýtas* »jutro« spram latv. *rîts* itd.

Prelomljena intonacija izgovara se s glotalnim zatvorom u slogu koji je njome naglašen, što podsjeća na izgovor danskih slogova s tzv. *stød*-om.

U hrvatskome su slogovi pod bsl. akutom pokraćeni, te se stoga izgubila razlika između izvornoga kratkog naglaska i akuta: bsl. *lḗjpā (lit. *líepa*) > prasl. *léjpā > hrv. *lȉpa*.

Hrv. kratkosilazni naglasak, međutim, ne potječe uvijek od bsl. akuta. U nekim slučajevima može potjecati i od cirkumfleksa, koji se pokratio u prvom slogu riječi s više od dva sloga, npr. *sȳ̂nove > *sȉnovi* (usp. cirkumfleks u N jd. *sîn*).

§ 142 U općeslavenskome se razdoblju osim baltoslavenskoga akuta razvio još jedan tip uzlazne intonacije. Riječ je o tzv. »neoakutu«, koji nastaje retrakcijom naglaska s poluglasa, u razdoblju kad poluglasi više nisu mogli nositi naglasak, npr. u riječi *karlù »kralj« > *krãljь (s »neoakutom«).

Takva je uzlazna intonacija još očuvana u čakavskome; usp. čak. *krãlj* (Vrgada)[189]. Budući da se radi o postpraslavenskome pomicanju naglaska, ovdje nećemo raspravljati o povijesti neoakuta.

§ 143 Odrazi su baltoslavenskoga cirkumfleksa sljedeći:

a) U litavskome je baltoslavenski cirkumfleks postao uzlaznom intonacijom nakon litavske metatonije (v. § 141 a). Ta se intonacija označuje znakom < ˜ >. Stoga imamo lit. *sesuõ* »sestra« < ie. *swesṓr (skr. *svásā*), lit. *var̃nas* »gavran« spram hrv. *vrân*, rus. *vóron* itd.

b) U staropruskome, baltoslavenskomu cirkumfleksu odgovaraju diftonzi pisani s duljinom na prvom dijelu (u Willovu prijevodu *Enhiridiona*); usp. stprus.

[188] To se pravilo može nazivati i Endzelinsovim zakonom, po latvijskom lingvistu J. Endzelīnsu koji ga je otkrio.

[189] Langston (2006) ističe da odraz »neoakuta« nije uzlazna intonacija u svim čakavskim govorima; vjerujemo, međutim, da se uzlaznost može pretpostaviti kao izvorno obilježje »neoakuta«, premda je ono u nekim govorima moglo biti izgubljeno.

wīrds »riječ« spram lit. *var̃das* »ime«, ili stprus. *rānkan* »ruku« (A jd.) spram lit. *rañką*, hrv. *rûku*.

c) U latvijskome, baltoslavenskomu cirkumfleksu odgovara padajuća intonacija (*krĩtošā*); usp. lit. *draũgas* »prijatelj«, hrv. *drûg*, spram latv. *dràugs*, ili lit. *rañką* »ruku« (A jd.), hrv. *rûku*, spram latv. *rùoku*.

d) U hrvatskome, baltoslavenskomu cirkumfleksu odgovara dugosilazni naglasak na prvom slogu, npr. u *vûk* spram lit. *vil̃kas* < ie. *wlk^{w}os. U štokavskome, međutim, dugosilazni naglasak može postati i od tzv. neoakuta (v. § 142).

§ 144 U slovenskom je, kao i u hrvatskom, akut pokraćen, ali se zatim ponovno produljio u prvom slogu višesložnih riječi; stoga u slov. imamo N jd. *brȁt*, ali G jd. *bráta*, što odgovara hrv. oblicima *brȁt, brȁta*. Naglasak se, pak, na slogovima s kratkim naglaskom i cirkumfleksom pomaknuo prema kraju riječi; stoga imamo hrv. *zlâto* (cirkumfleks prema latv. *zèlts*), ali slov. *zlatô*, hrv. *kȍlo* spram slov. *kolô*.

U češkom su slogovi pod akutom ostali dugi, dok su se slogovi pod cirkumfleksom pokratili; stoga imamo češ. *zub* »zub« (s kratkim *u*, usp. lit *žam̃bas*), ali *kráva* s duljinom koja odgovara akutu u lit. *kárvė*.

U ruskom su nestali gotovo svi tragovi praslavenskih intonacija, ali u slogovima koji su u praslavenskomu bili zatvoreni likvidama (*r, l*), naglasak stoji na drugom dijelu dvosložnoga odraza ako je u praslavenskome na samoglasniku stajao akut; naglasak je, pak, na prvom dijelu odraza, ako je u praslavenskome na vokalu stajao cirkumfleks. Stoga imamo rus. *solóma* prema prasl. *sálmā »slama« (hrv. *slȁma*, latv. *sãlms*), ali rus. *górod* od prasl. *gãrdu (hrv. *grâd*, lit. *ga r̃das*).

Ovo su osnovne akcenatske podudarnosti u prvom slogu riječi:

	bsl. i prasl.	lit.	stprus.	latv.	hrv.	slov.	češ.	rus.
akut	´	´	˘ ¯	~	̏	̏	˗	vRv́
cirkumfleks	~	~	¯ ˘	`	^	^	˘	v́Rv

FONOLOŠKI RAZVITAK OD PRASLAVENSKOGA DO HRVATSKOGA

§ 145 Praslavenski se jezik osobito intenzivno mijenjao u 7. i 8. st., a većina promjena, koje su ga zahvatile u to doba, općeslavenskoga je karaktera, odnosno obuhvaća slavenske idiome od Novgoroda do Soluna; međutim, već se u tom razdoblju odvijaju i neke promjene koje dijele slavensko područje na potpodručja, obično na konzervativni zapad (gdje se čuvaju arhaizmi) i inovativni jugoistok, gdje se provode zajedničke inovacije. Tako je, primjerice, s drugom palatalizacijom, koja je dosljednije provedena u istočno-južnoslavenskome nego u zapadnoslavenskome.

Već smo vidjeli (§ 47-50) da općejužnoslavenskih promjena gotovo nema, baš kao ni promjena koje bi se protezale na sva hrvatska narječja (čakavsko, kajkavsko i štokavsko). Zbog toga ćemo u odjeljcima koji slijede pratiti samo promjene koje su se odvile u štokavskom narječju, kao temelju suvremenoga standardnog jezika, a na različitu sudbinu pojedinih glasova u drugim hrv. narječjima upozoravat ćemo samo usput.

Relativna kronologija glasovnih promjena u odlomcima koji slijede samo je naznačena, a precizno je razrađena kod G. Holzera (2007).

PROGRESIVNA (TREĆA) PALATALIZACIJA

§ 146 Velari *k, *g i *x postali su palatalima *t', *d', *ś neposredno iza prasl. *i i *ī. U hrvatskome potom *t' > *c*, *d' > *z* i *ś > *s*. Ista se promjena dogodila kada je između velara i prasl. *i/ī stajao nazal *n, usp:

prasl. *atiku »otac« > stsl. *otьcь*, hrv. *òtac*, rus. *otéc*, polj. *ojćiec*

prasl. *wilkīkā »vučica« > stsl. *vlъčica*, hrv. *vùčica*

prasl. *kuningu »knez« (od germanskoga *kuningaz; usp. njem. *König* »kralj«) > hrv. *knêz*, polj. *kśiądz* »svećenik«

prasl. *stigā »staza« > stsl. *stьdza*, rus. *stez'á*, stpolj. *śćdza*, hrv. *stàza*

prasl. *wixa »sve« > stsl. *vьse*, hrv. *svȅ*, rus. *vse*, polj. *wszystko*

prasl. *witingu »vojnik, vitez« (od germanskoga *hwikingaz, *hwitingaz; usp. *viking*) > rus. *vítjaz*, hrv. *vȉtēz*

prasl. *ingā »jeza, strah« > ukr. *jaz'a*, polj. *jędza*, hrv. *jéza*

prasl. *zajinku > rus. *zájac*, polj. *zając*, hrv. *zêc*.

§ 147 Većina lingvista smatra da progresivna palatalizacija nije djelovala ako je velar stajao ispred samoglasnika *u/ū; usp. stsl. *kъnęgyni* »kneginja«.

Djelovanje progresivne palatalizacije u N jd. m. roda *kъnędzь* objašnjivo je ako se *g promijenilo u *dz* prije no što se kod o-osnova nastavak *-a u praslavenskome promijenio u *-u > ъ > ь (usp. germ. *kuningaz).

Nedjelovanjem progresivne palatalizacije ispred *u/ū možemo objasniti i dublete kao stsl. *stьga* / *stьdza* »staza«; oblik *stьga* zacijelo ima nepromijenjeni velar koji je poopćen iz A jd. *stьgą* < *stigūn < *stigān i A mn. *stьgy < *stigūs < *stigāns. To pak znači da je do ove palatalizacije došlo nakon tih promjena na kraju riječi u praslavenskome.

Osim progresivnom, ova se promjena često naziva i »trećom palatalizacijom« jer se dugo vjerovalo da je ona kronološki slijedila nakon dviju slavenskih regresivnih palatalizacija[190].

Promjena se dogodila prije prijelaza *ej > *ī, jer nije djelovala iza toga dvoglasa; usp. prasl. *tejxu– »tih« (stsl. *tixъ*, rus. *tíxij*, češ. *tichý*, hrv. *tȋh*; usp. lit. *teisùs* »istinit, pravilan«), prasl. *welejku »velik« (stsl. *velikъ*, hrv. *vȅlik*, rus. *velíkij*; usp. i stsl. *velьjь*, gdje imamo prijelaz *ejV > *ijV > ьjV).

Stsl. *lice*, hrv. *líce* nije protuprimjer jer te riječi ne dolaze od prasl. *lejka, već od *lĭka, dok u hrv. *lȋk* imamo prasl. *lejku-[191].

U suvremenim jezicima, gdje je odraz *ej i *ī identičan, česte su dublete od istoga korijena usp. hrv. *stȉzati* < *stīg– i *stȉgnuti* < *stejg-, *dȉzati* < *dwīg– i *dȉgnuti* < *dwejg-.

§ 148 Treća palatalizacija morala se zbiti nakon seobe Slavena u predalpski i balkanski prostor jer su slavenski oblici koji još nisu bili pretrpjeli tu promjenu zabilježeni u bizantskom grčkom; usp. toponim *Gardiki* < prasl. *gardiku (hrv.

[190] Postoji još i naziv »Baudouinova palatalizacija«, po polj. lingvistu Baudouinu de Courtenayu (1845-1929). O toj promjeni v. Thümmel 1967, Lunt 1981, 1989 i opsežan pregled raznih teorija u Vermeer 2003.

[191] Ove slav. riječi imaju nejasnu etimologiju; usporedba s germ. *līka– (stvnj. *gelīch* »sličan«, eng. *like*) pokazuje da vjerojatno treba poći od korijenske imenice *leyHg-s / G jd. *liHg-os (usp. lit. *lýgus* »sličan«; u slavenskome je bezvučno *k poopćeno iz nominativa, gdje se obezvučilo ispred *-s.

grádac, kajk. *gradec* pokazuju djelovanje treće palatalizacije). Na sličan je način slov. toponim *Logatec* < lat. *Longāticum* morao biti posuđen prije treće palatalizacije jer pokazuje njezino djelovanje[192].

Međutim, treća je palatalizacija samo djelomično zahvatila u to doba najsjevernije praslavenske govore jer se pokazalo da u sjevernoruskom staronovgorodskom dijalektu sustavno djeluje samo na glas *k*, a ne i na *g* i *x*; usp. (na natpisima na brezovoj kori) *vex–* »sav« (umjesto rus. *ves'*)[193]. Morala se također odviti prije prijelaza prasl. *ju > *ji (tj. prije prijeglasa samoglasnika iza palatalnih suglasnika, v. § 161) jer prasl. *juga > stsl. *igo*, hrv. *igo* umjesto **izo.

DRUGA (REGRESIVNA) PALATALIZACIJA

§ 149 Praslavenski *k, g* i *x* prešli su u *t' > *c*, *d' > *dz* i *ś ispred dvoglasa *aj/*āj, koji je u vrijeme djelovanja druge palatalizacije već zacijelo bio prešao u *ē:

prasl. *kajlu »cio, zdrav« > stsl. *cělъ*, hrv. *cȉo*, rus. *célyj*, polj. *cały*.

prasl. *nagāj D jd. imenice *nagā »noga« > stsl. *nodzě*, hrv. *nòzi*.

Druga palatalizacija dogodila se kronološki nakon prve i nije zahvatila sve slavenske idiome. Može se pokazati, naime, da nije djelovala u nekim sjeverozapadnim ruskim govorima, gdje imamo oblike poput *kev'* za općeslavensko *cěvь (hrv. *cijêv*, rus. *cev'* itd.), ili u staroruskom novgorodskom dijalektu gdje imamo *kěle* »cijel, cio«[194] (općeslav. *cělъ).

Također, vrlo je vjerojatno da se druga palatalizacija odvila kronološki nakon treće[195], koja je općeslavenska.

§ 150 U istočnoslavenskome i južnoslavenskome druga je palatalizacija djelovala i preko prasl. *w; usp. prasl. *gwajzdā »zvijezda« > stsl. *zvězda*, hrv. *zvijézda*, rus. *zvezdá* (ali polj. *gwiazda*, s izostankom palatalizacije suglasnika *g*); prasl. *kwajtu »cvijet« > stsl. *cvětъ*, rus. *cvet*, hrv. *cvijêt* (ali polj. *kwiat*).

U istočnoslavenskome i južnoslavenskome poslije se prasl. *ś (postalo po drugoj i trećoj palatalizaciji) stopilo sa *s; usp. prasl. *mōxāj D jd. »musi« > hrv. *mùsi*, ali polj. *muszy* (sa *sz* < *ś)[196].

Na sličan način, općeslavensko *dz postaje *z*; usp. D jd. *nodzě > hrv. *nòzi* (polj. *nodzie*).

---

[192] Tako Holzer 1998: 60.

[193] V. Zaliznjak 1982., 2004: 45; v. i Schuster-Šewc 1998 za neuvjerljiv kritički osvrt na tu tezu.

[194] O izostanku druge palatalizacije u staroruskom novgorodskom dijalektu v. Zaliznjak 2004: 42 i dalje.

[195] V. Lunt 1981.

[196] V. npr. Furdal 1961.

RAZVITAK SAMOGLASNIKA

§ 151 U općeslavenskome razdoblju praslavenski je vokalizam doživio znatne promjene. O relativnoj i apsolutnoj kronologiji tih promjena možemo zaključivati uglavnom na temelju posuđenica iz susjednih jezika u općeslavenski i obrnuto.

§ 152 Praslavensko kratko *a postaje u općeslavenskome razdoblju *o*:

prasl. *kanju, ?*kamanju »konj« > strus. *komon'*, hrv. *kȍnj,* polj. *koń*; mogući izuzetak toj općeslavenskoj promjeni možda predstavlja tzv. »akanje«, odnosno odraz prasl. *a u nenaglašenim slogovima u ruskome, gdje se samoglasnik postao od prasl. *a izgovara kao /a/ (iako se piše *o*); usp. rus. *golová* s (približnim) izgovorom *galavá*. Dijalekti s »akanjem« obuhvaćaju i središnje ruske govore na temelju kojih je nastao standardni izgovor.

Najstarije vulgarnolatinske i romanske posuđenice u hrvatskome još su provodile ovu promjenu; usp. lat. *basilicum* (od gr. *basilikón*) > *bosilьkъ > hrv. *bòsiljak* (s *lj* prema zbirnoj imenici *bòsilje*).

§ 153 Usporedno s promjenom *a > *o* odvila se i promjena *ā > *a*:

prasl. *mātej »mati« > stsl. *mati*, rus. *mat'*, polj. *matka*, hrv. *mȁti.*

Praslavensko *ē postaje u općeslavenskome *ě* (»jat«):

prasl. *bēlu »bijel« > stsl. *bělъ*, rus. *bélyj*, polj. *biały*, hrv. *bijȇl.*

§ 154 Praslavensko *ū odrazilo se u općeslavenskome kao *y* (»jeri«), samoglasnik čija artikulacija u slavenskim jezicima, gdje je očuvan kao poseban samoglasnik, varira između »stražnjega i« [ɨ] i »nezaobljenoga u« [ɯ].

prasl. *rūbā »riba« > stsl. *ryba*, polj. *ryba*, rus. *rýba*, slov. *ríba,* hrv. *rȉba.*

prasl. *mūtej »prati, miti« > stsl. *myti,* rus. *myt'*, polj. *myć*, hrv. *mȉti.*

§ 155 Praslavensko *ō (od dvoglasa *aw, *ow i *ew) u općeslavenskom razdoblju prelazi u *u*, koje je u pravilu očuvano u slav. jezicima; usp. prasl. *ljōbītej »ljubiti« > stsl. *ljubiti*, rus. *ljubít'*, polj. *lubić*, hrv. *ljúbiti*, prasl. *dōxu »duh« > stsl. *duxъ*, rus. *dux*, polj. *duch*, hrv. *dȗh.*

§ 156 U općeslavenskom razdoblju svi su se dvoglasi monoftongizirali[197]:

[197] O periodizaciji te promjene v. Moszyński 1972.

prasl. *ej, *ēj > *i*; usp. prasl. *lējpā »lipa« > rus. *lipa*, polj. *lipa*, hrv. *lȉpa*, prasl. *wejdu »vid« > rus. *vid*, polj. *wid*, hrv. *vîd*.

prasl. *aj, *āj > *ě*, *i* (v. § 126); usp. prasl. *kajnā »cijena« > stsl. *cěna*, hrv. *cijéna*, rus. *cená*. Samoglasnik *ě* (»jat«) koji je postao od dvoglasa ni u jednom se slav. jeziku ne razlikuje odrazima od »jata« koji je postao od prasl. *ē.

§ 157 Također u općeslavenskom razdoblju kratki *i, *u postaju »poluglasovi« *ь* i *ъ*:

prasl. *suta »sto« > stsl. i strus. *sъto* (polj. *sto*, hrv. *stô*).

prasl. *gasti »gost« > stsl. *gostь* (rus. *gost'*, polj. *gość* hrv. *gôst*).

Točan izgovor »poluglasova« nije poznat, a mogao se i razlikovati u dijelovima općeslavenskoga područja. Koncem općeslavenskoga razdoblja poluglasovi su se izgubili, ili su se stopili s drugim samoglasnicima (v. § 183).

§ 158 Nazalni su suglasnici koncem praslavenskog razdoblja nestali u zatvorenim slogovima, a prethodni su samoglasnici postali nosni (nazalni) samoglasnici:

prasl. *rankā »ruka« > stsl. *ręka*, rus. *ruká*, polj. *ręka.*, hrv. *rúka*.

prasl. *mensa »meso« > stsl. *męso*, rus. *mjáso*, polj. *mięso*, hrv. *mêso*.

prasl. *anžu »zmija« > stsl. *ąžь*, rus. *už*, polj. *wąż*, hrv. dijal. *ûž*.

Ako je točna naša teorija o glasovnim zakonima na kraju riječi (v. § 119 i dalje), u tom položaju nazalni samoglasnici postaju samo od *dugih* prasl. samoglasnika ispred završnoga *-n, npr. u prasl. *berān »berem« > stsl. *berą*, *korēn »korijen« > rcsl. *korę* (hrv. *kȍrijen* ima završno *-n* prema osnovi kosih padeža, npr. G jd. *korene; stsl. *korenь*, rus. *kóren'*, polj. *korzeń* i hrv. dijal. *kȍren* upućuju na prasl. *karenin, što je izvorno A jd. iste imenice; hrv. *kȍrijen* može se pravilno izvesti i iz toga oblika).

Budući da je razvitak nazalnih samoglasnika zahvatio neke stare romanske posuđenice, taj se proces zacijelo odvijao u ranom općeslavenskom razdoblju[198]. Toponimi poput imena rijeke *Bassanta* > prasl. *basantu > *bosątъ > hrv. *Bòsut*, ili imena gradova s početnim elementom *Sut-*, *Suć-* < vlat. *sanctu-* »svet« (npr. *Sutivan*, *Sućuraj*), potvrđuju da je u doba dodira Slavena s Romanima u Iliriku, u praslavenskome nazalni suglasnik još mogao stajati u zatvorenu slogu.

[198] V. Holzer 1998: 65.

§ 159 Nosni su samoglasnici u slavenskim jezicima u pravilu nestali, a među standardnim jezicima jedino je poljski očuvao nosno *ę*, koje se u određenim uvjetima moglo produljiti, te je tako nastalo poljsko nazalno *ą*. To znači da polj. *ą* ne mora dolaziti od općeslav. *ą*, već da može biti rezultat specifičnoga poljskog razvitka; usp. polj. *zając* »zec« < općeslav. *zajęcь (hrv. *zêc*, rus. *zájac*), polj. *gęś* »guska« < općeslav. *gąsь (hrv. *gȕska*, rus. *gus'*), ali polj. *gąsior* »gusak« od istoga korijena, s *ę* > *ą* u dugom slogu.

Nazalno *į bilo je vrlo nestabilno, te je doskora prešlo u nazalno *ę*, a na sličan je način nazalno *ų postalo nazalnim *ą*:

prasl. *desinti > *desįtь > stsl. *desętь*, rus. *désjat'*, polj. *dziesięć*, hrv. *dèsēt*.

prasl. *dumtej > *dųti > stsl. *dąti*, hrv. *dȕti*.

§ 160 Navedenim je promjenama praslavenski samoglasnički sustav izmijenjen u općeslavenskome na sljedeći način:

	praslavenski			općeslavenski		
i ī			u ū	ь i	y	ъ u
	e ē	ō			e ě ę o	
	a ā				a ą	
ej (ēj)						
	aj (āj)					

Kao što je vidljivo iz usporedbe, opreka po duljini u općeslavenskom je nestala, a broj se različitih samoglasničkih artikulacija znatno povećao (također i zbog nastanka nazalnih samoglasnika).

Svi su se preostali praslavenski diftonzi (dvoglasi) monoftongizirali.

§ 161 Vidjeli smo (§ 99) da iza praslavenskih palatalnih suglasnika (odnosno skupina s *j) prasl. *ē > *ā; u općeslavenskom razdoblju u istoj okolini prasl. *a > *e*, *u > *i > *ь*, a prasl. *ū > *ī > *i. Taj se sustavni pomak artikulacije stražnjih samoglasnika u prednje naziva i »j-prijeglasom«; usp. prasl. *kanju »konj« > *kanji > stsl. *konjь*, prasl. *dōsjūns »duše« (A mn.) > *dōsjīns > *dōšīns > stsl. *dušę*, prasl. *līka »lice« > *līt'a (po 3. palatalizaciji) > hrv. *líce*, prasl. *jāja »jaje« > hrv. *jâje*, prasl. *juga > *jьgo > hrv. *igo*.

Posljednji primjer pokazuje da se promjena stražnjih samoglasnika u prednje iza palatala (i *j) dogodila nakon treće palatalizacije (inače bismo od *jьgo dobili *jьdzo > *izo).

Ova se promjena također zacijelo dogodila prije općeslavenskog prijelaza *ō > *u jer općeslavensko *u nije zahvaćeno »j-prijeglasom«; usp. prasl. *jōxā »juha« > stsl. *juxa.*

Prividnu iznimku j-prijeglasu predstavlja nastavak za I jd. ā-osnova stsl. -*oją*, koji moramo izvesti iz *-ajūn ili *-ajān (očekivali bismo *-ajūn > *ajīn > **-oję). Radi se o tome da je taj nastavak vrlo kasno, u doba nakon djelovanja j-prijeglasa, analoški proširen iz zamjenica (usp. stsl. *toją*). Za njegovo podrijetlo v. § 276.

§ 162 Navedenim promjenama opreka između *č, *ž i *š (koji su postali po prvoj palatalizaciji) i *k, *g i *x posve se fonologizirala jer su sada u općeslavenskom postali mogući minimalni parovi poput *kadь »dim« (hrv. *kâd*) i *čadь »čađa« (hrv. dijal. *čȃđ;* usp. i hrv. *čȁđa*).

EPENTEZA POLUGLASA

§ 163 Između suglasnika i sonanta umetnut je poluglas (postao od općeslav. *ь i *ъ, § 183-184) ako je iza sonanta stajao završni poluglas, tj. CRь# > CьRь#; usp. prasl. *dabru > *dobrъ (stsl. *dobrъ*) > *dobьrь > hrv. *dȍbar*, prasl. *agni > *ognь (stsl. *ognь*) > *ogьńь > hrv. *òganj* (usp. rus. *ogon'*, češ. *oheň*), prasl. *wētru > *větrъ (stsl. *větrъ*) > *větьrь > hrv. *vjȅtar*, prasl. *swekru > *svekrъ (stsl. *svekrъ*) > *svekьrь > hrv. *svȅkar*.

§ 164 Ova se promjena odvila u općeslavenskom razdoblju[199], no nije posve dosljedno djelovala u svim slav. idiomima, osobito u zapadnoslavenskome; usp. npr. češ. *vítr*, polj. *wiatr* spram slov. *vẹ̑ter*, rus. *véter* < *větrъ, češ. *bratr*, gluž. *bratr*, stslov. (u *Brižinskim listićima*) *bratr* < *bratrъ, polj. *pieśń* »pjesma« < *pěsnь < *pajsni (češ. *píseň*, gluž. *pěseń*, slov. *pêsen*).

Do umetanja je poluglasa moralo doći prije nastanka slogotvornog *r* i *l* (v. § 181) jer bismo inače u hrvatskome imali *wētru > *větrъ > *větr̥ > *vjetr.

§ 165 Umetanje poluglasa između *s i *k, te *z i *g na kraju riječi ograničeno je na hrvatski i djelomično slovenski pa se zacijelo radi o mlađoj pojavi; usp. prasl. *wasku > *voskъ (rus. *vosk,* češ. *vosk*) > *vosьkъ > hrv. *vȍsak* (usp. i slov. *vôsek*), prasl. *trēsku > *trěskъ (csl. *trěskъ,* slov. *trȇsk*) > hrv. *trijêsak*, prasl. *mazgu (stsl. *mozgъ*, rus. *mozg,* slov. *mọ̑zeg*) > hrv. *mȍzak*.

[199] Holzer (2007: 64, 76) razlikuje dvije epenteze poluglasa, od kojih bi jedna bila starija, a druga mlađa od prve jotacije.

PRVA JOTACIJA

§ 166 Suglasnički skupovi s *j odrazili su se u općeslavenskom kao palatalni ili palatalizirani suglasnici[200].

Prasl. *tj > hrv. *ć*; usp. prasl. *swetjā »svijeća« > rus. *svečá*, polj. *świeca*, slov. *svẹ̑ča,* hrv. *svijéća.*

§ 167 S odrazom prasl. *tj podudaraju se i odrazi prasl. skupina *kt i *gt ispred kratkoga i dugoga *i. Tu je činjenicu najlakše objasniti pretpostavi li se da je prva palatalizacija (v. § 93) djelovala i na te skupine, te da je razvitak već u praslavenskom bio *ktV^prednji > *ktjV^prednji.

Prasl. *pektej > *pektjej > *pet'i > stsl. *pešti,* rus. *peč'*, polj. *piec*, hrv. *pȅći*

Prasl. *mogtej > *moktjej > *mot'i > stsl. *mošti*, rus. *moč'*, polj. *moc*, hrv. *mòći* (HER *mȍći*, 1. l. jd. prez. *mògu*).

Prasl. *telktej > *telktjej > *telt'i > stsl. *tlěšti* (polj. *tłuc*, slov. *tọ̑lči*, hrv. *túći* imaju infinitive preoblikovane prema prez. osnovi *tьlkǫ).

§ 168 Prasl. *dj > hrv. *đ* (čak. i zapadni kajk. *j*); usp. prasl. *medjā »međa« > rus. *mežá*, polj. *miedza*, slov. *méja,* hrv. *mèđa*, čak. (Novi, Vrgada) *mejȁ*, kajk. (Varaždin) *mεja.* Ako je ispred *d stajalo *z, ono se asimiliralo u *ž*; usp. prasl. *grozdjānu(ju) > *grožd'anъ(jь) > hrv. *gròžđanī* (v. § 173).

§ 169 Prasl. *sj > hrv. *š*; usp. prasl. *dōsjā »duša« > rus. *dušá*, polj. *dusza*, slov. *dúša,* hrv. *dúša.*

*zj > *ž*; usp. prasl. *kazjā »koža« > rus. *kóža*, polj. *kożuch* »kožuh«, slov. *kọ̑ža,* hrv. *kȍža.*

§ 170 Na sličan način *j je proizvelo palatalne likvide, *r' i *l'; palatalno *r' prešlo je u hrv. *r*, a palatalno *l' je očuvano kao hrv. *lj;* usp. prasl. *marja »more« > *morje > *mor'e (rus. *móre*, polj. *morze*, hrv. *mȏre*), prasl. *waljā »volja« > *volja > *vol'a (rus. *vólja*, polj. *wola*, hrv. *vȍlja*).

§ 171 Jotirano *n postalo je *ń*, odnosno hrv. *nj*; usp. prasl. *kanju »konj« > polj. *koń*, slov. *kȍnj*, hrv. *kȍnj.*

[200] Kao što smo vidjeli, rezultat su prve palatalizacije još u praslavenskome najvjerojatnije bile suglasničke skupine *kj, *gj, *sj, a ne afrikata *č i frikativi *ž, *š.

§ 172 Jotacija labijala predstavlja poseban slučaj. Između labijala i prasl. *j u općeslavenskom se razdoblju umeće suglasnik *l* (tzv. »epentetsko l«; usp. prasl. *zemjā »zemlja« > hrv. *zèmlja*, rus. *zemljá*, polj. *ziemia*.

Kao što je vidljivo iz poljskoga primjera, epentetsko *l* nije dosljedno provedeno u zapadnoslavenskome, osim unutar korijena; usp. npr. prasl. *pjōwātej »pljuvati« > polj. *pluć*, hrv. *pljùvati*. Čini se da je u zapadnoslavenskome epenteza isprva provedena u svim okolinama, ali je potom analoški uklonjena na granicama morfema.

Primjera nestanka »epentetskoga l« na granici morfema ima i u istočnojužnoslavenskome; usp. bug. *zèmja*; budući da najstariji staroslavenski tekstovi imaju prilično dosljedno provedenu epentezu i tu je zacijelo riječ o njezinu naknadnom uklanjanju[201].

§ 173 Osobita je bila sudbina jotiranih skupina *sk, *st, *zg i *zd: prvo su *skj i *stj postali *št', a *zgj i *zdj su postali *žd'; zatim je *št' u hrvatskom postalo *št*, a *žd' se odrazilo kao *žd*:

*gustjerъ > *gušt'er > *gȕštēr*.

*jьskjete > *išt'ete > *ȉštete*.

*mozgjanьjь > *možd'ani > *mȍždāni*.

*dъzdja > *dъžd'a > *dȁžda* (G jd. od zastarjele i dijal. imenice *dâžd*; usp. slov. *dežjȁ*).

Odrazi ovih skupina jedna su od izoglosa koje povezuju hrv. standardni jezik s bugarskim i makedonskim (usp. bug. *gušter*, *moždеn*), no u zapadnim štok. dijalektima javljaju se drukčiji odrazi, npr. *šć* i *žđ* (*gušćer*, *možđani*), što je arhaizam.

Čakavski je očuvao skupinu *št' (usp. čak. *skupšćina*, *šćap*, što je zabilježeno već u jeziku *Žića svetih otaca* iz 14. st.)[202].

U nekim je slučajevima u hrvatskome skupina *šć* analoški zamijenila očekivano *št* prema primjerima gdje *t* i *ć* pravilno alterniraju; usp. *čȉšćēnje*, *čȉšćen* prema *plátiti*, *plâćen* (umjesto očekivanoga *čištenje < *čistjenьje; usp. pravilno *kršténje* < *krъstjenьje).

Frikativi *s i *z pokazuju djelovanje prve jotacije i u slučaju kada je između njih i *j stajao jedan od sonanata *n, *l i *r; usp. stsl. *mysliti*, part. pas. *myšlenъ* (hrv. *mȉsliti*, *mȉšljen*), stsl. *sъblazniti*, 1. l. jd. prez. *sъblažnijǫ* (hrv. *sablázniti*, *sablážnjujēm*), ili hrv. *nòšnja* < *nosnja; usp. *nòsiti*.

[201] V. Mihaljević 2002: 167.

[202] Malić 1997: 502

Za razliku od staroslavenskoga, u hrv. okluzivi nisu zahvaćeni jotacijom ako je ispred *j stajao sonant; usp. stsl. *sъmotriti*, 1. l. jd. prez. *sъmoštrją*, ali hrv. *mòtriti, mòtrīm, mòtren* itd. Međutim, čini se da je u tim slučajevima došlo do naknadne, analoške depalatalizacije; usp. stsl. *izostriti*, 1. l. jd. prez. *izoštrją* i hrv. *òštriti, òštrīm, ȍštar*; hrv. su oblici sa *š objašnjivi jedino ako je izvorno došlo do jotacije *strj > *št'r', nakon koje je *š* analoški poopćeno u svim oblicima iz ovoga korijena (iako se u toponimiji i u starijim tekstovima pojavljuje i osnova *ostar*). Kod drugih su korijena gdje bi se očekivala dosljedna jotacija zacijelo poopćeni nejotirani oblici.

METATEZA LIKVIDA

§ 174 Tijekom općeslavenskoga razdoblja slogovi zatvoreni likvidama *r, l* postali su otvorenima, osim na nekim krajnjim rubovima općeslavenskoga područja. U dijelu se slavenskih jezika dogodila metateza, pri čemu su likvide zamijenile mjesta sa samoglasnicima.

U hrvatskome skupine *or, *ol > *ra, la*, a skupine *er, *el > *rě, lě*:

prasl. *gardu »grad« > stsl. *gradъ*, rus. *górod*, češ. *hrad*, hrv. *grâd*.

prasl. *galwā »glava« > stsl. *glava*, rus. *golová*, polj. *głowa,* hrv. *gláva*.

prasl. *melka »mlijeko« > stsl. *mlěko*, rus. *móloko*, polj. *mleko,* hrv. *mlijéko*.

prasl. *mertej »umrijeti« > stsl. *mrěti*, polj. *u-mierać,* hrv. *mrijéti*.

prasl. *arz– »raz-« > stsl. *raz-*, rus. *raz-*, polj. *roz–* hrv. *raz-*.

U osnovi iste odraze kao hrvatski imaju i drugi južnoslavenski jezici i srednjoslovački.

Istočnoslavenski jezici zapravo ne provode metatezu likvida, već iza likvide umeću samoglasnik (tzv. »punoglasje«, rus. *polnoglásie*); usp. rus. *borodá* spram hrv. *bráda* < prasl. *bardā (usp. lit. *barzdà*, lat. *barba*, njem. *Bart*). Vjerojatno je istočnoslavenski u tom pogledu arhaičan, tj. samoglasnik se isprva umetao iza likvide u općeslavenskome razdoblju, a potom je svugdje osim u istočnoslavenskom iščezao onaj samoglasnik koji je prethodio likvidi.

U hrv. bi, dakle, točan razvitak bio prasl. *bardā > općeslav. *bor^{a}dā > *b^{a}radā > *bráda*.

§ 175 Metateza likvida zahvatila je slavenske jezike još u općeslavenskom razdoblju, koncem 8. st. To pokazuje činjenica da je ime franačkoga vladara Karla

Velikoga pretrpjelo tu promjenu, te od općeslav. praoblika *Karlu imamo u rus. *koról'*, polj. *król*, hrv. *krâlj* (čak. *krãlj*, s odrazom neoakuta)[203].

Na hrvatskim spomenicima iz 9. st. metateza likvida već je provedena; usp. na natpisu iz Muća (888)[204] *Branimiro* (D jd.) < prasl. *Barnejmēr-.

§ 176 U zapadnoslavenskim jezicima odrazi skupina koje su sudjelovale u metatezi likvida djelomično ovise o praslavenskoj intonaciji; tako u češ. početno prasl. *ar-, *al- daje *ro-*, *lo-* pod prasl. cirkumfleksom, ali *ra-*, *la-* pod akutom; usp. češ. *robit* »raditi« < *ar̃b- (hrv. *rábiti*), ali *rádlo* »ralo« < *árdla (hrv. *rȁlo*), *loket* »lakat« < *al̃kut- (hrv. *lâkat*), *lákati* »biti gladan« < *álkātej (usp. hrv. *làkom*, slov. *lákomen*).

Zbog identičnoga odraza početnoga *ar-, *al- pod akutom u svim slavenskim jezicima, zacijelo je promjena akutiranih *ar-, *al- prethodila promjeni ostalih slogova zatvorenih likvidama, gdje se odrazi razlikuju[205]. Stoga se govori i o »prvoj« i o »drugoj« metatezi likvida.

Metateza likvida nije potpuno provedena na čitavom slavenskom području; tom su promjenom ostali nezahvaćeni krajnji slavenski sjeverozapadni idiomi, odnosno sjevernokašupski govori (usp. kašupski toponim *Star-gard* < prasl. *-gardu, hrv. *grâd*), izumrli slovinski (usp. slovinski *varna* »vrana« < prasl. *wārnā) i polapski (usp. polap. *vórtə* »vrata« < prasl. *wartā).

RAZVITAK OPĆESLAVENSKOGA VOKALIZMA U HRVATSKOME

§ 177 U hrvatskome je općeslavenski samoglasnički sustav znatno pojednostavljen, prije svega zbog nestanka nazalnih samoglasnika, stapanja *y* i *i* u hrv. *i*, te stapanja poluglasova, a zatim i njihova nestanka ili promjene u *a* (v. § 183-184).

Općeslav. su se nazalni samoglasnici očuvali na sjevernim i južnim rubovima južnoslav. područja, npr. u nekim slov. govorima u Koruškoj (npr. slov. dijal. *pąst* »pest« < *pęstь; usp. polj. *pięść*)[206], te u nekim bugarskim i makedonskim govorima.

[203] Zamjena romanskoga i germanskoga *l* općeslavenskim „mekim» *l' očekivana je jer se „tvrdo» *l izgovaralo velarizirano, posve različito od germanskoga i romanskoga; usp. i toponim *Povljana* < lat. *(praedium) Paulānum* (Šimunović 2005: 101).

[204] Hercigonja 2006: 22.

[205] V. Holzer 2007: 55-6.

[206] Greenberg 2002: 130. U većini slov. govora nazalnost se izgubila između 11. i 13. st. (Greenberg 2002: 131).

U starohrvatskome razdoblju još imamo zabilježena osobna imena i toponime s očuvanim nazalnim samoglasnicima, npr. ime kneza Mutimira (892-910) pisano je *Muncimyr* na latinskom natpisu iz Uzdolja kod Knina (895)[207]. Vrlo je kasno zabilježen nazal na toponimu *Dambrava* kraj Čazme, zapisanom 1095-1097. (hrv. *dùbrava*, od prasl. *dambu »dub«, stsl. *dąbъ*)[208].

Čini se da su se nazalni samoglasnici promijenili u usne oko početka 12. st. jer ih nema u *Bečkim listićima* koji su tada nastali[209]. U ruskome su nazalni samoglasnici postali usni ranije, prije prvih staroruskih tekstova[210].

U hrvatskome općeslav. *ę* > *e* (npr. *pętь > polj. *pięć*, hrv. *pêt*), *ą* > *u* (npr. *ręka > polj. *ręka*, hrv. *rúka*).

Iza palatalnih suglasnika (i *j*) čakavski govori uglavnom imaju promjenu *ę > *a*, npr. *jazik, zajik* (metatezom) < *językъ (rus. *jazyk*, polj. *język*).

U slovenskome je nazalno *ą odraženo kao *o*, a u kajkavskome većinom kao *ọ* (usp. hrv. *rúka*, kajk. *rọka* spram slov. *róka* < općeslav. *rąka).

Odraz *ą > *u* susreće se još u češkom, slovačkom i u lužičkim jezicima.

§ 178 U hrvatskome, kao i u slovenskome, bugarskome i makedonskome, općeslavensko se *y (od prasl. *ū, v. § 154) stopilo s odrazom prasl. *ī > *i*; usp. prasl. *mūši > stsl. *myšь*, rus. *myš'*, polj. *mysz*, slov. *mîš*, hrv. *mîš*.

Ova promjena ipak nije općejužnoslavenska jer se u raznim dijelovima južnoslav. područja odvijala u raznim razdobljima; u staroslov. *Brižinskim listićima* fonem *y* već se počeo stapati s *i*[211], dok su u staroslavenskim tekstovima, koji su tek malo stariji, *y* i *i* još posve različiti fonemi. Tako je i na hrvatskom području u 9. st., gdje se ime kneza Mislava latinski piše *Muisclavus*, gdje *ui* bilježi dvoglas ili samoglasnik sličan ruskomu *y*[212].

Međutim, na *Valunskom natpisu* iz 11. st. stoji *sinъ* umjesto *synъ*, što zacijelo znači da su se *i* i *y* već stopili. Na štok. području stapanje se moralo odviti pri-

207 Hercigonja 2006: 21.

208 U ispravama još 1134. *Dumbroa (Felicijanova isprava* iz Slavonije; usp. Lončarić 2005: 141-145), 1193. *Dumborou* (Popović 1960: 385), no to može odražavati mađarski izgovor toponima koji je posuđen stoljeće-dva ranije. Slični se „hungarizirani» toponimi s -*Vn*-/-*Vm*- na mjestu slavenskog nazalnog samoglasnika pojavljuju i u kasnijim spomenicima.

209 Mihaljević 2002: 178.

210 Staroruski tekstovi s kraja 11. st. bilježe nosne samoglasnike pod utjecajem crkvenoslavenskoga jezika, ali nedosljedno.

211 Ipak, u nekim slučajevima, osobito iza labijala, *y* se bilježi kao <ui>, npr. <mui> za *my*, <buiti> za *byti* itd, no bez dosljednosti (Greenberg 2002: 109).

212 Za potvrdu v. Rački 1877: 335. I u ranim istočnoslavenskim posuđenicama u litavskome događa se zamjena ruskoga *y* lit. dvoglasom *ui*; usp. rus. *mýlo* »sapun« > lit. *muĩlas*. Moguće je da je iza labijala *y dulje očuvano nego iza ostalih suglasnika.

bližno u isto vrijeme jer i u ćirilskom natpisu iz Humca kod Ljubuškoga (11-12. st.)[213] također čitamo *sinъ* umjesto *synъ.

U većini je bugarskih i makedonskih dijalekata stapanje *y* i *i* provedeno u 12-13. st., no u pojedinim se govorima razlika očuvala do danas[214]. Prijelaz *y* > *i* zahvatio je i češki i slovački, ali u češkom razmjerno kasno (u pismu ostaje razlika između *y* i *i*).

§179 Općeslavensko *ě* (»jat«) postalo je u zapadnojužnoslavenskome zatvoreno *ẹ, a takav je samoglasnik još očuvan u nekim dijalektima.

U zapadnoštokavskome dijalektu, na temelju kojega je postao standardni hrvatski, od *ẹ je postalo *ije* u dugim slogovima, a *je* u kratkima; odatle opreka između prasl. *melka > *mlěko* > hrv. *mlijéko*, ali *wērā > *věra* > *vjȅra*. Ta se zamjena pojavljuje u tekstovima s konca 14. st. (npr. *ljeto* < *lěto u Dubrovniku 1367., *želijemo* < *želěmo u Dubrovniku 1399).

U standardnom je hrvatskome odraz jata u dugom slogu dvoglas (diftong) [ie], a u dijalektima postoje znatne razlike u izgovoru i fonemskom statusu odraza jata[215].

U kajkavskim govorima najčešći je odraz jata zatvoreno *ẹ*, a isti se odraz susreće i u sjevernim čakavskim govorima.

Na srednjočakavskom području pretežu miješani ikavsko-ekavski odrazi, u skladu s pravilom L. Jakubinskoga (1892-1945)[216]: općeslavensko *ě > *e* ispred dentalnih suglasnika {d, t, s, z, n, l, r} iza kojih je slijedio jedan od stražnjih samoglasnika {a, o, u, y, ъ}, a inače *ě > *i*; usp. npr. *têlo* »tijelo« spram *bīžéć* »bježeći« (Novi).

Južnočakavski ima ikavske odraze (osim Lastova), kao i mnogi zapadnoštokavski govori.

Na istoku štokavskoga područja susrećemo ekavske odraze jata, tj. zamjenu *ě > *e*, a ima i miješanih ekavsko-jekavskih govora (npr. opreka *dete* – *djeteta* u govoru Maglaja) i ikavsko-jekavskih govora (npr. opreka *dite* – *djeteta* u Posavini).

[213] Cit. prema Katičić 1998: 650; usp. i Fučić 1982: 200.

[214] Usp. u mak. kosturskom dijalektu na sjeverozapadu Grčke oblike kao *ryba*, *ezyk* umjesto standardnoga *riba*, *ezik* (Mihaljević 2002: 212; v. i Feuillet 1999: 36).

[215] Za sintetski pregled odraza jata u hrvatskim dijalektima v. Lisac 1999: 27-36.

[216] Pravilo, koje je 1925. formulirao Jakubinski, dopunio je i utočnio K. Ḥ. Meyer 1926. te se stoga ponekad naziva i »pravilom Meyer-Jakubinskoga«.

§ 180 Ispred suglasnika *j ě* je postalo *i*; usp. *grějati* > *grìjati, smějati se* > *smìjati se*; ista se promjena dogodila ispred *l* u zatvorenu slogu; usp. *volělъ* > *volěl > *volil* > *volio*, *dělъ* > *děl > *dȉo*, ali G jd. *děla > *dijéla*.

Ove promjene nisu se odvile u svim štokavskim govorima (usp. srp. *grejati, smejati se, deo, voleo*), a i u standardnom je jeziku u nekim slučajevima *ije/je* naknadno uvedeno analoški umjesto očekivanoga *i*; usp. *bijêl* umjesto zastarjeloga *bȉo* (ali *cȉo* < *cělъ).

U dubrovačkim se ispravama *i* umjesto *ě* pojavljuje ispred *j* već u 13. st. (npr. *Andrija* < *Andrěja*), u kratkim slogovima prije nego u dugim[217] (još M. Držić povremeno ima oblike kao *smijejati se, dvijeju* umjesto *smijati se, dvìju*).

Slogotvorno *r* i *l*

§ 181 Praslavenski *r* i *l* pored kojih je stajao poluglas *ь* ili *ъ* postali su u južnoslavenskim jezicima i u srednjoslovačkim dijalektima slogotvorni, prema sljedećoj formuli:

rъ, *rь*, *ъr*, *ьr*	} *ṛ*	*lъ*, *lь*, *ъl*, *ьl*	} *ḷ*

U hrvatskome je slogotvorno *ṛ* očuvano, a slogotvorno *ḷ* postaje *u*:

Prasl. *pirstu (rus. *perst*) > *pṛstъ > hrv. *pȑst*.

Prasl. *wilku (rus. *volk*, polj. *wilk*) > *vḷkъ > hrv. *vûk* (usp. češ. i slovač. *vlk*).

Prasl. *gurdla (rus. *górlo*, polj. *gardło*) > *gṛlo > hrv. *gȑlo*.

Prasl. *xulmu (rus. *xolm*) > *xḷmъ > hrv. *hûm* (usp. slovač. *chlm*).

Prasl. *stulpu (strus. *stъlpъ*, rus. *stolp*) > hrv. *stûp* (usp. slovač. *stĺp*).

Prasl. *žiltu (rus. *žóltyj*, polj. *żółty*) > *žḷtъ > hrv. *žût*.

Prasl. *pluti (rus. *plot'*, polj. *płeć*) > *pḷtь > hrv. *pȕt* (G jd. *pȕti*).

Prasl. *bluxā (stsl. *blъxa*, rus. *bloxá*, polj. *pchła*) > hrv. *bùha*.

Prasl. *slizā (rus. *slezá*, polj. *łza*) > *sḷza > hrv. *sȕza*.

Kao što je vidljivo iz primjera, u sjevernoslavenskome (osim u srednjoslovačkim dijalektima) sonanti imaju različite odraze ovisno o tome stoje li prije ili poslije poluglasa; osim toga, u sjevernoslavenskome je očuvana razlika između *ь* i *ъ*, koja je u zapadnojužnoslavenskom dokinuta (v. § 183-184).

[217] V. Rešetar 1952: 29-31.

§ 182 Prijelaz slogotvornoga *ḷ* u *u* dogodio se u hrvatskome od konca 13. do druge pol. 15. st., u čakavskome nešto prije nego u štokavskome.

U staročakavskom tekstu *Red i zakon* iz 1345. promjena je već provedena, kao i u *Žiću svetih otaca* s konca 14. st. (npr. *napuni* < *napḷni)[218]. *Vinodolski zakonik* (1288) ima A jd. ž. roda *punu*, ali L jd. m. roda *plnu*, no tu se vjerojatno radi o svjesnom arhaiziranju u grafiji.

U štokavskom prve potvrde za zamjenu *ḷ* > *u* potječu iz sredine 14. st.[219]

U kajkavskim su govorima odrazi različiti, no u većini se odraz slogotvornog *ḷ* stopio s odrazom nazalnoga *ą*, tj. nastalo je zatvoreno *ọ*, koje se ponegdje odrazilo kao *o* (npr. u Podravini), ponegdje kao *u* (npr. na Bilogori).

U čakavskome su odrazi slogotvornoga *ḷ* različiti u govorima; unutar sjevernočakavskoga Orbanići[220] (Istra) imaju *u* (*pun, puniti*), ali na Krku (Dobrinj) nalazimo *volna*, na Cresu *velna*, a na Lošinju *valna* (od *vḷna »vuna«)[221].

U riječi *žlica* < *ḷžica < *lъžica (usp. rus. *lóžka*, češ. *lžíce*) dogodila se metateza prije razvitka *ḷ* > *u* (kao i u slov. *žlíca*), no u nekim štokavskim govorima (npr. u Crnoj Gori) imamo i *užica*.

RAZVITAK POLUGLASOVA

§ 183 U većini slav. jezika poluglasovi *ь* i *ъ* nestaju tijekom 11. st. u tzv. »slabom položaju«.

Očuvani su u tzv. »jakom položaju«, prema »Havlíkovu pravilu«[222]: svaki drugi poluglas počevši od kraja riječi stoji u jakom položaju (osim ako riječ sadrži i druge samoglasnike; poluglasovi neposredno iza takvih samoglasnika uvijek su u slabom položaju). U tom položaju poluglasovi su se u štokavskome odrazili kao samoglasnik *a*:

prasl. *dini »dan« > stsl. *dьnь*, hrv. *dân*, rus. *den'*, polj. *dzień*.

prasl. *sunu »san« > stsl. *sъnъ*, hrv. *sȁn*, rus. *son*, polj. *sen*.

prasl. *pisu »pas« > stsl. *pьsъ*, hrv. *pȁs*, kajk. i slov. *pȅs*, polj. *pies*.

[218] Malić 1997: 492. U glagoljskim je tekstovima slogotvorno *ḷ* očuvano gdjekad sve do konca 15. st. (Stjepan Damjanović, osobno priopćenje).

[219] V. Vuković 1974: 101.

[220] Oblici čakavskoga dijalekta u Orbanićima u Istri citiraju se prema Kalsbeek 1998.

[221] Peco 1989: 24.

[222] Po češkom učenjaku Antoninu Havliku (1855-1925), koji je pravilo otkrio.

U jugozapadnim je slavenskim govorima, npr. u staroslovenskom dijalektu *Brižinskih listića*, nestanak slabih poluglasova započeo još u 10. st., a najkasnije su nestali u ruskom novgorodskom dijalektu (tek koncem 12. st.)[223]; iznimno su u polapskom jeziku u prvom slogu bili očuvani sve do njegova izumiranja u 18. st.

§ 184 Na početku riječi, općeslav. *jь– (od prasl. *yu– i *i-) > *i– (npr. *yugom »jaram« > *juga > *jiga > stsl. *igo,* hrv. *igo*)[224]. U češkom se ta promjena nije odvila; stoga npr. prasl. *igrā > *jьgra> hrv. *ìgra*, ali češ. *hra.* U hrvatskome je provedena prije prvih spomenika.

U hrvatskome i slovenskome (u svim dijalektima) poluglasovi ъ i ь stopili su se u jedan samoglasnik (vjerojatno *ə); to se stapanje dogodilo još prije nastanka slov. *Brižinskih listića* i najstarijih hrv. glagoljskih natpisa, gdje se za odraze oba poluglasa koristi samo jedno slovo, najčešće ь. Stapanje se poluglasova dakle odvilo zacijelo još u 9. st.

Prazapadnojužnoslavensko je *ə iščezlo u slabom položaju, a u jakom je položaju odraz poluglasa *a*, kao i u standardnom slovenskom na dugim slogovima (na kratkima je očuvano *ə*, koje se piše kao *e*); međutim, u nekim slov. i kajk. govorima odraz je *ẹ* (bez obzira na duljinu sloga), npr. kajk. *konec* < *konьcь, štok. *kònac*; usp. i čak. (Cres) *denȅs* (štok. *dànas*)[225].

Na štokavskom se području zamjena poluglasa samoglasnikom *a* pojavljuje u 14. st. (*jedьnъ* > *jedanь* u tekstu iz 1331), a na čakavskom području poluglas je zamijenjen dosta ranije.

U bugarskom i makedonskom očuvani su različiti odrazi dvaju poluglasova (usp. bug. *den* = hrv. *dân* < *dьnь, bug. *sъn* = hrv. *sȁn* < *sъnъ).

§ 185 Općeslav. *vь i *vъ– (od prasl. *u– s protetskim *v-) postaje u hrv. *u, u-*; usp. *vъnukъ* > *ùnuk*, *vъ* > *u*.

U štokavskome je ova promjena provedena već u spomenicima iz 12. st. (npr. na natpisu iz Humca u Hercegovini[226]), ali odrazi se razlikuju u drugim dija-

[223] V. Zaliznjak 2004: 58 i dalje. Proces je u staroruskom novgorodskom dijalektu prvo zahvatio završne »slabe« poluglasove, dok su u sredini riječi poluglasovi nestajali postupno do prvoga desetljeća 13. st. O kronologiji nestanka poluglasova u hrv. crkvenoslavenskim tekstovima v. Mihaljević 2000.

[224] V. Derksen 2003 za detaljan pregled razvitka *jь– u slav. jezicima.

[225] U čak. je *e* kao odraz poluglasa rijetko. Iznimno čak. govor Dobrinja na Krku ima i odraz *o* za poluglas u kratkom slogu (Brozović *apud* Lončarić ur. 1998: 224). Slov. dijalekti s promjenom *ə > *e* obuhvaćaju koruške, panonske i sjevernoštajerske govore; usp. Greenberg 2002: 110. Neki govori bokeljskih Hrvata, koji pripadaju zetsko-južnosandžačkom štokavskom dijalektu, imaju otvoreno [ɛ] ili [ə] na mjestu poluglasa (Lisac 2003: 122).

[226] V. Fučić 1982: 200.

lektima; u nekim se čak. govorima poluglas vokalizirao u *-a-* (*va vse* »u sve« imamo već u *Šibenskoj molitvi*), a u drugima i u većini kajkavskih govora se izgubio, tj. *vъ > *v*. Neki sjevernočak. govori imaju *vъ* > *va*, ali *vъnukъ* > *vnuk*.

§ 186 Ispred *j* poluglas se vokalizirao kao *i*; usp. *zmьja* > hrv. *zmìja, mъjemo* > *mȉjemo*.

§ 187 U ne posve razjašnjenim uvjetima[227] u hrv. se poluglas ponekad očuvao i u slabom položaju; usp. npr. *tireši > *tьrešь > hrv. *tȁrēš*, *snuxā > *snъxa > hrv. *snàha*, *minjuji > *mьnjьjь > hrv. *mȁnjī*.

Pravilno je poluglas očuvan iza početnoga *l* i *m*; usp. *lugātej > *lъgati (stsl. *lъgati*, polj. *łgać*) > hrv. *làgati*, *miglā > *mьgla (stsl. *mьgla*, polj. *mgła*) > hrv. *màgla*, *mičā »mača (G jd.)« > *mьča > hrv. *màča* (no usp. u starodubrovačkome *mča*).

§ 188 Nakon nestanka poluglasova u slabom položaju došlo je do brojnih asimilacija suglasnika koji su se našli u dodiru, npr. *mǫžьskъjь > hrv. *mȕškī*, *svatьba > hrv. *svȁdba*, *sъdorvъ > hrv. *zdrȃv*, *kьdě > hrv. *gdjȅ*, *kъto > hrv. *tkȍ* (uz metatezu *k...t* > *t...k*) itd.

Rezultat je nestanka poluglasa u slabom položaju i nastanak tzv. »nepostojanoga a«; to je samoglasnik potekao od poluglasa u jakom položaju, koji se pojavljuje u nekim oblicima promjenjivih riječi, osobito u deklinaciji; u »slabom« položaju poluglas je nestao pa se u drugim oblicima istih riječi »nepostojano a« ne pojavljuje; usp. N jd. *pȁs* < *pьsъ, ali G jd. *psȁ* < *pьsa (s pravilnim nestankom poluglasa), ili N jd. *kúpac* < *kupьcь, ali G jd. *kúpca* < *kupьca, N jd. *dòlazak* < *dolazъkъ, ali G jd. *dòlaska* < *dolazъka itd.

FONOLOŠKI SUSTAV PRAZAPADNOJUŽNOSLAVENSKOGA

§ 189 Kao što je rečeno u uvodu, zapadnojužnoslavenski jezici čine čvor na stablu slavenske skupine ie. jezika, a prazapadnojužnoslavenski je posljednji zajednički prajezik iz kojega se mogu izvesti posvjedočeni glasovi i oblici svih slovenskih, hrvatskih, srpskih, bošnjačkih i crnogorskih idioma.

Razvitak praslavenskih glasova prikazan u prethodnim odjeljcima doveo je do sljedećega stanja u prazapadnojužnoslavenskome:

[227] V. Ivić 1975 gdje se uspostavljaju neka pravila za vokalizaciju slabih poluglasova u hrv.

A) SUGLASNICI

okluzivi		frikativi		afrikate		sonanti			poluvokali
p	b					m			w
t	d	s	z	t' (ć)	d' (đ)	n	l	r	j
			ž	č		ń	ĺ	ŕ	
k	g	x							

Afrikate *t' i *d' rezultat su treće i druge palatalizacije, te općeslavenske jotacije; u zapadnojužnoslavenskom su prajeziku oni već bili fonologizirani (postali su fonemima) zbog promjena u samoglasničkom sustavu. Palatalni *ń, *ĺ i *ŕ također su nastali jotacijom.

B) SAMOGLASNICI

	usni		nosni		slogotvorni sonanti	
i		u				
	ə					
e		o	ę	ą	ṛ	ḷ
	ě					
	a					

Kao što je vidljivo iz prikaza, samoglasnički sustav u zapadnojužnoslavenskome jednostavniji je nego u općeslavenskome.

Poluglasovi su se stopili u samoglasniku *ə, koji se zatim različito razvio u narječjima, a općeslavensko *ě bilo je očuvano kao samoglasnik zatvorenog tipa ([ẹ]).
Nazalni su samoglasnici još bili očuvani, kao i slogotvorno *ṛ i *ḷ.

§ 190 Usporedimo li samo standardne jezike, razlike su između hrvatskoga i slovenskoga u sljedećim različitim promjenama:

*t' je u slov. dalo *č*, a u hrv. *ć*; usp. zjsl. *svět'a > slov. *svę́ča*, hrv. *svijéća.*
*d' je u slov. dalo *j*, a u hrv. *đ*; usp. zjsl. *med'a > slov. *méja*, hrv. *mèđa.*

Palatalni *ń i *ĺ očuvani su u hrv., a u slov. su se depalatalizirali (na kraju riječi), ili su postali dvosuglasničkim skupinama *nj, lj* (u drugim položajima): zjsl. *meĺem »meljem« > slov. *mę́ljem*, hrv. *mèljēm*;

Palatalno *ŕ postalo je u slov. većinom dvosuglasničkom skupinom *rj*, a u hrv. se depalataliziralo; usp. zjsl. *moŕe > slov. *mǫ̑rje*, hrv. *môre*.

*ě se u slov. odrazilo kao zatvoreno *ẹ*, a u hrvatskome je dalo dvoglas *je/ije*; usp. *bergъ > zjsl. *brěgą > slov. *brẹ̑g*, hrv. *brijêg*, zjsl. *dělo > slov. *dẹ́lo*, hrv. *djȅlo*.

Nazalno *ą je u slov. dalo *o* ili *ọ*, a u hrv. *u*; usp. zjsl. *rąnka > slov. *róka*, hrv. *rúka*.

Slogotvorno *l̥ je u slov. odraženo kao *ol*, u hrv. kao *u*; usp. zjsl. *wl̥kđ> slov. *vǫ̑lk*, hrv. *vûk*.

U slovenskom je samoglasnički sustav dodatno zakompliciran nastankom opreke između otvorenih i zatvorenih srednjih samoglasnika, odnosno između *e* i *ẹ*, *o* i *ọ*; ta je opreka nastala djelomično i zbog slovenskih akcenatskih promjena o kojima ovdje neće biti riječi[228].

RAZVITAK SUGLASNIKA I SUGLASNIČKIH SKUPINA

§ 191 Praslavenski (ili općeslavenski) suglasnici *ś i *dz vrlo su se rano izgubili u hrv. i slov. jeziku; njihov je nestanak zapadnojužnoslavenska inovacija; usp. prasl. *wixu– (lit. *visas*) > *vьśь »sav« > hrv. *sȁv*, slov. *vȅs* (stčeš. *veš*), prasl. *nagāj (lit. *nagai* »kopitu«) > *nodzě »nozi« > hrv. *nòzi*, polj. *nodzie*.

§ 192 Praslavensko *g postaje frikativom (većinom zvučnim velarnim [γ]) u velikom središnjem području slavenskih idioma, uključujući bjeloruske i južne ruske govore, ukrajinski, češki i slovački, te dio lužičkih, slovenskih i sjevernočakavskih govora.

U rubnim slavenskim idiomima, uključujući i štokavski, praslavensko *g je očuvano.

§ 193 Praslavensko *w postaje u hrvatskome *v*, možda preko međustupnja [β] (bilabijalnoga sonanta)[229]; usp. prasl. *žīwu »živ« > hrv. *žȋv*.

U slovenskome je praslavensko poluvokalno *w još očuvano na kraju sloga (usp. slov. *žȋv*, izg. [ži:w]); stoga prijelaz *w > *v* treba datirati nakon prazapadnojužnoslavenskoga razdoblja.

---

228 V. o tome Greenberg 2002.

229 V. Holzer 2007: 53-4 i 88, Mayer 1931: 21.

§ 194 Prasl. *nj i *lj postaju u hrvatskome palatalnim suglasnicima (*ń*, *ĺ*); skupina *rj zacijelo je isprva postala palatalno *ŕ koje se potom depalataliziralo; usp. prasl. *marja > *morje (rus. *móre*, polj. *morze*) > hrv. *môre*. U kajkavskom je, kao u slovenskome i u rijetkim čakavskim govorima, *r' > *rj* (*morje*); *l' većinom u kajkavskom prelazi u *l* (*waljā > *vol'a > *vola*).

U dijelu čakavskih govora *l' > *j*; usp. čak. (Hvar) *vȍja* »volja« < prasl. *walja, a u nekim je kajk. govorima *ń > *n* ili *jn* (*kanju »konj« > *kojn*).

§ 195 U većini zapadnoštokavskih govora -*ž*- je između samoglasnika prešlo u -*r*-, kao i u slovenskom, čakavskom i kajkavskom, no u standardnom je jeziku -*ž*- ponovno uvedeno, osim u izoliranim primjerima; usp. hrv. 2 l. jd. prez. *mȍžē* spram kajk. i slov. *more*, no hrv. *mórati* od istoga glagolskoga korijena (*magē- > *mažā- > *moža- > *mora-).

§ 196 Skupina *gn postaje u hrv. *gnj* ispred prednjih samoglasnika i *ā; usp. prasl. *gnetān > stsl. *gnetǫ*, hrv. *gnjètēm*, prasl. *dignā »ožiljak« (rus. *dégna*) > hrv. *dȁgnja*. Prasl. *āgnēn > stsl. *agnę*, očuvano je u srp. i hrv. dijalektima kao *jȁgnje*, no u standardnom je hrv. jeziku oblik *jȁnje* postao analoški prema izvornom deminutivu *jánjac* < *jagnьcь, gdje je pojednostavljena suglasnička skupina -*gnjc*-, koja je zbog ispadanja poluglasa nastala u kosim padežima (npr. G jd. *jagnьca > **jagnjca; usp. i dijalekatsko i zastarjelo *jaganjac*, s umetanjem -*a*-).

Suglasničke skupine *dl, *tl postaju u južnoslavenskome i istočnoslavenskome *l*, no u zapadnoslavenskome su očuvane; usp. prasl. *gardla »grlo« > hrv. *gȑlo*, rus. *górlo*, ali polj. *gardło*, prasl. *ardla »ralo« > hrv. *rȁlo*, polj. *radło*.

Srednjoslovačka narječja (na temelju kojih je izgrađen standard) su ovu inovaciju provela zajedno s južnoslavenskima (usp. slovač. *šilo* < *šidlo, *mylo* < *mydlo)[230].

Najsjeverniji slovenski govori imaju pak očuvanu skupinu *dl* (> *dw*; usp. slov. dijal. *šidwo* »šilo« < *šidlo), kao i češki jezik. Također, u najsjevernijim ruskim govorima (tzv. »nadiljmenski govori« oko jezera Il'men) skupine *dl, *tl ostale su očuvane prije no što je *dl > *gl*, *tl > *kl*; usp. rus. dijal. *privegli* umj. *priveli* < *privedli[231].

[230] V. npr. Horálek 1966. Promjena *dl > *l* odvila se i u dijelu lužičkih govora.

[231] Promjene *tl > *kl* i *dl > *gl* odvile su se i u staroruskom novgorodskom dijalektu (Zaliznjak 2004) i u baltijskome; usp. lit. *árklas* »ralo« < *$h_2$erh$_3$tlo- (lat. *aratrum*). Stoga se taj fonološki razvitak u rus. dijalektima često pripisuje utjecaju baltijskog supstrata.

§ 197 Suglasnik *č* postao je *c* ispred *r*; *usp. cȓn* < *čьrnъ* (rus. *čërnyj*), *cȓv* < *čьrvь* (rus. *červ'*). Ta se promjena u nekim govorima zbila zacijelo još u 13. st., no u tekstovima se *-čr-* susreće i u 14. st., pa i kasnije jer promjena *čr* > *cr* nije zahvatila čakavski i kajkavski, a ni u štokavskim se govorima nije zbila posvuda u isto vrijeme.

Tako se oblik *črv* pojavljuje u rječniku Jakova Mikalje (1601-1654), gdje stoji i *crven*. F. Vrančić (1551-1617) ima *črv* kao i *črven*, no dubrovački pisci i povelje od sredine 15. st. imaju samo *crv*, *crven*.

U nekim je govorima štokavskoga slavonskoga dijalekta skupina *čr* također očuvana[232], kao i u moližanskom (u Italiji).

§ 198 Skupina *jt* postaje u hrv. *ć*, a usporedno s time *jd* postaje *đ* (usp. *póći* < *pojti*, *dóđem* < *dojdem*). Oblici poput *dóći*, *dôđēš* posvjedočeni su već u 14. st. Većina čakavskih i kajkavskih govora te neki staroštokavski govori, čuvaju starije stanje.

§ 199 Skupina *čt* (< *čьt) postaje u hrv. *št*; usp. hrv. *štȍ* (od 14. st.) < *čьto (stsl. *čьto*), hrv. *pòšten* < *počьtenъ. Sve do 17. st. nalazimo još u tekstovima *čtiti*, *čtovati* (npr. kod D. Zlatarića 1558-1613), no izgovor je sigurno već bio *štiti*, *štovati* (isti autor ima i *što*, *štogod*).

§ 200 Na početku riječi dogodila se metateza sonanta i frikativa, no po svoj prilici razne su skupine početnih suglasnika zamijenile mjesta u različito vrijeme[233]: suglasnici *v* i *s* zamijenili su mjesta metatezom u skupini *vs* (< *vьs*) u štokavskom; usp. hrv. *svȇ* < *vse* < *vьse* (rus. *vse* »sve«, sjevernočak. *vas*, *vsega*, slov. *vȇs*), ali skupina *mž < *mьž doživjela je metatezu samo u istočnoslavenskome i južnoslavenskome; usp. prasl. *mižīrītej »žmiriti« > *mьžiriti > hrv. *žmíriti*, slov. *žmẹ́riti*, *žmúriti*, rus. *žmúrit'* (< *mьžuriti), ali polj. *mrużyć* (od *mžuriti; usp. i lit. *mi̇̃egas* »san«).

§ 201 Suglasnik *-l* na kraju sloga postao je u štokavskome *-o* oko 1400. (usp. u jednoj bosanskoj povelji iz 1391. *konavaoski* < *konavalski).

U *Akademijinu dubrovačkom molitveniku* iz polovice 15. st. ova je promjena već provedena, uz rijetke iznimke (koje mogu biti čakavizmi)[234]. Izostala je samo u najrubnijim zapadnim štokavskim govorima, npr. u dijelu staršto-

[232] Lisac 2003: 17.
[233] Holzer 2007: 78 govori o jedinstvenoj glasovnoj promjeni svih početnih skupina sa sonantom i frikativom, no usporedba s drugim slav. jezicima pokazuje da su različite skupine imale različite sudbine.
[234] V. Malić 2002: 558.

kavskoga posavskog dijalekta (npr. *čũl*, *sêl* u selu Siče[235]). Tu promjenu imamo npr. u participu *bьralъ* > *brȁo*, *viděľъ* > *vȉdio*; usp. i *sèoba* < *selьba (apstraktna imenica od glagola *sèliti se*) i *pȅpeo* < *pepelъ, G jd. *pȅpela*.

U riječima koje su završavale na *-ol > *-*oo* > -*ô* završno je -*l* u standardnom jeziku ponovno uvedeno analogijom prema kosim padežima, gdje je osnova i dalje sadržavala -*l*-, npr. *sòkōl* (HER *sȍkol*), *vôl, sôl* (usp. srp. *soko, vo, so*).

§ 202 Između suglasnika *ž* i *r* redovito se umeće *d* ako su ti suglasnici došli u dodir nakon metateze likvida ili ispadanja poluglasa; usp. *žerbьcь > *ždrijébac* (rus. *žerebéc,* polj. *źrebiec*), *žьrati > *ždrȁti* (slov. *žréti*, rus. *žrat'*, češ. *žrát*).
Ova se promjena zacijelo odvila u 15. st. *Pariški kodeks* s kraja 14. st. još ima *žrěb*, Marulić *žrati* i *ždribove*, H. Lucić (1485-1553) *ždrilo,* a M. Vetranović (1482-1576) *ždrali*. Do umetanja -*d*– nije došlo u riječi *žȑtva* < *žьrtva* zbog izbjegavanja teške skupine *ždrt-.

DRUGA I TREĆA JOTACIJA

§ 203 Nakon ispadanja poluglasova (§ 183) neki su se suglasnici u starohrvatskome ponovno našli u dodiru sa suglasnikom *j* te je nastupila »druga jotacija«.

Izvorne skupine *Cj većinom su eliminirane prvom jotacijom i umetanjem »epentetskoga l« (v. § 166-172). Rezultat su druge jotacije palatalizirani suglasnici, npr. *tj > *ć*, odnosno skupine s novim »epententskim l«, npr. *bj > *blj*, *mj > *mlj* itd. Ta je promjena osobito česta u zbirnih imenica na -(*ь*)*je* (usp. općeslav. *cvětьje > *cvětje > hrv. *cvijêće*, *grozdьje* > *grôžđe*, *robьje* > *rôblje* i u instrumentalu jd. i-osnova (npr. *ljubъvьją > hrv. *ljúbavlju*).

Rezultati se druge jotacije uglavnom podudaraju s rezultatima prve jotacije, ali do druge jotacije ne dolazi u skupinama *zj, sj*; usp. *klâsje* < *klasьje, *kòzji* < *kozьjь. »Epentetsko l« umeće se između labijala i *j*, kao u prvoj jotaciji; usp. hrv. *kòplje* < *kopьje (stsl. *kopьje*, rus. *kop'ë*, polj. *kopie*), *rôblje* < *robьje, *kravlji* < *kravьjь, ali ne u svim štokavskim govorima.

Druga jotacija odvijala se tijekom 16. i 17. st., premda se u tekstovima nailazi na staru grafiju (suglasničke skupine s *j*) do 18. st. Marin Držić (1508?-1567) ima *cvitje*, rječnici Della Belle i Mikalje imaju *cvijetje*, Dž. Bunić Vučić (1592-1658) *cvijetje, proljetje* kao i I. Gundulić (1589-1638), I. Đurđević (1675-1737) ima *cvijetje, listje*, A. Kanižlić (1699-1777) *cvitje*, M. A. Relković (1732-1798) *pitje, bratja, divji*.

[235] Prema podatcima dijalektološkog istraživanja M. Peraić, M. Kapovića i drugih.

§ 204 Nakon promjene »jata« u *ije /je* u ijekavskim štokavskim govorima u 14. st., suglasnici su se ponovno mogli naći u dodiru s *j*.

U standardnom jeziku suglasnici *l* i *n* ispred kratkoga »jata« postali su *lj* i *nj*; usp. *lijêp: ljȅpšī* < *lěpьšьjь (po prvi put kod M. Vetranovića), ili *Nijémac: njèmačkī* < *němьčьskъ (po prvi put kod I. Đurđevića). Kod tih rezultata »najnovije (treće) jotacije« ne možemo biti sigurni jesu li se, i do kada, »novi« *lj* i *nj* razlikovali od starijih, postalih od *lьj, *nьj i od prasl. *lj, *nj.

U mnogim su ijekavskim govorima, ali ne i u većini hrvatskih ijekavskih govora, suglasnici *t* i *d* ispred kratkoga »jata« postali *ć* i *đ*, te se uopće ne razlikuju od rezultata prve i druge jotacije. I Vuk S. Karadžić je u prvom izdanju svojega rječnika (1818) preuzeo oblike poput *ćerati* < *tjerati < *těrati, *đevojka* < *djevojka < *děvojka, no oni nikada nisu prihvaćeni u hrv. standardnom jeziku.

KONTRAKCIJE (STEZANJA) SAMOGLASNIKA

§ 205 U općeslavenskom je razdoblju suglasnik *j u mnogim dijalektima ispadao između nekih samoglasnika, koji su se zatim stapali. Ta je pojava najmanje uznapredovala u istočnoslavenskome, a u hrvatskom je između jednih samoglasnika prilično dosljedna, dok izostaje između drugih:

Prasl. *āje > *aje* > hrv. *ā*; usp. općeslav. i stsl. *znajete* (rus. *znáete*) > hrv. *znâte*.
Prasl. *aje > *oje* > hrv. *ō*; usp. općeslav. i stsl. *dobroje* > hrv. *dòbrō*.
Prasl. *ije > *ьje* > hrv. *ī*; usp. općeslav. i stsl. *trьje* > hrv. *trî*.
Prasl. *ājā > *aja* > hrv. *ā*; usp. općeslav. i stsl. *novaja* > hrv. *nòvā* (određeni oblik pridjeva u ž. r.).
Prasl. *ēje > *ěje* > *ě* > hrv. *ije*; usp. općeslav. i stsl. *uměјete* > hrv. *ùmijete*.
Prasl. *eje > *e* > hrv. *ē* usp. prasl. *waržijeje > stsl. *vražьjeje* > hrv. *vrȁžjē*.

§ 206 Kontrakcija je provedena još prije najranijih hrvatskih spomenika; budući da su rezultati kontrakcije gotovo identični u slovenskome, možemo je pripisati koncu zapadnojužnoslavenskoga razdoblja (9. st.)[236]. U *Brižinskim listićima* već je provedena (iako postoje neka kolebanja i nesigurnosti u interpretaciji grafije).

U nekim slučajevima kontrakcija nije dosljedno provedena, ili se rezultati razlikuju po dijalektima; usp. prasl. *pa-jāsu > općeslav. *pojasъ (stsl. *pojasъ*) > hrv. *pâs* i *pòjas*, češ. *pás*, prasl. *zājinku > općeslav. i stsl. *zajęcь* »zec« (rus. *zájac'*) > hrv. *zêc* (ali usp. toponim *Zaječar* u Srbiji).

[236] Marvan (2000) datira kontrakciju (uglavnom na osnovi zapadnoslav. građe) oko 1000. godine.

Kontrakcije se najdosljednije provode u češkom i slovačkom[237]; usp. stsl. *bojati sę*, hrv. *bòjati se*, češ. *báti se*.

U nekim je slučajevima nekontrahirani oblik naknadno analoški uveden, npr. hrv. *svômu, tvômu* predstavljaju kontrahirane oblike, dok je nekontrahirano *svòjemu, tvòjemu* sekundarno uvedeno prema nominativu *svôj, tvôj*. Na sličan je način i zamjenica *mòja* mogla postati analogijom prema *môj* (usp. češ. *má*).

U mnogim čakavskim govorima takve su analogije u paradigmi zamjenica izostale pa imamo *me* umj. *moje*, *tve* umj. *tvoje* itd. Takvi se oblici, pod čakavskim utjecajem, pojavljuju i kod starih dubrovačkih pjesnika.

§ 207 Kontrakcija izostaje u novijim tvorbama (npr. 3. l. jd. *dȃjē* novotvorenoga glagola *dávati*, ili u infinitivu *bròjati* supstandardnoga denominativnoga glagola izvedenog iz imenice *brôj*). Na sličan način, hrv. *stàjati* je analogijom prema *stȁti* preoblikovano od izvornoga *stòjati* (usp. češ. *stojím*, *státi*, rus. *stoját'*), gdje kontrakcije nema kao ni u *bòjati se*. U tih je glagola izostanak kontrakcije *-j-* analoški prema oblicima koji su završavali na *-oji-* (npr. *stòjī, bòjī se*) u kojima kontrakcija očekivano izostaje.

Kod glagola *lȁjati* (usp. rus. *lájat'*, slov. *lájati*, lit. *lóju* »lajem«, ali češ. *láti*), *kȁjati se* (usp. rus. *kájat'sja*, češ. *káti se*, gluž. *kać so*, dluž. *kajaś se*) i *hȁjati* (rus. *xájat'*, slov. *hájati*), te kod imenice *stȁja* (rus. *stája*, slov. *stája*) kontrakcija je možda izostala zato jer je prasl. *ā u prvom slogu riječi bilo pod akutom.

Time se, naime, ovi oblici bez kontrakcije u hrv. i slov. razlikuju od drugih slučajeva kod kojih je kontrakcija pravilna. Moguće je, ipak, i da se radi o analoškim tvorbama koje su uvedene kako bi se izbjegli oblici koji se ne uklapaju u morfološke obrasce (npr. kontrakcijom bi od *stȁja* morala postati imenica **stā, G jd. **stē).

NOVI SUGLASNICI

§ 208 U hrvatskom su nastali novi suglasnici *f* i *dž* djelomično i zbog posuđivanja velikoga broja riječi s tim glasovima.

Suglasnik *f* ušao je u jezik uglavnom s posuđenicama iz latinskoga i s učenim europeizmima (usp. *fôrma, fizika, Àfrika* itd.). U starijim razdobljima i u dijalektima zamijenjivan je suglasnikom *p*, npr. u imenu *Stjȅpān* < *Stěpanъ* < lat. *Stephanus* (< gr. *Stéphanos*), ili u *pògača* < mlet. < lat. *focăcea*, od *focus* »ognjište«.

[237] Općenito o kontrakciji u slav. jezicima v. kod A. Šivic-Dular (1998) i J. Marvana (1979., 2000).

S druge strane, *dž* je u jezik ušlo većinom s turcizmima poput *džámija, džȇp, hȍdža* i sl. Međutim, suglasnik *f* pravilno nastaje od *pv* (nakon ispadanja poluglasa), npr. u *upъvati sę* > *úfati se*, a *dž* je rezultat ozvučivanja glasa *č* ispred zvučnih okluziva (također nakon ispadanja poluglasa); usp. *ȕdžbenīk* < *učbenik* (od korijena koji je u glagolu *ùčiti*).

U riječima *ufati se, ufanje* suglasnik *f* zabilježen je već u latinički pisanim tekstovima iz 14. st[238].

§ 209 Suglasnik *h* nestao je u većini štokavskih dijalekata tijekom 17. i 18. st. Premda je vjerojatno da se u govoru ponegdje izgubio i prije, prve pisane potvrde za njegov gubitak pronalazimo kod pisaca rođenih u prvoj polovici i sredinom 17. st.; usp. npr. *rast* < *hrast*, *iljada* < *hiljada* kod S. Margitića (oko 1650-1730).

Međutim, suglasnik *h* ponovno je uključen u standardni jezik tijekom 19. st. Pri tome je važnu ulogu odigrala činjenica da je *h* očuvano u dubrovačkom govoru.

Naknadnim uvođenjem glasa *h* u standardni jezik izgrađen na dijalekatskoj osnovici gdje je izvorno *h* već bilo izgubljeno, došlo je i do nekih slučajeva *hiperkorekcije*, odnosno uvođenja glasa *h* u riječima gdje on etimološki nije opravdan, npr. *hȑvati se*, *hȑđa* umjesto izvornoga *ȑvati se, ȑđa* (usp. rus. *rvat'*, *rža*, polj. *rwać, rdza*).

S druge strane, izvorno *h* nije dosljedno uvedeno u sve riječi gdje je iskonski stajalo, npr. suvremeni jezik ima oblik pridjeva *mȅkan*, umjesto *mehkan < *męgk– < *męgъk-, ili *lȁko* umjesto *lahko < *lьgko < *lьgъko (usp. slov. *lahkô*).

U suvremenom je standardnom izgovoru *h* faringalni ili laringalni frikativ ([ħ] ili [h]), dok je u štokavskim govorima, koji čuvaju izvorno praslavensko *x, ostalo kao velarni frikativ [x].

KVANTITETA SLOGOVA U OPĆESLAVENSKOM I HRVATSKOM

§ 210 Nakon dalekosežnih promjena kojima je praslavenski samoglasnički sustav postao općeslavenskim (v. § 151 i dalje), kvantiteta (opreka dugih i kratkih samoglasnika) je u općeslavenskome postala zalihosnom, a distinktivnima su

[238] Malić 2004: LXXVII.

postale opreke po kvaliteti, npr. opreka između *e i *ē zamijenjena je oprekom između *e i *ě, opreka *a i *ā postala je oprekom *o i *a itd.

Međutim, izvorno dugi samoglasnici ostali su fonetski (nedistinktivno) dugi, a dugi su bili i slogovi s dvoglasima, kao i oni postali od dvoglasa (npr. općeslav. *i od prasl. *ej, općeslav. *u od prasl. *ō, od još starijega *aw itd.). Kao dvoglasi su u praslavenskome, kao i u baltijskome, vrijedili i slogovi s kratkim samoglasnicima iza kojih je stajao sonant u tautosilabičkom položaju (tj. na kraju sloga), dakle nizovi *er, *el, *em, *en, *ur, *ul, *um, *un, *ir, *il, *im, *in, *ar, *al, *am, *an ispred suglasnika. Takvi su nizovi nestali u općeslavenskom i prazapadnojužnoslavenskom razdoblju: slogovi zatvoreni likvidama *r i *l pretrpjeli su metatezu likvida (v. § 174), ili su postali slogotvornim sonantima (v. § 110), a slogovi zatvoreni nazalima dali su nazalne samoglasnike (v. § 158). Međutim, u općeslavenskom su razdoblju i takvi slogovi još fonetski bili dugi.

Ta je nedistinktivna duljina na različite načine utjecala na akcenatske promjene i na kasnije promjene samoglasnika u raznim slavenskim jezicima, pa i u hrvatskome.

Razvitak općeslavenskih dugih slogova u slavenskim jezicima jedno je od najsloženijih pitanja slavenske poredbene gramatike i treba jasno reći da o njemu ne postoji *communis opinio*[239]. Ovdje ćemo navesti samo neke promjene dugih slogova koje ne smatramo spornima.

§ 211 Svi su završni slogovi u riječima s više od jednoga sloga pokraćeni: prasl. *wadā > općeslav. *voda > hrv. *vòda*, prasl. *zejmān > općeslav. *zimą > hrv. *zîmu* (ali s očuvanom duljinom u *zejmān sin > *zimąsь > hrv. *zìmūs*), prasl. *mātej > općeslav. *mati > hrv. *mȁti*.

Dugi samoglasnici u otvorenim slogovima na kraju riječi u hrvatskome su redovito postali kontrakcijom (v. § 117, npr. u deklinaciji određenih pridjeva), ili analoški (npr. u G jd. ā-osnova). O tome će još biti riječi u dijelu knjige koji je posvećen morfologiji.

Dugi su slogovi u jednosložnim riječima očuvani; usp. prasl. *tū > općeslav. *ty* > hrv. *tî*.

§ 212 Na kraju se riječi uslijed ispadanja poluglasa kompenzatornim duljenjem produljio samoglasnik, npr. prasl. *bagu »bog« > stsl. *bogъ*, hrv. *bôg*, polj. *bóg*. Točni uvjeti toga duljenja nisu posve razjašnjeni. Moguće je da je ono bilo pravilno samo u nenaglašenim oblicima riječi s pomičnom akcentuacijom (tzv.

239 Dobar prikaz sadrži monografija T. Carltona (1991), a važan prilog razumijevanju problema pružaju i polemički članci M. Kapovića (2005., 2005a) i F. Kortlandta (2005).

akcenatska paradigma c, v. § 257)[240], npr. prasl. *maldasti > općeslav. *moldostь > *mladostь > hrv. *mlȁdōst*, prasl. *saku > općeslav. *sokъ > hrv. *sȏk* (s dugosilaznim naglaskom umjesto očekivanoga kratkosilaznoga).

Kompenzatorno duljenje do kojega je došlo uslijed otpadanja poluglasa možda je odgovorno i za duljinu u 2. l. jednine prezenta kod glagola (npr. hrv. *bèrēš* < *berešь), te u G mn. ā-osnova i o-osnova, u slogu ispred novoga štokavskog nastavka -*ā* (npr. *žênā*, *vȕkōvā*), no o tome postoje i druga mišljenja.

Prave slučajeve kompenzatornog duljenja uslijed ispadanja poluglasa često je teško razlikovati od mlađih pojava duljenja završnih slogova ispred nekih suglasnika. Takva su duljenja često na različite načine zahvaćala pojedine dijalekte; u štokavskome je često duljenje ispred završnih *n i *r; usp. prasl. *kāmenin (A jd.) > općeslav. *kamenь > *kamēn > hrv. *kȁmēn*, prasl. *māterin (A jd.) > općeslav. *materь > hrv. *mȁtēr*, prasl. *karēn > općeslav. *korę > (analogijom prema A jd.) > *korenь > hrv. *kȍrijen*.

Duljenje je zahvatilo i neke posuđenice iz vulgarnolatinskoga ili ranoga romanskoga; usp. lat. *altāre* > općeslav. *oltarь (stsl. *olъtarь*) > hrv. *òltār*.

Ovo je pravilo djelovalo u vrijeme kada je još postojao zapadnojužnoslavenski poluglas (ь), koji se nije mogao produljiti; stoga imamo *wētru > *větьrь > hrv. *vjȅtar* (umjesto **vjȅtār).

§ 213 Očuvanje općeslavenskih duljina u hrvatskome ovisilo je u velikoj mjeri o mjestu naglaska.

Općenito uzevši, zanaglasne su duljine očuvane u novoštokavskome (i u standardu); usp. npr. hrv. *dȅsēt* < *desętь, *mjȅsēc* < *mĕsęcь itd.

Duljine prije naglašenoga sloga često su pokraćene[241]; usp. hrv. *trúba* < *trūbà < prasl. *trambá (češ. *trouba*, s očuvanom prednaglasnom duljinom), ali *trùbica* < prasl. *trambī́kā (češ. *trubice*, s pokraćenom prednaglasnom duljinom).

AKCENATSKE PROMJENE

§ 214 U općeslavenskom i u zapadnojužnoslavenskom razdoblju bio je očuvan praslavenski pomični tonski naglasak, no događale su se i mnogobrojne, vrlo složene promjene koje su zahvaćale mjesto naglaska (tzv. »metataksa«) i njegovu narav (tzv. »metatonija«). U ovom su odjeljku samo ukratko opisane najvaž-

[240] V. Holzer 2007: 68 i Kapović 2005: 80-81. za nešto drukčiju formulaciju toga pravila.
[241] Za moguća pravila o pokraćivanjima prednaglasnih duljina v. Kapović 2003., 2005.

nije akcenatske promjene u općeslavenskome razdoblju, te promjene koje su se dogodile u razdoblju od općeslavenskoga do suvremenog hrvatskog jezika[242].

1. Dybov zakon (ili Dybo-Illič-Svytičevo pravilo): naglasak se pomaknuo s neakutiranog sloga udesno do kraja riječi: prasl. *pir̃stu »prst« (usp. latv. *pìrsts*) > *pirstù, prasl. *bàgu »bog« > *bagù; usp. rus. *bog*, G jd. *bogá*.

Ovo je pravilo dobilo ime prema ruskim lingvistima V. A. Dybou i V. M. Illič-Svityču (1934-1966).

Zacijelo se odvilo nakon doseljenja Slavena na Jadran jer je zahvatilo i naglasak u nekim toponimima koji su iz latinskoga dospjeli u hrvatski; usp. lat. *Salṓna* > prasl. *Salū́nu (s promjenom u m. rod) > općeslav. *Salūnù (Dybo-Illič-Svityčevim pravilom) > hrv. *Sòlīn*[243].

2. Naglasak se pomaknuo sa završnih poluglasova (jera i jora) na prethodni slog. Na tom je slogu nastao uzlazni naglasak (»slavenski neoakut«): općeslav. *pirstù > *pьrstъ̀ > *pь́rstъ (čak. *pr̃st*, rus. *pérst*, ali N mn. *persti*).

Ovo se pravilo ponekad naziva i »Ivšićevim pravilom« (ili »Ivšićevom retrakcijom«) po hrvatskom lingvistu Stjepanu Ivšiću (1884-1962)[244].

U čakavskim je i u nekim štokavskim dijalektima (npr. slavonskom) novi akut na dugim slogovima očuvan kao posebna intonacija (bilježi se znakom ˜); usp. čak. *pr̃st*.

Do retrakcije je naglaska dolazilo i ako je praslavenski naglasak (ali ne akut) stajao na sekundarno produljenom slogu, npr. kod glagola na *-iti, npr. prasl. *maltèj (*maltḕj) > općeslav. *molti > (Ivšićevim pravilom) *mol̃ti (rus. *molótit*, čak. *mlãti*).

Također, Ivšićevim se pravilom objašnjava novi akut na imenicama kao *sũša* (slavonski štokavski govori, čakavski), *vȍlja* (s pokraćenim neoakutom)[245].

Na posuđenicama iz drugih jezika vidi se da je Ivšićevo pravilo djelovalo nakon Dybo-Illič-Svityčeva; usp. prasl. *kàrlu »kralj« (izvorno ime vladara Karla Velikoga) > *karlù (po Dybo-Illič-Svityču) > *kārlu (Ivšićevo pravilo) > hrv. (čak.) *krãlj*.

U standardnom se štokavskom neoakut stopio s odrazom prasl. cirkumfleksa, tj. s dugosilaznim naglaskom (usp. hrv. štok. *krâlj*), no čuvaju ga kao poseban naglasak čakavski i staroštokavski (npr. posavski) govori.

242 Za detaljniji prikaz v. npr. Holzer 2005, 2007.

243 Opširnije o naglasnim promjenama u najstarijim lat. posuđenicama u slavenskome v. u Matasović 2007.

244 V. Ivšić 1911.

245 V. Kapović 2007.

3. Svi su se akutirani slogovi pokratili; dug je odraz akutiranih slogova još očuvan u češkom; usp. prasl. *kárwā »krava« (češ. *kráva*) > hrv. *krȁva.*

4. U riječima s više od dva sloga pokratili su se i slogovi pod cirkumfleksom (koji je mogao postati od prasl. cirkumfleksa ili od akuta po Meilletovu zakonu): prasl. *sū́nawe »sinovi« > *sûnawe (Meilletovim zakonom) > hrv. *sȉnovi*, prasl. *pârsente > hrv. *prȁseta* (G jd.; usp. N jd. *pârsēn > hrv. *prâse*).

5. U dvosložnim riječima s naglašenim poluglasom u prvom slogu nastao je cirkumfleks nakon gubljenja poluglasa (v. § 183); usp. npr. prasl. *dùktī »kći« > *dъ̀k'ť'i > *dćî > hrv. *kćî*, prasl. *sùta > *sъ̀to > hrv. *stô*[246].

6. Naglasak se povukao za jedan slog unatrag, a na novonaglašenu je slogu nastala uzlazna intonacija. To je pravilo, koje se naziva i štokavskom retrakcijom naglaska, dovelo do nastanka dviju novih uzlaznih intonacija u štokavskome: kratkouzlazne (na kratkim slogovima) i dugouzlazne (na dugima); prasl. *žená (rus. *žená*) > hrv. *žèna*, prasl. *kajná »cijena« (rus. *cená*) > hrv. *cijéna.*

Štokavska retrakcija nije podjednako zahvatila sve štok. govore, no u dijalektima na temelju kojih je nastala standardna ortoepija ta je promjena vrlo dosljedna.

Zacijelo ju treba datirati razmjerno kasno jer se po svemu sudeći odvila nakon prijelaza *-l-* u *-o-* u zatvorenu slogu, a ta se promjena datira oko 1400. (v. § 201). O tome svjedoči razvitak naglaska u riječima *seòba* < *selbà, *diòba* < *dělbà.

§ 215 Navedenim promjenama nastao je u štokavskome četveronaglasni sustav koji je postao i osnovom ortoepije standardnoga jezika. U tom sustavu postoje sljedeće intonacije (složeni tonski naglasci):

kratkosilazni (̏) na jednosložnim riječima i prvom slogu višesložnih riječi; nastaje od praslavenskog akuta, ali i od kratkog naglaska, te od cirkumfleksa u slučajevima kad se cirkumfleks pokratio (v. npr. gore, *ad* 4), npr. hrv. *pȕn* < *pílnu (rus. *pólnyj*, lit. *pìlnas*), *bȁba* < *bā́bā (rus. *bába*, lit. *bóba*), *bȍk* < *bàku (slov. *bȍk*, rus. *bok*, polj. *bok*).

dugosilazni (̑) na jednosložnim riječima i prvom slogu višesložnih riječi; postaje od prasl. cirkumfleksa, ali i od neoakuta i od sekundarno (npr. kompenzatornim duljenjem) produljenoga kratkog naglaska, npr hrv. *sîn* < *sûnu (slov. *sîn*, rus. *syn*), *cijêv* < *kẽwi (slov. *cę̂v*, G *cevî*), hrv. *krâlj* < *kārlju (čak. *krãlj*, češ. *král*), hrv. *bôg* < *bògъ (rus. *bog*, ali polj. *bóg* s *ó* [u] koje je također postalo kompenzatornim duljenjem).

kratkouzlazni (̀) na bilo kojem slogu osim posljednjega; nastaje štokavskom retrakcijom naglaska na kratak slog, npr. *žèna* < *žená (rus. *žená*, polj. *żona*), *gláva* < *galwá (rus. *golová*, polj. *głowa*).

[246] V. Carlton 1991: 212.

dugouzlazni (ˊ) na bilo kojem slogu osim posljednjega; nastaje štokavskom retrakcijom naglaska na dug slog, npr. hrv. *cijéna* < prasl. *kajnā̃ (stsl. *cěna,* slov. *cę̑na,* rus. *cená*, polj. *cena*), *búditi* < prasl. *bōdī̃tej (slov. *budíti,* rus. *budít'*, polj. *budzić*).

GLAVNE TENDENCIJE RAZVITKA HRVATSKOG FONOLOŠKOG SUSTAVA

§ 216 Suglasnički sustav hrvatskoga ostao je nezahvaćen razvitkom opreke po obilježju palataliziranosti, koja je zahvatila sjevernoslavenske jezike i dio istočnojužnoslavenskih (bugarsko-makedonskih) govora. Hrvatski palatalni *nj* i *lj* potječu neposredno od praslavenskih jotiranih skupina *nj, *lj, dok se ispred prednjih samoglasnika hrvatski *l* i *n* ne izgovaraju umekšano (kao npr. u ruskom i poljskom).

Popis suglasničkih fonema u hrvatskome ne odudara mnogo od popisa najčešćih konsonanata u jezicima Europe, a i prilično vjerno odražava stanje naslijeđeno iz prazapadnojužnoslavenskoga (uz gubitak arealno i tipološki neuobičajenoga palatalnog vibranta *r' i prijelaz slogotvornoga * l̥ u *u*).

Nastanak novoga frikativa (*f*) i afrikate (*dž*) hrvatski je samo približio sustavima arealno bliskih jezika i dijalekata, osobito romanskih. I prijelaz *w u *v*, te gubitak prasl. *x približava hrvatski susjednim romanskim idiomima na Jadranu i na Balkanu.

Arealno-tipološki su u hrv. neuobičajene jedino afrikate *ć* i *đ*, koje postoje i u poljskom i donjolužičkom jeziku, no u njima nemaju isto podrijetlo kao u hrvatskome (u hrvatskome *ć* < *tj, *đ* < *dj, a u poljskom i lužičkom *ć* i *đ* postaju palatalizacijom izvornih *t* i *d* ispred prednjih samoglasnika).

Samoglasnički je sustav hrvatskoga znatno pojednostavljen u odnosu prema općeslavenskome, no slična su pojednostavljenja zahvatila i mnoge druge slavenske jezike (npr. nestanak »poluglasa« i nazalnih samoglasnika, prijelaz *y u *i* itd.). Poput španjolskoga i nekih romanskih idioma u Italiji (koji se tradicionalno svrstavaju u talijanske dijalekte) hrvatski ima klasični samoglasnički »trokut« s pet samoglasnika (*a, e, i, o, u*). Za hrvatski je karakteristična i odsutnost dvoglasa u samoglasničkom sustavu, uz izuzetak dugoga odraza »jata« (*ije*), što prema nekim fonološkim opisima standardnog jezika predstavlja dvoglas[247].

[247] Budući da se izgovara jednosložno, teško je fonološki segmentirati to *ije* kao /i e/ pa se čini uvjerljivijim prihvatiti da se radi o jedinstvenom segmentu, tj. dvoglasu (v. poglavlje D. Brozovića u Babić *et alii* 1991).

U prozodiji, očuvanje slobodnog tonskog naglaska izrazito je arhaična crta koju hrvatski dijeli sa slovenskim, bez obzira na mnoge akcenatske promjene koje su hrvatski i slovenski govori pretrpjeli neovisno jedni o drugima.

U arealnom je smislu zapadnojužnoslavensko područje sa slobodnim tonskim naglaskom izolirano u Europi (sustavi s takvim naglascima u Europi se susreću još jedino na Baltiku).

KRONOLOŠKI PREGLED NAJVAŽNIJIH GLASOVNIH PROMJENA U HRVATSKOME

§ 217 Najvjerojatniji redoslijed najvažnijih glasovnih promjena u hrvatskome prikazan je na sljedećoj tablici:

750.	
	metateza likvida (or, ol > ra, la, er, el > rě, lě)
800.	
	ъ, ь > ь [ə] (*sъnъ* > *sьnь*, *dьnь* > *dьnь*)
850.	
900.	
950.	
1000.	y > i (*myšь* > *mišь* »miš«)
1050.	nestanak ь u »slabom položaju« (*sьnь* > *sьn* »san«)
1100.	ą > u (*pątь* > *put*), ę > e (*pętь* > *pet*)
1150.	
1200.	
1250.	
	čr > cr (*črv* > *crv*, u mnogim govorima znatno kasnije)
1300.	jt > ć, jd > đ (*pojti* > *poći*, *dojdeš* > *dođeš*)
	ь > a (*sьn* > *san*)

1350.	ḷ > u (*pḷn* > *pun*, u čakavskome 100 godina prije)
	ě > *ije*, *je* (*mlěko* > *mlijeko*, *věra* > *vjera*)
1400.	-l > -o (*dal* > *dao*)
	novoštokavska retrakcija naglaska
1450.	žr > ždr (*žrati* > *ždrati*)
1500.	
1550.	
1600.	x > 0 (ne u svim štok. govorima)
1650.	druga jotacija (*cvijetje* > *cvijeće*) (ne u svim štok. govorima)
1700.	

Kao što je vidljivo iz tablice, 14. st. je razdoblje najvećih promjena u hrvatskom fonološkom sustavu. U dijelu posvećenom oblicima moći ćemo vidjeti da su u istom vremenu hrvatski zahvatile i dalekosežne morfološke promjene.

III.
POREDBENOPOVIJESNA MORFOLOGIJA

§ **218** Indoeuropski je prajezik bio dosljedno sufiksalan: imao je samo sufikse i jedan jedini infiks, morfem *-n– koji je služio za tvorbu jedne klase prezentskih osnova u glagola (očuvan je npr. u lat. prez. *ta-n-go* »dodirujem« spram perfekta *tetig-ī*).

Prefiksā u ie. prajeziku nije bilo; prividne iznimke kao element *ni– u *nisdo– »gnijezdo« (skr. *nīḍá-*, eng. *nest*, lit. *lìzdas* s neetimološkim *l-*), potječu od starih imenskih korijena, tj. ie. *ni-sdo– stara je složenica od *ni– (ili *$h_2$ni-, ako je to isti korijen kao u gr. *ánō* »gore«) i korijena *sed– »sjediti«.

Značenje je korijena *(h_2)ni - možda bilo »vrh« ili »podnožje«.

Moglo bi se, međutim, teorijski argumentirati da je reduplikacija (udvajanje), koja je česta u tvorbi ie. glagolskih kategorija, samo jedan vid prefiksacije kod koje se fonološka građa prefiksa kopira iz korijena, npr. u ie. *di-deh_3-mi »dajem« (skr. *dádāmi*, gr. *dídōmi*, stsl. *damь* < *da-d-mi) itd. Reduplikacija se rjeđe pojavljuje kod imenica, npr. u ie.*b^he-b^hru– »dabar« (skr. *babhrú-*, lit. *bebrùs*, steng. *beofor*, rus. dijal. *bebr*), također *b^ho-b^hru– (lit. dijal. *bãbras*, slov. *bóber*, rus. dijal. *bobr*) i *b^hi-b^hru– (lat. *fiber*, hrv. *dȁbar* s disimilacijom *b...b > *d...b). Korijen je u toj riječi zacijelo ie. *b^hrewH– »smeđi« (usp. njem. *braun* < stvnj. *brūn*, možda gr. *phrýnē* »žaba« itd.).

Riječi se u ie. prajeziku sastoje od korijena i sufiksa. Posljednji sufiks u riječi naziva se *nastavkom*; kao i u drugim fuzijskim jezicima, i u ie. jedan gramatički morfem može izražavati više gramatičkih kategorija; u pravilu je taj gramatički morfem upravo nastavak.

Tako, primjerice, nastavak *-oys u instrumentalu množine tematskih imenica izražava odjednom i broj (množinu) i padež (instrumental), a ne može se segmentirati na odvojene morfeme za broj i padež, kao npr. u mađarskom (usp. mađ. *ház-ok-ban* »u kućama«, gdje sufiks *-ok–* izražava samo množinu, a *-ban* samo mjesni padež inesiv).

Međutim, u ie. je prajeziku bilo i nešto iznimaka fuzijskomu načelu, odnosno postojali su i aglutinativni gramatički morfemi koji su izražavali samo jednu kategoriju, npr. optativni sufiks *-yeh$_1$- (v. § 348).

U baltoslavenskome i osobito u praslavenskom razdoblju razvila se prefiksacija kao produktivan proces u tvorbi riječi. Prefiksi, koji većinom potječu od starijih prijedloga, iskorišteni su ponajviše u glagolskoj tvorbi; usp. npr. stsl. *povesti*, *navesti*, lit. *pavèsti*, *nuvèsti* spram jednostavnih glagola stsl. *vesti*, lit. *vèsti*. Opreka svršenoga i nesvršenog vida često se u slavenskome izražava upravo prefiksacijom (v. § 341).

Reduplikacija je praktično nestala kao produktivni morfološki proces, no preostali su još malobrojni glagoli koji prezent tvore reduplikacijom (npr. lit. *dúodu* »dajem«, prez. glagola *dúoti*, stsl. *deždą*, prez. glagola *děti* »činiti«).

Gramatički su afiksi u baltoslavenskome i praslavenskome u pravilu prefiksi, kao i u indoeuropskome, pri čemu je u praslavenskome, još dosljednije nego u indoeuropskome i baltijskome, provedeno načelo fuzije različitih gramatičkih kategorija u jednom nedjeljivom nastavku. I hrvatski je, kao što ćemo vidjeti, dobro očuvao ova morfološka obilježja praslavenskih promjenjivih riječi.

IMENSKE RIJEČI

§ 219 Morfološke su kategorije imenskih riječi u ie. prajeziku bile rod, broj i padež. Kategoriju broja dijelile su imenske riječi s glagolima, dok su kategorije roda i padeža bile osobite samo njima.

§ 220 Kategorija broja razlikuje tri potkategorije: jedninu, množinu i dvojinu.

Dvojina je očuvana u litavskome (u standardnome se jeziku rijetko upotrebljava), a u tragovima i u latvijskome i staropruskome.

Od slavenskih jezika dvojinu je zadržao staroslavenski, a među živim jezicima dvojinu su sačuvali jedino slovenski i lužički jezici (ovi potonji u znatno izmijenjenom vidu).

§ 221 Ie. je imao osam padeža: nominativ, akuzativ, vokativ, genitiv, ablativ, dativ, lokativ i instrumental. U dvojini niti u jednoj deklinacijskoj klasi nije bilo više od tri različita oblika. U srednjem rodu uvijek se podudaraju N, A i V u sva tri broja. Ablativ se od genitiva razlikuje samo kod tematskih imenica. U množini se uvijek podudaraju Abl. i D.

Ovo je osnovni popis padežnih nastavaka u ie. prajeziku (v. i KPG § 101):

Jednina:

N -s (m. i ž.); -0, -m (sr.)
V -0
A -m (m. i ž.); -0, -m (sr.)
G -es/-os/-s
Abl -od, =G
D -ey
L -i, -0
I -(e)h_1, -b^hi

Dvojina:

NVA -h_1 (m.); -ih_1 (ž. i sr.)
GL -ows (?)
D -m- (?)

Množina:

NV -es (m. i ž.); -h_2 (sr.)
A -(o)ns
G -om
DAbl. -b^{h}os
L -su, -isu
I -b^{h}is, -oys

§ 222 Pogledajmo primjer ie. deklinacije na odrazima riječi za »stopalo« u sanskrtu, grčkom i latinskom:

jd.

N,V	*pōds	pāt	poús	pēs
A	*podm	pādam	póda	pedem
G,Abl.	*pod-os	padas	podós	pedis
D	*pod-ey	pade	podí	pedī
L	*pod-i	padi		(Abl.) pede
I	*podeh$_1$	padā		

du.

NVA	*pod-oh$_1$	padā(u)	póde
GL	*pod-ows	padoš	
DIAbl.	?*pod-b^{h}yōm	padbhyām	(GD) podoiin

mn.

NV	*pod-es	pādas	pódes	pedēs
A	*pod-ns	padas	pódas	pedēs
G	*pod-om	padām	podōn	pedum
DAbl.	*podb^{h}os	padbhyas	possí	pedibus
L	*podsu	patsu		
I	*podb^{h}is	padbhiš	(mik.) poppi	

Ta se riječ nije odrazila u slavenskome, osim možda kao prijedlog (stsl. *podъ*, hrv. *pod*) i kao izvedena tematska imenica (hrv. *pȍd*).

§ 223 Postojalo je nekoliko deklinacijskih tipova u ie. prajeziku. Oni su se razlikovali po završnom fonemu osnove. Temeljna je podjela na nepromjenjive i promjenjive osnove; promjenjive su osnove mijenjale vokalizam korijena i/ili sufiksa u deklinaciji, dok kod nepromjenjivih osnova nije bilo takvih prijevojnih alternacija. Promjenjive osnove svrstavaju se u kronološki dublje razine indoeuropskoga prajezika, dok su nepromjenjive osnove kronološki mlađe i produktivnije te su u kasnom ie. prajeziku i u pojedinim ie. dijalektima počele istiskivati promjenjive osnove[248]. Nepromjenjive su u pravilu osnove na *-o- (tematske osnove) te osnove na *-eh$_2$, *-uh$_2$ i *-ih$_2$.

§ 224 U baltoslavenskome su očuvani brojni deklinacijski tipovi iz. ie. prajezika; neke su suglasničke imenice zacijelo još imale prijevoj, tj. bile su promjenjive; usp. ie. N jd. *ponteh$_2$-s / G jd. *pnth$_2$-es »put« (skr. *pánthās,* lat. *pōns, pontis* »most«, gr. *póntos* »more« / *pátos* »put«); obje su osnove očuvane u baltoslavenskome – od osnove N jd. je stsl. *pǫtь* (hrv. *pȗt*), što je postalo i-osnovom, dok je od osnove kosih padeža stprus. *pintis* »put«; valja nam dakle pretpostaviti u bsl. dvije osnove s prijevojem – N jd. *pant-(i)- / G jd. *pint-(i)-, baš kao u indoeuropskome.

Također, na temelju lit. *girià* »šuma« i hrv. *gȍra* možemo rekonstruirati bsl. prijevojnu paradigmu N jd. *gar- / G jd. *gir-; drugi ie. jezici upućuju na korijensku imenicu *g^{w}ōrHs / G jd. *g^{w}rH-os; usp. skr. *girí-* »gora«, alb. *gur* »kamen«.

Na sličan način, iako su korijenske imenice iščezle i iz baltijske i iz slavenske grane bsl. jezika, litavski u nekim padežima (obično G mn.) još pokazuje arhaičnu osnovu na suglasnik, npr. lit. *naktìs* »noć« je i-osnova (G jd. *naktìs*), ali u G mn. ima oblik *naktų̃* (prema i-osnovama moralo bi biti **nakčių). U baltoslavenskome, a zacijelo još dugo i u pretpovijesti litavskoga[249], ta je imenica bila suglasnička korijenska osnova, dakle sklanjala se N jd. *nakts, G jd. *naktes (ili *nekts), kao gr. *nýks, nyktós.*

U praslavenskome je imenica *dinju (stsl. *dьnь*, rus. *den'*) imala G jd. *din-e (od ie. *din-es); usp. slov. *dnê*, čak. (Vodice, Istra) *dne*. Usporedba s lit. *dienà* »dan« pokazuje da u bsl. treba pretpostaviti korijensku imenicu s N jd. *deyn (ili *dēyn) i G jd. *din-es.

[248] Za klasifikaciju promjenjivih osnova u ie. prajeziku v. KPG § 111-112.

[249] U baltijskome su se korijenske imenice posve pomiješale s i-osnovama, v. Larsson 2005.

O-OSNOVE (TEMATSKE OSNOVE, »TVRDE« IMENICE M. I SR. RODA)

§ 225 O-osnove potekle su od ie. tematskih imenica. U ie. prajeziku tematske su imenice bile u pravilu muškoga ili srednjeg roda, premda u nekim jezicima postoje iznimke ženskoga roda (npr. u gr. imenice poput *diálektos* ž. »dijalekt«, *parthénos* ž. »djevojka«, ili lat. *fāgus* ž. »bukva«).

U slavenskome i baltijskome takvih iznimaka nema.

Jednina (ie. *wlk^{w}os »vuk«)

	ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
N	*wlk^{w}os	vlьkъ	vilkas	lupus	vṛkas
A	*wlk^{w}om	vlьkъ	vilką	lupum	vṛkam
V	*wlk^{w}e	vlьče	vilke	lupe	vṛka
G	*wlk^{w}osyo	vlьka	vilko	lupī	vṛkasya
Abl.	*wlk^{w}ōd			lupōd	vṛkād
D	*wlk^{w}ōy	vlьku	vilkui	lupō	vṛkāya
L	*wlk^{w}oy	vlьcě	vilke		vṛke
I	*wlk^{w}oh$_1$	vlьkomь	vilku		vṛkā, vṛkeṇa

Nominativ: završetak *-os postao je od tematskoga samoglasnika *-o- i nominativnog nastavka *-s.

U stsl. je nastavak -ъ pravilno postao od završnoga *-os (v. § 121).

Vokativ: u vokativu nema nastavka; oblik je čista osnova s tematskim samoglasnikom u prijevojnom stupnju *e.

Akuzativ: u stsl. je završno -ъ pravilan odraz ie. *-om.

Genitiv: najstariji je oblik genitiva jd. kod tematskih imenica isti kao nominativ.

Takav je oblik očuvan u hetitskome (usp. het. N = G *antuhšaš* »čovjek, čovjeka«).

U ostalim je jezicima na polazni oblik *-os dodana odnosna zamjenica *-yo (usp. skr. *yas* »koji«), te je dobiven oblik *-osyo koji je očuvan u skr. *-asya* i hom. gr. *-oio* (usp. hom. gr. G jd. *lýkoio* »vuka«). U lat. je posvjedočen ie. nastavak *-osyo na stlat. natpisu *Lapis Satricanus* (*Popliosio Valesiosio*), a klas. lat. ima

završetak -*ī* koji je po podrijetlu najvjerojatnije posvojni pridjev[250]. U baltoslavenskome je umjesto genitiva preuzet nastavak za ablativ jednine, koji se pravilno odrazio kao lit. -*o*, stsl. -*a*. Stprus. ima nastavak -*as* (npr. *deywas* »boga«), što je zacijelo analoški preuzet iz ā-osnova. Izvorni baltoslavenski nastavak -*a* očuvan je jedino u *Bazelskom epigramu*, u obliku *pennega* »novca«[251].

Ablativ: završetak *-ōd (< *-o-od) očuvan je u starolatinskome (klas. latinski ima -*ō*), sanskrtu, te kao genitiv jd. u baltoslavenskome.

Dativ: ie. završetak *-ōy nastao je stezanjem tematskog samoglasnika *-o– i dativnoga nastavka *-ey.

U sanskrtu je na očekivani završetak *-āy dodana neka čestica (ili poslijelog) *-a, te je dobiven posvjedočeni završetak -*āya*; u latinskome je -*ō* nastalo otpadanjem završnoga -*i*, no u starolatinskome je još zabilježen i očekivani nastavak -*ōi* (v. KPG § 103). U litavskome je nastavak -*ui* zacijelo analoški prema ā-osnovama (v. § 127). Žemaitski dijalekti imaju i nastavke -*ū*, -*ō* (usp. npr. južnožemaitski *vẹ̄lkô* »vuku« spram standardnoga *vil̃kui*)[252]. Ti nastavci pravilno odgovaraju općeslavenskom nastavku -*u*, te se mogu izvesti iz baltoslavenskoga *-ōw, što je moglo pravilno nastati od ie. *-ōy (v. § 127).

Lokativ: ie. nastavak *-i s tematskim se samoglasnikom stopio u dvoglas *-oy, očuvan u stsl. i skr.

U lat. je ostatak ie. lokativa u izrazima poput *domī* »kod kuće« (koji se tradicionalno nazivaju »genitivom mjesta«).

Instrumental: nastavak *-oh$_1$ očuvan je u litavskome i vedskome (-*ā*), dok je u skr. -*ena* zamjeničkog postanja (usp. skr. *tena* »time«, I jd.).

U slavenskome je taj nastavak očuvan u nekim okamenjenim izrazima (poput rus. *včerá* »jučer«), dok je stsl. nastavak -*mь* preuzet iz atematskih imenica.

§ 226 Dvojina

	ie.	stsl.	lit.	skr.
NAV	*wlk^{w}oh$_1$	vlъka	vilku	vṛkā
GL	?*wlk^{w}ows	vlъku		vṛkayoš
DAbl.I	?	vlъkoma	vilkam	vṛkebhyām

[250] V. Matasović 2004a: 143.

[251] O tome detaljnije u Matasović 2000.

[252] V. Zinkevičius 1968: 102.

Rekonstrukcija dvojinske paradigme nije potpuna jer se odrazi u posvjedočenim jezicima ne slažu u pojedinostima. Nastavak *-oh$_1$ u NAV dvojine mogao bi biti izvorno identičan nastavku za instrumental jednine; značenje dvojine moglo se razviti iz instrumentalnoga (odnosno komitativnoga), tj. u sintagmi poput »vuk s vukom« prvi je element mogao biti izostavljen, a drugi (*s vukom*) shvaćen kao dvojina (»dva vuka«).

U litavskome osim oblika za DI jd. *vilkam*, s pokraćenim nastavkom, postoji i dijalektalni oblik *vilkama* (potpuno podudaran stsl. *vlьkoma*, od bsl. *wilkamā)[253].

§ **227** Množina

	ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
NV	*wlk^{w}ōs	vlьci	vilkai	lupī	vr̥kās
A	*wlk^{w}ōns	vlьky	vilkus	lupōs	vr̥kāms
G	*wlk^{w}ōm	vlьkъ	vilkų	lupōrum	vr̥kāṇām
DAbl.	*wlk^{w}ob^{h}os	vlьkomъ	vilkams	lupīs	vr̥kebhyas
L	*wlk^{w}oysu	vlьcěxъ	vilkuose		vr̥kešu
I	*wlk^{w}ōys	vlьky	vilkais		vr̥kaiš

Nominativ i vokativ: ie. nastavak sačuvan je u sanskrtu.

Baltoslavenski i latinski preuzeli su nastavak *-i iz zamjeničke deklinacije (usp. skr. *te* < *to-y, N mn. zamjenice *sas* »taj«). Ista se promjena dogodila i u grčkome (usp. gr. N mn. *lýkoi*) i u keltskome (usp. stir. N mn. *fir* < *wiro-y »muževi, ljudi«, ali V mn. *firu* < N mn. *wirōs).

Akuzativ: nastavak *-ons pravilno je odražen u svim jezicima.

Genitiv: završetak *-ōm postao je od nastavka *-om dodanoga na tematski samoglasnik.

U lat. je završetak *-ōrum* postao prema osnovama na *-s. Stsl. u svim deklinacijama ima odraz završnoga *-om, što je najvjerojatnije isprva stajalo samo kod atematskih imenica[254].

Dativ i ablativ: rekonstrukcija nije sigurna.

Baltoslavenski i germanski imaju nastavke s formantom *-m- (usp. i got. D mn. *wulfa-m*)[255]. U baltoslavenskome je nastavak glasio *-mus, što se zaklju-

[253] Zinkevičius 1998: 116.

[254] Kortlandt (1978a) pretpostavlja da je u ie. prajeziku postojao samo nastavak *-om u G mn.

[255] V. Matzinger 2001.

čuje na temelju stlit. -*mus* (suvremeno litavsko -*ms* nastalo je sinkopom vokala -*u*-)[256].Rekonstrukcija s formantom *-b^h– zasnovana je u prvom redu na sanskrtu. Postoji i mišljenje da je nastavak *-mus isprva stajao u ablativu množine, a nastavak *-b^{h}os u dativu[257]. Lat. -*īs* je postalo od nastavka za I mn. (usp. i gr. D mn. *lýk-ois*)

Lokativ: nastavak *-isu (nastao aglutinacijom množinskoga nastavka *-su na jedninski *-i) dodan je na tematski samoglasnik.

U lit. je završetak -*uose* inovacija (završno -*e* < *en postalo je od poslijeloga).

Instrumental: nastavak *-oys dodan je tematskom samoglasniku, te je stapanjem postalo *-ōys.

§ 228 Imenice srednjeg roda razlikuju se u deklinaciji od imenica muškoga roda samo u NAV:

	ie.	stsl.	lat.	skr.
jednina:				
	*yugom	igo	iugum	yugam
dvojina:				
	*yugoyh_1	idzě		yuge
množina:				
	*yugeh_2	iga	iuga	yugāni

Litavski je izgubio srednji rod pa se ne navode oblici iz toga jezika. U stsl. nastavak -*o* u jednini ne može biti neposredno od ie. *-om jer bi se taj nastavak pravilno odrazio kao stsl. *-ъ (kao u A jd. tematskih imenica, v. § 121). Stoga se misli da je to podrijetlom zamjenički nastavak za NAV srednjeg roda *-od (usp. skr. *tad* »to«), koji je analoški prenesen na imenice[258]. U sanskrtu je na

[256] T. Olander (2005) osporava tu hipotezu ističući da starolatvijski nastavak D mn. -*ms* nije mogao nastati od *-mus jer završno -*us* u latvijskome ostaje očuvano. Stoga je moguća i pretpostavka da je nastavak za D mn. u baltoslavenskome glasio *-mas < *-mos; usp. i stprus. -*mans* (s -*n*- pod utjecajem A mn. -*ans* te kod zamjenica -*mas*, npr. *ioumas* »vama«, Mažiulis 2004). Pa ipak, držimo vjerojatnijim da je nastavak bio *-mus jer je promjena *-mos > -*mus*, koju Olander pretpostavlja u starolitavskome, barem jednako *ad hoc* kao i nepravilno ispadanje -*u*– u starolatvijskome.

[257] V. Beekes 1995. Ta je pretpostavka teoretski moguća, ali posve nedokaziva.

[258] Moguće je i da je isprva *-om > -ъ samo u nenaglašenom položaju, kao što je pretpostavljao V. M. Illič-Svityč (1963). Prema njegovu je mišljenju završno -*o* u sr. r. pravilan odraz u pod naglaskom, kao u *yugóm > prasl. *juga > stsl. *igo*. Prema pravilu koje se gdjekad naziva »Illič-Svityčevim«, ie. imenice srednjeg roda s naglaskom na prvom slogu (tj. na osnovi) postale su muškoga roda u praslavenskom (v. § 35, § 258, 2), npr. ie. *d^{h}wórom (skr. *dvāram*) > stsl. *dvorъ*, čak. *dvõr*. Čini se da je ista promjena roda zahvatila i u-osnove srednjega roda (koje su već u ie. prajeziku imale uvijek naglasak na osnovi), npr. ie. *méd^{h}u sr. r. »medovina« (skr. *mádhu*) > prasl. *medu m. (stsl. *medъ*, hrv. *mêd*).

izvorni oblik za množinu *yugā dodano *-n-* analogijom prema osnovama na *-n*, te nastavak *-i* < $*h_2$ za NAV sr. roda atematskih imenica.

Oblik za množinu srednjega roda bio je u ie. prajeziku zbirna imenica (»kolektiv«), koja se s glagolom slagala u jednini, prema pravilu grčke gramatike *skhéma Attikón*: u rečenici *tà zôia trékhei* »životinje trče« imenica *zôion* je u množini, a glagol (*trékhei*) u 3. l. jd. prezenta.

§ 229 U slavenskim su se jezicima tematske imenice odrazile na sljedeći način:

jednina

	prasl.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
N	*wilku	vlьkъ	volk	wilk	vuk
A	*wilkun	vlьkъ	volká	wilka	vuka
V	*wilče	vlьče		wilku	vuče
G	*wilkā	vlьka	volká	wilka	vuka
D	*wilkō	vlьku	volkú	wilkowi	vuku
L	*wilkaj	vlьcě	volké	wilku	vuku
I	*wilkami	vlьkomь	volkóm	wilkem	vukom

množina

N	*wilkaj	vlьci	vólki	wilcy	vuci, vukovi
A	*wilkūns	vlьky	volkóv	wilków	vukove
G	*wilkun	vlьkъ	volkóv	wilków	vukōvā
D	*wilkamu	vlьkomъ	volkám	wilkom	vukovima, vucima
L	*wilkajxu	vlьcěxъ	volkáx	wilkach	vukovima, vucima
I	*wilkū	vlъky	volkámi	wilkami	vukovima, vucima

§ 230 U svim je slavenskim jezicima, osim djelomično u staroslavenskome i u staroruskom novgorodskom dijalektu[259], nastavak za G jd. preuzet u akuzativu jednine imenica koje znače nešto živo, dok je stari nastavak, identičan nominativu jednine, zadržan kod imenica koje znače nešto neživo (usp. u hrvatskome N jd. *vûk, stôl*, A jd. *vûka, stôl*). Ta je općeslavenska promjena dovela do nastanka potkategorije živoga i neživog roda unutar kategorije muškoga roda imenica[260].

[259] U staronovgorodskome *-a* u G jd. o-osnova posve pravilno imaju samo osobna imena (Zaliznjak 2004: 104).

[260] V. npr. Wissemann 1956., Krys'ko 1994.

Nastanak te opreke po živosti unutar imenica m. roda nije još posve razjašnjen, no dio cjelovitog objašnjenja zacijelo uključuje i sljedeće: u praslavenskome je, kao i u baltijskim jezicima, vrijedilo pravilo da objekt negiranoga glagola stoji u genitivu, umjesto u akuzativu; usp. lit. *knygą matau* »vidim knjigu (A jd.)«, ali *knygos nematau* »ne vidim knjigu (G jd.)«, usporedno s rus. *vižu knigu*, *ne vižu knigi*). To je pravilo najvjerojatnije protegnuto i na imenice m. roda koje označuju živa bića i u potvrdnim rečenicama, odatle rus. *vižu čeloveka* kao hrv. *vidim čovjeka*.

Lokativ jednine u hrvatskom je zamijenjen oblikom za D jd., odnosno L jd. u-osnova, što je izoglosa koju hrvatski dijeli sa slovenskim (slov. *o bratu*). Međutim, u čakavskome se susreće i stari nastavak za lokativ; usp. čak. *va grade* »u gradu«, ili *kolcȅ*, L jd. imenice *kolȁc* (Orbanići).

U instrumentalu jednine sjevernoslavenski su jezici poopćili nastavak *-ъmь* iz u-osnova (pravilno odražen kao rus. *-om* i polj. *-em* koje ne palatalizira prethodni suglasnik). Ta se zamjena pojavljuje već u *Kijevskim listićima*, kanonskom staroslavenskom tekstu koji je nastao u Panoniji u 9. st. U hrvatskom je od početka predaje posvjedočen odraz općeslavenskoga *-omь*, dakle istoga nastavka koji dolazi u većini stsl. kanonskih tekstova.

U množini hrvatski ima dva oblika za nominativ, »kratki« i »dugi«. Kratki oblik, koji ima manji broj imenica (npr. *vûci, kònji, dâni, psȉ*) i koji se kod nekih imenica osjeća kao arhaizam (npr. *vjȅtri*) naslijeđen je iz praslavenskoga. Dulji oblik (npr. *vȕkovi, stòlovi*) nastao je pod utjecajem u-osnova (stsl. *synъ*, N mn. *synove*).

U A mn. nastavak *-e* preuzet je iz jo-osnova umjesto očekivanoga *-i*. Ta je zamjena olakšana težnjom za razlikovanjem N mn. (*-i* < *-aj) i A mn. (**-i < *-y* < *-ū). Primjera analoškoga *-e* u A mn. o-osnova ima već u scsl. *Miroslavovu evanđelju* (12. st.), dok u u štokavskim tekstovima iz 14. st. taj nastavak preteže.

Međutim, u mnogim je govorima *-i* očuvano znatno dulje, sve do 17. st., npr. kod M. Divkovića (1563-1631) u A mn. *oklopi, trudi*. Kašić u svojoj gramatici (1604) ima i arhaično-čakavski *gòlub-i* i inovativno-štokavski *gòlub-e*. Sjevernočakavski govori imaju *-i* u A mn. i danas, ne samo kod o-osnova, već (analoški) i kod jo-osnova; usp. *stolȉ, očȉ* (Orbanići). Isti je nastavak očuvan i u nekim srednjočak. govorima (zadarski otoci).

Oblik za G mn. s nastavkom *-ā* proširio se razmjerno kasno u štokavskome, zamijenivši oblik G mn. na *-(ov)-0*, koji je očuvan u čakavskome i većini kajkavskih govora; usp. čak. (Hvar) *vûk*, G mn. *vukóv*. Arhaični nastavak -(*ov*)*-0* imaju, barem u tragovima, i neki staroštokavski govori, osobito posavski.

U novoštokavskom se zamjena nastavka -(*ov*)-*0* novim nastavkom *-(ov)ā* može pratiti u tekstovima iz 14. st., u doba prijelaza poluglasa (zjsl. *ə) u *-a*. Čini se da

je genitivno *-ā* u množini postalo od poluglasa koji se očuvao u nekim, za sada neutvrđenim uvjetima[261].

Premda to ne možemo sa sigurnošću dokazati, vjerojatno nije slučajno da su najranije pouzdano posvjedočene imenice s G mn. na *-ā* ponajviše one s pomičnom akcentuacijom u paradigmi (tzv. imenice akcenatske paradigme c, v. § 256), te imenice s naglaskom na nastavku (tzv. akcenatska paradigma b, v. § 256). Novi se nastavak *-a* pojavljuje u spomenicima iz 14. st. kod imenica takvih naglasnih tipova i kod ā-osnova i kod o-osnova, npr. *glava, vijeka, sinova, dana, volova.*[262] Karakteristično je da među najranijim primjerima nema imenica s nepomičnim mjestom akcenta na osnovi (akcenatska paradigma a, v. § 256).

Možda je prije nestanka poluglasa naglasak u imenica akcenatskih paradigmi b i c analoški pomaknut na nastavak u G mn., zbog čega je samo ondje poluglas očuvan (kod imenica akcenatske paradigme a zadnji slog nikada nije stajao pod naglaskom pa analogija nije mogla djelovati). Potom je nastavak *-ā* mogao biti poopćen u svih o-osnova, jo-osnova, te ā– i jā-osnova.

Kao uzrok pomicanja naglaska na nastavak u G mn. mogla je poslužiti analogija prema i-osnovama s pomičnom akcentuacijom (akcenatska paradigma c), kod kojih je naglasak u G mn. bio na zadnjem slogu, npr. prasl. *zwērijù > općeslav. *zvěrъ̀jь* (Ivšićevom retrakcijom) > *zvěrī (usp. rus. *zveréj*).

Duljina u nastavku *-ā* također mora biti analoška prema G mn. i-osnova. S obzirom da je od Ivšićeve retrakcije do ispadanja poluglasova u posljednjem slogu moralo proći nekoliko stoljeća, nema kronoloških prepreka ovomu objašnjenju: između ta dva događaja u dijelu se štokavskih govora naglasak mogao analoški vratiti na posljednji slog u G mn. kod imenica s pomičnom akcentuacijom (akcenatska paradigma c) i kod onih s naglaskom na nastavku (akcenatska paradigma b).

Oblici *nòktijū*, *pȑstijū*, *gòstijū* imaju nastavak genitiva-lokativa dvojine i-osnova, a oblici *nòktī*, *sâtī*, *gòstī* imaju nastavak genitiva množine i-osnova (v. § 246).

[261] Postoje i druga objašnjenja, ali nijedno nije uvjerljivo; usp. npr. Belić 1960-1969., I, Johnson 1972., Liukkonen 1974., Stankiewicz 1978., Stieber 1989: 113, 135. Kortlandt (1978a) osporava da *-ā* u G mn. može biti od poluglasa jer smatra da su se poluglasovi u slovenskome i srednjojužnoslavenskome na kraju riječi izgubili još u 10. st. To ipak ne mora biti točno jer *Povelja bana Kulina* nastala krajem 12. st. bilježi poluglas na kraju riječi posve dosljedno, a u tom je tekstu inače vrlo malo crkvenoslavenskih utjecaja. Otpadanje poluglasa odvijalo se različito u raznim hrvatskim narječjima i nije nemoguće da je pod naglaskom na kraju riječi poluglas očuvan dulje u nekim perifernim štokavskim govorima. Ivić (u Brozović & Ivić 1988: 24 i dalje) ističe i da se u scsl. tekstovima 14. st. završni poluglas gdjekada piše udvojeno u G mn., što bi značilo da se izgovarao (npr. *krьstъъ* »križeva«). Drugi lingvisti smatraju da se tu radi samo o konvencionalnoj grafiji koja nema osnove u izgovoru.

[262] V. popis primjera kod Belića, 1960-1969., I. te kod D. Malić 2002: 588 i dalje.

Nastavak za DLI mn. *-ima* podrijetlom je nastavak za DI dvojine (v. § 226). Taj se nastavak pojavljuje u DI množine od konca 15. st., no u standardnom je jeziku posve prevladao tek u 19. st. (reforma hrvatskih vukovaca).

U starijim su tekstovima nastavci za D i I množine i dvojine često pomiješani pa se instrumentalno *-i* (< *-y*) pojavljuje u dativu množine (npr. *k tvojima stari* kod D. Zlatarića). Oblici DI mn. poput *dužnicim*, *vucim* imaju samoglasnik *-i-* umjesto *-o-* analoški prema instrumentalu, a palatalizacija se velara provodi analogijom prema nominativu množine. Analogijom prema I mn. i-osnova pojavljuju se sve do 17. st. i oblici kao *gradmi*, *gradimi*.

Kašić (1604) ima u D mn. samo arhaično *gòlub-om*, ali u I mn. navodi čak tri oblika, analoške *golub-ìmi*, *golub-ìma* i arhaično *golub-î*. U L mn. navodi samo starinske oblike *golub-íh* i *golub-î* (s *-i-* umjesto *ě > *ije* prema jo-osnovama).

Kod dubrovačkih je pjesnika u 15. i 16. st. uglavnom očuvano *-om* u D mn., a *-i* (< *-y) u I mn[263]. Koncem 18. st. nastavak *-ima* već posve prevladava u I mn. o-osnova, dok je kod ostalih deklinacijskih klasa češće očuvan stariji nastavak (*-ami*, *-imi*), npr. u gramatici Marijana Lanosovića (1742-1812) iz 1778.

Nastavak za L mn. očuvan je u nekim štokavskim dijalektima (npr. u Bosni *u gradovije* < *vъ gradověxъ), a u nekima je zamijenjen nastavkom *-ih* (iz jo-osnova), kao u slovenskome; usp. u slavonskom dijalektu *na vrati* (L mn. od *plurale tantum* sr. r. *vrata*). U kajkavskom i u čakavskom stari su nastavci u množini uglavnom očuvani; usp. u Orbanićima A mn. *pȑsti*, I mn. *pȑsti*, L mn. *pȑsteh*; usp. u D mn. *ol*^{u}*õn* »volovima« < *volomъ.

§ 231 Dvojina se u hrv. štokavskom očuvala do 15. st., ne samo u ovom, već i u drugim deklinacijskim obrascima; usp. (početkom 15. st.) D du. *bratoma*. U kajkavskom je dvojina očuvana i dulje, sve do početka 17. st. (neki su dvojinski oblici posvjedočeni npr. kod A. Vramca u drugoj polovici 16. st.[264]). I nakon 15. st. dvojinski oblik za NA du. čuva se iza broja *dvâ*, a analoški se širi i na brojeve *trî*, *čètiri*, npr. *dva stola*, *tri čovjeka*.

§ 232 U deklinaciji mnogih imenica pojavljuje se »nepostojano a«, podrijetlom od »slaboga« poluglasa (v. § 188), npr. N jd. *pátak* (analoški umjesto *ptak; usp. polj. *ptak* »ptica«) < *pьtъkъ, G jd. *pátka* < *pьtъka, *nȍkat* < *nogъtь, G jd. *nȍkta* < *nogъta.
Kod imenica *svȅkar*, G jd. *svȅkra*, *vjȅtar*, G jd. *vjȅtra* »nepostojano a« postaje epentezom poluglasa (v. § 163).

[263] V. Rešetar 1936: 137. Slavonski franjevci u 18. st. još uglavnom razlikuju tri množinska padeža (v. Despot 2004), kao i većina bosanskih pisaca toga razdoblja. A. Kačić Miošić u D mn. ima najčešće nastavak *-om* (*krstjanom*), a u I i L mn. nastavak *-im* (*u gradovim*), ali ima i primjera nastavka *-im* u D mn. (*banim i knezovim*).

[264] V. Jembrih 1981: 192. Postoji i mišljenje da dvojinski oblici kod Vramca odražavaju njegov materinski jezik (slovenski).

Kod nekih je riječi, osobito posuđenica, »nepostojano a« analoški uvedeno, npr. *bàkar* (od tur. *bakır*), G jd. *bàkra*, ili *klȉjent* (od lat. *cliens*), G jd. *klȉjenta*, ali G mn. *klȉjenātā*.

JO-OSNOVE (»MEKE« IMENICE M. I SR. RODA)

§ 233 Deklinacija jo-osnova u praslavenskom je bila posve identična deklinaciji o-osnova; zbog dalekosežnih promjena u vokalizmu, opisanih u odjeljku o fonologiji (v. § 161), u općeslavenskome je razdoblju od jo-osnova nastala specifična »meka« sklonidba imenica muškoga roda, različita od deklinacije »tvrdih« o-osnova. Ta je razlika potom u većini slavenskih jezika uklonjena ili minimalizirana analoškim utjecajima mekih osnova na tvrde ili obrnuto. U hrvatskome je opreka još očuvana u nekim nastavcima; usp. o-osnove I jd. *grâd-om*, ali jo-osnove *kònj-em*, V jd. *grâd-e*: *kònj-u* itd.

	prasl.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
jd.					
N	*kanju	konjь	kon'	koń	konj
V	*kanje, *kanjō	konju		koniu	konju
A	*kanjun	konjь	konjá	konia	konja
G	*kanjā	konja	konjá	konia	konja
D	*kanjō	konju	konjú	koniowi	konju
L	*kanjaj	konji	koné	koniu	konju
I	*kanjami	konjemь	konēm	koniem	konjem
mn.					
N	*kanjaj	konji	kóni	konie	konji
A	*kanjūns	konję	konéj	konie	konje
G	*kanjun	konjь	konéj	koni	konjā
D	*kanjamu	konjemъ	konjám	koniom	konjima
L	*kanjajxu	konjixъ	konjáx	koniach	konjima
I	*kanjū	konji	konjámi	końmi	konjima

U V jd. već su u kasnom praslavenskome neke imenice preuzele nastavak *-ō > *-u* iz u-osnova umjesto starijega *-e; usp. stsl. *vraču, kraju,* ali *otьče*.

U istočnoslavenskome i zapadnoslavenskome u A mn. stari je nastavak *-īn (> stsl. -*ę*) zamijenjen nastavkom *-ě (usp. strus. A mn. *koně*); točno podrijetlo toga nastavka nije razjašnjeno. Južnoslavenski su pak jezici sačuvali izvornu

skupinu *-ns koja je dala *-n uz kompenzatorno duljenje prethodnog samoglasnika; odatle pravilno *-jāns > *-jūns > *jīns > *jīn > -ę.

§ 234 U hrv. je podrijetlo novih nastavaka (npr. *-ima* u DLI mn.) isto kao kod o-osnova (v. § 230). Kod starijih pisaca ponovno pronalazimo očuvane izvorne nastavke, npr. kod N. Ranjine (1494-1582) *starcim*, s *-i-* analogijom prema instrumentalu *-i* < *-y* (umjesto očekivanoga *starcem).

Kod malobrojnih je imenica u G mn. preuzet nastavak *-ī* iz i-osnova (npr. *mjesécī*).

I kod jo-osnova u deklinaciji se pojavljuje »nepostojano a« (v. § 188), npr. N jd. *òtac* < *отьсь spram *òca* < *отьса (s pravilnim nestankom poluglasa).

Kod imenica na *-lac* »nepostojano a« smjenjuje se s *-o-* zbog pravila o prijelazu *-l- > *-o-* na kraju sloga (v. § 201); odatle N jd. *tàlac* < *talьсь spram G jd. *tȁoca* < *talca < *talьca; usp. i G mn. *tȁlācā* < *talьсь.

*EH$_2$ > Ā-OSNOVE (OSNOVE NA TVRDI SUGLASNIK Ž. RODA)

§ 235 Praslavenske ā-osnove postale su od ie. osnova na *eh$_2$. U ie. prajeziku osnove na -eh$_2$ bile su većinom ženskoga roda. U nekim jezicima postoje iznimke muškog roda, npr. u stsl. *sluga* m., *voevoda* m., u lit. *elgeta* m. »siromah«, u lat. *verna* m. »rob rođen u kući«, *poeta* m. »pjesnik« (iz grčkoga *poiḗtēs*).

§ 236 Jednina (ie. *wid^{h}eweh$_2$ »udovica«, *wlh$_2$neh$_2$ »vuna«)

	ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
N	*wid^{h}eweh$_2$	vъdova	vilna »vuna«	vidua	vidhavā
A	*wid^{h}eweh$_2$m	vъdovą	vilną	viduam	vidhavām
V	*wid^{h}ewe(h$_2$)	vъdovo	vilna	vidua	vidhave
G	*wid^{h}eweh$_2$es	vъdovy	vilnos	viduae	vidhavāyās
D	*wid^{h}eweh$_2$ey	vъdově	vilnai	viduae	vidhavāyai
L	*wid^{h}eweh$_2$i	vъdově	vilnoje		vidhavāyām
I	*wid^{h}eweh$_2$(e)h$_1$	vъdovoją	vilna		vidhavayā
(Abl.)[265]				viduā	

[265] U ie. prajeziku ablativ se u jednini podudarao s genitivom. Lat. je ablativ nastao analogijom prema o-osnovama.

Nominativ: karakteristična je odsutnost nominativnog nastavka *-s koji inače imaju imenice m. i ž. roda. Nominativno *-s* u grčkim imenicama na *-ā* m. r. (npr. *neaníās* »mladić«) je sekundarno. U lat. se završno *-ā pokratilo, vjerojatno isprva jampskim kraćenjem[266] u dvosložnim riječima, a zatim analoški u svih ā-osnova.

Akuzativ: nastavak *-m već je u ie. prajeziku bio neslogotvoran, iako smješten iza suglasnika (laringala).

Vokativ: kratko *-o* u stsl. je arhaizam, usporediv s kratkim *-a* u gr. vokativima ā-osnova, kao npr. *nýmpha* »nimfo« spram N jd. *nýmphē*. Obično se tumači nestankom laringala u pauzi, tj. na kraju riječi i rečenice (v. § 79).

Genitiv: stsl. oblik potječe od prasl. *widawān-s, gdje je *-n dodano analogijom prema n-osnovama[267]. Lat. *-ae* ima završno *-i < *-ī analogijom prema o-osnovama. Izvorni je završetak očuvan u izrazu *pater famili-ās* »otac obitelji«. U skr. je *-y-* prema i-osnovama.

Dativ: izvorni nastavak *-ey dodan je na osnovu u svim jezicima, no u skr. je on nalijepljen na *-y* koje je preuzeto iz i-osnova.

Lokativ: u ie. je na osnovu pravilno dodano lokativno *-i, no u litavskom je dobiveni oblik proširen postpozicijom *en > *-e*. U skr. imamo zamjenički nastavak *-yām* (usp. skr. *tasyām* »(na) toj«).

Instrumental: najstariji je nastavak očuvan u vedskom (*senā* »vojskom« od imenice *senā* »vojska«); isti je nastavak i u sanskrtu, ali dodan na osnovu proširenu s *-y-* prema i-osnovama.

U baltoslavenskom rekonstrukcija nastavka za I jd. nije sigurna. Litavski ima akutirano *-à* koje bi moglo biti podudarno vedskomu nastavku (ie. *-eh$_2$-(e)h$_1$), no u dijalektima se pojavljuje i nastavak *-u* (npr. *runku* »rukom«)[268], a u određenih pridjeva imamo nazalno *-ą* (npr. *mažą́-ją* »malenom«), što upućuje na nastavak *-ā́m.

Staroslavenski nastavak *-oją* preuzet je iz zamjeničke deklinacije (usp. stsl. *toją* »tom«, v. § 276). Taj se nastavak morao proširiti razmjerno kasno u općesla-

[266] V. KPG § 70.

[267] To je za sada još uvijek najvjerojatnije objašnjenje (usp. velik utjecaj n-osnova na ā-osnove u germanskome). Izneseno je i mišljenje prema kojem nastavak *-y* dolazi od *-ōns < *-ōm-s, gdje bi na nastavak G mn. *-ōm bilo dodano *-s iz genitiva jd. (npr. Trubačev: 1991), no takvoj navodnoj aglutinaciji jedninskoga nastavka na množinski nema usporednica u slavenskome i baltijskome. Teorijski je moguće i da je *y* izvodivo neposredno iz *-ās < *-eh$_2$s, što je očekivani ie. nastavak, tj. da je prasl. *ā postalo *ū uvijek u zadnjem zatvorenom slogu (ne samo ispred *n). Međutim, G jd. jā-osnova (-ę < *-īn < *-jūns) se protivi tom rješenju: vjerojatnije je da su i ā-osnove i jā-osnove imale nazal u nastavku G jd.

[268] V. Stang 1966: 199. Stang je mišljenja da su oba litavska nastavka izvodiva iz akutiranoga *-ā́m, no nije jasno zbog čega nazal nije ostavio traga u standardnom litavskome (pravilo da pod cirkumfleksom *-ā̃m > -ą, dok akutirano *-ā́m > *-a* izgleda *ad hoc*).

venskome jer u njemu izostaje inače pravilna promjena *-jūn > *-jīn > **-ję. Po svemu sudeći, taj nastavak sadrži element *-ām koje se neovisno rekonstruira i za baltijski.

§ 237 Dvojina

	ie.	stsl.	lit.	skr.
NVA	*wid^{h}eweh$_2$ih$_1$	vъdově	(vilni)	vidhave
GL	vъdovu		vidhavayoš	
DAbl.I	vъdovama	(vilnom)	vidhavābhyām	

Rekonstrukcija je dvojbena, no u N du. karakterističan je nastavak *-ih$_1$ koji osnove na *-eh$_2$ dijele s imenicama srednjeg roda. Završno *-u* u GL du. u stsl. slaže se sa završnim *-oš* u skr. i upućuje, najvjerojatnije, na ie. završetak *-ows.

§ 238 množina

	ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
NV	*wid^{h}eweh$_2$es	vъdovy	vilnos	viduae	vidhavās
A	*wid^{h}eweh$_2$ns	vъdovy	vilnas	viduas	vidhavās
G	*wid^{h}eweh$_2$om	vъdovъ	vilnų	viduārum	vidhavānām
DAbl.	*wid^{h}eweh$_2$b^{h}os	vъdovamъ	vilnoms	viduīs	vidhavābhyas
L	*wid^{h}eweh$_2$su	vъdovaxъ	vilnose		vidhavāsu
I	*wid^{h}eweh$_2$b^{h}is	vъdovami	vilnomis		vidhavābhiš

Nominativ i vokativ: u ie. prajeziku nastavak *-es dodan je na osnovu, no čini se da je u stsl. preuzet izvorni nastavak za akuzativ mn.; u lat. je završetak *-ae* nastao analogijom prema o-osnovama.

Akuzativ: u stsl. završno *-āns pravilno daje *-ūns > *-y*; u većini se jezika završno *-ns asimiliralo u *-s, no izvorni oblik imamo još u gr. dijal. *psykhans* »duše«.

Genitiv: nastavak *-om dodan je na osnovu; u lat. imamo oblik nastao analogijom prema s-osnovama (s rotacizmom), a u skr. su analoški djelovale n-osnove.

Dativ i ablativ: nastavak *-b^{h}os rekonstruira se na temelju sanskrta, a očuvan je i u latinskome izrazu *dīs deābusque* »bogovima i božicama« i slično. Klas.

lat. završetak -*īs* postao je analogijom prema o-osnovama. Baltoslavenski jezici imaju isti nastavak s formantom *-m- kao i kod o-osnova.

Lokativ: očekivan je nastavak *-su koji je sačuvan u sanskrtu. U stsl. imamo -*xъ* analogijom prema o-osnovama, gdje je *s > *x* po RUKI-pravilu. U lit. je čestica -*e* na kraju oblika za I mn. postpozicija (postala od ie. *en »u«), ali u lit. dijalektima očuvan je i naslijeđeni oblik, npr. *šakasù* »u granama » (od imenice *šakà* »grana«).

Instrumental: baltoslavenski jezici imaju nastavak *-mīs < *-miHS, koji je zacijelo inovacija; taj je nastavak izveden iz nastavka *-mi, koji se pojavljuje u I jd. atematskih imenica u baltoslavenskome. Sanskrt ima izvorno -*bhiš*, podudarno gr. -*phi*, sufiksu instrumentalnog značenja (npr. u hom. izrazu *í-phi bíesthai* »silom vladati«).

§ 239 U slavenskim su se jezicima ie. osnove na *-eh_2 odrazile na sljedeći način:

Jednina

	prasl.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
N	*ženā	žena	žená	żona	žena
A	*ženūn	ženą	ženú	żonę	ženu
G	*ženū	ženy	žený	żony	ženē
D/L	*ženāj	ženě	žené	żonie	ženi
I	(*ženajūn)	ženoją	ženój	żoną	ženōm

Množina

N	*ženū	ženy	žēny	żony	žene
A	*ženūns	ženy	žēn	żony	žene
G	*ženun	ženъ	žēn	żon	ženā
D	*ženāmu	ženamъ	žēnam	żonom	ženama
L	*ženāxu	ženaxъ	žēnax	żonach	ženama
I	*ženāmī	ženami	žēnami	żonami	ženama

Kod imenica na velar, smjene suglasnika izazvane 2. palatalizacijom u hrvatskome su u pravilu očuvane, kao i u poljskome (usp. hrv. *nòga*, D jd. *nòzi*, polj. *noga*, *nodzie*), dok su u ruskome dokinute analoškim provođenjem velara kroz čitavu paradigmu (usp. rus. *nogá*, D jd. *nogé*). Slično se ujednačavanje dogodilo i u hrv. kajkavskim govorima, a kod nekih imenica u novije vrijeme i u stan-

dardnom jeziku; usp. *báka*, D jd. *báki*, *dúga*, D jd. *dúgi*. Kod nekih imenica vlada kolebanje, osobito u razgovornom jeziku, npr. *knjȉga*, D jd. *knjȉzi/knjȉgi*, *trȁka*, D jd. *trȁki/trȁci* itd.

Kao u slovenskome i u dijelu srednjoslovačkih narječja, u hrvatskom je nastavak G jd. *-ē* preuzet iz osnova na umekšani suglasnik (npr. stsl. *dušę*, hrv. *dúšē*) gdje je očekivano dobiven od *-jān-s > *jūns > *jīns > *-jīn > *-ę* (v. § 122). Ta je zamjena provedena već u najstarijim štokavskim spomenicima.

Neki sjeverozapadni čak. govori još imaju stari nastavak *-i* < *-y koji je poopćen i na osnove s umekšanim suglasnikom (npr. G jd. *ženi* kao i *duši*). Isto je podrijetlo i NA mn. na *-e* (slično kao u slovenskome; usp. slov. *žene, ribe* NA mn. = G jd.); i opet sjeverozapadni čak. govori koji imaju *-i* u G jd. redovito imaju *-i* i u NA mn.; usp. u Orbanićima G jd.= N mn. *ženȉ*.

Vokativ se izgubio u velikoj većini kajkavskih govora. U supstandardnom se hrvatskome gubi u osobnih imena; usp. *Marijo* (V jd. od *Marija*, zacijelo pod utjecajem molitve *Zdravo Marijo*), ali uglavnom *Iva, Vjera, Ana* (umjesto *Ivo, Vjero, Ano*).

U DL jd. hrv. nastavak *-i* također stoji prema osnovama na umekšani suglasnik (npr. stsl. DL jd. *duši*), gdje prasl. *-āj pravilno prelazi u *-ēj iza palatalnih glasova, što zatim daje hrv. *-i*.

Ista se promjena dogodila u slovenskome (D jd. *ženi, ribi*), ali izostala je u dijelu sjeverozapadnih čak. i u nekim kajk. govorima, koji imaju *-e* < *-ě* (tj. DL jd. glasi *žene*; usp. u Orbanićima D jd. *ženȅ*). Ponegdje se stari nastavak za DL jd. susreće i u staroštokavskim govorima, npr. u posavskome.

Stari nastavak za I jd. *-oją* rano je u hrv. postao *-ōv* (preko međustupnjeva *-oju, *-ou). U *Povelji bana Kulina* (1189) zabilježeno je *pravovь věrovь* »pravom vjerom«. Danas je taj nastavak očuvan samo u nekoliko čak. govora[269].

Hrv. nastavak *-ōm* u I jd. preuzet je iz i-osnova m. roda, u-osnova i o-osnova (prasl. *-mi > stsl. *-mь*, hrv. *-m*). Posvjedočen je već u *Redu i zakonu* iz 1345., npr. oblicima *vodom, stranom*[270]. Duljina je u ovom nastavku postala kontrakcijom.

Nastavak *-āu* G mn. proširio se samo u štokavskom, i to razmjerno kasno; usp. čak. G mn. *žȇn* (u Orbanićima *žȇn*), kajkavski *žen*.

Kašić (1604) ima i novoštokavsko *-ā* (*vojvòdaa*) i starije, čakavsko *-0* (*vojvòd*). Podrijetlom je to isti nastavak kao i *-ā* u o-osnova (v. § 230). U starim tekstovima (osobito u 15-16. st.) pojavljuju se i oblici G mn. na *-ah* (*molbah*) koji su

[269] Za (dosta složenu) situaciju u kajkavskom v. Lončarić 1996: 102.

[270] Malić 1977: 93.

podrijetlom iz L mn., analogijom prema sinkretizmu G i L mn. u dvojini i kod pokaznih zamjenica.

Neke su ā-osnove analoški preuzele nastavak G mn. i-osnova, npr. *svádbī*, *kâznī*, *lôptī*; u standardnom jeziku to su u pravilu imenice kod kojih osnova završava na suglasničku skupinu. Kod nekih su imenica moguća oba nastavka, npr. *bȋljkī* i *bȉljākā*, *pjȅsmī* i *pjȅsāmā*, *dȁskī* i *dȁsākā*. Do umetanja »nepostojanoga a« (v. § 188) u G mn. *pjȅsāmā*, *dȁsākā* moglo je doći pravilno u vrijeme dok su oblici glasili *pěsmъ, *dьskъ (v. § 163); kod posuđenica poput *bânka*, G mn. *bȁnākā*, *màrka*, G mn. *mȁrākā* -*ā*- je umetnuto analogijom.

Razlikovanje nastavaka u tri množinska padeža (DLI mn.) u standardnom jeziku posve je dokinuto tek u 19. st., kao i kod o-osnova (§ 230).

Hrv. nastavak za DLI mn. po podrijetlu je dvojinski nastavak, kao i kod o-osnova. Postupno od početka 16. st. zamjenjuje naslijeđene nastavke -*am* (D), -*ami* (I) i -*ah* (L).

Prvo je došlo do stapanja D i I množine, gdje je češće poopćeno dativno -*am* nego instrumentalno -*ami*. Stari dubrovački pisci ponekad još imaju -*am* u D mn. (npr. *djevojkam* kod Dinka Ranjine, 1536-1607) i -*ami* u I mn. (npr. *rukami*, *zvijezdami* kod D. Zlatarića), ali i miješaju te padeže. Kašić (1604) ima D mn. *voyvòdam*, I mn. *voyvòdami* i *voyvòdama*, a L mn. *voyvodáh*. U 17. st. u mnogih se autora i nastavak L mn. -*ah* zamjenjuje sinkretiziranim -*am* ili -*ama*. U jeziku A. Kačića Miošića u 18. st. sva tri množinska padeža već završavaju na -*am* (*u opačinam*, *vladahu... državam*)[271].

U hrvatskim se dijalektima često još čuvaju izvorni nastavci; usp. npr. u sjeverozapadnom čakavskom (Orbanići) D mn. *ženān* < *ženamъ, u L mn. *glavȁh*, u I mn. *ženȁmi*.

Hrv. imenice za parne dijelove tijela *nòga*, *rúka* imaju u G mn. i oblike *nȍgū*, *rûkū*, koji su po podrijetlu GL dvojine. Duljina je u tom nastavku analogijom prema i-osnovama (§ 246). Inače dvojina nestaje kao kategorija u 15. st., kao i kod imenica m. roda; najdulje se očuvala iza broja »dva« (*dvie ruci*, *dvie nozi*).

[271] V. Gabrić-Bagarić 2003, Rišner 2006: 20 i dalje.

OSNOVE NA *YEH$_2$ > JĀ (OSNOVE NA MEKI SUGLASNIK Ž. RODA)

§ 240 Ove su imenice u praslavenskom još bile podvrsta ā-osnova. I one su golemom većinom bile ž. roda; nekoliko iznimaka m. roda redovito označava osobe, npr. stsl. *junoša* »mladić«, strus. *velьmoža* »velikaš«. U općeslavenskom su se razdoblju, zbog promjena izazvanih djelovanjem palatalnih suglasnika na samoglasnike (v. § 161), jā-osnove obrazovale u posebnu deklinacijsku klasu:

jd.

	prasl.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
N	*dōsjā	duša	dušá	dusza	duša
A	*dōsjūn	dušą	dúšu	duszę	dušu
V	*dōsje	duše		duszo	dušo
G	*dōsjūn	dušę	duší	duszy	dušē
D	*dōsjāj	duši	dušé	duszy	duši
L	*dōsjāj	duši	dušé	duszy	duši
I	(*dōsjajūn)	dušeją	dušój(u)	duszą	dušōm

mn.

NVA	*dōsjūns	dušę	dúši	dusze	duše
G	*dōsjun	dušь	duš	dusz	dušā
D	*dōsjāmu	dušamъ	dúšam	duszom	dušama
L	*dōsjāxu	dušaxъ	dúšax	duszach	dušama
I	*dōsjāmī	dušami	dúšami	duszami	dušama

Završetak *-ą u A jd. u staroslavenskom i ostalim slav. jezicima mora biti analoški (prema ā-osnovama); glasovnim bi pravilima trebalo postati *-ę (od *-īn < *-ūn iza prasl. *j-). U DL jd. nastavak *-i* u stsl. i hrv. pravilno potječe od *-ej, što je postalo j-prijeglasom (§ 161) od *-aj < *-āj. U ruskom je nastavak *-e* < *-ě preuzet iz ā-osnova.

U istočnoslavenskome i zapadnoslavenskome G jd. i NVA mn. jā-osnova upućuju na nastavak *-ě* umjesto *-ę* (< *-ēn); usp. strus. *dušě* (G jd. i N mn.). Njegovo je podrijetlo isto kao i kod A mn. jo-osnova (v. § 230).

U hrv. nastavak za G jd. zacijelo ima duljinu pod analoškim utjecajem pokaznih zamjenica (npr. *tê* < *toję*) gdje je postala kontrakcijom.

U I jd. duljina je postala kontrakcijom, kao i kod ā-osnova.

§ 241 U hrvatskom su se jā-osnove stopile s ā-osnovama, no mnogi nastavci zajedničke deklinacije potječu od jā-osnova, npr. G jd. *žènē* < *-jēn (pravilno u G jd. *dúšē*).

V jd. s nastavkom *-e* (što je prijeglašeno od starijega *-a iza palatala) očuvan je u hrv. još u imenica na *-ica*, npr. *dȕšice, bȍžice* (od *dùšica, bòžica*). U drugih je imenica prevladalo *-o* analogijom prema ā-osnovama (*dûšo, kȕćo*).

U G mn. podrijetlo je nastavka *-ā* isto kao kod ā-osnova. Imenice koje u G mn. imaju *-ī* uz *-ā* (npr. *prijétnjī* osim rjeđega *prijétnjā*) očuvale su stariji nastavak, potekao od *-jь < *-y-om (pri tome je na njih mogao utjecati i G mn. produktivne skupine i-osnova ž. r. gdje je nastavak također *-ī*, npr. *nòćī*).

Dvojina ovih imenica nestaje u isto vrijeme kad i kod ā-osnova i o-osnova.

I-OSNOVE (I Ī-OSNOVE)

§ 242 U ie. prajeziku i-osnove su mogle biti muškoga i ženskoga roda. Postojanje je i-osnova srednjega roda sporno (jedini mogući primjer je ie. *mori »more« > lat. *mare*, stir. *muir*, ali het. *marmara–* »močvara«).

Postojala su dva tipa i-osnova: tzv. »proterodinamički«, s G jd. *-ey-s i »histerodinamički«, s G jd. *-y-os (v. KPG § 112). U praslavenskom je, po svemu sudeći kao i u baltijskome, očuvan samo proterodinamički tip.

§ 243 Pogledajmo deklinaciju odraza ie. *mntis »misao«:

	Ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
Jednina					
N	*mntis	pa-mętь	mintis	mens	matiš
V	*mntey	pa-meti		mens	mate
A	*mntim	pa-mętь	mintį	mentem	matim
G	*mnteys	pa-męti	minties	mentīs	mateš
D	*mnteyey	pa-męti	minčiai	mentī	mataye
L	*mnteyi > *mntēy	pa-męti	mintyje	(mente)	matā(u)
I	*mntih$_1$	pa-mętьją	minčia		matinā

Nominativ: u lat. je samoglasnik *-i– ispao sinkopom u NV jd. U skr. *-s > *-ś* po RUKI pravilu.

Akuzativ: u stsl. je završno *-n < *-m pravilno otpalo po zakonima o odrazu nazala na kraju riječi; lat. nastavak *-em* mogao bi biti pravilan odraz ie. *-im (v. KPG § 123). Nastavak *-im*, koji se javlja kod nekih imenica (npr. *turrim* »kulu«), postao je zacijelo analogijom prema završetcima ostalih samoglasničkih deklinacija u latinskome.

Genitiv: svi jezici imaju pravilne odraze.

Dativ: litavski je nastavak prema ā-osnovama, a u slavenskome *-i* ne može biti izravno izvedeno iz *-eyey (prema § 96 očekivali bismo **pa-mętьji); najvjerojatnije je to stari nastavak konsonantskih imenica (*-ey) koji je poopćen i kod i osnova koje su se s njima stopile u jedan deklinacijski tip.

Lokativ: u skr. imamo nastavak koji je postao analogijom prema u-osnovama. U lat. Abl. jd. *mente* očuvan je ie. nastavak za L jd. *-i (koji je pravilno prešao u *-e*). U lit. je nastavak *-e* stara postpozicija (poslijelog) *-en »u«. U slavenskome se L jd. kod mnogih imenica razlikuje od D jd. naglaskom; usp. rus. *nóči* (dativ), ali *v nočí* (lokativ), hrv. D jd. *nȍći* spram L jd. *nòći*. Zbog toga je u ranom praslavenskom potrebno pretpostaviti da je u L jd. stajao dugi dvoglas *-ēy, najvjerojatnije kontrakcijom od *-ey-i.

Instrumental: u stsl. je I jd. postao analogijom prema zamjenicama (usp. *toją* »tom«, I jd. od zamjenice *ta*). Imenice m. roda (npr. *pątь* »put«) imaju nastavak *-mь* (*pątьmь, gostьmь*). Taj je nastavak u hrv. rano zamijenjen nastavkom *-emь* prema jo-osnovama (usp. hrv. *pútem*), a poslije je poopćeno *-om* iz o-osnova (hrv. *gȍstom*). U lit. je nastavak *-a* prema ā-osnovama. U skr. je oblik *matinā* nastao analogijom prema i-osnovama, ali u vedskome je još očuvan naslijeđeni oblik *matī* < *mntih$_1$.

§ 244 Množina

NV	*mnteyes	pa-męti	mintys	mentēs	matayas
A	*mntins	pa-męti	mintis	mentēs, mentīs	matīš
G	*mnteyom	pa-męti	minčių	mentium	matīnām
DAbl.	*mntib^{h}os	pa-mętьmъ	mintims	mentibus	matibhyas
L	*mntisu	pa-mętьxъ	mintyse		matišu
I	*mntib^{h}is	pa-mętьmi	mintimis		matibhiš

Nominativ: u stsl. je naslijeđeni nastavak sačuvan kod imenica m. roda kao *gostьje* »gosti«. Ondje je *-ьje* pravilno postalo od ie. *-eyes (v. § 97). Imenice ž. roda imaju nastavak *-i* iz akuzativa množine, zacijelo analogijom prema ā-osnovama gdje se N i A mn. također podudaraju.

Akuzativ: u lat. je nastavak *-ēs* prema konsonantskim imenicama, no posvjedočeno je i *-īs*. U skr. je *-īš* po svoj prilici pravilno od *-ins; taj je nastavak poopćen kod imenica ž. roda, dok imenice m. roda imaju nastavak *-īn (s otpadanjem završnoga *-s); usp. *agnīn* »ognjeve« (N jd. *agni-š*). U stsl. je završno *-i* vjerojatnije od analoškoga *-eyns nego od očekivanoga *-ins (što bi po našoj teoriji o odrazima na kraju riječi dalo *-ę*, v. § 122). Oblik *-eyns (> prasl. *-ejs > *-ī > stsl. *-i*) mogao je nastati analoškim uvođenjem prijevojne množine sufiksa iz N mn.

Genitiv: u stsl. je *-i* pravilno od *ьjь < *ьjъ < *-ijun < *-iyan < *iyom. Dugo *-ī-* je u sanskrtu analoško prema dugim samoglasnicima u ostalim vokalskim deklinacijama (npr. *-ānām* kod ā-osnova). Element -n- u nastavku također je analoški prema ā-osnovama i o-osnovama.

Lokativ: u stsl. je *-x- umjesto *-s- očekivano po RUKI-pravilu; u lit. je završno *-e* umjesto *-u od postpozicije *en »u«.

§ 245 U praslavenskome je još bilo dosta i-osnova muškoga roda (npr. prasl. *gasti > stsl. *gostь* »gost«, polj. *gość*, *tāti > stsl. *tatь*, slov. *tât*, hrv. *tât*), no imenice ž. roda bile su češće.

U hrvatskome su i-osnove m. roda postale o-osnovama, npr. *gôst, gȍsta, gȍspōd, gȍspoda* (u stsl. je *gospodь* i-osnova), ili *tât*, G jd. *tȁta* spram stsl. *tatь*, G jd. *tati*. Prije no što su postale o-osnovama, neke su i-osnove analoški preuzele nastavak za I jd. od jo-osnova, npr. *putem, gospodem* (15. st.)[272] kao *konjem*. Od tih je oblika jedino *putem* preživjelo do danas. U G mn. hrv. oblici *gòstī, gòstijū* (od staroga duala) pokazuju da je prasl. *gasti bila i-osnova.

I neke su stare i-osnove ž. roda u hrv. postale o-osnovama (m. roda), npr. imenica *rāti »rat« (stsl. *ratь*), koja se još kod dubrovačkih pjesnika 15. i 16. st. sklanja kao i-osnova[273].

§ 246 U slavenskim su se jezicima i-osnove odrazile na sljedeći način:

	Prasl.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
Jednina					
N	*kasti	kostь	kóst'	kość	kost
V	*kastej	kosti		kośći	kosti
A	*kastin	kostь	kóst'	kość	kost
G	*kastej	kosti	kósti	kośći	kosti

[272] V. potvrde kod Belića (1960-1969, I: 14).

[273] V. Rešetar 1936: 142. Kod nekih starih i-osnova u suvremenom standardu postoji kolebanje (mogu biti i-osnove i o-osnove), npr. *bȏl, čȁr*.

D	*kastej	kosti	kósti	kośći	kosti
L	*kastej	kosti	kósti	kośći	kosti
I	*kastijān	kostьją	kóst'ju	kośćią	kosti

Množina

N,V	*kastej ?*kastije	kosti	kósti	kośći	kosti
A	*kastejns	kosti	kósti	kośći	kosti
G	*kastijun	kosti	kosti	kośći	kostī, kostijū
D	*kastimu	kostьmъ	kostjám	kośćiom	kostima
L	*kastixu	kostьxъ	kostjáx	kośćiach	kostima
I	*kastimī	kostьmi	kostjámi	kośćiami	kostima

U I jd. nastavak *-i* u hrvatskom je arhaizam koji se ne susreće u drugim slav. jezicima (koji imaju nastavak preuzet iz ā-osnova); hrv. I jd. *kȍsti* može se izvesti neposredno iz *kostih$_1$, s ie. nastavkom za instrumental koji je inače posvjedočen u vedskom. U D, L i I mn. došlo je do sinkretizma (stapanja) padeža, pri čemu je, kao i kod ostalih deklinacijskih klasa, u standardu preuzet dvojinski nastavak *-ima.*

Kod starijih pisaca (sve do druge polovice 19. st.) još se pojavljuju stari nastavci *-im* (D mn.), *-ih* (L mn.) i *-(i)mi*, ili (analogijom prema ā-osnovama i jā-osnovama) *-am, -ah, -ami*; usp. u čak. (Orbanići) D mn. *kokošãn* < *kokošamъ, L mn. *noćȁh*, I mn. *koščȁmi.* Kašić (1604) ima u D mn. *slàdostam*, u L mn. *sladostíh*, a u I mn. čak četiri oblika: *sladostàmi*, *sladostàma*, *sladostîma* i *sladostî.*

Oblik *kòstijū* u G mn. nije isti kao prasl. *kastijun (što je pravilno dalo *kostьjъ > *kostьjь > *kòstī*, gdje je duljina postala kontrakcijom), već je to također stari dvojinski nastavak; usp. stsl. GL du. *kostьju.*

§ 247 U ie. je prajeziku postojao i osobit tip deklinacije tvoren dodavanjem složenoga sufiksa*-i-h$_2$ za tvorbu imenica ž. roda izvedenih iz o-osnova (tematskih imenica), npr. ie. *dewih$_2$ božica« spram *dewos »bog« (skr. *devī́* »božica« spram *devás* »bog«)[274]. Već su se u baltoslavenskome te imenice gotovo posve stopile s jā-osnovama, no u N jd. su zadržale naslijeđeno *-iH > *-ī (usp. lit. *martì* »snaha« < *mortih$_2$, G jd. *marčiõs* < *mortyeh$_2$-s). U prasl. je taj dekli-

[274] Drugi su tip osnova na *-ih$_2$ u ie. prajeziku bili poimeničeni posvojni pridjevi (oblik očuvan u lat. genitivu o-osnova na *-ī*, v. § 225), npr. skr. *vṛkī́ś* »vučica« < *wlk^w-ih$_2$-s, G jd. *vṛkyàs* < *wlk^{w}ih$_2$-os. Ovaj tip imenica nije očuvan kao posebna deklinacijska klasa u praslavenskome. Vjerojatno je od njega, dodavanjem prasl. sufiksa *-kā, nastala vrlo produktivna klasa općeslavenskih imenica ž. roda na *-ica* (hrv. *bòžica*, *vùčica* itd.). U litavskome su od ove deklinacijske klase većinom postale imenice na -ė (npr. lit. *vilkė* »vučica«).

nacijski tip još postojao, ali nije više bio produktivan; usp. prasl. *bagūnī »božica« (stsl. *bogyni*), *aldī »lađa« (stsl. *alъdii, ladii*), *milnī »munja« (stsl. *mlъnii*), *pōstūnī (stsl. *pustyni*).

Bilo je i nekoliko ī-osnova m. roda koje znače muške osobe (slično kao ā-osnove m. roda), npr. *sandī »sudac« (stsl. *sǫdii*), a kao ī-osnove deklinirali su se i participi prezenta i perfekta aktivni u ž. rodu (v. § 357). Te su imenice dijelile padežne nastavke (osim N jd.) s osnovama na -jā, a u hrv. su se jeziku s njima potpuno stopile (usp. hrv. *bòginja*, *lâđa, múnja*, *pústinja*).

Na sličan su način ī-osnove uglavnom eliminirane i u drugim slav. jezicima; usp. strus. *lodьja*, slov. *lādja* »lađa« (jā-osnove), polj. *łódź* »lađa« (i-osnova), ali *pani* »gospođa«, *krawczyni* »krojačica« (s očuvanim završetkom *-i*).

U-OSNOVE (I Ū-OSNOVE)

§ 248 U ie. prajeziku u-osnove su mogle biti sva tri roda. U praslavenskom su u-osnove u pravilu muškoga roda, npr. prasl. *damu »dom« (stsl. *domъ*, G jd. *domu*). Ie. u-osnove sr. roda postale su m. roda po Illič-Svityčevu pravilu (v. § 35, § 258, 2), npr. ie. *méd^{h}u sr. r. > prasl. *medu »med« (stsl. *medъ*, G jd. *medu*) itd.

§ 249 Slijedi deklinacija ie. u-osnove *suHnus »sin« (lat. *manus* »ruka«):

Jednina

	ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
N	*suHnus	synъ	sūnus	manus	sūnuš
V	*suHnow	synu	sūnau	manus	sūno
A	*suHnum	synъ	sūnų	manum	sūnum
GAbl.	*suHnows	synu	sūnaus	manūs	sūnoš
D	*suHnowey	synovi	sūnui	manuī	sūnave
L	*suHnowi, *suHnōw	synu	sūnuje		sūnau
I	*suHnuh$_1$	synъmь	sūnumi		sūnunā

Vokativ: posebne oblike imaju samo baltoslavenski i indoiranski. Sufiks je u punini (*-ow-), a nastavka nema.

Lokativ: litavski nastavak sadrži postpoziciju *-en, a u skr. i stsl. je odražen ie. L jd. bez nastavka, ali s prijevojnom duljinom sufiksa.

Instrumental: kao i kod i-osnova, nastavak *-nā* u I jd. u skr. je prema n-osnovama. Bsl. nastavak *-mi (stsl. *-mь*, lit. *-mì*) isti je kao kod i-osnova m. roda i o-osnova u stsl. (v. § 225, § 239, § 243). Podrijetlo nastavka *-mi nije jasno. Vjerojatno je to stara postpozicija, možda etimološki povezana s korijenom *mey– »učvrstiti, vezati« (ved. *minóti* itd., LIV: 382).

§ 250 Množina

	ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
NV	*suHnowes	synove	sūnūs	manūs	sūnavas
A	*suHnuns	syny	sūnus	manūs	sūnūn
G	*suHnowom	synovъ	sūnų	manuum	sūnūnām
DAbl.	*suHnub^{h}os	synъmъ	sūnums	manibus	sūnubhyas
L	*suHnusu	synъxъ	sūnuose		sūnušu
I	*suHnub^{h}is	synъmi	sūnumis		sūnubhiš

Nominativ: lit. i lat. oblici upućuju na oblik *-u-es, sa sufiksom osnove u praznini. U stsl. je poopćen oblik sufiksa u prijevojnoj punini (*-ow-).

Dativ/Ablativ i Instrumental: kao i kod i-osnova, baltoslavenski jezici upućuju na praoblik *-mus (stlit. *-mus*), dok indoiranski i latinski imaju nastavke s formantom *-b^h-. Slična je raspodjela i u I mn.: bsl. *-miHs prema indoiranskome *-b^{h}is; na nastavak *-b^{h}is upućuje i stir. *-aib*, univerzalni nastavak za D mn., u kojem palatalizacija završnoga *-b–* [v] postaje od izgubljenog prednjeg samoglasnika *i u zadnjem slogu. U izumrlom galskom posvjedočen je nastavak za D mn. *-bo* (*matrebo* »majkama«).

§ 251 U slavenskim jezicima u-osnove su se većinom stopile s o-osnovama. Ovo su odrazi prasl. *dūmu »dim«:

	ie.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
Jednina					
N	*dūmu	dymъ	dym	dym	dim
A	*dūmun	dymъ	dym	dym	dim
G	*dūmō	dymu dýmu	dýma,	dymu	dima
D	*dūmō	dymu	dýmu	dymowi	dimu
L	*dūmay *dūmō	dymě	dýme, dymú	dymie	dimu
I	*dūmumi	dymъmь	dýmom	dymem	dimom

Množina

N	*dūmawe	dymi, dymovi	dymý	dymy	dimovi
A	*dūmūns	dymy	dymý	dymy	dimove
G	*dūmawun	dymъ	dymóv	dymów	dimōvā
D	*dūmumu	dymomъ	dymám	dymom	dimovima
L	*dūmuxu	dyměxъ	dymáx	dymach	dimovima
I	*dūmumī	dymy	dymámi	dymami	dimovima

U hrvatskome izvorni nastavak za G jd. *-u* nije posvjedočen niti u jednom živom narječju. Pa ipak, zabilježen je npr. u *Petrisovu zborniku* (1468), ali to je čakavski tekst u kojem je mnogo crkvenoslavenskih elemenata. U ruskome su neke imenice sačuvale stari G jd. na *-u* i L jd. na *-u* koji je, za razliku od nastavka u G jd. i D jd., uvijek naglašen.

U hrvatskome su nastavak za L jd. u-osnova analoški preuzele i o-osnove (v. § 230).

U polj. nastavku I jd. *-em* očuvan je izvorni nastavak (s pravilnim razvitkom *-umi > *-ъmь* > *-em*).

Osnove na -u su se u hrvatskome potpuno stopile s o-osnovama; u množini je sufiks *-ov-* poopćen ne samo kod u-osnova, već i kod mnogih o-osnova (v. § 230).

Međutim, vokativ na *-u* očuvan je kod nekih imenica (npr. *synu*) do 17. st[275]., a poslije je zamijenjen nastavkom o-osnova (*sîne*).

U N mn. izvorni nastavak *-ove* susreće se, u konkurenciji s novijim *-ovi* (prema o-osnovama), još u 14. st., npr. N mn. *sinove* imamo u jednoj dubrovačkoj ispravi iz 1390.

D, L i I mn. prestali su se u standardnom jeziku razlikovati koncem 19. st., pri čemu je preuzet dvojinski nastavak *-ima* (kao kod o-osnova i ā-osnova).

§ 252 U praslavenskome su postojale i osnove na dugo *ū < *-uh$_2$, po podrijetlu većinom imenice ž. roda izvedene sufiksom -uh$_2$; usp. stsl. *svekry* »svekrva«, G jd. *svekrъve* (usp. skr. *śvaśrū́-* < ie. *swek'ruh$_2$). Neke se takve imenice mogu rekonstruirati u praslavenskom usporedbom njihovih odraza; primjerice, slov. *krî* »krv«, stsl. *krъvь* i hrv. *kȓv* omogućuju nam rekonstrukciju prasl. paradigme N jd. *k̂rū, G jd. *kruwe, D jd. *kruwej itd. Ova je promjena bila osobito česta kod naziva za biljke i stabla (tj. kod fitonima); usp. općeslavenski *tyky »tikva, bundeva«, *mъrky »mrkva«, *buky »bukva« itd. U slavenskim su se jezicima takve imenice uglavnom stopile s drugim deklinacijskim klasama; tako

[275] Faust Vrančić još ima V jd. *sinu*; usp. Lisac 1996: 99.

je u hrv. većina starih ū-osnova postala osnovama na *ā* (npr. *svȅkrva* < *svekry*, *cȓkva* < *cьrky*), ali *kȓv* < *kry i *ljúbav* < *ljuby su i-osnove.

Imenice s N jd. na *-i* < *-y* susreću se kod starih dubrovačkih pisaca (npr. *ljubi* »ljubav« kod Džore Držića, 1461-1501), a neki čakavski govori još i danas imaju posebnu deklinacijsku klasu imenica na *-i*; usp. *kri, krij* na Cresu i Krku[276].

OSNOVE NA SUGLASNIK

§ 253 U slavenskim su jezicima od suglasničkih osnova očuvane jedino one na *-n, *-nt i *-s, te djelomice osnove na *-r za nazive srodnika (stsl. *mati, dъšti*, G jd. *matere, dъštere*). U hrv. su se te imenice priklonile i-osnovama, ali još imaju N jd. na *-i; usp. mȁti, kćî*, G jd. *mȁterē* (s očuvanim prasl. nastavkom i duljinom analoški prema ā-osnovama), *kćȅri* (s nastavkom *-i* iz i-osnova).

§ 254 Produktivne se osnove na suglasnik mogu podijeliti na sljedeći način:

1. Osnove na -n tvorene sufiksom *-men. Sve su te imenice srednjega roda u svim slav. jezicima. Dekliniraju se na sljedeći način:

	Prasl.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
jd.					
NAV	*sēmēn (ili *sēmen)	sěmę	sémja	siemię	sjeme
G	*sēmene	sěmene	sémeni	siemienia	sjemena
D	*sēmenej	sěmeni	sémeni	siemieniu	sjemenu
L	*sēmen-en	sěmene	sémeni	siemeniu	sjemenu
I	*sēmenimi	sěmenьmь	sémenem	siemeniem	sjemenom
mn.					
NAV	*sēmenā	sěmena	semená	semiona	sjemena
G	*sēmenun	sěmenъ	semján	semion	sjemenā
D	*sēmenimu	sěmenьmъ	semjánam	semionom	sjemenima
L	*sēmenixu	sěmenьxъ	semjánax	semionach	sjemenima
I	*sēmenmī	sěmeny	semjánami	semionami	sjemenima

N jd. ovih imenica možda ima dugo *-ēn analogijom prema tipu *telent > *telēn > stsl. *telę* (v. § 123).

[276] Lisac 1996: 46-47.

U L jd. nastavak *-en stara je postpozicija (poslijelog), koji se proširio i u litavskome kod ā-osnova, i-osnova i suglasničkih osnova (npr. *akmenyjè* »na kamenu«; usp. *akmuõ* »kamen«)[277]. Ta je postpozicija dodana na čistu osnovu, što je u ie. prajeziku jedan od oblika L jd. (npr. skr. *héman* »zimi« < ie. *g'ʰeymen). Završno je *-n u slavenskome otpalo bez traga iza kratkog samoglasnika (v. § 123).

D mn. i L mn. imaju nastavke *-imu (stsl. -*ьмъ*) i *-ixu (stsl. -*ьхъ*) prema i-osnovama; stariji nastavci *-mu i *-xu zamijenjeni su jer su u vrijeme djelovanja zakona o otvorenim slogovima narušavali integritet osnove. Očuvani su, ipak, njihovi izolirani tragovi u pojedinim slav. jezicima.

Primjerice, u *Povelji bana Kulina* (kraj 12. st.) u D mn. imamo oblik *Dubrovьčamь, gradamь* (< *-an-mъ < *-ān-mu) s očuvanim izvornim nastavkom za D mn.; u dubrovačkim ispravama iz 14. st. u I mn. imamo *gradami* (< *-an-mi < *-ān-mī) s očekivanim nastavkom za I mn., a u L mn. *gradah* (< *-axъ < ān-su).

U staročeškom su očuvani još arhaičniji oblici L mn. s nastavkom *-as* (npr. u toponimima *Doleass* (< *doljan-sъ < *ān-su), *Bresaz* (< *brěžan-sъ), gdje nije došlo do inače općeslavenske zamjene morfema L mn. *-su morfemom *-xu (> *-xъ), koji je pravilno postao po RUKI-pravilu kod o-osnova, i-osnova i u-osnova. Stsl. nastavak za I mn. (*-y*) postao je analogijom prema o-osnovama.

U hrvatskome su n-osnove sr. roda pretrpjele velik utjecaj o-osnova, te su svi padežni nastavci (osim NAV jd.) u suvremenom standardu analoški prema o-osnovama.

Muškoga je roda imenica *karēn > rcsl. *korę*; u hrv. *kȍrijen* je *-n-* ponovno uvedeno u N jd. prema kosim padežima (npr. prasl. G jd. *karene, A jd. *karenin). Također su m. roda bile malobrojne imenice izvedene sufiksom *-māns (< ie. *-mōn), npr. prasl. *kamū, stsl. *kamy* »kamen« (< *kamūs < *kamāns < ie. *$h_2$ek'mōn; usp. gr. *ákmōn*), prasl. *palmū, stsl. *plamy* »plamen«; usp. i rcsl. *jačьmy* »ječam« < *jęčьmy itd.

Sve su te n-osnove m. roda postale o-osnovama u hrvatskome[278]. U 14. st. sklanjaju se već kao o-osnove, no još su zabilježene s nastavkom N jd. *-i* < *-y, npr. *kami* »kamen« u *Žiću svetih otaca*.

Također su m. roda u praslavenskome bile imenice tvorene sufiksom *-yān-. Te imenice označuju muške osobe i etnike, a u množini su se deklinirale kao n-osnove. Od najranijih spomenika njihova je deklinacija pomiješana s dekli-

[277] Druga je, manje vjerojatna mogućnost, da je slavenski nastavak za L jd. suglasničkih osnova postao od ie. nastavka *-es za G jd., analogijom prema G i L dvojine, koji također dijele isti, sinkretizirani nastavak *-ō > stsl. *-u* (v. Ferrell 1968). Prežitak su ie. nastavka *-i za L jd. možda prilozi poput stsl. *prěmь* »pravilno« (gdje *-ь* može biti i od nastavka za A jd. *-m > *-im > *-in > *-ь*).

[278] Prijelaz n-osnova m. roda u o-osnove zbivao se i u pretpovijesnom razdoblju; nekoć su n-osnove zacijelo bile i imenice *stremen, grumen, pramen, znamen, kremen* itd.

nacijom o-osnova, a jedninu te imenice redovito tvore dodavanjem singulativnoga sufiksa *-ejnu »jedan«; usp. stsl. *izdrailitěninъ* »Izraelićanin«, N mn. *izdrailitěne*, strus. *poljaninъ* »Poljanin«, N mn. *poljane*. U hrvatskome ove imenice postaju o-osnove i u množini, no do 15. st. tvorile su množinske padeže na vrlo arhaičan način, kao n-osnove (v. gore). Tragovi tog deklinacijskog obrasca postoje još u toponimiji; usp. npr. *Grižane* u Primorju.

2. Osnove na -s

Sve su srednjega roda u praslavenskome; ie. tip s-osnova m. i ž. roda (npr. ie. *$h_2$ewsōs »zora« > skr. *uṣā́s*, gr. hom. *ēṓs*) nije posvjedočen u baltoslavenskim jezicima.

	Prasl.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
NAV	slawa	slovo	slóvo	slowo	slovo
G	*slawese	slovese	slóva	slowa	slova
D	*slawesej	slovesi	...	...	...
I	*slawesimi	slovesьmь	(deklinacija kao kod o-osnova)		
L	*slawes-en	slovese			
NAV	*slawesā	slovesa	slova	slowa	slova
G	*slawun *sławesun	slovъ slovesъ	slov	slów	slovā
D	*slawesimu	slovesьmъ	...	...	...
L	*slawesixu	slovesьxъ			
I	*slawesimī	slovesьmi		(kao o-osnove)	

U NA jd. izostala je promjena *-os > *-as > *-us, te je praslavenski završetak *-a analoški (v. § 121). U L jd. praslavenski je nastavak *-en stari poslijelog, kao i kod n-osnova (v. § 254). U DLI mn. u stsl. se *ь* umeće prema i-osnovama, kao i kod drugih konsonantskih osnova (očekivali bismo D mn. **slovesmъ, L mn. **slovessъ ili **slovesxъ, I mn. **slovesmi).

U hrvatskome s-osnove srednjega roda postaju o-osnove, pri čemu je srednji rod sačuvan.

Čini se da je do prijelaza s-osnova u o-osnove došlo vrlo rano jer već u *Vinodolskom zakoniku* čitamo, primjerice, *v n(e)ebě* umjesto *v nebese*, a i u štok. srpskim tekstovima 13-14. st. pojavljuju se oblici prema o-osnovama, npr. D jd. *tělu* umjesto *tělesi*.

U slovenskome su s-osnove očuvane kao posebna deklinacijska klasa, koja se od o-osnova sr. roda razlikuje formantom *-es-* u kosim padežima (usp. npr.

slov. *telộ* »tijelo«, G jd. *telęsa*, ali *nebộ*, G jd. *nebâ*). Isti je formant u deklinaciji s-osnova očuvala i većina kajkavskih govora (npr. *čudo*, G jd. *čudεsa*), što znači da potpun prijelaz s-osnova u o-osnove ne treba pripisati zajedničkom zapadnojužnoslavenskomu razdoblju.

U jeziku starih hrv. pisaca pojavljuju se i tragovi miješanja deklinacije s-osnova s i-osnovama, npr. G i D jd. *nebi* (umjesto *nebese* ili *neba*) kod N. Nalješkovića (oko 1500-1587).

Trag starije deklinacije po s-osnovama u hrvatskome standardu čuvaju arhaični oblici N množine nekih imenica, npr. *nȅbo*, *nebésa*, *ȕho*, *ušésa*, *čȕdo*, *čudésa*; uz sve te arhaične oblike postoje i novi oblici množine prema o-osnovama, *čûdā*, *nêbā*; oblik *ȕši* po postanju je stari dual suglasničkih osnova, sa sufiksom *-ih_1 > prasl. *-ī (v. § 255). To je arhaizam koji pokazuje da se ova imenica izvorno sklanjala kao korijenska imenica (od osnove *ōs– < *$h_2$ews-).

3. Osnove na *-nt-*.

U praslavenskom je postojala vrlo produktivna skupina osnova na *-nt-; te su imenice sve bile srednjega roda, a obično su označavale mlado neke životinje, npr. prasl. *telēn < *telent (stsl. *telę*, hrv. *tèle*), prasl. *āgnēn < *āgnent (stsl. *agnę*, hrv. *jȁnje*). Taj tip osnova nema jasne usporednice u drugim ie. jezicima.

Međutim, neki smatraju da je sufiks *-nt– postao u praslavenskome, aglutinacijom od *-n– i sekundarnog sufiksa *-t-, upozoravajući na latvijske imenice na *-ēn-*, koje često označuju mlado životinja (usp. npr. latv. *telēns* »tele«, *pīlēns* »pače«)[279].

Ovo je deklinacija slavenskih imenica na *-nt-:

jd.

	prasl.	stsl.	hrv.
NAV	*telēn	telę	tele
G	*telente	telęte	teleta
D	*telentej	telęti	teletu
L	*telent-en	telęte	teletu
I	*telentimi	telętьmь	teletom

[279] Bräuer 1969, III: 80-82. Valjalo bi pretpostaviti da je izvorna tvorba u baltoslavenskome imala prijevoj te da je slavenski poopćio prijevojnu puninu sufiksa (*-en-), a baltijski duljinu (*-ēn-). U tom objašnjenju ostaje nejasnim podrijetlo sekundarnoga sufiksa *-t– u slavenskome. Vjerojatnijim se stoga čini da je sufiks *-nt– isprva obilježavao i baltijske imenice ove deklinacijske klase, no da je u baltijskome poopćena osnova na *-ēn < *-ent iz nominativa-akuzativa. Spekulativna je, ali moguća, i usporedba slavenskoga sufiksa *-nt– s hetitskim sufiksom *-nt– > *-nz–* koji se dodavao imenicama srednjeg roda kada su bile subjekt prijelaznoga glagola, tj. kada su izražavale vršitelja radnje (npr. het. *pahunanza* od *pahhur* »vatra«; usp. Matasović 2000: 56-57). Upotrebu takvoga sufiksa mogli bismo očekivati kod imenica sr. roda koje označuju nešto živo, kao u slavenskome.

mn.

NAV	*telentā	telęta
G	*telentun	telętъ
D	*telentimu	telętьmъ
L	*telentixu	telętьxъ
I	*telentū	telęty

U NAV jd. završetak -*ę* < *-ēn pravilno je postao od *-ent.

Za nastavak L jd. *-en v. deklinaciju n-osnova i s-osnova!

U I jd. *-imi umjesto očekivanoga *-mi mora biti prema i-osnovama, kao i nastavci *-imu (D mn.) i *-ixu (L mn.). Stsl. nastavak za I mn. -*y* je iz o-osnova.

U hrv. su nastavci za GDLI jd. postali analogijom prema o-osnovama, no u tekstovima iz 14. st. još se pojavljuje G jd. *dětete* (ARj., *s. v.*).

Množinu u hrvatskome zamjenjuju oblici zbirne imenice na -*ād* (*tȅlād*, *jȁnjād*) koja se sklanja kao i-osnova ž. roda. Jedino imenica *dijéte* (< *dě̏tę*) zamjenjuje množinu isprva zbirnom imenicom *dětь*, koja je posvjedočena od 12. st., a u dubrovačkih pisaca u upotrebi je do 19. st. (usp. rus. množinu *déti*, češ. *děti*). Od 15. st. *dětь* zamjenjuje također zbirna imenica *djȅca* (u F. Vrančića *dica*), koja se sklanja kao ā-osnova ž. roda.

OSTALE OSNOVE NA SUGLASNIK

§ 255 Iako u stsl. nema drugih osnova na suglasnike (osim spomenutih osnova na -*s*, -*n* i -*nt*-, te nekoliko osnova na -*r*), tragovi se njihova postojanja očituju u deklinaciji nekih imenica koje su prešle većinom u i-osnove ili u o-osnove.

U staroslavenskome su očuvani tragovi nekoliko osnova na -t-. Stsl. *lakъtь* deklinira se kao i-osnova, osim G mn. *lakъtъ*, što pokazuje da je riječ o staroj osnovi na -t (usp. lit. *alkū́nė*); usp. i I mn. *lakty*, prema o-osnovama; slično se deklinira i stsl. *nogъtь* »nokat«, a stsl. *pečatъ* ima N mn. *pečati* i *pečate* < *pek^{w}et-es, prema t-osnovama. Oblik *dъva na desete* »12« pokazuje da se i *desętь* dekliniralo kao imenica na -t (*desete* je stari L jd.). U hrvatskome odrazi ovih imenica ne pokazuju osobitosti u deklinaciji (*lâkat*, *pȅčat* i *nȍkat* su o-osnove).

Imenice tvorene singulativnim sufiksom *-ejna– (stsl. -*inъ*) tvorile su u prasl. množinske oblike kao osnove na suglasnik. Taj je sufiks bio osobito rasprostranjen među nazivima naroda (etnicima), npr. prasl. *Xruwāt-ejnu »Hrvat« (općeslav. *Xrъvatinъ*), N mn. *Xruwāt-e (općeslav. *Xrъvate*). U hrv. je očuvan trag toga obrasca zbog gubljenja sufiksa -*in*– u množini, koja se sklanja prema o-osnovama; usp. hrv. N jd. *grȁđanin* spram N mn. *grȁđāni*.

Imenice sa sufiksom prasl. *-telja– (stsl. *prijateljь, učiteljь, roditeljь*) imaju u stsl. tekstovima često nastavak N mn. *-e* (*žitele, prijatele*), G mn. *-ъ* (*žitelъ*), što pokazuje da je riječ o starim osnovama na * -l. U dubrovačkih pjesnika 15. i 16. st. još nalazimo oblike kao N mn. *vlastele* [280].

Stsl. *oko* deklinira se kao s-osnova (G jd. *očese*, D jd. *očesi*, v. gore), ali tvori dvojinu kao korijenska imenica sr. roda; usp. stsl. *oči* < ie. *$h_3$ek^w-ih_1 (gr. hom. *ósse*). Sličan je oblik i stsl. *uši* od imenice *uxo* (v. § 254, 2). U hrvatskome su oblici *ȍči* i *ȕši* postali nominativi množine; analogijom prema i-osnovama uza sebe imaju pridjeve i zamjenice ž. roda (npr. *te lijepe oči, ove duge uši*), dok se iza broja *dvâ* upotrebljavaju novi genitivi jd. (*ȍka, ȕha*), analogijom prema o-osnovama. Ti se oblici susreću već koncem 15. i u 16. st. (npr. kod M. Marulića i N. Nalješkovića).

Indoeuropske heteroklitske imenice, koje su imale smjenu osnovnog suglasnika *r (u N i A jd.) i *n (u ostalim padežima; usp. skr. *yákṛt*, G jd. *yaknás* »jetra«) nisu očuvane u praslavenskome. Međutim, ima naznaka da su one postojale kao deklinacijska klasa u baltoslavenskome[281]; usp. stsl. *voda* < *wodōr spram lit. *vanduõ*, G jd. *vandeñs* (s metatezom *dn > *nd* prema kosim padežima; usp. gr. *hýdōr*, G jd. *hýdatos* < *udnt-os), ili stsl. *vesna* »proljeće« spram lit. *vasarà* (usp. lat. *ver*, gr. *éar* spram skr. *vasantá-*).

NAGLASAK U IMENSKOJ SKLONIDBI

§ 256 Već smo vidjeli (v. § 223) da je u ie. prajeziku kod tzv. promjenjivih imenica dolazilo do prijevojnih smjena u deklinaciji. Te su prijevojne smjene bile praćene i promjenama mjesta naglaska; usp. gr. N jd. *poús* »stopalo«, G jd. *podós*, A jd. *póda*, ili ved. *áśmā* »kamen« G jd. *aśnás*. Vidjeli smo i po usporedbi odraza nekih imenica u baltoslavenskim jezicima možemo pretpostaviti da su one u bsl. prajeziku još imale prijevojne smjene, tj. da su bile promjenjive. Štoviše, i u baltoslavenskim jezicima koji imaju slobodno mjesto naglaska postoje imenice kod kojih naglasak nije na istom slogu u čitavoj paradigmi, tj. imenice s mobilnim mjestom naglaska.

Međutim, pravila o promjenama mjesta naglaska u bsl. jezicima ne podudaraju se s onima u grčkom i vedskome i, što je još neobičnije, imenice s mobilnom akcentuacijom u baltoslavenskome pripadaju i deklinacijskim klasama koje su u ie. prajeziku bile beziznimno nepromjenjive (odnosno imale fiksni naglasak), tj. ā-osnovama i o-osnovama. Stoga je točan odnos akcentuacije imenica

[280] V. Rešetar 1936: 136.

[281] O tome v. Matasović 1998.

u baltoslavenskome i u indoeuropskome dugo bio jednim od najzagonetnijih područja indoeuropeistike, a ni danas nisu zasigurno riješena sva pitanja o tome.

§ 257 Istraživanja norveškog lingvista C. Stanga, ali i Švicarca F. de Saussurea, te Rusā V. M. Illič-Svityča i V. A. Dyboa, dovela su do spoznaje da se imenice u baltoslavenskome s obzirom na akcentuaciju mogu svesti na dva tipa, odnosno dvije akcenatske paradigme (a. p.): fiksnu i mobilnu. Imenice fiksne a. p. imale su u baltoslavenskome naglasak na korijenu, a kod imenica mobilne a. p. mjesto se naglaska mijenjalo između korijena i nastavaka.

Kao što je pokazao V. M. Illič-Svityč[282], baltoslavenske imenice s fiksnom akcentuacijom u pravilu odgovaraju ie. imenicama s naglaskom na korijenu (ie. baritona); usp. npr. lit. *žam̃bas* »češalj«, stsl. *ząb*, hrv. *zûb* < ie. *g'ómbʰos »češalj« (gr. *gómphos*, skr. *jámbhas*).

Iznimka su tomu pravilu ie. imenice s naglaskom na nastavku (oksitona) kod kojih je naglasak u baltoslavenskome pomaknut na korijen prema Hirtovu zakonu (v. § 140, 1); takve imenice u baltoslavenskome također imaju fiksni naglasak na korijenu, npr. ie. *wiHrós »muž, muškarac« (skr. *vīrás*) > bsl. *wīra- (lit. *výras*).

Baltoslavenske imenice s mobilnom (promjenjivom) akcentuacijom nemaju do kraja razjašnjeno podrijetlo, no najvjerojatnije je mišljenje V. M. Illič-Svityča prema kojemu one potječu od ie. imenica s (fiksnim) naglaskom na nastavku (ie. oksitona); usp. npr. ie. *deywós »bog, nebesnik« (skr. *devás*) > bsl. *dejwá- (lit. *diẽvas*, A jd. *diẽvą*, ali N mn. *dievaĩ*, A mn. *dievùs* kod starijih pisaca, npr. kod M. Daukše). Pa ipak, nije jasno zašto bi ie. imenice s fiksnim mjestom naglaska na zadnjem slogu dobile mobilnu akcentuaciju. Analogija s atematskim imenicama, koje su imale promjenjivo mjesto naglaska u ie. prajeziku, ne izgleda vjerojatna jer analogije obično vode većoj jednostavnosti i pravilnosti[283].

§ 258 Dvije su baltoslavenske akcenatske paradigme na specifičan način preoblikovane u praslavenskome i općeslavenskome, djelovanjem glasovnih zakona o kojima je već bilo riječi (Dybov zakon, Ivšićevo pravilo itd.). Na taj su način nastale tri općeslavenske akcenatske paradigme, koje su (s dodatnim, prilično dalekosežnim promjenama) očuvane u hrvatskome.

[282] V. Illič-Svityč 1963.

[283] Na to upozorava i T. Olander (2007), u članku koji nudi i moguće glasovno pravilo kao objašnjenje postanka akcenatske mobilnosti.

1. OPĆESLAVENSKA AKCENATSKA PARADIGMA A

Najjednostavnija je akcentuacija imenica koje su na korijenu u baltoslavenskome imale akut. One ostaju naglašene na korijenu[284] kroz čitavu paradigmu i u baltijskome (litavska »prva akcenatska paradigma«) i u slavenskome (»akcenatska paradigma a«). Pri tome i u baltijskom i u slavenskom imamo očekivane odraze bsl. akuta (v. § 134):

	lit.	rus.	hrv.
N	várna	voróna	vrȁna
V	várna	-	vrȁno
A	várną	vorónu	vrȁnu
G	várnos	voróny	vrȁnē
D	várnai	voróne	vrȁni
L	várnoje	voróne	vrȁni
I	várna	vorónoj	vrȁnōm
NV	várnos	voróny	vrȁne
A	várnas	voróny	vrȁne
G	várnų	vorón	vrânā
D	várnoms	vorónam	vrȁnama
L	várnose	vorónax	vrȁnama
I	várnomis	vorónami	vrȁnama

U ruskome je kod ove imenice akut dao očekivan odraz u slogu s »punoglasjem« (v. § 174); u hrvatskome je kratkosilazni naglasak u G mn. zamijenjen dugosilaznim kompenzatornim duljenjem uslijed nestanka poluglasa. To je očekivana i kasna promjena, do koje je došlo prije dodavanja novoga štokavskog nastavka *-ā*.

Imenice a. p. a u pravilu su u hrvatskome ostale u toj akcenatskoj paradigmi; one obično imaju odraz praslavenskoga akuta na osnovi u svim padežima jednine i množine (osim u G mn.), npr. *dȉm*, *rȁk*, *mȉš*, *mjȅsēc*, *sȉla*, *vȕna*, *rȉba*, *mjȅd*. Kod nekih je došlo do štokavske retrakcije nastavka, npr. *jèzik* < *jęzýkъ, *màlina* < *malína i dr.

[284] »Korijen« se ovdje shvaća u praslavenskom smislu; primjerice, imenica *inzū́ku (stsl. *językъ*, rus. *jazýk*, hrv. *jezik*) izvedena je sufiksom *-uh$_2$ u ie. prajeziku, no u praslavenskome je *-ū– dio korijena (na kojem je naglasak).

2. OPĆESLAVENSKA AKCENATSKA PARADIGMA B

Kod imenica s nepomičnim inicijalnim naglaskom, koje u korijenu nisu imale akutiran slog, došlo je i u litavskom i u slavenskom, do neovisnog pomicanja akcenta s korijena na nastavak. U litavskom su to imenice »2. akcenatske paradigme«, a u slavenskome imenice »akcenatske paradigme b«.

Litavskoj imenici 2. a. p. *rankà* »ruka« odgovara rus. *ruká* i hrv. *rúka*, no one su u oba jezika postale imenice s mobilnom akcentuacijom (tzv. a. p. c; usp. rus. A jd. *rúku* = hrv. *rûku*). Stoga ćemo za usporedbu navesti prasl. imenicu *jōxā̃, koja je ostala oksitona (a. p. b) u obama jezicima:

	lit.	rus.	hrv.
jd.			
N	rankà	uxá	júha
V	rankà	-	jûho
A	rañkai	uxú	júhu
G	rañkos	uxí	júhē
D	rañkai	uxé	júsi
L	rañkoje	uxé	júsi
I	rankà	uxój	júhōm
mn.			
N	rañkos	uxí	júhe
V	rañkos	-	jûhe
A	rankàs	uxí	júhe
G	rañkų	úx	júhā
D	rañkoms	uxám	júhama
L	rañkose	uxáx	júhama
I	rañkomis	uxámi	júhama

U litavskome je inicijalni naglasak očuvan u svim padežima u kojima nastavak nije sadržavao slog na kojemu je u baltoslavenskom nastao akut. U tim se padežima (NV jd., I jd., A mn.) naglasak pomaknuo na akutirani nastavak, u skladu s pravilom koje je otkrio F. de Saussure. Poslije se taj akutirani zadnji slog pokratio prema Leskienovu zakonu (v. § 141).

U slavenskom se naglasak pomaknuo s korijena na nastavak bez obzira na narav sloga u nastavku prema Dybovu zakonu[285], te su imenice a. p. b dosljedno

[285] V. § 214, 1. Pomicanje naglaska u slavenskome, za razliku od litavskoga, nije ograničeno na slučajeve kada je nastavak akutiran. Po tome se Dybovo pravilo u slavenskome razlikuje od De Saussureova u litavskome.

naglašene na nastavku (oksitona, osim u I mn.); u hrvatskome je, štokavskom retrakcijom naglaska s nastavka (v. § 214, 6) kod ovih imenica nastao uzlazni naglasak na korijenu.

Kao što pokazuje primjer slav. riječi *rankā (> hrv. *rúka*), kod nekih je imenica u slavenskome očekivana oksitonska paradigma zamijenjena mobilnom. Kod o-osnova m. roda ta je promjena općeslavenska, tj. sve su naslijeđene o-osnove postale mobilnima (a. p. c umjesto a. p. b)[286]. Tako skr. *vṛ́kas* upućuje na ie. baritonu (*wĺkʷos), koja se u slavenskome morala svrstati u a. p. b; međutim, usporedba slav. jezika pokazuje da je općeslav. *vьlkъ bila imenica a. p. c (usp. hrv. *vûk*, G jd. *vûka*, rus. *volk*, G jd. *vólka*, D mn. *volkám*)[287].

Slavenske imenice m. roda koje pripadaju a. p. b u pravilu su novije posuđenice[288], ili stare imenice sr. roda koje su prešle u muški rod, npr. ie. *dʰwórom (skr. *dvā́ram*, gr. *thýra*) > bsl. *dwára– (lit. *dvãras*, a. p. 2) > općeslav. *dvorъ̀, G jd. *dvorá (čak. *dvȏr*, *dvōrȁ*), ie. *tŕ̥nom (skr. *tṛ́ṇam* »trava«) > bsl. *tírna– > općeslav. *tьrnъ̀, G jd. *tьrnà (ukr. *terén*, *ternú*); usp. kajk. (Bednja) *tẽrn*, *ternȁ*.

Naposljetku, i-osnove akcenatske paradigme b bile su već u praslavenskom vrlo rijetke[289] (usp. npr. prasl. *agnì, G jd. *agnèj, ukr. dijal. *ogén'*, *ogní*), a u hrvatskome ih više nema (usp. hrv. *ȍganj*, G jd. *ȍgnja*).

3. OPĆESLAVENSKA AKCENATSKA PARADIGMA C

Konačno, imenice s mobilnom akcentuacijom su u nekim padežima imale naglašen korijen, a u drugima nastavak.

U litavskome se razlikuju dvije akcenatske paradigme ovih imenica: ako su imale akutiran korijen, pripadaju »3. akcenatskoj paradigmi«, npr. *galvà* »glava«, A jd. *gálvą*, I jd. *gálva*; ako korijen nije bio akutiran, djelovanjem de Saussureova pravila (v. § 258, 2) naglasak se pomaknuo na sve akutirane nastavke u paradigmi, te takve imenice pripadaju »4. akcenatskoj paradigmi«, npr. *mergà* »djevojka«, A jd. *mer̃gą*, I jd. *mergà*.

U praslavenskome je akut eliminiran u imenica s mobilnom akcentuacijom djelovanjem Meilletova zakona (v. § 136) te stoga sve imenice s mobilnom akcentuacijom pripadaju u jednu akcenatsku paradigmu[290], a. p. c:

[286] To je pravilo otkrio V. M. Illič-Svityč, koje se po njemu i naziva. Navodne iznimke u sjevernočakavskim govorima (osobito otoka Suska) u novije su vrijeme osporene (Vermeer 2001).

[287] I u litavskom je standardnom jeziku srodna imenica *vil̃kas* postala mobilna (a. p. 4).

[288] Npr. stare posuđenice iz latinskoga i romanskih jezika, v. Matasović 2007.

[289] V. Illič-Svityč 1963: 146-147.

[290] Pripadnici Moskovske akcentološke škole okupljeni oko V. A. Dyboa predložili su postojanje još jedne praslavenske a. p. s mobilnom akcentuacijom, tzv. »akcenatske paradigme d«, čiji su tragovi navodno

	lit.	rus.	hrv.
jd.			
N	galvà	golová	gláva
V	galvà	-	glávo
A	gálvą	gólovu	glâvu
G	galvõs	golový	gláve
D	gálvai	golové	glâvi
L	galvojè	golové	glâvi
I	gálva	golovój	glávōm
mn.			
N,V	gálvos	gólovy	glâve
A	gálvas	gólovy	glâve
G	galvų̃	gólov	glâvā
D	galvóms	golovám	glávama
L	galvosè	golováx	glávama
I	galvomìs	golovámi	glávama

Među lingvistima nema sloge o tome kako je točno nastala raspodjela mjesta naglaska između korijena i naglaska u imenica s mobilnom akcentuacijom[291], no ona je još dobro očuvana kod lit. imenica a. p. 3 (kod imenica a. p. 4 izmijenjena je zbog djelovanja de Saussureova pravila).

U slavenskim jezicima treba računati s promjenama koje su nastale zbog gubljenja poluglasa (npr. u G mn.). U hrvatskome uzlazni naglasak nastaje štokavskom retrakcijom sa zadnjeg sloga, a praslavenski se inicijalni naglasak čuva kao cirkumfleks (npr. u A, D, L jd.).

Već smo vidjeli da su u općeslavenskome sve izvorne o-osnove m. roda s neakutiranim korijenom svrstane u a. p. c i to je pravilo u velikoj mjeri očuvano u hrvatskome; usp. hrv. *rôg*, G jd. *rȍga*, *bôg*, G jd. *bȍga*, *grâd*, G jd. *grâda*, *snijêg*, G jd. *snijêga*; na sličan način, u hrvatskom su većinom očuvane i bsl. ā-osnove s mobilnom akcentuacijom; usp. hrv. *zíma*, G jd. *zîmu* (lit. *žiemà* »zima«, a. p. 4), *bráda*, G jd. *brâdu* (lit. *barzdà*, a. p. 4), *kòsa*, G jd. *kȍsu* (lit. *kasà* »kosa, a. p. 4), *nòga*, G jd. *nȍgu* (lit. *nagà* »kopito«, a. p. 4) itd. I-osnove a. p. c su, primjerice, hrv. *nôć*, G jd. *nòći*, L jd. *nòći* (lit. *naktìs*, a. p. 4, rus. *noč'*, G jd. *nóčī*), *rijêč*, G jd. *rijêči*, G mn. *rijéčī* (rus. *reč'*, G jd. *réči*) itd.

najbolje očuvani u nekim čakavskim dijalektima (osobito u govoru Suska). Međutim, ta je teza u novije vrijeme osporena na temelju snažnih argumenata (v. npr. Vermeer 2001).

[291] Jednu konzistentnu, ali kompliciranu teoriju iznosi F. Kortlandt (1975., 1978., 1994); za drugu, manje konzistentnu i kompliciranu teoriju v. Matasović 1997a.

U imenica ove naglasne paradigme naglasak je još u praslavenskom prelazio na klitike koje su uz njih stajale u rečenici. U hrvatskome je to pravilo očuvano, a klitika u tom slučaju dobiva kratkosilazni naglasak; usp. *nȁ glāvu*, *zȁ kosu*, *pȍ uhu*, *ȉ nōć*. To praslavensko pomicanje naglaska na klitiku treba razlikovati od novijega prenošenja naglaska do kojeg dolazi novoštokavskim pomakom (§ 214, 6) i kod imenica ostalih akcenatskih paradigmi, npr. *pò ribu* (a. p. a), *zà ženu*, *òd kućē* (a. p. b). Kao što se vidi, novoštokavskim pomakom na proklitici nastaje uzlazni naglasak.

U suvremenom se hrvatskom standardu, a osobito u supstandardu i razgovornom jeziku, pravila o prenošenju naglaska na klitike postupno gube.

§ 259 Odgovarajuće akcenatske paradigme, koje smo ovdje ilustrirali na primjeru ā-osnova, postoje i kod svih drugih deklinacijskih klasa u baltoslavenskome, no na ovom mjestu ne možemo ih sve razmotriti[292]; također, ograničili smo se samo na prikaz akcentuacije neizvedenih imenica koje su naslijeđene iz baltoslavenskoga; imenice izvedene slavenskim sufiksima također se mogu razvrstati u tri akcenatske paradigme, no pravila su o njihovoj raspodjeli u paradigmama vrlo složena.

Jednostavno se odnos slavenskih akcenatskih paradigmi prema baltijskima može izraziti sljedećom shemom:

		bsl. akut na korijenu	
		da	ne
fiksni akcent	da	a. p. 1 / a. p. a	a. p. 2 / a. p. b
	ne	a. p. 3 / a. p. c	a. p. 4 / a. p. c

[292] V. priručnike W. Lehfeldta (2001) i V. A. Dyboa (1981) te sažetiji prikaz kod T. Carltona (1991).

PRIDJEVI

§ 260 U ie. prajeziku pridjevi se u deklinaciji nisu razlikovali od imenica. U najarhaičnijim ie. jezicima pridjevi se mogu i upotrebljavati kao imenice, bez ikakve morfološke ili tvorbene preoblike. I obrnuto, imenice u najstarijim tekstovima mogu doći u atributivnoj ulozi pridjeva.

Međutim, morfološka razlika imenica i pridjeva očituje se u tome što pridjevi imaju komparaciju ili stupnjevanje. U ie. prajeziku osim osnovnog oblika pridjeva (pozitiva) postojao je i komparativ, a zacijelo i superlativ (premda je rekonstrukcija toga pridjevskog stupnja dvojbena, v. § 270).

§ 261 Poput imenica, i pridjevi su razlikovali nekoliko deklinacijskih klasa. Broj tipova pridjevskih osnova bio je manji nego broj imeničkih osnova. U kasnoindoeuropskome je najproduktivnija bila klasa pridjeva koji su se sklanjali kao o-osnove u m. i sr. rodu (m. *newos, sr. *newom »nov, novo«, lat. *novus*, *novum*, gr. *néos*, *néon*), a kao osnove na *-eh_2 u ž. rodu (ie. *$neweh_2$ > lat. *nova*, gr. *néa*). Međutim, razmjerno česti su bili i pridjevi na *-u (u m. i sr. r.), odnosno *-w-ih_2 u ž. rodu, npr. ie. *$sweh_2$du– »sladak« (gr. *hēdýs*, skr. *svādú-*) / ž. r. *$sweh_2dwih_2$ (gr. *hēdeîa*, skr. *svādvī*).

Znatno su rjeđe bile druge pridjevske osnove, npr. osnove na *-i– (tip lat. *similis* »sličan«, stir. *samail*), ili na suglasnik (npr. ie. *meg'h_2– »velik« > gr. *mégas*, skr. *máhi-*). Takvi pridjevi zacijelo nisu razlikovali oblike za sva tri roda, već su obliku za srednji rod suprotstavljali jedinstveni oblik za »živi rod« (muški ili ženski).

Participi prezenta na *-nt– (v. § 357, 1) i perfekta na *-wōs– / *-us– (v. § 357, 4) bili su u ie. prajeziku po sintaktičkoj funkciji također pridjevi, iako nisu imali komparaciju.

§ 262 U baltoslavenskome su još bile očuvane obje produktivne ie. deklinacijske klase pridjeva. Takvo je stanje i danas u litavskome, gdje uz pridjeve poput *naũjas, naujà* »nov, nova« (ie. osnove na *-o-/-eh_2) postoje i mnogobrojni pri-

djevi poput *platùs, platì* »širok, široka« (ie. osnove na *-u-; usp. skr. *pṛthú-*, gr. *platýs* < ie. *plth$_2$u-); nastavak *-ī > lit. -ì zamijenio je očekivano *-wī u ž. rodu.

U praslavenskome su nestale pridjevske u-osnove. One su redovito postajale osnovama na o/ā dodavanjem tematskoga sufiksa *-ka-; usp. ie. *tenh$_2$u- »tanak« (skr. *tanú-*, gr. *tany-*) > prasl. *tinuku (stsl. *тьнъкъ*, rus. *tónkyj*, hrv. *tȁnak*), ie. *h$_2$eng'^{h}u- »uzak« (skr. *aṃhú-*, got. *aggwus*) > prasl. *anzuku (stsl. *ązъkъ*, rus. *úzkyj*, hrv. *ȕzak*). Iznimke su tomu pravilu preživjele uglavnom na krajnjim rubovima slavenskoga područja; usp. npr. čak. (Istra) *plit* »plitak«, slovinski *pliti* »tanak i ravan« < prasl. *plūtu- (hrv. *plítak*, slov. *plítek*, polj. *płytki*)[293].

DEKLINACIJA PRIDJEVA

§ 263 Obilježje je baltoslavenskih jezika postojanje posebnih određenih oblika pridjeva. Oni nastaju dodavanjem osnove odnosne zamjenice *yo- na pridjev u nekom padežu; isprva su se i pridjev i zamjenica sklanjali po padežima, no potom su se, neovisno, u baltijskom i u slavenskom njihove osnove stopile. Usporedimo deklinaciju određenih i neodređenih pridjeva u litavskom, staroslavenskom, praslavenskom i hrvatskom:

litavski

jednina

	neodr.		odr.	
	m.	ž.	m.	ž.
N	naujas	nauja	naujasis	naujoji
A	naują	naują	naująjį	naująją
G	naujo	naujos	naujojo	naujosios
D	naujam	naujai	naujajam	naujajai
L	naujame	naujoje	naujajame	naujoje
I	nauju	nauja	naujuoju	naująja
množina				
N	naujai	naujos	naujieji	naujosios
A	naujus	naujas	naujuosius	naująsias
G	naujų	naujų	naujųjų	naujųjų
D	naujiems	naujom	naujiesiems	naujosioms
L	naujuose	naujose	naujuosiuose	naujosiose
I	naujais	naujomis	naujaisiais	naujosiomis

[293] V. Boryś 2007: 216-217.

staroslavenski

jednina

		neodr.	odr.	
N	novъ	nova	novъjь,novyjь	novaja
A	novъ	nova̧	novъjь,novyjь	nova̧ja̧
G	nova	novy	novaego	novyję
D	novu	nově	novuemu	nověi
L	nově	nově	nověemь	nověi
I	novomь	novoja̧	novyimь	nova̧ja̧

množina

N	novi	novy	novii	novyję
A	novy	novy	novyję	novyję
G	novъ	novъ	novyixъ	novyixъ
D	novimъ	novamъ	novyimъ	novyimъ
L	nověxъ	novaxъ	novyixъ	novyixъ
I	novy	novami	novyimi	novyimi

Sr. rod ima u NA jd. neodr. *novo*, odr. *novoje*, NA mn. neodr. *nova*, odr. *novaja*; inače se oblici podudaraju s oblicima m. roda. Staroslavenska je paradigma još razmjerno bliska rekonstruiranoj praslavenskoj:

jednina

		neodr.	odr.	
N	nawu	nawā	nawuju	nawājā
A	nawun	nawūn	nawu(n)jun	nawānjūn
G	nawā	nawū	nawājaga	nawūjūn
D	nawō	nawāj	nawōjamō	nawājāj
L	nawaj	nawāj	nawājami	nawājāj
I	nawami	(nawajūn)	?nawūjajmi	(nawanjūn)

množina

N	nawaj	nawū	nawajaj	nawūjūn
A	nawūns	nawūns	nawūjūns	nawūjūns
G	nawun	nawun	nawūjajxun	nawūjajxun
D	nawejmu	nawāmu	nawūjajmu	nawūjajmu
L	nawajxu	nawāxu	nawūjajxu	nawūjajxu
I	nawū	nawāmī	nawūjajmī	nawūjajmī

U praslavenskom nisu sve rekonstrukcije sigurne. Oblik za I jd. ne može se rekonstruirati jer se nastavak *jūn (bez j-prijeglasa) proširio tek u općeslavenskom razdoblju. Praslavenska se promjena određenih i neodređenih pridjeva na ovaj način odrazila u hrvatskome:

jednina

		neodr.	odr.	
N	nov	nova	novī	novā
A	nova, nov	novu	novōg(a) novī	novū
G	nova	novē	novōg(a)	novē
D	novu	novoj	novōm(u)	novōj
L	novu	novoj	novōm(e)	novōj
I	novīm	novōm	novīm	novōm

množina

N	novī	nove	novī	novē
A	nove	nove	novē	novē
G	novīh	novīh	novīh	novīh
D, L, I	novīm, novima		novīm, novima	

U sr. rodu od oblika m. roda razlikuju se samo NA jd. (neodr. *novo*, odr. *novō*) i NA mn. (neodr. *nova*, odr. *novā*).

§ 264 Duljine u nastavcima određenih oblika pridjeva nastale su uglavnom pravilno, kontrakcijom (stezanjem) nakon ispadanja međusamoglasničkoga *-j– (v. § 117), tj. *novaja* > *nȍvā*, *novoje* > *nȍvō*, *novąją* > *nȍvū* itd. U GDL jd. m. roda očekivani su završetci *-āga (< *-ajega), *-umu (< *-ujemu), *-ijem (< *-ejěmь) zamijenjeni završetcima *-ōga, -ōmu, -ōm(e)* analogijom prema pokaznim zamjenicama (usp. *tȍga, tȍmu, tȍm(e)*). Ta se promjena odvila zacijelo još prije prvih spomenika, a duljina je na tim nastavcima analoška prema slučajevima gdje je pravilno nastala kontrakcijom.

U A jd. m. roda oblik je jednak obliku G jd. stoji li pridjev uz imenicu koja označuje što živo, a obliku N jd. ako stoji uz imenicu koja označuje što neživo.

To je posljedica uvođenja kategorije živosti/neživosti u deklinaciju imenica m. roda tijekom općeslavenskoga razdoblja (v. § 230).

U određenom G jd. m. roda izvorni nastavak je završavao na *-o* (*nova-jego*); u hrvatskom je, kao i kod pokaznih zamjenica (v. § 276), *-o* zamijenjeno završetkom *-a*, analogijom s imenicama m. roda (*vûk-a*, *čòvjek-a*). Taj se završetak može i izostaviti, tj. u suvremenom je standardu njegova upotreba opcionalna, donekle određena stilističkim činiocima. Do izostavljanja završnoga *-a* došlo je analogijom prema ostalim vokalskim završetcima koji se mogu izostaviti (npr. D jd. *novōm* umjesto *novōmu*); oblici bez završnog *-a* zabilježeni su od 18. st. (npr. kod A. Kanižlića).

U određenom D i L jd. m. roda rano se očituje težnja za izjednačivanjem oblika (kao i kod imenica); stari nastavak za D jd. prevladava i u L jd. već u *Akademijinu dubrovačkom molitveniku* s početka 15. st. Kašić (1604) ima samo izvorni nastavak dativa (*svétomu* »svetomu«).

Većina normativnih gramatika dopušta oblike *nȍvōm*, *nȍvōme* i *nȍvōmu* u oba padeža[294], no po mojem su vlastitom jezičnom osjećaju (koliko god on vrijedio) u biranom jeziku oblici *nȍvōm* i *nȍvōme* rasprostranjeniji u lokativu, a *nȍvōmu* u dativu; *-u* je, naravno, izvorni dativni nastavak, a završetak *-m* postao je nakon otpadanja *-ь* u L jd.

U I jd. oblici u sva tri roda potječu od općeslavenskih određenih oblika.

U G mn. određeni je oblik posve istisnuo neodređeni oblik pridjeva u sva tri roda. U starijem jeziku stoji i nastavak *-ijeh*[295] (*novijeh*, *tuđijeh*, prema pokaznim zamjenicama *onijeh*, *tijeh*), no on se u suvremenom standardu osjeća kao arhaizam.

U DLI mn. kratki oblici u hrv. potječu od općeslav. dativa množine (*-imъ*), a dugi oblici od dativa dvojine (*-ima*). Kašić (1604) ima u I množine varijante *svétim* i *svétimi* (»svetim«), a u D mn. samo *svétim*.

U suvremenom se standardnom jeziku upotrebljavaju i dugi i kratki nastavci, a razlike su u upotrebi uvjetovane prije svega sintaktički i stilistički: kada pridjev stoji samostalno, dolazi u dugom obliku (*Gladnima dajte kruha*), a kad prethodi imenici koju određuje kao atribut, dolazi u kratkom obliku (*gladnim ljudima*).

Pridjevi kojima osnova završava na meki suglasnik imali su u općeslavenskome različitu deklinaciju od pridjeva na tvrdi suglasnik. Ta je razlika u deklinaciji odgovarala opreci u imenica između tvrdih (o– i ā-osnova), s jedne strane, i mekih (jo– i jā-osnova) s druge strane.

[294] Florschütz (1916) nastavak *-omu* smatra nepravilnim.

[295] Gramatike Maretića (1899) i Florschütza (1916) dopuštaju taj nastavak kao alternativu nastavku *-ih*.

U hrvatskome je u oblicima osnova na meki suglasnik ženskog roda poopćena deklinacija osnova na tvrdi suglasnik; usp. DL jd. *vrûćōj* kao *nȍvōj*, I *vrûćōm* kao *nȍvōm*, no kod oblika je za m. i sr. rod razlika očuvana u jednini u nekim padežima; usp. NA jd. sr. roda *vrûće* spram *nȍvo*, D jd. *vrûćēm(u)* spram *nȍvōm(u)*, L jd. *vrûćēm* spram *nȍvōm(e)*, ali I jd. *vrûćim* kao i *nȍvim*.

§ 265 Određeni oblici pridjeva tipološka su osobitost baltoslavenskih jezika, a nastali su od pridjeva i odnosnih zamjenica, tj. *newos yos, dosl. »dobar koji je« > bsl. *nawas jas > stsl. *novyjь*, lit. *naujàsis*.

U litavskom se stapanje pridjeva sa zamjenicom u jednu riječ moralo zbiti prije djelovanja Leskienova zakona (v. § 141 a) jer u ž. r. samoglasnik *o* < *ā ostaje nepokraćen; usp. neodr. *naujà*, ali odr. *naujóji*. Također, u litavskom je do stapanja zamjenice s pridjevom moralo doći prije preuzimanja zamjeničkih nastavaka kod neodređenih pridjeva jer imamo D jd. *naujuojame* umjesto **naujamejame. Međutim, analiza oblika pokazuje da su određeni oblici pridjeva kao samostalne riječi nastali tek nakon baltoslavenskog razdoblja.

U slavenskom se stapanje pridjeva sa zamjenicom moralo dogoditi tek nakon otpadanja završnih suglasnika na kraju riječi; usp. stsl. *novъjь* umjesto **novošь. U baltoslavenskome, dakle, nije postojala posebna vrsta riječi »određeni pridjevi« (*nawasjas), već konstrukcija s pridjevom i odnosnom zamjenicom (*nawas jas).

Većina je slavenskih jezika dokinula ili znatno reducirala sustavno razlikovanje određenih i neodređenih pridjeva, a i hrvatski je izgubio neodređene oblike nekih skupina pridjeva, npr. pridjeva izvedenih sufiksom *-jī* (*bȍžjī*) i *-skī* (*kȍnjskī*); u starijim se tekstovima takvi oblici pojavljuju; usp. npr. *anđeo Gospodanj* u *Vatikanskom hrvatskom molitveniku*.

U nekim slav. jezicima još postoji razlika »dugih« i »kratkih« oblika pridjeva, npr. u ruskom, gdje se dugi oblici (od općeslav. određenih pridjeva) većinom upotrebljavaju atributivno, a kratki (od neodređenih) predikativno; usp. rus. *Ona byla krasiva* »ona je bila lijepa« spram *krasivaja devuška* »lijepa djevojka«, ili *èto ozero gluboko* »to je jezero duboko« spram *glubokoe ozero* »duboko jezero«. U ruskome je također u množini dokinuto razlikovanje pridjeva u rodu; usp. rus. *krasivye devuški* »lijepe djevojke«, kao i *krasivye ljudi* »lijepi ljudi«.

KOMPARACIJA

§ 266 Većina ie. jezika razlikuje tri stupnja komparacije (stupnjevanja): pozitiv, komparativ i superlativ. Komparativ se u ie. prajeziku tvorio dodavanjem sufiksa *-yos- izravno na korijen; usp. skr. *gurú-* »težak« < ie. *g^wrHu-, komp. *garı́yaṃs-* »teži« < *g^werHyos-, ili stir. *már* »velik« < *meh_3-ro-, komp. *móu, móo* < *meh_3-yos-.

U mnogim je jezicima, npr. u latinskom i slavenskom, oblik osnove iz pozitiva prenesen i na komparativ; usp. lat. *gravis, gravior* (oboje od osnove *grav-*).

Uz navedenu promjenu (poopćenje prijevojnoga stupnja iz pozitiva), latinski je prilično dobro očuvao ie. komparaciju (npr. od pridjeva *novus, -a, -um* »nov«); usporedimo latinski komparativ sa sanskrtskim (od pridjeva *návas* »nov«):

jd.

	m.ž.	sr.	m.	sr.	ž.
N	noviōr	novius	navīyān	navīyas	navīyasī
A	noviōrem	novius	navīyāṅsam	navīyas	navīyasīm
G	noviōris	noviōris	navīyasas		navīyasyās
D	noviōrī	noviōrī	navīyase		navīyasyai
L			navīyasi		navīyasyā
I			navīyasā		navīyasyām
Abl.<L	noviōre	noviōre	= G		

mn.

	m.ž.	sr.			
N	noviōrēs	noviōra	navīyāṅsas	navīyāṅsi	navīyasyas
A	noviōrēs	noviōra	navīyasas	navīyaṅsi	navīyasīš
G	noviōrum	noviōrum	navīyasām		navīyasīnām
DAbl.	noviōribus	noviōribus	navīyobhyas		navīyasībhyas
L			navīyaḥsu		navīyasīšu
I			navīyobhiš		navīyasībhiš

Kao što je vidljivo iz oblika, u lat. promjena slijedi pravila 3. lat. deklinacije (konsonantske imenice). Sufiks *-iōr* postao je pravilno (rotacizmom) od ie. *-yōs, osim u obliku N jd. m. i ž. gdje je *-r-* analogijom preuzeto iz kosih padeža. U sr. r. je očekivano *-yos > lat. *-ius.*

U sanskrtu deklinacija komparativa većinom slijedi obrazac s-osnova za m. i sr. rod, a ī-osnova za ž. rod.

U staroslavenskome je komparativ mogao imati određeni i neodređeni oblik; određeni se oblik sklanjao po zamjeničkoj deklinaciji, a neodređeni po imeničkoj. Ovako izgleda promjena određenoga komparativa pridjeva *novъ* »nov« u staroslavenskome (oblici za sr. rod jednaki su oblicima za m. rod, osim u NA):

jd.

	m.	ž.	sr.
N	nověјь	nověјьši	nověje
A	nověјь, nověјьšь	nověјьšą	nověje
G	nověјьša	nověјьšę	
D	nověјьšu	nověјьši	
L	nověјьši	nověјьši	
I	nověјьšemь	nověјьšeją	

mn.

	m.	ž.	sr.
N	nověјьše	nověјьšę	nověјьša
A	nověјьšę	nověјьšę	nověјьša
G	nověјьšь	nověјьšь	
D	nověјьšemъ	nověјьšamъ	
L	nověјьšixъ	nověјьšaxъ	
I	nověјьši	nověјьšami	

Određeni oblik komparativa mijenjao se dodavanjem zamjeničke osnove *-i* (m.), *-ja* (ž.) *-je* (sr.) na osnovu neodređenoga komparativa, tj. N jd. *nověi*, *nověјьšija*, *nověišeje*, G jd. *nověišajego, nověišęję*, D jd. *nověišujemu, nověišii* itd.

§ 267 Sufiks *-ějьš-* < prasl. *-ējiš- isprva je stajao samo kod pridjeva s kratkim samoglasnikom u korijenu (prasl. *nawu, komp. *nawēji) i na korijenima s akutiranim korijenskim samoglasnikom, npr. *stā́ru, komp. *stārēji (rus. *staréjšij*).

Sufiks *-(j)ьš-* < *-jiš- dolazi kod pridjeva s cirkumfleksom na korijenu, npr. *dârgu (rus. *dórog*, hrv. *drâg*); komparativ takvih pridjeva ima akut; usp. prasl. *dáržiš (stsl. *dražii*, hrv. *drȁžī*), rus. komp. sr. r. *dorόže*[296].

Razlozi takvoj distribuciji ovih sufiksa nisu jasni. Oba sufiksa sadrže ie. komparativni sufiks *-yōs u prijevojnoj praznini (*-is-). Dug samoglasnik u alomorfu *-ējiš ima usporednicu u staropruskome; usp. stprus. *urs* »star«, komp. *ura-is*, gdje *-ais* zacijelo predstavlja *-āys.

[296] Vaillant 1950-1977 II: 572 i dalje.

§ 268 Istočnobaltijski jezici imaju nešto drugačiju tvorbu komparativa. Litavski komparativ tvori sufiksom *-esnis* (usp. lit. *gẽras* »dobar«, komp. *gerèsnis*), gdje je po svoj prilici pridjevski sufiks *-ni– dodan na komparativni sufiks u praznini *-is– > *-es–* (s neočekivanom promjenom *i > *e*); druga je mogućnost da je *-ni– dodano na isti sufiks u prijevojnom stupnju *-e-, pri čemu je *y palataliziralo prethodni suglasnik, a zatim iščezlo. Međutim, oblik komparativnoga sufiksa *-yes– nije posvjedočen u drugim ie. jezicima.

§ 269 Prasl. je komparativ očuvan u većini slav. jezika (usp. rus. *novéjšij*, polj. *nowszy*, slov. *novę̂jši* »noviji«), no u hrvatskome je alomorf *-jьš– (koji se u tom obliku u općeslavenskome javljao u kosim padežima) zamijenjen alomorfom *-(i)ji* < *-ьjь, koji je poopćen iz nominativa jednine. Pri tome su mogli odigrati ulogu i komparativi poput *vȉšī* < *vyši < *vys-šьjь, gdje je *-š–* moglo biti segmentirano kao dio osnove, a *-ьjь* kao sufiks.

Izvorno se raspodjela alomorfa *-iji* i *-ji* u hrv. podudara s raspodjelom prasl. sufiksa *-ējiš– i *-jiš– (npr. *nòvijī* < *nověji[297] spram rus. *novéjšij*, ali *glȕpljī* < *glupьjь). Stari se sufiks *-(j)ьš– čuva još u komparativima *ljȅpšī, mȅkšī, lȁkšī.* U kajkavskom je, međutim, taj sufiks očuvan u pravilu kod svih pridjeva; usp. npr. kajk. *starę̄ši* »stariji«. Komparativ *dȕljī* nije od **dugljī, već je to supletivna tvorba od osnove koja je u danas zastarjeloj imenici *dûlj* »duljina«.

Pridjevi izvedeni u pozitivu sufiksom *-ok–* i *-ak–* < *-ъk-/-ьk– gube taj sufiks u komparativu; usp. stsl. *vysokъ* (hrv. *visok*) komp. *vyšьjь* (hrv. *vȉšī*), stsl. *tęžьkъ* (hrv. *téžak*) komp. *tęžьjь* (hrv. *tȅžī*). Neki vrlo česti pridjevi imaju supletivnu komparaciju, npr. stsl. *velikъ* (hrv. *vȅlik*), komp. *bolьjь, boli* (hrv. *vȅćī*), *dobrъ* (hrv. *dȍbar*), komp. *lučьjь, luči* (rus. *lúčšij*, hrv. *bȍljī*) itd.

Stari su neodređeni oblici komparativa u slavenskim jezicima uglavnom zamijenjeni određenim oblicima. Svi se komparativni oblici u hrvatskome dekliniraju kao i ostali određeni oblici pridjeva (*nòvijī, nòvijega, nòvijemu* kao *vrûćī, vrûćega, vrûćemu* itd., v. § 263). Takva je promjena komparativa i kod Kašića (1604).

§ 270 Superlativ se u ie. prajeziku ne može pouzdano rekonstruirati. Različiti jezici pokazuju različite tvorbe. Litavski za superlativ ima sufiks *-iausias* (npr. *geriáusias* »najbolji« od *gẽras* »dobar«) nejasnoga podrijetla; čini se da je riječ o tvorbi izvedenoj iz sufiksa za komparativ, *-yes– / -is-, slično kao u latinskom i staroirskom sufiksu za superlativ *-is-mHo-; usp. stir. *sinem* »najstariji« (od *sen* »star«), lat. *senissimus* < *sen-is-smHos-. Grčki ima sufiks *-tato–* od ie. *-tm-to– (usp. gr. *neṓtatos* »najnoviji« < *newotmto-, s metričkim duljenjem drugoga sloga), a u latinskome postoji i sufiks *-tmHo– (> *-timus*, npr. u *optimus* »najbolji«).

[297] Općeslav. *ě* zamijenjeno je s *-i–* analogijom prema određenim oblicima pridjeva, gdje je *-ī* < *-ьjь.

U praslavenskome nije moguće posve pouzdano rekonstruirati superlativ kao poseban oblik; slavenski jezici imaju različite tvorbe superlativa (usp. npr. rus. *sámyj nóvyj* »najnoviji«, stsl. *nověi vьsego* »najnoviji (od svih)«, ili »apsolutni superlativ« s prefiksom *prě-*, npr. *prěnovъ*), ali najraširenija je tvorba pomoću prefiksa *najь– i komparativa; usp. polj. *najmłodszy* », češ. *nejmladší*, slov. *najmlajši,* hrv. *nȁjmlađī.* Ona se susreće već u stsl. (npr. *naivęšte* »najveće«, *naidražii* »najdraži«).

Prefiks *najь– nastao je zacijelo od prijedloga / preverba prasl. *nā– (stsl. *na*) i osnove odnosne zamjenice *ju– (stsl. *jь-*); izvorna tvorba superlativa s prefiksom *nā– posvjedočena je npr. u stčeš. *návyšší* »najviši«, *nálepší* »najljepši«, itd[298].

POSVOJNI PRIDJEVI

§ 271 Posvojnost se u ie. prajeziku mogla izraziti na dva načina: upotrebom adnominalnog genitiva (npr. lat. *servus patris* »sluga oca«) i upotrebom posebnoga posvojnog pridjeva (npr. lat. *servus patrius* »očev sluga«).

Osnovni sufiks za tvorbu posvojnih pridjeva u ie. prajeziku bio je *-ih$_2$-; taj je sufiks u nekim jezicima proširen tematskim sufiksom *-o-, te je dobiven složeni sufiks *-ih$_2$o– > lat. *-ius*, gr. *-ios* (u patronimicima, npr. *Telamṓnios* »Telamonović«). Izvorni ie. posvojni sufiks *-ih$_2$– poslužio je i kao jedan od izvora »femininske mocije«, odnosno tvorbe imenica ženskoga roda, npr. u skr. *vṛkī́ṣ* »vučica« spram *vṛ́kas* »vuk«. Isti je posvojni sufiks »okamenjen« kao nastavak latinskoga i keltskoga genitiva jednine tematskih imenica (tip lat. *lupī* »vuka«, ogamski stir. *MAQI* »sina«)[299].

U baltoslavenskom je ie. posvojni sufiks *-ih$_2$– > *-ī– proširen sufiksom *-no– > *-na-, te je tako dobiven složeni sufiks *-īna– kojim se od imenica ž. roda tvore posvojni pridjevi (usp. hrv. *žènīn*, *sèstrīn*).

Sufiks *-ih$_2$o– također je očuvan u praslavenskome, gdje se odrazio kao tematski pridjevski sufiks *-ja– > *-ju > općeslav. *-jь. Taj je sufiks u hrvatskom još očuvan npr. u pridjevu *bȍžjī* (stsl. *božii*), no bio je prošireniji u starijim razdobljima slav. jezika; usp. u hrv. toponim *Banja (Luka)* < *banьja »banova«.

U hrvatskome je, kao i u drugim slav. jezicima, posvojni sufiks *-jь– izgubio individualno posvojno značenje (»pripadanje individui«) i zadobio generičko posvojno značenje; usp. u hrv. *mȁčjī* »koji se odnosi na mačke ili pripada mačkama kao vrsti« u opreci s *mȁčkīn* »koji pripada nekoj pojedinačnoj mački«, ili *vȕčjī* spram *vûkōv.*

298 V. Gujer (Hujer) 2004: 85.

299 O tome opširnije u Matasović 2004a.

U pravilu su izvorne posvojne pridjeve tvorene sufiksom *-jь- zamijenile novije slavenske tvorbe sa sufiksom *-awa- > općeslav. *-ovъ (*-evъ iza »mekih« suglasnika); usp. hrv. *brȁtōv, Ȉvanōv, ȍčēv, mûžev*, češ. *otcův*, gluž. *mužowy*, bjelorus. *brataw*. Taj je sufiks bez jasne usporednice u drugim ie. jezicima.

U baltijskom su posvojne pridjeve posve istisnule konstrukcije s posvojnim genitivima, vjerojatno pod utjecajem ugrofinskoga supstrata i adstrata; usp. lit. *babos knyga* »babina knjiga«, dosl. »babe knjiga«, *tėvo arklys* »očev konj«, dosl. »oca konj«.

Vjerojatni trag baltoslavenskoga posvojnoga sufiksa *-īna- predstavlja lit. sufiks *-iena-* (s akutom) za tvorbu tvarnih imenica i pridjeva, npr. u lit. *karvíena* »govedina« < *karw-o-ih$_2$-no- (usp. lit. *kárvė* »krava«). Izvorno posvojni smisao prepoznaje se i u varijanti toga sufiksa *-ienė* (< *-o-ih$_2$-n-yeh$_2$) koja dolazi kod imenica koje označuju ženke životinja (*vilkíenė* »vučica«) i udane žene (*karalíenė* »kraljica«, *Petríenė* »gđa. Petrović«, izvorno »Petrova žena«)[300].

§ 272 Uloga je posvojnih pridjeva u izražavanju posvojnosti znatno umanjena u nekim slav. jezicima (npr. u ruskome, koji poznaje gotovo isključivo adnominalni genitiv), dok je u drugima očuvana (npr. u lužičkim jezicima).

U hrvatskome je posvojni pridjev na *-in* postao gotovo dijelom imeničke paradigme imenica ženskog roda koje znače osobu, što znači da se pravilno tvori od svih takvih imenica (usp. *mȁterīn, kćȅrīn, sèstrīn, Màrijīn, Ȉvanīn*). Slična je i uloga posvojnog pridjeva na *-ov* kod imenica m. roda koje znače osobu.

Posvojni su se pridjevi na *-ov* i *-in* izvorno sklanjali kao neodređeni, npr. u češkom *otcův, otcova, otcovu* spram *mladý, mladého, mladému*. I normativna gramatika hrvatskoga propisuje njihovu neodređenu sklonidbu[301].

Međutim, budući da su oni po značenju većinom određeni, u njihovu su deklinaciju u hrvatskome prodrli i nastavci određenih pridjeva; usp. G jd. *Ivanova* i *Ivanovoga*, D jd. *Ivanovu* i *Ivanovom* itd. Određeni se nastavci pojavljuju u tekstovima od 19. st.

NAGLASNE PARADIGME PRIDJEVA

§ 273 Budući da se u ie. prajeziku i u baltoslavenskome, imenice i pridjevi nisu u bitnome morfološki razlikovali, nije neobično da i kod pridjeva pronalazimo tri akcenatske paradigme, kao i kod imenica. Sve tri paradigme očuvane su u praslavenskome, a uzimajući u obzir hrvatske akcenatske promjene možemo ih prepoznati i u hrvatskome. Navest ćemo samo oblike N jd. u sva tri roda.

---
[300] V. Skardžius 1941: 290.

[301] Npr. Florschütz 1916: 50.

1. Akcenatska paradigma a: akut na istom slogu osnove u čitavoj paradigmi:

prasl.	rus.	hrv.
*dílgu	dólgyj	dȕg
*dílgā	dólgaja	dȕga
*dílga	dólgoe	dȕgo

2. Akcenatska paradigma b: neakutirana osnova, akcent na nastavku u čitavoj paradigmi:

prasl.	rus.	hrv.
*bēlú	bel	bijêl
*bēlā́	belá	bijéla
*bēlá	beló	bijélo

Kao i kod imenica, u N jd. m. roda treba uzeti u obzir općeslavensku retrakciju naglaska sa završnog poluglasa na prethodni slog, čime je na njemu nastao neoakut (pravilno odražen kao dugosilazni naglasak u hrv., v. § 215).

3. Akcenatska paradigma c: neakutirana osnova, akcent mijenja mjesto između osnove i nastavka:

prasl.	rus.	hrv.
*žîwu	živój	žîv
*žiwā́	živája	žíva, čak. *žīvȁ* (Vrgada)
*žîwa	živóe	žívo, čak. *žȉvo* (Vrgada)

Kao što je vidljivo iz podudarnosti u tablici, niti u jednom standardnom jeziku mjesto naglaska nije ostalo na istom mjestu kao u praslavenskome; u hrvatskome je standardu na oblik sr. roda analoški utjecao oblik ž. roda. Međutim, ova je naglasna paradigma pridjeva očuvana u mnogim dijalektima; usp. npr. čakavski *bôs, bosȁ, bȍso* (Vrgada), ili ikavski štok. dijalekt senjskoga zaleđa[302] *bôs, bòsa, bȍso* spram standardnoga *bôs*, *bòsa*, ali *bòso* (ponovno prema ž. r.).

Na analoške promjene često su utjecali određeni oblici pridjeva, koji su u ruskome kod mnogih pridjeva jedini i očuvani. U naglašavanju određenih oblika pridjeva još je u praslavenskome došlo do nekih komplikacija u koje ovdje nećemo ulaziti, no podjela na tri naglasne paradigme vrijedi i za njih.

[302] Tomljenović 1911 (1984): 200.

ZAMJENICE

§ 274 U ie. prajeziku zamjenice su imale neke osobitosti u deklinaciji. Najarhaičniji obrazac sklonidbe nalazimo kod ličnih (osobnih) zamjenica. Iako se svi padeži ne mogu posve pouzdano rekonstruirati, odmah se uočava da mnogi nastavci nisu isti kao kod imenica, a razlike u padežima često se izražavaju supletizmom; usp. npr. A jd. *mē spram N jd. *eg'($h_2$om). Osnove pokaznih zamjenica također pokazuju odstupanja od kanonske strukture korijena u ie. prajeziku: mogu biti strukture CV (*to– »taj«), ali i VC (*eg'– »ja«).

POKAZNE ZAMJENICE

§ 275 Ie. pokazna zamjenica *so– (m.) *seh_2– (ž.) *to– (sr.) rekonstruira se na osnovi podudarnosti gr. oblika određenog člana *ho, hē, tò* (koji se kod Homera još upotrebljava kao pokazna zamjenica) i skr. *sa sā tad.* Odrazi su joj zabilježeni i u toharskome (toh. B *se, sā, te*), a u prilično izmijenjenom vidu i u nekim drugim ie. jezicima. Važno je, međutim, istaknuti da ta zamjenica nije posvjedočena u anatolijskom, gdje su osnove *so i *to zabilježene samo kao enklitičke sintaktičke čestice.

Moguće je da pokazne zamjenice u najstarije doba uopće nisu imale deklinaciju, već da su bile samo deiktičke klitike. Oblici za Abl., L i I ne mogu se pouzdano rekonstruirati u ie. prajeziku.

jednina

	ie.			skr.			lit.	
	m.	sr.	ž.	m.	sr.	ž.	m.	ž.
N	*so	tod	seh_2	sa	tad	sā	tas	ta
A	tom	tod	teh_2m	tam	tad	tām	tą	tą
G	tosyo		$tosyeh_2s$	tasya		tasyās	to	tos
Abl.	tosmōd =G			tasmād		tasyās		
D	tosmōy		tosyē$h_2$ey	tasmai		tasyai	tam	tai
L	tosmi		?	tasmin		tasyām	tame	toje
I	?		?	tena		tayā	tuo	ta

množina

	m.	sr.	ž.	m.	sr.	ž.	m.	ž.
N	*toy	teh$_2$	teh$_2$es	te	tāni	tās	tie	tos
A	tōns	teh$_2$	teh$_2$es	tān	tāni	tās	tuos	tas
G	toysom		teh$_2$esom	tešām		tāsām	tų	tų
D	?toyb^{h}os		teh$_2$b^{h}yos	tebhyas		tābhyas	tiems	toms
L	toysu		teh$_2$su	tešu		tāsu	tuose	tose
I	toyb^{h}is		teh$_2$b^{h}is	tebhiš		tābhiš	tais	tomis

U baltoslavenskom je izvorna smjena supletivnih osnova *so-/*to– dokinuta, te je poopćena osnova *to– iz sr. roda i kosih padeža m. i ž. roda.

§ 276 Ovako su se pokazne zamjenice odrazile u slavenskim jezicima:

jednina

m./sr.

	stsl.	rus.	polj.	hrv.
N m.	тъ	tot	ten	tâj
NA sr.	to	to	to	tô
A	тъ	togó, tot	tego, ten	tâj, tȍg(ā)
G	togo	togó	tego	tȍg(ā)
D	tomu	tomú	temu	tôm, tȍmū
L	tomь	tom	tym	tôm, tȍmē
I	těmь	tem	tym	tîm, tíme

Deklinacija je pokaznih zamjenica velikim dijelom podudarna deklinaciji određenih pridjeva, koji su postali stapanjem pridjevske osnove i odnosne zamjenice (v. § 263).

Nominativ; nastavak -ъ < prasl. *-u postao je po glasovnom zakonu (v. § 121). U hrvatskom je *tâj* postalo aglutinacijom od *тъ* + *jь* (što je druga zamjenička osnova, v. § 286)[303]. To se završno *-j* u štokavskom proširilo u 14. st. U mnogim čak. i kajk. govorima čuva se i odraz prasl. *tu (stsl. *тъ*); usp. *tă* »taj« u Orbanićima, ili stčak. *ta* u *Žićima svetih otaca* (14. st.).

Akuzativ; u svim je slav. jezicima poopćeno pravilo iz imenske promjene, po kojemu je A = N za imenice koje znače nešto neživo (hrv. *vidim taj stol*), a A = G za imenice koje znače nešto živo (hrv. *vidim toga čovjeka*).

[303] U dubrovačkih pisaca 16. st. *-j* se analoški proširilo i u sr. rodu pa imamo *toj* „to» (npr. kod Mavra Vetranovića).

Genitiv; stsl. oblik *togo* postao je od čiste osnove *to– dodavanjem čestice *-go nejasna podrijetla (s prijevojnim stupnjem *-e– možemo usporediti gr. česticu *ge* i stsl. *že* < ie. *ge). Oblik *togo* preoblikovan je u hrv. u *tȍgā* s nastavkom *-a* prema imenicama (G jd. *vûka, stȍla*); to je jedna od izoglosa koje hrvatski povezuju sa slovenskim (usp. slov. *tega*), a odvajaju od istočnojužnoslavenskih jezika (bug. i mak.).

Oblici sa završnim *-a* pojavljuju se već u najstarijim glagoljskim natpisima, npr. *ega* »njega« na natpisu iz Humca (11-12. st.)[304]. Nastavak *-oga* proširio se i u pridjevskoj deklinaciji (hrv. *dȍbrōga* spram stsl. *dobrajego*, v. § 263). Završno *-a* može se i izostaviti, analogijom prema izostavljanju drugih opcionalnih vokalskih završetaka (npr. *-u* u dativu); takvo se izostavljanje (*tog* umjesto *toga*) pojavljuje u tekstovima od 18. st.

Dativ; stsl. i općeslav. oblik *tomu* postao je od *to-sm-ōy s asimilacijom[305] *sm > *m*; usp. skr. D jd. *tásmai*.

Lokativ; stsl. i općeslav. oblik *tomь* postao je od *to-sm-i, gdje je element *-sm– ista čestica kao u dativu jednine, a nastavak *-i uobičajeni nastavak za lokativ; usp. i skr. *tasmi-n* (s neetimološkim *-n*).

Instrumental; stsl. i općeslav. oblik *těmь* izvodiv je iz *toy-mi, gdje je *-mi instrumentalni nastavak koji se pojavljuje i kod imenica (npr. u-osnova *synъmь* »sinom«).

ž.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
N	ta	ta	ta	tâ
A	tą	tu	tę	tû
G	toję	toj	tej	tê
D	toi	toj	tej	tôj
L	toi	toj	teju	tôj
I	toją	toj, toju	tą	tôm

U G jd. nastavak je, kao i kod imeničkih ā-osnova, preuzet iz n-osnova (*-j-āns > *-j-ūns > -j-īns > *-ję*). Oblik za D jd. može se pravilno izvesti iz *tajej > *taji > *toi* (D), pri čemu je nastavak za dativ dodan na osnovu *taj-; oblik za L jd. potječe od *taj-i > *tojь > *toi*, dodavanjem nastavka za lokativ na osnovu *taj-[306]. Istu osnovu imamo i u I jd. gdje praslavenski oblik potječe od *taj-ūn. Osnova

[304] Fučić 1982: 200.

[305] Nije sigurno je li asimilacija *-sm– > *-m– pravilna u baltoslavenskom. Na početku riječi i na granicama morfema *-sm– je očuvano (v. § 114).

[306] Moguće je i da su još u praslavenskom osnovi *taj– dodavani nastavci za DL jd. imeničkih ā-osnova, tj. *-āj (razvitak bi bio *taj-āj > *tajaj > *tajej (j-prijeglasom) > *toji > stsl. *toi*.

u I jd. mora biti analoška prema D i L jd. jer *-ūn nije po j-prijeglasu (v. § 161) prešlo u *-īn.

Nastavak *-ūn pravilno dolazi od starijega *-ān (po § 120), a to je pak od još starijega *-ām. Taj nastavak zacijelo predstavlja neku staru postpoziciju (poslijelog), bez usporednica u drugim ie. jezicima osim baltijskih (usp. lit. I jd. određenoga pridjeva *mažą́ją* »malenom« < *mažān-jān). U slavenskome je izvorni nastavak -ān– također posvjedočen u I jd. određenih pridjeva; usp. stsl. *bosą-ją* »bosom«, *nową-ją* »novom« (v. § 263).

Prasl. osnova *taj-, koju nalazimo u kosim padežima zamjenice ž. roda, ima neobjašnjeno kratak samoglasnik, koji se pojavljuje i u sanskrtu (usp. G jd. *tasyās*, I jd. *tayā* itd.). Laringal se mogao pravilno izgubiti još u prajeziku ispred *y (v. § 79) te bismo imali *teh$_2$-y– > *tah$_2$y– > *tay– > prasl. *taj-. Međutim, ni podrijetlo segmenta *-y– u navedenoj osnovi nije razjašnjeno.

množina

m/ž/sr

N	ti/ty/ta	te	ci/te	tî/tê/tâ
A	ty/ty/ta	te, tex	tych/te	tê/tâ (m. / ž.)
G	těxъ	tex	tych	tîh
D	těmъ	tem	tym	tîm, tȉma
L	těxъ	tex	tych	tîm, tȉma
I	těmi	temi	tymi	tîm, tȉma

U množini je većinom dokinuta općeslavenska alternacija osnova *ti-*, *tě*– i *ty*; u ruskom je poopćena osnova *te*– < *tě*-, u poljskom je većinom provedena osnova *ty*-, a u hrvatskom je, osim u N ž. roda i u akuzativu, provedena osnova *ti*– (od *ti– i *ty-). U starijem su jeziku dobro posvjedočeni i oblici od osnove *tě– (G i L mn. *tijeh*, D mn. *tijem* još kod Vladimira Nazora kao arhaizam). Dijalekti također čuvaju oblike od osnove *tě-, npr. u čakavskom (Orbanići) G i L mn. *tȅh*, D mn. *t̓ẽn*, I mn. *tȅmi*.

U G mn. u starijem hrvatskome oblik glasi *tijeh*, što je pravilan odraz praslavenskoga *tajxu > stsl. *těxъ*. Taj oblik još prihvaćaju normativne gramatike s kraja 19. st. i početka 20. st.[307], no danas je posve zastario. Oblik *tîh* postao je analogijom prema *njih, ih*, tj. prema G mn. lične zamjenice 3. l. (v. § 286).

U hrv. A mn. m. i ž. roda preuzet je nastavak iz imeničke sklonidbe pa imamo *te žene*, kao i *te konje, prste.*

[307] V. Maretić 1899, Florschütz 1916.

U hrv. DLI mn. došlo je do sinkretizma padeža, kao i kod imenica, ali nešto prije. Nastavak za I mn. zamjenjuje se dativnim od 14. st., a u 15. st. i L mn. postupno biva istisnut oblikom dativa množine (*tijem, tim*), koji je pomiješan sa starim dativom dvojine (*tima*). Završetak *-a* je opcionalan u suvremenom standardu, pri čemu se kraći oblik (*tim*) češće upotrebljava, osobito u atributivnom položaju.

§ 277 Kao što je vidljivo iz paradigmi, pokazne zamjenice često imaju po dva skupa oblika, duge i kratke (usp. u G jd. m. roda *tôg* i *tògā*, u DL m. roda *tôm, tòmū, tòmē*, u I m. roda *tîm* i *tíme*, u DLI mn. *tîm* i *tíma*). Iz zamjenica se ta alternacija dugih i kratkih oblika proširila i na određene pridjeve koji imaju zamjeničku deklinaciju (v. § 263)[308]. Takva je tipološki neobična osobina štokavske sklonidbe, s toliko varijanti padežnih nastavaka u imenica i zamjenica, najizraženija tijekom 18. st., kada se pojavljuju i oblici kao *tijemi, ovijemi* (umjesto *tijem(a), ovijem(a)*) u D mn., baš kao što i u imenskoj sklonidbi imamo ravnopravne oblike D mn. *ženam, ženami* i *ženama.*

Takvo je kolebanje u upotrebi gramatičkih oblika sociolingvistički najlakše objasniti ulogom hibridne srednjojužnoslavenske *koiné*, koju je predstandardna novoštokavština igrala tijekom 18. st.[309] Nesigurnost u upotrebi padežnih nastavaka može biti rezultatom nesavršenog ovladavanja »zajedničkim« dijalektom od strane govornika različitih bliskosrodnih idioma, u nedostatku propisane, normativne gramatike i izgrađenog obrazovnog sustava koji bi je nametnuo.

§ 278 U slavenskim jezicima postoje i druge osnove pokaznih zamjenica, npr. osnova *si– (< bsl. *śi-; usp. lit. *šìs, šì*, ie. *k'i-; usp. lat. *-c* u *hi-c, hae-c, ho-c*). U stsl. pokazna zamjenica od te osnove ima N jd. *sь* (m.), *si* (ž.), *se* (sr.), G jd. *sego* (m. i sr.), *sęję* (ž.) itd., tj. mijenja se kao palatalna zamjenička osnova. Ta je zamjenica u hrvatskom do danas očuvana samo kao sufiks u *dàna-s, nòća-s, ljȅtō-s* i sličnim izrazima, no u dijalektima se upotrebljava i danas, redovito samo u sr. rodu, npr. čak. *sȅ* (Vrgada), kajk. *sę̑* (Gregurovec)[310]. Zabilježena je i u starim štokavskim spomenicima (npr. u *Povelji bana Kulina*).

§ 279 U praslavenskome su postojale i pokazne zamjenice od osnove *ana– < ie. *ono– (usp. lit. *anàs*, skr. *ána-*, toh. B *-ne*) > stsl. *onъ*, hrv. *ònāj* i *awa– < ie. *$h_2$ew– (usp. gr. *autós* »sam«) > stsl. *ovъ*, hrv. *òvāj*. U hrv. je praslavenska osnova proširena sufiksom *-jь, što je izvorno odnosna zamjenica (ie. *yos). Čakav-

[308] Usp. i alternaciju u oblicima priloga poput *kad* i *kada*, *tad* i *tada*, što se pojavljuje od 15. st. (v. § 316).

[309] O ulozi novoštokavskoga kao srednjojužnoslavenske predstandardne *koiné* v. Brozović 1970, osobito str. 85-158.

[310] Lončarić 1996: 107.

ski čuva neproširene osnove; usp. stčak. *ov* »ovaj«, *on* »onaj« (*Žića svetih otaca*, 14. st.)[311]. U štokavskom je neproširena osnova *ôn* postala ličnom zamjenicom, tj. zamjenicom koja se ne upotrebljava atributivno, već samo predikativno, no ta je promjena kasna (zbila se najvjerojatnije u 17. st.).

Zamjenice *òvāj* i *ònāj* dekliniraju se isto kao *tâj*.

LIČNE (OSOBNE) ZAMJENICE

§ 280 Ie. sustav ličnih (osobnih) zamjenica nije jednoznačno rekonstruiran[312]. Osobiti se problemi javljaju u množini, gdje ima više rekonstruiranih osnova nego što je lica.

	ie.	stsl.	lit.	lat.	ved.
N	*eg'$h_2$om, *eg'oh_2, *eg'	azъ	àš	ego	ahám
A	*meh_1(m) *me	mene, mę	manè	mē(d)	mām, mā
G	*mene	mene	manę̃s	meī, mīs	máma, mē
Abl.	*med (?)			mēd	mad
D	*meg'^{h}oy *moy	mъně, mъně, mi	mán	mihī	máhya(m), me
L	?*moy	mьně	manyjè		máyi
I		mъnoją	manimì		máyā̃

N jd. je posvjedočen u tri oblika. Oblik *eg'$h_2$om pravilno objašnjava stsl. *azъ* i ved. *ahám*. Oblik *eg'oh_2 potreban je da se objasne gr. i lat. oblici, a oblik *eg' (identičan obliku *eg'$h_2$om, bez čestice *-$h_2$om, koja se pojavljuje i u drugim padežima i licima, osobito u skr.) potreban je da se objasni oblik *ja*, koji se pojavljuje u mnogim slavenskim jezicima, te litavsko *àš* (i latvijsko *es*), koji su postali obezvučivanjem završnoga bsl. *-ź ispred bezvučnih suglasnika na početku iduće riječi. Postojanje toga posljednjeg oblika potvrđuje i hetitsko *uk, ugga* (s udvojenim pisanjem okluziva koje odražava bezvučno *-k*, postalo u istim uvjetima kao i lit. *-š*). Oblik *eg'oh_2 ima isti završetak kao i nastavak za 1. l. jd. tematskih glagola (npr. *b^{h}eroh_2 »nosim«, lat. *ferō*, gr. *phérō*) te se vjerojatno radi o istom morfemu koji je analoški dodan na osnovu *eg' u grčkom i latinskom. Najstariji oblik zamjenice 1. l. jd. krije se, dakle, najvjerojatnije u morfemu *eg'.

[311] Malić 1997: 532.

[312] Usp. Schmidt 1978, Kapović 2006.

U A jd. na oblik *meh$_1$ upućuje sanskrtsko *mā* i vjerojatno latinsko *mē*. Oblik *mēd* u starolatinskom ima nerazjašnjeno *-d*. Oblici s kratkim samoglasnikom (bez laringala) posvjedočeni su npr. u grčkom (*emé, me*) i staroirskom (*mé*)[313]. Njih možda treba objasniti kao rezultate nestanka završnoga laringala u pauzi (v. § 79). U slavenskom je nenaglašeni oblik *mę* naslijeđen iz prajezika, dok je naglašeni oblik analoški preuzeo osnovu genitiva (*men-, slično kao u litavskome).

U D jd. staroslavenski ima oblike *mъně* i *mьně*; budući da su oblici s odrazima *iR produktivni u slavenskome, čini se vjerojatnijim da je oblik *mъně* stariji, no nije jasno odakle u njemu vokalizam koji odražava staro *-u– (na koje upućuje i latv. dijal. *mun*). Možda je osnova te zamjenice tvorena od ie. klitičkog oblika D jd. *mu, očuvanoga u hetitskome (*-mu*) i u staroirskoj infigiranoj zamjenici *-m–* (odsutnost palatalizacije u toj zamjenici ukazuje da je iza *m u keltskome slijedio stražnji samoglasnik[314]).

Element *-n– u dativu i lokativu preuzet je iz genitiva (ie. *mene), dok se ie. praoblik može pouzdano rekonstruirati kao *meg'^{h}ey (temeljem usporedbe lat. *mihī* i skr. *máhyam*.

Oblik za I jd. mora biti slavenska inovacija, s osnovom *mun– > stsl. *mъn–* preuzetom iz D jd. Nastavak *-oją* preuzet je iz pokaznih zamjenica (usp. stsl. *toją* »tom«) u općeslavenskom razdoblju, nakon j-prijeglasa (§ 161).

§ 281 Zamjenica za 2. lice jd. glasi:

	ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
N	*tu(H)	ty	tù	tū	t(u)vam
A	*teh$_1$	tebe, tę	tavè	tē(d)	tvā(m)
G	*tewe	tebe	tavę̃s	tuī, tīs	táva, te
D	*teb^{h}ey	tebě, ti	táu	tibī	tubhyam, te
L	*teb^{h}ey	tebě	tavyjè		tváyi, tve
I	*teb^{h}yōm	toboją	tavimì		tváyā, tvā

U nominativu neki jezici imaju kratko -u-, a neki dugo; pokraćeni akut u litavskome najvjerojatnije upućuje na laringal na kraju riječi. Najjednostavnije je pretpostaviti da je taj laringal u nekim jezicima preuzet iz sufiksa koji imamo u skr. *t(u)v-ám* i u oskičkome *tiium* »ti«: ie. *tuh$_2$om, s istom česticom kao i u 1. l. jd. (*-h$_2$om) pogrešno je segmentirano kao *tuh$_2$-om.

[313] Stir. *mé* je emfatički oblik zamjenice 1. l. koji ne razlikuje padeže. Izvodi se pravilnim duljenjem u jednosložnicama od starijega *me; usp. i dvosložni oblik *messe* »ja, upravo ja«.

[314] Usp. i stir. zamjenički prijedlog *dom* < *to-mu (*to-moy bi dalo *duim).

Moguće je i da su odrazi s kratkim *-u– rezultat gubitka laringala u pauzi (v. § 79). Iz istoga razloga možda imamo i kratak samoglasnik u gr. A jd. *sé, se* < *twe spram dugoga u lat. *tē(d)*, skr. *tvā(m)*. Početno *tw– u pragrčkom i sanskrtu postalo je zacijelo utjecajem osnova N jd. (*tuH-) i G jd. (*tewe) na izvornu osnovu *te-. U slavenskome i baltijskome je naglašeni oblik A jd. postao analoškim preuzimanjem osnove genitiva (izvorno *tewe-).

U genitivu je u slavenskome suglasnik *w zamijenjen suglasnikom *b* pod utjecajem dativa. U sjevernoslavenskom se u DL pojavljuju oblici i s vokalizmom *o (strus. *tobě* »tebi«). Taj je vokalizam najlakše objasniti analogijom prema genitivu koji je morao glasiti *tawe (zbog pravilnog prijelaza *ewV > *awV, v. § 96)[315]. Genitivno *tawe poslije je analogijom prema 1. licu *mene preoblikovano u *tewe, potom *tebe (pod utjecajem dativa).

Element -*b*– u dativu naslijeđen je iz prajezika, na što upućuje usporednica s lat. *tibī* i skr. *túbhyam* (element -*am* u skr. isti je kao i u *ah-ám* i u *máhy-am*). U I jd. je nastavak *-ajūn > -*oją* preuzet iz pokaznih zamjenica, kao i u 1. l. jd.

§ 282 Lične se zamjenice u množini sklanjaju ovako:

1. lice množine

	ie.	stsl.	lit.	lat.	ved.
N	*wey-/*no-	my	mẽs	nōs	váyam
A	*ns-	nasъ, ny	mùs	nōs	asmā́n, nas
G		nasъ	mū́sų	nostrī, -rum	asmā́kam, nas
Abl.					asmád
D		namъ, ny	mùms	nōbīs	asmé, asmábhyam
L		nasъ	mumysè		asmé, asmā́su
I		nami	mumìs		asmā́bhiš

2. lice množine

	ie.	stsl.	lit.	lat.	ved.
N	*yuH-	vy	jū̃s	vōs	yūyám
A	*wōns, *wos	vasъ, vy	jùs	vōs	yušmā́n, vas
G	*us-	vasъ	jū́sų	vostrī, -rum	yušmā́kam, vas
D		vamъ, vy	jùms	vōbīs	yušmé, yušmábhyam
L		vasъ	jumysè		yušmé, yušmā́su
I		vami	jumìs		yušmabhis

[315] V. Kapović 2006.

Neobična činjenica da se osnova *we– pojavljuje i u 1. licu množine i u 2. licu množine najlakše se objašnjava pretpostavkom da je to u prajeziku bila *inkluzivna* zamjenica, koja je objedinjavala značenja »mi i vi« (tj. uključivala je govornika, sugovornika i treće osobe). S druge strane, osnova *no– mogla je biti *ekskluzivna* zamjenica, koja je označavala govornika i treće osobe, ali ne i sugovornika (»ja i oni, ali ne i vi«, v. KPG § 148).

Opreka inkluziva i ekskluziva u sustavu ličnih zamjenica razmjerno je rijetka u Euroaziji, no pojavljuje se, primjerice, u sjeveroistočnim i sjeverozapadnim kavkaskim jezicima (npr. abhaski, čečenski).

U slavenskome i baltijskome je osnova *mV– (stsl. *my*, lit. *mẽs* itd.) nastala pod utjecajem kosih padeža zamjenice 1. l. jd., ili analoški prema nastavku 1. l. množine kod glagola (*-mos / *-mes). Manje je vjerojatno da je riječ o arhaizmu, odnosno o ie. varijanti lične zamjenice za 1. lice množine. Osnova lične zamjenice 1. lica množine s početnim *m*– nalazi se još u baltijskome (lit. *mẽs*) i u armenskome (*mek*^{c}).

Drugi je problem kako objasniti vokalizam u slavenskome; oblik *my* u stsl. može pravilno potjecati od prasl. *mūs < *mōns, što bi bio oblik akuzativa množine; međutim, završetak -*y* < *-ū mogao bi biti i analoški prema obliku 2. lica množine *vy*. Taj se pak oblik najlakše objašnjava polazeći od baltoslavenske zamjenice *yūs (usp. lit. *jū̃s*). Početno *y*– zamijenjeno je suglasnikom *v*– pod utjecajem kosih padeža[316] koji su počinjali s *w– > *v*– (supletizam je osnova očuvan u staropruskome, gdje je nominativ *joūs*, ali akuzativ *wans*).

§ 283 Ovo je rekonstrukcija praslavenskih oblika ličnih zamjenica[317]:

Prasl.	
N *āzu, ā	*tū
A *mene, *mēn	*tebe, *tēn
G *mene	*tebe
D *munaj, *mej	*tebej, *tabaj, *tej
L *munaj	*tebaj, *tabaj
I (*munajān)	(*tabajān)
N *mū	*wū
A *nāsu, nū	*wāsu, *wū
G *nāsun	*wāsun
D *nāmu, nū	*wāmu, *wū
L *nāsu	*wāsu
I *nāmī	*wāmī

316 Usp. Gujer (Hujer) 2004: 90.

317 Za nešto drukčije poglede v. Kapović 2006.

§ 284 Dvojina je ličnih zamjenica dobro posvjedočena u stsl:

1. du.

NA: *vě* < prasl. *waj
GL: *naju* < prasl. *nājō
DI: *nama* < prasl. *nāmā

2. du.
NA *va, vy* < prasl. *wā ili *wū
GL *vaju* < prasl. *wājō
DI *vama* < prasl. *wāmā

Dvojinska se paradigma ne može pouzdano rekonstruirati u ie. prajeziku.

Litavski ima oblike N 1. du. *mudù*, N 2. du. *judù*, pri čemu je *-du* oblik broja »dva« (ž. r. *-dvì*); u ostalim padežima deklinira se samo taj broj, dok zamjenička osnova (*mu-, ju-*) ostaje nepromijenjena.

Moguće je da je u ie. prajeziku osnova 1. l. du. bila *ne-, s NAV du. *noh$_1$ (odakle pravilno možemo izvesti gr. 1. du. *nṓ*). U prasl. je ta osnova preoblikovana u *wāy, dodavanjem nastavka za NAV du. sr. i ž. roda *-ih$_1$ te je dobiveno *wē > stsl. *vě*.

Ako je osnova za 2. l. du. bila *we-, s NAV *woh$_1$, tada se stsl. *va* može izvesti neposredno iz toga praoblika. Međutim, u stsl. se u najstarijim kanonskim tekstovima pojavljuje i oblik NA 2. l. du. *vy*. Budući da je taj oblik podudaran staroruskoj zamjenici 2. l. du. *vy*, nije isključeno da je to zapravo najstariji slavenski oblik.

§ 285 Slijede odrazi ie. ličnih zamjenica u slavenskim jezicima[318]:

	Stsl.	rus.	polj.	hrv.
N	azъ	ja	ja	jâ
G	mene	menjá	mnie, mię	mȅne, me
D	mьně, mi	mne	mnie, mi	mȅni, mi
A	mene, mę	menjá	mnie, mię	mȅne, me
L	mьně	mne	mnie	mȅni
I	mъnoją	mnoj	mną	mnôm, mnóme
N	my	my	my	mî
G	nasъ	nas	nas	nâs, nas

[318] O oblicima ličnih zamjenica u slavenskim jezicima v. osobito Gadolina 1963.

A	nasъ, ny	nas	nas	nâs, nas
D	namъ, ny	nam	nam	nȁma
L	nasъ	nas	nas	nȁma
I	nami	námi	nami	nȁma
N	ty	ty	ty	tî
G	tebe	tebjá	ciebie, cię	tȅbe, te
D	tebě, ti	tebé	tobie, ci	tȅbi, ti
A	tebe, tę	tebjá	ciebie, cię	tȅbe, te
L	tebě	tebé	tobie	tȅbi
I	tobojǫ	tobój	tobą	tȍbōm
N	vy	vy	wy	vî
G	vasъ	vas	was	vâs, vas
D	vamъ	vam	wam	vȁma, vam
A	vasъ, vy	vas	was	vâs, vas
L	vasъ	vas	was	vȁma
I	vami	vámi	wami	vȁma

Hrv. *jâ* predstavlja jednu od dviju varijanti prasl. zamjenice (prasl. *jā); druga se varijanta čuva u nekim čak. govorima (npr. *jã̄s* u Orbanićima pored češćega *jã*), a zabilježena je i u kajkavskome (*jas, jest* u goranskim govorima).

U DL 1. l. jd. standardni je jezik poopćio osnovu *men–* iz G i A jd., no u dijalektima se još čuva i odraz osnove *mun– (ili *min-), npr. u čakavskom dijalektu u Orbanićima imamo DL *manȅ* (analogijom i u G jd. također *manȅ*).

Nastavak -*i* umjesto -*ě* u D jd. 1. i 2. lica preuzet je analogijom prema klitikama *mi, ti.* Stariji dubrovački tekstovi (povelje iz 14. st.) imaju još *menije, tebije*[319]. U istim tekstovima I jd. glasi *mnov,* što je pravilno od *mъnojǫ (s promjenom *-ojǫ >-ow > *-ov* kao u imeničkih ā-osnova, v. § 239).

U DLI 1. i 2. l. množine standardni je jezik poopćio nastavke koji potječu iz dvojinske deklinacije, ali u dijalektima postoje i odrazi starih prasl. nastavaka; usp. čakavski u Orbanićima D mn. *nãn, vãn* (< *namъ, *vamъ), I mn. *nȁmi, vȁmi.*

Klitike *vi, ni* u A mn. 1. i 2. l. mn. očuvane su u timočko-lužničkom torlačkom dijalektu.

[319] Rešetar 1952: 108, v. i Rešetar 1936: 145 za potvrde kod pjesnika 15-16. st.

§ 286 Lična zamjenica 3. l. jd. *ôn, òna, òno* postala je od općeslavenske pokazne zamjenice *onъ, *ona, *ono (v. § 279). U kosim je padežima ta zamjenica još u općeslavenskom razdoblju imala supletivne oblike; usp. staroslavensku paradigmu:

	jd.				du.		mn.		
N	onъ	ono	ona	ona	onĕ	onĕ	oni	ona	ony
A	i < *jь	je	ją		=N		ję	ja	ję
G	jego		jeję		jeju			ixъ	
D	jemu		jeji		jima			imъ	
L	jemь		jeji		=G			ixъ	
I	imь		jeją		=D			imi	

Kao što se vidi, deklinacija je podudarna promjeni pokazne zamjenice *tъ, ta, to*, uzme li se u obzir općeslavenska promjena stražnjih samoglasnika u prednje iza palatala (v. § 161).

U nominativu se od osnove kosih padeža tvorila i anaforička zamjenica *iže, eže, jaže*; izvor je te osnove ie. pokazna zamjenica *i-/e-; usp. lat. *is, ea, id*, skr. *ayám, iyám, idám.*

§ 287 U hrvatskome je naizgled došlo do dalekosežnih promjena u deklinaciji:

	jd.			mn.
N	ôn	òno	òna	òni òna òne
A	njĕga, nj, ga,		nju, ju, je	njîh, ih
G	njĕga,ga		njê, je	njîh, ih
D	njĕmu,mu		njôj, joj	njȉma, im
L	njĕm(u)		njôj	njȉma
I	njîm, njíme		njôm, njóme	njȉma

Početno *nj–* u kosim padežima postalo je jotacijom od *n–* iz prokliničkih prijedloga *kъn, *vъn (v. § 119), poopćavanjem prema oblicima poput *kъn-jemu, vъn-jeję*. Oblici s početnim *nj–* proširili su se od 12 do 14. st. U D jd. ž. roda stariji oblik *njej* zamijenjen je u 14. st. oblikom *njoj* analogijom prema nepalatalnim zamjeničkim osnovama (*tôj, ònōj*).

Oblici kosih padeža bez početnoga *nj–* postali su klitikama, ali *nj* je prodrlo i u neke klitike, npr. *nj* u A jd. (prema *vъn jь* > hrv. *u nj*).

Enklitika A jd. ž. r. *ju* pravilno dolazi od općeslav. *ją, dok je oblik *je* mlađi i postaje analoški prema G jd. Normativne gramatike suvremenoga jezika propisuju da se *ju* upotrebljava iza oblika koji završavaju na *-e* poput kopule (npr. *On ju je vidio*), a *je* inače (npr. *On je ne voli*). Međutim, u starijih pisaca češće se upotrebljava *ju* u svim okolinama. Stari oblik za A mn. m. i ž. roda *je* (< *ję) zamijenjen je oblikom G mn, no izvorno se *je* susreće u tekstovima sve do 18. st.

Kao i kod zamjenice *tâj, tâ, tô* u DLI mn. poopćen je nastavak *-ima* iz dvojine.

POVRATNE I POSVOJNE ZAMJENICE

§ 288 Slično kao lične zamjenice deklinira se i povratna zamjenica, koja nema nominativa, već uvijek ukazuje na subjekt rečenice koji je prethodno već spomenut:

	stsl.	lit.	lat.
A	sebe, sę	save	sē
G	sebe	savęs	suī
D	sebě, si	sau	sibī
L	sebě	savyje	
I	soboją	savimi	

U skr. povratnoj zamjenici odgovara indeklinabilna zamjenica *sváyam*, izvedena iz osnove iz koje se tvore povratno-posvojne zamjenice (lat. *suus* < *sweyos, stsl. *svojь*, lit. *sàvo*).

U hrv. povratna zamjenica *sèbe* ima deklinaciju kao lična zamjenica 2. lica (A *sèbe, se*, G *sèbe, se*, D *sèbi, si*, L *sèbi*, I *sòbōm*) i pravilno se izvodi iz praslavenske povratne zamjenice (GA *sebe, D *sebaj itd.).

§ 289 Posvojne zamjenice vjerojatno nisu postojale u ie. prajeziku; u slavenskome imamo oblike u jd. *maja-, *twaja-, *swaja- (povratno-posvojna zamjenica) > stsl. *mojь, tvojь, svojь*, hrv. *môj, tvôj, svôj*, koji neposrednu usporednicu imaju u staropruskome *mais, twais, swais* (litavski koristi nepromjenjivi oblik osnove lične zamjenice s genitivnim nastavkom, tj. *màno, tàvo, sàvo*).

Oblik za prvo lice (stsl. *mojь*, stprus. *mais*) ima usporednicu u lat. *meus* te se može izvesti iz ie. *meyos, što je poslužilo kao osnova za analogiju po kojoj su nastali oblici 2. lica (*tvojь, twais*) i povratno-posvojna zamjenica (*svojь, swais*).

Posvojne su se zamjenice deklinirale kao pokazne; usp. stsl. *mojь* (< *maju), *moego* (< *majaga), *moemu* (< *majamō) itd. (s promjenom *a > *e* iza *j*-). U hrv. je njihova deklinacija očuvana (s uobičajenim promjenama koje su zahvatile zamjeničku deklinaciju, npr. zamjena nastavka -*go* nastavkom -*ga*, v. § 276).

U nekim je padežima došlo do ispadanja *j i kontrakcije samoglasnika (v. § 205), ali ta promjena u standardnom jeziku nije dosljedno provedena, odnosno nekontrahirani su oblici ponovno uvedeni analogijom; usp. u D jd. *mòjemu* i (supstandardno) *môm(u)*, G jd. *mòjeg(a)* i *môg(a)*, itd[320].

§ 290 Zamjenica 3. l. jd. *njègōv*, *njézin* hrvatska je inovacija. U prasl. i stsl. upotrebljavao se umjesto nje genitiv osobne zamjenice, dakle *brat jego* umjesto *njegov brat*. Taj je oblik proširen i u slov. (*njegọ́v*) i bug. (*nègov*), a tvoren je od G jd. osobne zamjenice *on* (od prasl. pokazne zamjenice *ana-); usp. hrv. *njȅga*. Na tu je osnovu dodan sufiks -*ov* proširen kod posvojnih pridjeva. Taj se oblik počeo upotrebljavati umjesto G jd. osobne zamjenice od 13. st[321].

Ž. r. *njézin* (uz *njên*) također je od G jd. *njê* (< *ję), a čestica -*zi*- posvjedočena je još u mak. *nejzin* i u bug. pokaznim zamjenicama *tòjzi* »taj«, *ònzi* »onaj«. Ta je čestica zacijelo drugom palatalizacijom postala od prasl. *gaj (usp. i *ga > *go* u stsl. G jd. pokazne zamjenice *to-go*). U starijim tekstovima, osobito kod dubrovačkih pisaca 16. st., to se -*zi*- proširilo i na druge zamjenice; usp. oblike *tezijem* (D mn. pokazne zamjenice *taj*), *tezijeh* (G mn.), *njojzi* (D jd. zamjenice *ona*, pojavljuje se i kod novijih pisaca) itd.

UPITNE ZAMJENICE

§ 291 Osnovne su upitne zamjenice u ie. prajeziku *k^{w}is »tko« (lat. *quis*, gr. *tís*) i *k^{w}id »što« (lat. *quid*, gr. *tí*); u nekim se jezicima (vjerojatno pod utjecajem pokaznih zamjenica) osnova upitnih zamjenica tvori od osnove *k^{w}o-; usp. skr. *kas* »tko« (ali *kim* »što«), lit. *kàs* »tko, što«[322].

U praslavenskom je od osnove *k^{w}i- postala upitna zamjenica *ki »što«, a od osnove *k^{w}os zamjenica *ku »tko«; te su zamjenice u mnogim slav. jezicima proširene dodavanjem osnove pokazne zamjenice *sos >> *tos > prasl. *tu (stsl. *kъto*, *čьto*, rus. *kto*, *čto*, hrv. *tkȍ*, *štȍ*). Čakavski je očuvao izvorni oblik *ča* < *čь < prasl. *ki, a u zapadnoslav. jezicima prevladava oblik postao od genitiva *čьso > polj. *co*.

[320] Kašić (1604) poznaje samo kontrahirane oblike *moga*, *momu*.

[321] V. Hudeček 2006.

[322] Točna distribucija osnova *k^{w}i- i *k^{w}o- u prajeziku još je sporna, v. Szemerényi 1989: 220 i dalje, Schrijver 1997: 50-71.

Slavenski su jezici jedinstveni među indoeuropskim jezicima po tome što upitne zamjenice koje znače »tko« i »što« imaju različite paradigme u svim padežima, a ne samo u N i A. Ovo je deklinacija upitnih zamjenica *kъto, čьto* u stsl. u usporedbi s hrvatskom *tko, što*:

	stsl.		hrv.	
N	kъto	čьto	tkȍ	štȍ
A	kogo	čьto	kȍga	štȍ
G	kogo	česo, česogo	kȍga	čèga
D	komu	čemu, česomu	kòmu	čèmu
L	komь	čemь	kȍm, kòme	čȅm
I	cěmь	čimь	kîm, kíme	čîm, číme

U štokavskom je od starijega *kъto* > *kto* metatezom postalo *tkȍ* (od 13. st.). Promjena *čьto* > *čto* > *štȍ* odvila se u 14. st., nešto prije opće glasovne promjene *čt* > *št* (v. § 199). Genitiv *česa* u većini je štokavskih govora zamijenjen oblikom *čega*, analogijom prema pokaznim zamjenicama i prema upitnoj zamjenici *kuju (stsl. *kyi*), G jd. *kajega (stsl. *koego*). Čakavski čuva stariji genitiv (npr. *čȅsa* u Orbanićima u Istri).

Rekonstrukcija je ostalih padeža ove zamjenice u praslavenskom nesigurna[323]. U I jd. stsl. *čimь* i hrv. *čîm* vjerojatno odražavaju ie. $*k^wi\text{-}h_1$ na koje je sekundarno dodan nastavak *-mь*, proširen i u imeničkoj sklonidbi. Stsl. *cěmь* upućuje na $*k^w$oy-mi, dok je hrv. *kîm* analoško prema *čimь*. Stsl. D jd. *česomu* zacijelo je analoško prema G jd., dok *čemu* i hrv. *čèmu* mogu odražavati starije stanje (prasl. *kesmō < $*k^w$esmōy). Stsl. L jd. *čemь* slaže se s hrv. *čȅm* (*čèmu* je analoški prema dativu) i upućuje na prasl. *česmi, gdje je *-sm– isti sufiks kao u dativu, a *-i je očekivani lokativni nastavak.

§ 292 Osnova upitne zamjenice $*k^w$o– proširena je, još u praslavenskom, relativnom zamjenicom *yo– te je tako dobivena složena pridjevska upitna zamjenica prasl. *ka-ju– > *kuju– »koji«; usp. stsl. *kyi* (sr. r. *koje*, ž. r. *kaja*). U starijem ruskom, ta je zamjenica još očuvana kao *koj*, no u suvremenom jeziku zamijenjena je zamjenicom *kotóryj*, slično kao i u poljskom, gdje glasi *który*.

U hrvatskom je osnova *kuju– > *kyi* > *ki* zamijenjena analoškom osnovom *kòjī* (*kòjā, kòjē*). Naslijeđeni oblik s kontrakcijom samoglasnika očuvan je u čakavskom *kî* (npr. u Orbanićima), slično kao u slov. *kȋ*.

[323] V. Reinhart 2002: 13-14.

§ 293 Proširivanje osnove upitne zamjenice osnovom pokazne imamo i u razvitku ie. *k^{w}o-h$_3$ek^{w}o– dosl. »što oko (vidi)« (stir. *cách* »svatko«, velš. *pawb*) > prasl. *kāku (stsl. *kakъ*) > hrv. *kàkāv*, starije *kakov* (usp. *òvāj*).

OSTALE ZAMJENICE

§ 294 Najstariji oblik neodređenih zamjenica zacijelo je identičan upitnim zamjenicama. Moguće je da su u ie. prajeziku upitne zamjenice bile naglašene, a neodređene zamjenice nisu, tj. da su bile klitike; usp. u gr. razliku između *tís* »tko?« i *tis* »netko«. U hrvatskome, kao i u staroslavenskome, upitne se zamjenice mogu upotrijebiti kao neodređene; usp. *Ako tko dođe...* umjesto *Ako netko / itko / tkogod dođe*, no razlika nije više povezana s naglašenošću / nenaglašenošću.

U svim su se slavenskim jezicima razvili i novi oblici neodređenih zamjenica, npr. rus. *któ-to* (dodavanjem pokazne zamjenice), *któ-nibud'* itd.

U hrv. je zamjenica *nȇtko*, od starijega *njetko*, postala prefigiranjem negacije *nĕ*– zamjenici *tkȍ*. Početno *n*– je zamijenilo *nj*– analogijom prema rečeničnoj negaciji *nȇ*. Isprva je do prefigiranja negacije zacijelo dolazilo u rečenicama s dvostrukom negacijom, npr. *nĕ kogo ne vidĕxъ »nije da nisam vidio ikoga« > »vidio sam nekoga«[324]; usp. i rus. *nétko* »netko«, lit. *nèkas* »nešto«. Slično je i podrijetlo zamjeničkog pridjeva *nȇkī* (stsl. *nĕkyjь*, rus. *nékij*). Oblik negacije *nĕ-zacijelo je postao od *ne-esti »nije«, s apokopom završnog *-i ispred samoglasnika.

Zamjenica *ȉtko* postala je od veznika *i* i zamjenice *tkȍ*, dok zamjenica *tkògod* sadrži 3. l. prezenta glagola *gòditi* (uz apokopu završnoga -*i*).

§ 295 Negativna zamjenica *nȉtko* (rus. *niktó*, polj. *nikt*), *nȉšta* (rus. *ničto*) postala je od negacije *nej– i upitno-neodređene zamjenice. Oblik *nej– izveden je iz osnovnog oblika negacije *ne dodavanjem čestice *-i (kao u lat. *nī* pored *ne*).

§ 296 Prasl. zamjenica *wixu– »sav« (lit. *vìsas*, rus. *ves'*) u štokavskom metatezom postaje *sȁv* (*svȁ*, *svȍ*). Metateza izostaje u mnogim čak. i većini kajk. govora.

§ 297 Prasl. zamjenički pridjev *sāmu »sam, jedini« (hrv. *sȃm*, rus. *sam*, polj. *sam*) postala je od ie. *sōmo-, što je izvedeno iz *somo– »isti, jednak« (skr. *samás*, got. *sama*, stir. -*som*).

[324] Paralelan je postanak staroirske neodređene zamjenice *nech* »netko« < *ne-k^{w}is.

§ 298 Zamjenički pridjevi *kòlik, ovòlik, tòlik, onòlik* imaju podudarnosti u drugim slav. jezicima (slov. *kǫlik,* rus. dijal. *kól'kyj*), no samo djelomičnu podudarnost u tvorbi sličnih oblika u drugim ie. jezicima; usp. gr. *pēlikós* »kolik«, lit. *kelì* »koliko«.

BROJEVI

§ 299 U indoeuropskom se mogu rekonstruirati *glavni* i *redni* brojevi. Sustav je brojeva bio dekadski, tj. desetice su se dobivale umnažanjem »baze« deset[325].

ie.	stsl.	lit.	lat.	skr.
*(H)oynos	jedinъ	víenas	ūnus	ékas
*d(u)woh$_1$	dъva	dù	duo	d(u)vā́
*treyes	trьje	trỹs	trēs	tráyas
*k^{w}etwores	četyre	keturì	quattuor	catvā́ras
*penk^{w}e	pętь	penkì	quīnque	páñca
*s(w)ek's	šestь	šešì	sex	šaṭ
*septm	sedmь	septynì	septem	sápta
*h$_3$ek'tō(w)	osmь	aštuonì	octō	aštáu
*newn	devętь	devynì	novem	náva
*dek'm(t)	desętь	dẽšimt	decem	dáśa

U praslavenskome su brojevi od jedan do četiri razlikovali rod i padež te su se sintaktički ponašali kao pridjevi. Brojevi »jedan« i »dva« slijedili su zamjeničku deklinaciju, a »tri« i »četiri« imeničku. Brojevi od 5 do 9 bili su imenice ž. roda (deklinirali su se kao i-osnove). Zabilježeni su primjeri deklinacije tih brojeva, poput stsl. *o pęti ženъ* »oko pet žena«, no oni su uglavnom izgubili padežne oblike tijekom općeslavenskoga razdoblja.

Praslavenski su brojevi od 5 do 10 većinom postali dodavanjem sufiksa za tvorbu apstraktnih imenica na osnove naslijeđene iz ie. prajezika, npr. *penk^w + -ti– > prasl. *penti (stsl. *pętь*). Slična se, ali ne identična promjena odvila u baltijskome, gdje su brojevi od 5 do 10 također imenske i-osnove; usp. lit. *aštuonì* »osam« < bsl. *aśtā (od ie. *h$_3$ek'tō + *-ni-).

[325] Za ie. brojevni sustav i njegove odraze u ie. jezicima v. Szemerényi 1960., Gvozdanović (ur.) 1991.

§ 300 U slavenskim su jezicima brojevi od 1 do 10 ovako odraženi:

prasl.	hrv.	rus.	polj.
*jedejnu	jedan	odín	jeden
*jedinu			
*duwā	dva	dva	dwa
*trije	tri	tri	trzy
*četūre	četiri	četýre	cztery
*čitūre			
*penti	pet	pjat'	pięć
*šesti	šest	šest'	sześć
*sedmi	sedam	sem'	siedem
*osmi	osam	vósem	osiem
*deventi	devet	dévjat'	dziewięć
*desenti	deset	désjat'	dziesięć

Oblik *edinu kao dubleta oblika *edejnu mora se pretpostaviti zbog hrv. *jèdan* i polj. *jeden*.

Uz oblik *duwā za m. r. postojao je i oblik *duwāy za ž. r. i sr. r., odražen u stsl. kao *dъvě*. U hrv. i rus. je taj oblik preostao samo za ž. r. (*dvȉje*, rus. *dve*).

Broj »četiri« posvjedočen je i sa samoglasnikom *-i- > -ь- u prvom slogu (odatle polj. *cztery* i hrv. dijal. *štȉri*, npr. u Orbanićima, uz *četȉri*). Izmjena *če-* > *čь-* nije posve pravilna, ali pojavljuje se npr. i u hrv. *čȍvjek*, polj. *człowiek* < *čьlověkъ spram stsl. *člověkъ*, rus. *čelovék*.

§ 311 Redni se brojevi u praslavenskome tvore od osnova glavnih brojeva, kojima je dodan sufiks *-to- te sufiks *-yo- za tvorbu određenih oblika pridjeva, npr. općeslav. *pętъjь (stsl. *pęti*, hrv. *pêtī*) < *penk^w-to-yo-; usp. i lat. *quīntus* < *penk^{w}tos.

Izuzetak su redni brojevi »prvi« (stsl. *prъvъ*) i »drugi« (stsl. *drugъ, vъtorъ*). Stsl. *prъvъ* potječe od *prh$_3$wo- (usp. skr. *pū́rva-*, gr. *prôtos* < *prh$_3$tos) ili *prh$_3$mo- (s ne posve pravilnom promjenom *rm > *rv* iza labijala); usp. lit. *pìrmas*, steng. *forma*.

§ 312 Brojevi od 11 do 19 u praslavenskom su se izražavali konstrukcijom s prijedlogom *nā »na«; usp. stsl. *jedinъ na desęte* »11«, *dъva na desęte* »12« itd. U takvim se konstrukcijama deklinirao samo prvi dio (tj. G jd. je glasio *jedinogo na desęte* itd.). Deklinacija je tijekom srednjovjekovnog razdoblja postu-

pno napuštena, a stapanjem dvaju dijelova te konstrukcije postali su hrv. oblici *jedànaēst, dvànaēst, trìnaēst itd.* Za Kašića (1604) ovi su brojevi indeklinabilni, no pojavljuju se u čakavskim likovima *jedanadeste, dvanadeste, trinadeste* itd.

Ie. desetični sustav brojanja očuvan je u baltoslavenskome i praslavenskome. Broj »20« glasio je u općeslavenskome *dъva desęti* (gdje je *desęti* dvojina); usp. i lit. *dvì dẽšimti* > *dvìdešimt*. Ie. oblik broja »20« *wiHk'mtih$_2$ (skr. *viṃśatī́*, lat. *vigintī*) u baltoslavenskome nije ostavio traga.

Desetice od 20 do 90 tvorile su se pomoću množinskih oblika broja *desętь*; usp. stsl. *trьje desęte* »30«, *četyre desęte* »40« itd. (usp. i lit. *trỹs dẽšimtys* > *trìsdešimt*, *kẽturios dẽšimtys* > *kẽturiasdešimt* itd.). Stapanjem su od tih oblika postali hrv. *dvádeset, trídeset, četrdèset* itd., kao i u drugim slav. jezicima (usp. rus. *dvádcat'*, *trídcat'*, ali *sórok* »40« iz gr. *tessarákonta*). Ta se promjena u hrv. odvila tijekom 15. st., kada se još pojavljuju oblici poput *dva deseti*, *dvadesti*, no Marulić već ima *dvadeset*.

§ 313 Od viših brojeva može se rekonstruirati ie. *k'mtom »sto« (lat. *centum*, gr. *he-katón*, skr. *śatám*, got. *hund*) > lit. *šim̃tas*, prasl. *sunta > *suta (vjerojatno s pravilnim ispadanjem nazala; usp. stsl. *sъto*, rus. *sto*, hrv. *stô*). Ie. *k'mtom je zacijelo još u ie. prajeziku postalo od *dk'mtom (od istoga korijena koji je u *dek'm »deset«).

Riječ za »tisuću« obično se rekonstruira kao ie. *g'^{h}eslo– (skr. *sa-hásra-*, gr. *khílioi*, lat. *mīlle* < *sm-g'^{h}esli-); ta riječ nije odražena u baltoslavenskome i germanskome, gdje ju je zamijenila novija tvorba *tuHsntih$_2$; usp. got. *þūsundi*, lit. *tū́kstantis*, prasl. *tūsantī (odakle pravilno stsl. *tysǫšti*, hrv. *tȉsuća*).

Hrv. *dvjȅsta* je postalo (analogijom prema završetku dvojine imenica m. roda *-a*) od starijega *dъvě sъtě* (usp. polj. *dwieście*), što je dvojina ž. roda (usp. u dubrovačkome govoru *dvȉjesti*, čak. (Susak) *dvîstī*). Još je mlađi supstandardni oblik *dvjȅsto* postao analogijom prema *stô*.

§ 314 Osim navedenih, u praslavenskom su postojali i brojevni pridjevi, tvoreni tematskim sufiksima *-(j)a– < ie. *-(y)o– i *-er– od osnove glavnih brojeva:

prasl.	stsl.	hrv. (oblici sr. r.)
*duwaju	dъvojь	dvoje
*traju	trojь	troje
*četweru	četverъ	četvero
*penteru	pęterъ	petero
*šesteru	šesterъ	šestero
*sedmeru	sedmerъ	sedmero

*asmeru	osmerъ	osmero
*devinteru	devęterъ	devetero
*desinteru	desęterъ	desetero

Kao što je vidljivo iz tablice podudarnosti, u praslavenskom su svi brojevni pridjevi viši od *četweru dobiveni analogijom prema tom obliku, koji je pravilno postao od *k^{w}etwer-o-. Potom je gotov sufiks *-eru– prenesen na više brojeve *penteru, *šesteru itd. Istočnoštokavski dijalekti i srp. standard imaju varijantu sufiksa *-or–* < *-aru– (*četvoro, petoro* itd.), no hrv. standard te zapadnoštokavski, čakavski i kajkavski dijalekti imaju samo *-er–* (*čȅtvero, pȅtero* itd.).

U hrvatskome se standardnom jeziku brojni pridjevi upotrebljavaju uglavnom u množini, a poimeničeni i u jednini sr. roda (v. tablicu). Međutim, u starijim se tekstovima pojavljuju i oblici jednine, npr. *troj, deseter* itd.

Slične, ali ne posve podudarne tvorbe postoje i u baltijskome; usp. lit. *dvejì* »dvoji, dvoje«, *trejì* »troji, troje«, *ketverì, penkerì, šešerì* itd. U litavskome se ovi brojevi upotrebljavaju kao pridjevi, kao i njihove slavenske usporednice, a stoje uz imenice koje imaju samo množinu, ili se upotrebljavaju u parovima, npr. lit. *su dvejais naujais batais* »s dvojim novim čizmama (s dva para novih čizama)«.

PRIJEDLOZI

§ 315 Prijedlozi u ie. jezicima većinom postaju od imenica, koje se počnu upotrebljavati samo u jednom padežu, u konstrukciji s nekom drugom imenicom. Tako, primjerice, u hrvatskom prijedlog *nàvrh* nastaje u povijesno doba od izraza *na vrh*, a prijedlog *među* postaje od GL dvojine imenice *mèđa* (stsl. *mežda*).

Ovo su najčešći slavenski prijedlozi i njihove ie. usporednice:

bezъ + G (hrv. *bez*) < *b^{h}e– + *g$^{y(h)}$; usp. lit. *bè* »bez«.

vъ + A »u« (ispred samolasnika *vъn*, hrv. *u*) < ie. *en– / *n– (usp. lit. *į*, lat. *in*).

za + A < ie. *h$_1$g'-oh$_1$, izvorno I jd. iste korijenske imenice od koje je prijedlog *izъ* < *h$_1$eg'(s).

izъ, iz + G (hrv. *iz*) < ie. *h$_1$eg'(s) (usp. lit. *ìš*, lat. *ex*, gr. *éks*).

kъ + D (hrv. *k*) < ie. *kom (usp. stir. *co^n* »prema, k«).

na + A, L (hrv. *na*) < ie. *h$_2$no(H) (usp. lit. *nuõ* »od«, gr. *ánō* »dolje«).

nadъ + A (hrv. *nad*) < ie. *h$_2$no(H)-d^{h}h$_1$o– (za element *d^{h}h$_1$o– v. *podъ*).

o, obъ + A, L (hrv. *o*); u ovom se slav. prijedlogu možda krije isti korijen kao i u lit. *apiẽ* »o«, s poopćenim oblikom koji se pravilno pojavljivao pred zvučnim okluzivom (*ob-). Lit. *apiẽ* mogao bi biti D jd. istoga pralika (*op-ey) iz kojeg je i stsl. *o(bъ)*, što bi bilo izvodivo iz *op– < ? ie. *$h_3$ep-.

otъ + G, A (hrv. od najranijih spomenika *od*, poopćavanjem oblika postalog ozvučivanjem ispred riječi koje su počinjale zvučnim suglasnicima), od ie. *$h_2$et– (skr. *áti*, lat. *ad* »pri, do«, stir. *ad-*, *aith-*).

po + D, A (hrv. *po*) < ie. *$h_2$po-, *$h_2$ep– (gr. *apó*, lat. *ab*); lit. *põ* »pod« mora biti od istoga korijena (*$h_2$po-), ali s drugim nastavkom (? ablativno *-od). U lat. imamo ozvučivanje okluziva na kraju riječi, no moguće je i da *ab* pravilno dolazi od *h_2eph_3 (što bi se u gr. također pravilno odrazilo kao *apó*).

podъ + A, I (hrv. *pod*) < ie. *podo– (gr. *poús* »stopalo«); moguća je i alternativna etimologija, prema kojoj *podъ* < *$h_2$po-$d^h h_1$o– (v. *prědъ*). Ie. *$d^h h_1$o– je korijenska imenica od glagola *d^heh_1– »postaviti, učiniti« (stsl. *děti* itd.). Oblik *podъ* možemo pravilno izvesti iz akuzativa *po-$d^h h_1$om, ili (ako vrijedi pravilo *-os > *-us > -ъ) iz nominativa.

pri + A (hrv. *pri*) < *prey (lit. *priẽ*), vjerojatno od ie. *pr$h_2$ey– (usp. gr. *pará* »pri, kod«).

prědъ + A, I (hrv. *pred*) < *per-$d^h h_1$o-; prvi je dio ove složenice ie. *per– (lat. *per* »za«, gr. *perí* »o«), a za element *$d^h h_1$o– v. *podъ*.

sъ + G, I, A (hrv. *s, sa*) < *su (usp. lit. *sù*, što bi mogla biti posuđenica iz slavenskoga).

u + G (hrv. *u*) < ie. *$h_2$ew (usp. skr. *au-*, lat. *au-ferre* »odvesti« itd.). Ovaj je prijedlog potrebno razlikovati od prijedloga *vъ*, koji se u hrv. također odrazio kao *u*.

Prijedlog *kod* (+ G) javlja se samo u hrvatskome (uključujući i čak. *kel* < *kod) i predstavlja inovaciju u odnosu na *konь (mak. *kon*, bug. *kъm*). Završno *-d* postalo je analogijom prema *od, pod, nad* itd.

PRILOZI I VEZNICI

§ 316 Prilozi su još u ie. prajeziku bili imenski oblici, redovito okamenjeni u nekom padežu. Ponekad ti oblici čuvaju padežne nastavke koji su se u jeziku inače već izgubili, npr. hrv. mjesni prilog *gȍre* potječe od L jd. *gorě* imenice *gòra*, dakle doslovno je značenje bilo »na gori«. U imenskoj je promjeni, kao što smo vidjeli (§ 239), nastavak *-ě* rano zamijenjen nastavkom *-i* prema jā-osnovama.

Za neke priloge možemo samo pretpostaviti koji im je izvorni oblik usporedbom s drugim jezicima. Tako, primjerice, prasl. *alnej (hrv. *lâni* i polj. *łoni*) odgovara stlat. *ollī* »tada« i *ōlim* < *ollim »nekoć«. Nastavak -ej < *-ey upućuje na zaključak da se radi o okamenjenom D jd. dodanome nekoj zamjeničkoj osnovi (usp. stlat. *olle* > lat. *ille* »on«).

Neki su prilozi postali analoški prema pravilnim padežnim oblicima imenica; primjerice, *nȍću* je pravilan I jd. imenice *nôć*, no prema njemu je analogijom postao prilog *dànju* (HER *dánju*), koji ne predstavlja niti jedan padežni oblik imenice *dân*.

U većini se starih ie. jezika pridjevi srednjega roda mogu upotrebljavati kao načinski prilozi; usp. npr. lat. *prīmum*, gr. *prôton* »isprva« i »prvo«, lat. *paulum*, gr. *mīkrón* »malo« i »pomalo«. Posve isti obrazac imaju i slavenski jezici; usp. hrv. *bijésno*, *bȓzo*, *pàžljivo* itd. (usp. i zamjeničke priloge kao *tàkō*, *ovàkō*, *onàkō*, koji su oblici sr. roda zamjeničkih pridjeva *takъ*, *ovakъ*, *onakъ*). U nekim je slučajevima prilog tvoren ovim produktivnim obrascem zamijenio stariji praslavenski oblik, npr. stsl. *davě* »odavna« (usp. i slov. dijal. *dave*) odgovara gr. *dḗn* i lat. *dū-dum* i upućuje na D jd. ā-osnove ie. *deh$_2$weh$_2$ey (što je sekundarno izvedeno iz prvotne u-osnove *deh$_2$u-); iz iste je osnove izveden još u prasl. pridjev *dāwina– (rus. *dávnyj*, polj. *dawny*), od kojega je sr. rod *dávno* postao prilogom u hrvatskome.

Rijetki su prilozi postali od glagola u nekom »okamenjenom« obliku, npr. hrv. *dȍsta*, što je izvorno 3. l. jd. aorista glagola *dòstojati*; prvotno je značenje »bilo je dovoljno, dostajalo je«.

U hrvatskome je osobito produktivna tvorba priloga sufiksom *-icē*; usp. *pjȅšicē*, *prímjericē*, *pȍtajicē* (sekundarno i *-micē*, apstrahiranjem iz priloga poput *krȁdomicē*, što je postalo od instrumentala *krâdom*, na koji je dodano *-icē*) itd. Ova skupina priloga nema posve razjašnjeno podrijetlo. Duljina u sufiksu (*-icē*) upućivala bi na zaključak da se radi o nastavku G jd. imenica na *-ica*. Genitivni je oblik možda nastao elipsom prijedloga u prijedložnim izrazima poput *(otъ) potajicę. Problem je, međutim, u tome što su takve imenice, koje su mogle poslužiti kao ishodište, izuzetno rijetke[326].

Možda je kao izvor, iz kojega se proširio sufiks *-icē*, poslužio zamjenički prilog *sice »tako« od pridjeva *sicь »takav« (usp. stsl. m. r. *sicь*, ž. r. *sica*, sr. r. *sice*), no duljina *-ē* ipak mora biti analoška (možda prema nastavku instrumentala *-ōm* < *-omь).

[326] Nije uvjerljivo ni Belićevo komplicirano objašnjenje (1960-1969, I: 424 i dalje), prema kojem treba poći od instrumentalnoga *-iceją*, preoblikovanoga pod utjecajem glagolskih pridjeva na *-e* i novih instrumentala na *-ōm*.

Zamjenički prilog *gdjȅ* postao je od prasl. *kude, *kudē (stsl. *kъde*, rus. *gde*, polj. *gdzie*) od ie. *kʷu-dʰe (skr. *kuha*, osk. *puf*)[327]; prema tom su obliku od osnove pokaznih zamjenica *ov-, on-* nastali i zamjenički prilozi *óvdje, óndje*. Ovi lokalni prilozi koji znače mjesto ulaze u (iz praslavenskoga naslijeđeni) sustav s prilozima koji znače cilj ili smjer (hrv. *kȁmo*, strus. *kamo*, češ. *kam*, usporedno s *tȁmo, ȍvamo, ȍnamo*) i s prilozima koji znače putanju (hrv. *kùdā*, rus. *kudá*, usporedno s *tùdā, ovùdā, onùdā*).

Prasl. *kāmun ili *kāma »kamo« najvjerojatnije je okamenjeni A jd. (akuzativ cilja) osnove *kāma– od ie. *kʷeh₂-mo– (usp. gr. *pêi, pê* »gdje, kamo«). Prasl. *kundā »kuda« zacijelo je okamenjeni I jd. osnove *kunda-, od ie. *kʷu-ndʰ-oh₁; usp. gr. *éntha* »ondje«).

Vremenski zamjenički prilog *kàda* postao je od *kudā (slov. *kàda-r*; usp. i stsl. *kъgda*, rus. *kogdá* sa sekundarnim *-g-*). U tom je obliku samoglasnik *-u– analoški prema prilogu *kude »gdje«, što pokazuje usporedba s lit. *kadà* »kada« i skr. *kadā́*, od ie. *kʷo-dʰeH »kada«.

Usporedno s *kàda* postalo je i *tàda*, *ȍndā* (od zamjeničkih osnova *to-, on-*). U tekstovima se oblici *kьda, tьda* pojavljuju u 13. st.; s promjenom poluglasa imamo *kada, tada* od 14. st., a od 15. st. dolaze i mlađi, pokraćeni oblici *kad, tad*.

Prilog *dótlē* potječe od prijedloga *do*, stare pokazne zamjenice *tъ* (u akuzativu) i čestice *lě (u govorima se javlja u oblicima *le* i *lje*).

§ 317 Veznici su svojim postanjem raznorodni.

Neki su još u ie. prajeziku bili sintaktičke čestice, npr. prasl. sastavno *(j)i ili *ej (hrv., rus., polj. *i*), najvjerojatnije od bsl. *ir < ie. *r (lit. *ir̃* »i«, gr. *ára*, *ra* »baš, upravo«), ili prasl. *na, *nu (rus. *no*, stsl. *nъ*, hrv. *no*) < ie. *no, *nu »sada« (stir. *no-*, het. *nu*).

Drugi su veznici zamjeničkoga podrijetla, npr. suprotni veznik *a*, lit. *õ*, što je vjerojatno od ie. *ōd (ablativ jd. pokazne zamjenice *e-/i-).

Veznik *da* mogao bi biti okamenjeni glagolski oblik (stari imperativ glagola »dati«, ie. *deh₃; usp. lat. *da* »daj«).

Konačno, neki su veznici složeni, npr. *ȉli* < *i li, *ali* < *a li < prasl. *ā lej (gdje je *li* čestica, identična upitnoj čestici *li* u hrvatskome).

[327] Usp. i lat. *ubī* < *kʷu-dʰey, s dodanom česticom *-y i gubitkom početnoga *c–* zbog pogrešnoga dijeljenja u prilogu *ali-cubī* »negdje«.

GLAGOL

§ 318 Za razliku od imenica, sustav se indoeuropskoga glagola samo djelomično može rekonstruirati. Ne mogu se jednoznačno uspostaviti ni broj kategorija u prajeziku ni svi oblici. Ovo je najvjerojatniji popis kategorija ie. glagola[328]:

1. lice (1., 2. i 3.)
2. broj (jednina, množina i dvojina)
3. način (indikativ, imperativ, optativ i konjunktiv[329])
4. stanje (aktiv i medij, ili mediopasiv)
5. vrijeme/aspekt (prezent, aorist, perfekt)

Navedeni sustav kategorija može se koliko-toliko pouzdano pretpostaviti za kasnoindoeuropski, prajezik iz kojeg su se razvile sve grane ie. jezika s vjerojatnim izuzetkom anatolijskih.

Stariji sustav, koji je objedinjavao anatolijske jezike s ostalim ie. granama, zacijelo je bio prilično drugačiji, no njegova rekonstrukcija nije predmet ove gramatike.

§ 319 Kao i kod imenica, sufiksacija je i kod glagola osnovni princip gradnje morfološki složenih oblika. Glagolske osnove dobivaju se dodavanjem sufiksa na korijen, a posljednji sufiks u nizu naziva se nastavkom. U glagolskom sustavu postojao je i jedan infiks (*-n-) za tvorbu jednoga tipa prezentskih osnova, a u tvorbi nekih glagolskih kategorija koristila se i reduplikacija (udvajanje); usp. lat. prezent s nazalnim infiksom *tango* »dodirujem« spram redupliciranoga perfekta *tetigī* »dodirnuo sam«. Morfološki uvjetovane smjene samoglasnika (prijevoj) dobro su iskorištene u starijim slojevima ie. morfologije, npr. u tvorbi perfekta i atematskih prezenta.

SUSTAV PREZENTA; ATEMATSKI PREZENT

§ 320 U ie. prajeziku osnovna je podjela na tematske i atematske prezentske tvorbe. Tematski su oblici sadržavali »tematski samoglasnik« *-e– (u prijevoju s *-o-), čija izvorna funkcija nije razjašnjena. Atematski prezenti nisu imali

[328] Za tradicionalni indoeuropeistički prikaz sustava ie. glagola v. Hoffmann 1970.; Watkins 1969. pokušaj je revizije »brugmannovskog« sustava ie. glagola koji nije općeprihvaćen. Nedavno objavljeni *Leksikon indoeuropskih glagola* (LIV) trenutno je standardni priručnik, no sustav kategorija ie. glagola u njemu je nepotrebno kompliciran.

[329] Optativ i konjunktiv nisu posvjedočeni u anatolijskom te je njihov općeindoeuropski status donekle sporan, v. § 348.

tematskoga samoglasnika. Najjednostavnija je konjugacija atematskih korijenskih prezenta, kojima se nastavak dodavao neposredno na korijen. Ovo su atematski prezentski nastavci:

1. -mi	-mes/-mos
2. -si	-t(H)e
3. -ti	-nti

§ **321** Glagol *$h_1$es– »biti« imao je korijenski prezent koji se sprezao na sljedeći način:

ie.	stsl.	stlit.	skr.	lat.	het.
*$h_1$esmi	jesmь	esmi	ásmi	sum	ešmi
*$h_1$essi	jesi	esi	ási	es	ešši
*$h_1$esti	jestъ	esti	ásti	est	ešzi
*$h_1$smos	jesmъ	esame	smas	sumus	ešweni
*h_1st(H)e	jeste	esate	stha	estis	ešteni
*$h_1$senti	sątъ	(esti)	sánti	sunt	ašanzi

U 1. licu inovirao je latinski, gdje oblik *sum* možemo izvesti iz praoblika *s-ō-m, pri čemu je *ō nastavak iz tematske konjugacije na koji je dodan atematski aorisni nastavak *-m. U suvremenom litavskome atematski je oblik *esmi* zamijenjen tematskim *esù*.

U 2. licu stsl. *-si* ne može biti izvorni atematski nastavak. Mora se raditi o tematskome nastavku *-ey koji je dodan neposredno na korijen (*es-), ili je riječ o prasl. nastavku *-sej koji je nastao ukršćivanjem atematskoga (*-si) i tematskoga (*-ey). Litavski ima oblik *esi* naslijeđen iz prajezika.

U 3. licu jd. svi su jezici sačuvali izvorni oblik, no u stsl. je nastavak *-ti zamijenjen nastavkom *-tъ* pod utjecajem tematske konjugacije. Podrijetlom je to najvjerojatnije pokazna zamjenica *tъ* < *tos[330]. Staroruski još ima kod ovoga glagola očekivan nastavak *-tь* (*jestь*). U suvremenom je litavskome starolitavski oblik *esti* zamijenjen supletivnim oblikom[331] *yrà*.

[330] Moguće je i da se radi o prilogu *tu »ovdje, tu«; usp. stsl. *tu* < *tow, hrv. *tȁd* < *tъ-dъ. Tipološka usporednica bio bi postanak šp. ličnog nastavka *-y* od lat. priloga *ibi* «tu»; usp. šp. *hay* «ima» < *habet ibi «ondje ima».

[331] Podrijetlo je toga istočnobaltijskog oblika nejasno. Za pregled teorija o njemu v. Karaliūnas 2002. Najvjerojatnijim se čini izvođenje iz redupliciranoga prezenta ie. glagola *$h_1$er– «dospjeti» (het. *āri* «dospio je», gr. *érkhomai* «idem»; usp. LIV, 211). Imali bismo razvitak *h_1i-h_1r-e > *īre > lit. *yrà* (s poopćenjem tematskoga samoglasnika *o > *a*, što je pravilno u lit.).

U 1. licu množine litavski upućuje na nastavak *-mē (duljina je očuvana u povratnom obliku nastavka *-mės*)[332], latinski na *-mos, dok staroindijski možemo izvesti i iz *-mes i iz *-mos. Na *-mes upućuje i toh. A *-mäs* i gr. dor. *-mes*.

Moguće je da su isprva u ie. prajeziku postojala dva nastavka, naglašeno *-més i nenaglašeno *-mos.

Staroslavenski nastavak zacijelo dolazi od *-mos, no glasovno ga je moguće izvesti i iz *-mon (usp. gr. atički *-men*). Češki *-me* izvodivo je iz varijante nastavka *-me(s)[333], a hrvatski *-mo* (*jȅsmo*) iz praoblika *-mo; nastavak *-mo* jedna je od izoglosa koje povezuju hrvatski (zajedno s drugim središnjim južnoslavenskim jezicima) i slovenski jezik, unutar slavenskoga, ali isti nastavak dolazi i u slovačkom, ukrajinskom i bjeloruskome. Taj nastavak možda predstavlja izvorno aorisno (sekundarno) *-mo (v. § 333), no u obzir bi došao i ie. mediopasivni nastavak *-mor (usp. lat. pasivni nastavak *-mur*, v. § 344), što je ipak manje vjerojatno. Hetitski *-weni* (npr. *ešweni* »jesmo«) ima početno *-w-* vjerojatno prema dvojini. Litavski *ẽsame* ima *-a-* prema tematskoj konjugaciji.

U 2. licu množine staroindijski upućuje na laringal u nastavku (što bi pravilno dalo skr. *-th-*), no u drugim jezicima nema neovisne potvrde za postojanje toga laringala. Moguće bi bilo jedino rekonstruirati *-th$_1$e u opreci spram *-teh$_1$ (s duljinom očuvanom u lit. povratnom obliku *-tės*)[334], no to je prilično nategnuto. Ne možemo sa sigurnošću znati je li završetak imao *-s ili nije; latinsko *-s* možda je dodano analogijom prema 1. licu množine *-mus*. Litavski *ẽsate* ima tematski samoglasnik *-a-* prema tematskoj konjugaciji.

U 3. licu množine neki su jezici (stsl. i lat.) preuzeli završetak *-onti umjesto *-enti iz tematske konjugacije. Izvorno je *-enti očuvano u got. *sind*, stir. *it* i gr. dor. *enti*, a u slavenskome u slovač. dijal. *sa* i mak. dijal. *se*. U stsl. je potom *-onti > *-ątь preoblikovano u *-ątъ* pod utjecajem nastavka za 3. l. jd. Izvorni je oblik *-utь* < *-ątь (s »jerom« umjesto s »jorom«) očuvan u staroruskom *sutь* »jesu«.

Litavski, kao i ostali baltijski jezici, koristi oblik za 3. l. jd. i za 3. l. množine. Neki to objašnjavaju pretpostavkom da je pravilo *tà zôia trékhei* (v. § 228) u baltijskome poopćeno za imenice svih triju gramatičkih rodova.

---

[332] Litavski žemaitski dijalekti imaju i nastavak *-mo* < *-mā < *-mō; ta je varijanta nastavka, uz pridodanu česticu *-i, zacijelo u osnovi i stprus. nastavka *-mai* (usp. npr. stprus. *turrimai* «imamo»), v. Ivanov 1981: 16.

[333] Osim u češkom, *-me* postoji i u bugarskome, u novgorodskom staroruskom dijalektu i u nekim kajkavskim govorima (npr. Bednja, v. Lončarić 1996: 110). Premda se čini vjerojatnijim da je riječ o naslijeđenoj varijanti prezentskoga nastavka, moguće je i da je taj nastavak postao analogijom prema nastavku za 2. l. mn. *-te* u dijelu slavenskoga područja. Neki lingvisti (npr. Mareš 1978., Reinhart 2002) smatraju da je samo stsl. nastavak (*-mъ* < *-mu) praslavenski, a da su sve druge varijante kasnijeg postanja, no nigdje nije uvjerljivo pokazano kako su one mogle nastati. Raznolikost nastavaka u baltijskom dobro se slaže s raznolikošću u slavenskome.

[334] U tom bi slučaju duljina u lit. 1. mn. *-mės* (povratni oblik) mogla biti analoška prema 2. l. mn.

§ 322 U dvojini staroslavenski ima sljedeće oblike:

1. *jesvě*
2. *jesta*
3. *jeste, jesta*[335]

Ti su nastavci djelomično podudarni sanskrtskima i (staro)litavskima:

skr.	lit.
1. *svas*	*esva*
2. *sthas*	*esta*
3. *stas*	-

Navedene podudarnosti omogućuju uvjetnu rekonstrukciju ie. paradigme dvojine:

1. *h_1s-wo-
2. *h_1s-t(H)o(s)
3. *h_1s-tos

U slovenskome je dvojina kod glagola očuvana do danas, kao i u lužičkim jezicima i u kašupskome. U hrvatskome se dvojinski oblici u prezentu čuvaju do 15., ponegdje i do 16. st., osobito kod glagola »biti« i iza broja *dva* (1. l. du. *dva sva*, 2. l. du. *dva sta*, 3. l. du. *dva sta*)[336].

§ 323 Ovako se atematski prezent glagola »biti« odrazio u slavenskim jezicima:

Prasl.	hrv.	strus.	polj.
1. *jesmi	jesam, sam	esmь	jestem
2. *jes(s)ej	jesi, si	esi	jesteś
3. *jesti	jest, je	estь	jest
1. *jesma, *jesme, *jesmu	jesmo, smo	esmъ	jesteśmy
2. *jeste	jeste, ste	este	jesteście
3. *santi	jesu, su	sutь	są

[335] Po svemu sudeći, *-te* je stariji nastavak u staroslavenskome, usp. Reinhart 2002: 137.

[336] U kajkavskoj *Prvoj prekomurskoj pjesmarici* iz 1593. dvojina je glagola još očuvana, npr. u oblicima *sta, verujta*.

U ruskom je glagol »biti« u ulozi kopule gotovo nestao; upotrebljava se još samo u ograničenom broju uloga. U poljskome je znatno preoblikovan dodavanjem posebnih nastavaka na osnovu poteklu od 3. l. jd. *jest-*.

U 3. l. mn. u hrvatskome je, kao i u poljskome, nastavak *-t* < *-tь* otpao, ili analogijom prema drugim licima množine, koja su završavala samoglasnikom, ili pravilno u nenaglašenoj jednosložnici (usp. opreku između naglašenoga *jȅst*, s očuvanom suglasničkom skupinom na kraju riječi, i nenaglašenoga *je*, s gubitkom završnoga *-st*).

U hrvatskome su analogijom prema 3. l. mn. *są* nastali klitički oblici bez početnoga *je–* u ostalim licima (*sam, si, je, smo, ste*). U klitičkom je obliku za 1. l. jd. uveden neetimološki poluglas između *-s–* i *-m–* prema pravilu o epentezi (v. § 163). Taj se poluglas pojavljuje u klitičkom obliku *sъmь* već u *Povelji Bana Kulina* (1189). Oblik *są* > hrv. *su* postao je klitičkim, a analogijom spram lica s početnim *je–* tvoren je novi naglašeni oblik 3. l. mn. *jȅsu*.

§ 324 Atematski glagolski nastavci u praslavenskom većinom su zamijenjeni tematskima. Kasni je praslavenski imao svega još pet glagola koji su se u prezentu sprezali s atematskim nastavcima:

*esmi »jesam« > stsl. *jesmь, byti.*

*dādmi »dajem« > stsl. *damь, dati*; usp. i rus. *dam,* polj. *dam.*

*ēdmi »jedem« > stsl. *ěmь, ěsti*; usp. i rus. *em* »jedem«.

*wajdmi »znam« > stsl. *věmь*; usp. i češ. *vím.*

*imāmi »imam« > stsl. *imamь*; usp. i češ. *mám,* polj. *mam.*

U hrvatskome je nastavak *-m* < *-mь < *-mi iz tih malobrojnih atematskih glagola prenesen na gotovo sve tematske glagole; tematski je nastavak *-ām > *-ą > *-u* sačuvan još samo kod glagola *htjȅti* (*hòću*) i *mòći* (*mògu*), u starijem jeziku i u obliku *velju* »kažem, velim« (npr. kod Kašića).

Zamjena tematskoga nastavka za 1. lice jd. atematskim u hrv. je prvo zahvatila glagole s prezentskom osnovom na *-a–* (*znaju* >> *znâm*), još u 13. st., a potom se proširila na glagole s prez. osnovom na *-i–* (*plâtīm*) i *-e–* (*jȅdēm*, 15. st.)[337].

Od starih atematskih glagola u hrv. su očuvani *dȁti* i *ìmati*, no oni su se stopili s vrlo brojnom skupinom starih tematskih glagola kod kojih je *-ā–* postalo kontrakcijom od općeslav. *-aje– (npr. *pîtāš* < *pytaješь*).

[337] U literaturi (Belić 1960-1969, II: 123 i dalje, Mareš 1978: 194) se pojavljuje i teza da su glagoli s prezentima na *-e–* primili nastavak *-m* tek početkom 16. st., no u jeziku hrvatskih glagoljskih spomenika *sve* prezentske klase imaju taj nastavak već u 15. st. (Damjanović 1984: 134). Vjerojatno je *-m* zamijenilo *-u* u čakavskom prije nego u štokavskome; u komedijama Dubrovčanina Nikole Nalješkovića, čiji jezik je dosta blizak govornomu, još redovito imamo oblike *pođu*, *budu* u 1 l. jd.

Glagol *jȅsti* izgradio je novi, tematski prezent *jȅdēm, jȅdēš* itd., analogijom prema glagolima tipa *nèsti, vèsti* itd., no u dijalektima se čuva stariji atematski oblik, npr. u čakavskom (Orbanići) *jĩn, jĩš, jĩ* itd.

Na sličan način, glagoli tvoreni od atematske prezentske osnove *věd–* priklonili su se prezentskom tipu na *-a–* (npr. *povijédati, pòvijedām*), no u dijalektima je očuvana izvorna atematska sprezidba, npr. u čakavskom (Orbanići) *povĩn, povĩš, povĩ* itd.

INDOEUROPSKE PREZENTSKE KLASE U SLAVENSKOME

§ 325 Budući da je tematska konjugacija uglavnom zamijenila atematsku, u slavenskim su jezicima posve oskudno – ili nikako – sačuvani mnogi načini atematske tvorbe prezentske osnove koji su postojali u ie. prajeziku:

1. Prezenti tvoreni infiksom *-ne– / -n-, npr. ie. *yu-n-eg-mi > skr. *yúnajmi* »uprežem« (1 mn. *yu-n-g-mes > skr. *yuñjmás*), lat. *iungo* (s prijelazom u tematsku konjugaciju).

Trag postojanja prezenta s infiksom kod toga glagola očuvan je u lit. *jùngas* »jaram« spram stsl. *igo*; infiks *-n–* mogao je u tu lit. imenicu mogao biti unesen jedino analoški prema glagolu s prezentskim infiksom. U slavenskom postoji nekoliko glagola s infigiranim *-n-*, no oni ne tvore infigirane prezente u drugim ie. jezicima, npr. stsl. *bǫdǫ* »budem« (< ie. *b^hu-n-d^h-, od korijena *$b^h$$uh_2$– »biti«, skr. *bhávati*; *-d–* je u slavenskome vjerojatno poopćeno iz imperativa s nastavkom *-d^hi), ili stsl. *sędǫ* »sjednem« < (*se-n-d-, od korijena *sed– »sjesti«; usp. lat. *sedeo*; prezent s nazalnim infiksom posvjedočen je u staropruskome; usp. stprus. *sindats*).

Neki su ie. prezenti s nazalnim infiksom u praslavenskome zamijenjeni tvorbama s nazalnim sufiksom *-na-/-ne– (u infinitivu *-na-n– ili *-nu-n-) > stsl. *-nǫ-*; usp. ie. *mu-n(e)-k-ti > ved. *muñcáti* »oslobađa«, lit. *munkù, mùkti* »osloboditi se«, stsl. *pro-mъknǫti sę* »proširiti se«, rus. *zá-mknut'* »zatvoriti«, hrv. *màknuti*, ili ie. *k'wi-ne-t-ti »svijetli« > skr. *śvíndate* (sa srednjoindijskim prijelazom *nt > *nd*), lit. *švintù, švìsti* »svanuti«, strus. *svьnuti*, hrv. *svànuti*.

Kao što pokazuju prethodni primjeri, klasa prezenta s nazalnim infiksom dobro je očuvana u litavskome, gdje se oni u pravilu tvore od neprelaznih glagola.

2. Prezenti tvoreni sufiksom *-new– / -nu-, npr. ie. *k^wr-new-mi > skr. *kr̥ṇómi* »činim« (1 mn. *k^wr-nu-mes > skr. *kr̥ṇumás*); usp. i grčke glagole sa sufiksom *-ny–* u prezentu (npr. *sbénnymi* »gasim«, *zeúgnymi* »uprežem« itd.).

U grčkom je umjesto prijevojne smjene *new/nu analoški uvedena smjena dugoga *y* u jednini i kratkoga u množini. U hetitskome sufiks *-nu–* služi za tvorbu kauzativa (usp. het. *arnuzi* »šalje« spram *āraškizzi* »dolazi, dospijeva«, oboje od ie. *$h_1$er– »doći«, gr. *érkhomai*, ili het. *warnuzi* »pali« spram *urāni* »gori«).

Izvorno je u ie. prajeziku prezentski sufiks *-new-/*-nu– možda služio za izvođenje glagola koji znače radnju iz glagolskih korijena koji inherentno označuju neko stanje. Na to upućuje i sudbina ove prezentske klase u slavenskome, gdje je ona većinom zamijenjena tematskim prezentima sa složenim nazalnim sufiksom *-na-/-ne– (v. § 327, 2 i § 343). U baltijskom je čitava ova klasa prezenta nestala.

3. Reduplicirani prezenti, npr. ie. *si-steh$_2$-mi > gr. *hístēmi* »stojim«, skr. *tíṣṭhāmi*, lat. *sisto* (s prijelazom u tematsku konjugaciju).

Redupliciranu atematsku tvorbu prezentske osnove sačuvao je jedino već spomenuti glagol »dati«, stsl. *damь* < *dādmi < bsl. *dōdmi (stlit. *dúodu*) < ie. *dideh$_3$mi (gr. *dídōmi*, skr. *dádāmi*).

Atematski reduplicirani prezent *d^{h}i-d^{h}eh$_1$-mi »činim« (gr. *títhēmi*) postao je tematskim, ali je zadržao reduplikaciju u stsl. *deždą* < prasl. *de-d-j-ān (usp. i lit. *dedù* »činim«). U hrvatskome se reduplicirani prezent glagola *djeti* (danas *djȅnuti*) u složenih glagola pojavljuje do 16. st. (npr. *o-deđe* kod M. Vetranovića).

4. Korijenski prezenti s prijevojnom duljinom (ili tzv. »Narten-prezenti«, v. KPG § 159); usp. ie. *stēw-ti > ved. *stáuti* »hvali«, *tā́ṣṭi* »teše« < ie. *tēk'ti.

Čini se da ta prezentska tvorba nije posvjedočena u slavenskome, a valja istaknuti i da je njezino postojanje u ie. prajeziku nedavno osporeno[338].

§ 326 Tematski se prezenti također mogu podijeliti u nekoliko skupina; u načelu, tematske su prezentske tvorbe bolje očuvane u praslavenskome:

1. Jednostavni tematski prezenti, kod kojih je tematski samoglasnik *-e– dodavan neposredno na korijen u prijevojnom stupnju *-e-*; usp. ie. *b^{h}er-oh$_2$ > skr. *bhárāmi*, gr. *phérō*, stsl. *berą*, ie. *d^{h}eg^{wh}-e– »spaliti« > skr. *dáhati*, alb. *djeg*, lit. 3. l. jd. *dẽga* »gori, pali« = stsl. *žežetъ* (s asimilacijom *d...g > *g...g i prvom palatalizacijom).

2. Tematski prezenti s tematskim sufiksom *-e– i korijenom u praznini, npr. ie. *g^{w}rh$_3$-e– »gutati« > ved. *giráti*, stsl. *žьrą, žьrěti*, hrv. starije *ždrem* (u suvremenom standardu preoblikovano kao *ždèrēm* analogijom prema glagolima tipa *bèrēm*).

[338] V. De Vaan 2004.

3. Tematski prezenti s korijenom u punini *-e– i sufiksom *-ye-, npr. ie. *$h_2$erh_3-ye– »orati« > stir. *-air*, stsl. *orją*, lit. *ariù*, vjerojatno i gr. *aróō* (od starijega *aroyō), ili ie. *leh_2-ye– »lajati« > ved. *rā́yati*, arm. *lam* »oplakujem«, lit. *lóju*, stsl. *lają*.

U baltijskome je ova klasa prezenta osobito česta u tvorbi prijelaznih glagola; usp. npr. lit. *liežù* »ližem« spram stsl. *ližą* < ie. *leyg'^{h}– »lizati« (gr. *léikhō*, lat. *lingo*).

4. Tematski prezenti s korijenom u praznini i sufiksom *-ye-, npr. ie. *mr-ye– »umrijeti« > ved. *mriyáte*, lat. *morior*, stsl. *u-mьrjetъ* »umire«, ili ie. *lug-ye– »lagati« > stsl. *lъžą*, hrv. *lȁžēm*, got. *liugan* (s analoški uvedenom puninom u korijenu).

5. Tematski prezenti sa sufiksom *-sk'– i prijevojnom prazninom u korijenu, npr. ie. *$h_2$is-sk'e– »tražiti, iskati« > ved. *icchāti*, stsl. *iską, iskati* (od starijega *jьskati; u stlit. *ieškóti* analoški je uvedena punina u korijenu).

U latinskome ovu prezentsku tvorbu imaju većinom *inkohativni* glagoli (glagoli koji označavaju početak vršenja neke radnje, npr. lat. *rubescere* »zacrvenjeti se« spram *rubēre* »crvenjeti se«), a u hetitskome ovu tvorbu imaju iterativi (glagoli koji označavaju da se radnja ponavlja, npr. het. *zikkizzi* »postavlja (više puta)« < *$d^h h_1$-sk'e-). U baltoslavenskome ova prezentska tvorba nije više bila produktivna.

5. Tematski prezenti s vokalizmom *-o– u korijenu, eventualno sa sufiksom *-ye-.

Takve su tvorbe razmjerno rijetke, ali treba ih pretpostaviti na temelju podudarnosti poput lat. *fodio* »kopati«, stsl. *bodą, bosti* (ie. *b^hod^h-, ali u lit. *bedù* »kopam« s vokalizmom *-e-), gr. *kóptō* »udaram«, lit. *kapiù* »tešem, siječem«, stsl. *kopati* (s prijelazom u glagole sa sufiksom *-ā-) < ie. *kop-ye-, stsl. *borją sę* »borim se«, rus. *borót'* »prisiliti«, polj. starije *bróć się*, lit. *bárti* »grditi, kuditi« od ie. *b^horh_3(-ye-) »ranjavati« (usp. lat. *ferio*, *ferīre*, zacijelo s analoški uvedenim vokalizmom *-e–* i gr. *pharóō* »orem«, s prijevojnom prazninom), stsl. *kolją* »koljem« < *kolh_2-ye– (usp. lit. *kalù, kálti* »kovati«, lat. *per-cello* »oboriti«, s drugačijom prezentskom tvorbom).

Kao što je vidljivo iz primjera, ova je tvorba prezenta zastupljena i u baltijskome, a glagoli koji na ovaj način tvore prezent često označuju fizičke radnje. Moguće je da su glagoli s prezentom tvorenim na ovaj način prvotno imali »intenzivno« značenje[339].

7. Kauzativi s korijenom u prijevojnom stupnju *-o– i sufiksom *-eye-, npr. ie. *(s)koydeye– »cijepati, sjeći« > skr. *chedayati* »daje odsjeći«, stsl. *cěditi*, hrv.

[339] V. Stang 1966: 333.

cijéditi, ili ie. *moreye– »ubijati, moriti« (od korijena *mer– »umrijeti«) > skr. *mārāyati*, stsl. *morją, moriti*, hrv. *mòriti*.

U baltijskome je naslijeđena ie. tvorba kauzativa uglavnom preoblikovana u novu tvorbu sa sufiksom *-in– (ali često s prijevojnim stupnjem *-o– u korijenu); usp. npr. lit. *džiovìnti* »sušiti« spram *džiū́ti* »sahnuti«.

Po svemu sudeći, od istoga se korijena u ie. prajeziku prezent mogao tvoriti na više načina; tako od ie. korijena *k^wer– »činiti« u sanskrtu od glagola *kr̥–* imamo prezent *karóti* i *kr̥ṇóti*, a od ie. korijena *$steh_2$– »stajati« u lat. imamo prezente *sto* (infinitiv *stare*) i reduplicirani *-sisto* (infinitiv *-sistere*). Na sličan način, od ie. korijena *syewH– imamo u stsl. *šiją, šiti* i got. *siujan*, što upućuje na prezent tvoren sufiksom *-ye– (*syuH-ye-), ali i lat. *suo, suere* i lit. *siuvù, siū́ti*, koji se pravilno izvode iz neizvedenoga tematskoga prezenta (*syuH-e-). Obje su tvorbe mogle supostojati u ie. prajeziku.

SLAVENSKE TEMATSKE PREZENTSKE KLASE (RAZREDI)

§ 327 Glagoli s tematskom konjugacijom tradicionalno se u slavenskome dijele na četiri razreda (klase):

I. prezenti na općeslav. *e/o, npr. *nèsti, bràti*: prasl. *nesesej > stsl. *neseši*, rus. *nesëšʼ*, hrv. *-nesēš*, prasl. *beresej > stsl. *bereši*, rus. *berëšʼ*, hrv. *bèrēš*.

Ta klasa glagola većinom odgovara ie. jednostavnim tematskim prezentima izvedenima tematskim sufiksom *e/o, npr. lat. *fero*, skr. *bhárāmi*, gr. *phérō* itd. Glagoli ove skupine većinom su u ie. prajeziku imali vokalizam *e u korijenu, ali postoje i rjeđi tipovi s vokalizmom *o (npr. stsl. *bodą* »bodem«, v. § 326, 6) i s prijevojnom prazninom (npr. stsl. *mlъzą* »muzem«, v. § 326, 2).

U hrvatskome su svi navedeni tipovi očuvani, npr. *grȉsti* (1. l. jd. *grízēm*), *bȍsti* (1. l. jd. *bòdēm*), *tèći* (1. l. jd. *tèčēm*), *grèpsti* (1. l. jd. *grèbēm*), *zvàti* (1. l. jd. *zòvēm*), *mȕsti* (1. l. jd. *músēm*) itd.

II. prezenti na *ne/na, npr. *stàti, dȉgnuti*: prasl. *stānesej > stsl. *staneši*, rus. *stánešʼ*, hrv. *stànēš*, prasl. *dwejgnesej > stsl. *dvigneši*, rus. *dvínešʼ*, hrv. *dȉgnēš*.

Ta klasa slavenskih glagola postala je većinom od ie. tematskih prezenta sa sufiksom *-ne-/-no-, npr. lat. *līno* »mažem« (perf. *līvī*), lit. *aunù* »obuvam« (inf. *aũti*), s kojom su se u praslavenskom pomiješali izvorno atematski glagoli tvoreni sufiksom *-new-/-nu– (v. § 326, 2); usp. npr. ved. *dhr̥ṣṇóti* »odvažan je« spram stsl. *drъznąti* »usuditi se« < ie. *d^hrs-new– (s nejasnim odrazom *rs > prasl. *rz, v. § 115), gr. *mēnýō* »pokazati« spram stsl. *po-manąti* »domahnuti« < ie. *m(e)h_2-new-.

Ako je u praslavenskome pravilan razvitak *nw > n (§ 108), mnogi su glagoli izvorno tvoreni sufiksom *-new– / -nu– mogli postati jednostavnom tematizacijom, tj. imali bismo u praslavenskome 2. l. mn. *dirz-nw-e-te (tematizacijom umjesto *dirz-nu-te) > *dirznete > stsl. *drъznete*. Zatim je sufiks u tematiziranom obliku *-ne– mogao biti poopćen u čitavoj paradigmi.

Glagoli II. prezentske klase u slavenskim su jezicima u pravilu svršenoga vida, što vrijedi i u hrvatskome (usp. npr. *zȉnuti*, *zȉnēm*, *pȕći*, *pȕknēm*, *lȅći*, *lȅgnēm* itd.).

III. prezenti na *je/jo, npr. *znàti*, *pàdati*: prasl. *znājesej > stsl. *znaješi*, rus. *znáešʼ*, hrv. *znâš*, prasl. *pādājesej > stsl. *padaješi*, rus. *pádaeš*, hrv. *pȁdāš*, *krūjesej > stsl. *kryješi*, rus. *króešʼ*, hrv. *krȉjēš*.

U ie. prajeziku u tu su se klasu prezentskih tvorbi svrstavali mnogi denominativni glagoli, npr. skr. *namasyáti* »štuje« od imenice *námas* »štovanje«, ili lat. *fīnio* »završavam« od imenice *fīnis* »međa, kraj«.

Osobito je u slavenskome produktivna tvorba nesvršenih glagola s prasl. sufiksom *-aw-, npr. stsl. *kupovati*, prez. *kupują*, (v. i § 343). Oni imaju potpunu usporednicu u baltijskome (lit. glagoli poput *tarnáuti*, *tarnáuju* »služiti«), a dublje im je podrijetlo sporno.

U hrvatskome se kod mnogih glagola III. klase dogodila kontrakcija samoglasnika nakon ispadanja *-j– (v. § 207) pa oni u prezentu imaju -*ā*-; usp. *pūtājesej (rus. *pytáešʼ*) > hrv. *pîtāš*.

Oblici s prividno nekontrahiranim -*aje*– (npr. *dâješ*) postali su analogijom prema tipu *krȉjēš*, *brȉjēš* umjesto dijalekatskoga i očekivanoga *davaš* < *davaješь (usp. inf. *davati*). Kod glagola *lȁjati*, *lȁjēš* kontrakcija je izostala ili po glasovnom pravilu (v. § 207), ili da bi bila izbjegnuta nepravilna jednosložna prezentska osnova, odnosno prezent tipa *lâš < *laješь.

Napośljetku, glagoli tipa prasl. *želētej, 2. l. jd. *želējesej (stsl. *želěti*, *želěješi*) prešli su u hrvatskome u IV. prezentsku klasu (usp. hrv. *žȅljeti*, *žȅlīš*). Njihov je prežitak glagol *ùmjeti*, 2. l. jd. *ùmijēš* < prasl. *ōmētej, *ōmējesej.

IV. prezenti na općeslavensko *-i– npr. *kúpiti*, *sáditi*: prasl. *kōpīsej > stsl. *kupiši*, rus. *kúpišʼ*, hrv. *kûpīš*, prasl. *sādīsej > stsl. *sadiši*, rus. *sádišʼ*, hrv. *sâdīš*.

Ovoj klasi pripadaju indoeuropski kauzativni glagoli (tip *b^howd^heye– »buditi«; usp. skr. *bodháyati*, stsl. *buditi*, 2. l. jd. *budiši*) i stativni glagoli[340] (tip *b^hud^h-eh_1(y)– »bdjeti«; usp. stsl. *bъděti*, 2. l. jd. *bъdiši*).

---

[340] LIV ovu skupinu glagolskih tvorbi razdvaja na »fientive« tvorene sufiksom *-eh_1– od «esiva» tvorenih sufiksom *-$h_1$ye-, no za to nema dovoljno razloga. Element *-y-, koji se ne pojavljuje dosljedno u svim odrazima stativnoga sufiksa, možda je u ie. prajeziku bio rezultat *sandhija* te je stajao pravilno samo ispred samoglasnika. Stoga se ne odražava npr. u gr. pasivnom aoristu (npr. gr. *epágē* «bio je učvršćen» < *ph_2g'-eh_1-t), no pravilno dolazi u tematiziranim lat. prezentima 2. konjugacije (npr. lat. *torpet* «drhti» < *trp-eh_1y-e-ti; usp. i stsl. *trъpi-tъ* »trpi« < *trp-eh_1y, v. § 338).

Obje su se ie. klase stopile u jednu praslavensku klasu, slično kao u latinskome, gdje stativni glagoli poput *soleo, solēre* »običavati« (het. *šulle-*) tvore prezentsku osnovu na isti način kao i kauzativi poput *moneo, monēre* »opominjati« (latinska 2. konjugacija, v. KPG § 165). Tim su skupinama glagola u IV. klasi pridodane još i izvorno iterativne tvorbe (npr. stsl. *nosiši* »nosiš«, *voziši* »voziš«) i denominativni glagoli kao stsl. *xvališi* (izveden od *xvala* »pohvala«), *činiši* (od *činъ* »čin«); usp. slične denominativne glagole u latinskome, npr. *fīnīre* »završiti« od *fīnis* »međa, granica«).

Kod svih ovih skupina glagola općeslavensko *-i– u prezentskoj osnovi moglo bi potjecati od prasl. *ī i od *ej. Moguće je da je *-ī– izvorno kod denominativnih glagola jer particip prezenta poput stsl. *xvalę* možemo pravilno izvesti samo iz prasl. *xwālīns, ali ne i iz *xwālejns (v. § 122). Kod kauzativa je vjerojatnije da je izvorni sufiks bio *-ej-, koji je na neki način nastao od ie. tematskoga sufiksa *-eye– (glasovnim bismo pravilima od ie. *moreye– očekivali stsl. **morьje-tъ umjesto posvjedočenoga *moritъ* »mori, ubija«). Završno je *-e– u sufiksu moglo ispasti apokopom, ili je na kauzativne glagole analoški utjecala promjena glagola poput prasl. *garēj »gori« (stsl. *goritъ*) koji su postanjem stari perfekti[341] (v. § 338).

Gotovo svi ovi tipovi tvorbi okupljenih u IV. prezentskoj klasi imaju svoje usporednice u baltijskome; usp. lit. *smirdė́ti* (3. l. jd. *smir̃di*) = stsl. *smrъděti* (3. l. jd. *smrъdi-tъ*), *garė́ti* »gorjeti« (3. l. jd. *gãri*) = stsl. *goręti* (3. l. jd. *gori-tъ*) itd.

U hrvatskome su glagoli ove prezentske klase većinom očuvani (usp. i hrv. *búditi, nòsiti, mòriti, hváliti, čìniti, gòrjeti, smŕdjeti* itd.).

Kao i u indoeuropskom prajeziku, i u praslavenskome je od jednoga glagolskog korijena prezent bilo moguće tvoriti na više načina; osobito su često od istih korijena posvjedočeni prezenti sa sufiksom *-je– (II. klasa) i *-ne– (III. klasa) usp. stsl. *stajǫ* i *stanǫ* (hrv. *stòjīm* i *stȁnēm*), *dějǫ* i *děnǫ* (u hrv. samo *djȅnēm*) itd. Pri tome su tvorbe sa sufiksom *-je– prvotno zacijelo izražavale stanje, a tvorbe sa sufiksom *-ne– radnju. Taj je sustav poslije preoblikovan u vidsku (aspekatsku) opreku između nesvršenih i svršenih glagola iz istoga korijena (v. § 343).

TEMATSKA KONJUGACIJA PREZENTA

§ 328 Ie. glagol *bʰer– u ie. prajeziku je mogao tvoriti atematski prezent *bʰi-bʰer-ti (> skr. *bibhárti*) i tematski *bʰer-e (> skr. *bhárati*), koji je bolje posvjedočen u ie. jezicima; ovo mu je paradigma (za usporedbu se navode i lit. glagol *vèsti*, stsl. *vesti* »voditi« te lat. *lego, legere* »čitati«, kod kojega je tematski samoglasnik očuvan u svim licima):

[341] To je, u osnovi, objašnjenje J. Kuryłowicza (1973).

	Ie.	skr.	lat.	lit.	stsl.
jd.					
	$*b^herOh_2$	bharāmi	ferō, legō	vedu	vedą, berą
	$*b^herey$	bharasi	fers, legis	vedi	vedeši, bereši
	$*b^here$	bharati	fert, legit	veda	vedetъ, beretъ
mn.					
	$*b^herome$	bharāmas	ferimus, legimus	vedame	vedemъ, beremъ
	$*b^heret(H)e$	bharatha	fertis, legitis	vedate	vedete, berete
	$*b^heronti$	bharanti	ferunt, legunt	veda	vedątъ, berątъ
du.					
	$*b^herowo$ (?)	bharāvas		vedava	vedevě, berevě
	$*b^heretHo$ (?)	bharathas		vedata	vedeta, bereta
	$*b^hereto(s)$ (?)	bharatas			vedete, berete

U 1. licu jd. početni laringal posvjedočen je kod het. glagola tzv. hi-konjugacije (*tehhi* »uzimam«). Nastavak $*-oh_2$ možda je isti morfem kao u obliku zamjenice 1. l. jd. $*eg'oh_2$ (lat. *ego* itd.). U skr. je na naslijeđeni praoblik *bharā dodan atematski nastavak *-mi* analogijom prema atematskim prezentima (usp. staroavestički *spasyā* »gledam« < $*spek'-y-oh_2$). U slavenskom nastavak -ą postaje pravilno od prasl. < *-ūn < *-ān od ie. $*-oh_2$ na što je dodan aorisni[342] nastavak za 1. l. jd. *-m. Isto je podrijetlo i staroirskoga nastavka za 1. l. jd. »apsolutne promjene« *-u* (npr. *biru* »nosim« < *berūn < $*b^heroh_2$-m).

U 2. licu jd. litavski pravilno odražava ie. *-ey (ili $*-eh_1i$), vjerojatno od tematskog samoglasnika *-e– i nastavka $*-(h_1)i$[343]; latinski i skr. imaju poopćen atematski nastavak (*-si), ali usp. gr. *phéreis* »nosiš«, gdje je na očekivani oblik (*pherei) dodan nastavak *-s*, ili iz aorista, ili analogijom prema atematskim glagolima. Toharski, u kojem je očuvana tematska konjugacija[344], ima odraz nastavka $*-th_2e$ iz perfekta (toh. B *āśt(o)*, toh. A *āśt* < $*h_2eg'-e-th_2e$ »tjeraš, vodiš«). U staroslavenskome je nastavak *-ši* postao od prasl. *-sej (s prijelazom *s > *š* po RUKI-pravilu kod glagolskih osnova na *-ī– i analoškim prijenosom toga *š* na sve glagole). U praslavenskome treba pretpostaviti nastavak *-sej, nastao

342 Formalno gledano aorisni nastavak na prezentskoj osnovi odgovara tzv. »injunktivu« u ie. prajeziku, obliku koji se upotrebljavao za »bezvremenske« konstatacije (usp. Ivanov 1981: 43 i dalje).

343 Mnogi lingvisti osporavaju postojanje posebnih tematskih nastavaka za 2. i 3. l. jd. prezenta u ie. prajeziku. U ovoj gramatici uglavnom slijedim poglede C. Watkinsa (1969), F. Kortlandta (1979) i R. S. P. Beekesa (1995), a djelomično i V. V. Ivanova (1981) i J. Jasanoffa (1998). Za različita mišljenja v. npr. Cowgill 1985., Szemerényi 1989., Meier-Brügger 2003.

344 V. Pinault 1989: 154 i dalje.

ukršćivanjem atematskoga *-si i tematskoga *-e-y. Slično bi moglo biti i postanje stprus. nastavka *-si* u obliku *giwas(s)i* »živiš«.

U 3. licu jd. nastavak je isprva bio -0; taj je nastavak očuvan u litavskom, samo što u tom jeziku tematski samoglasnik uvijek dolazi u prijevojnom stupnju *-a* < ie. *o. Gr. *phérei* ima taj nastavak s dodatkom čestice *-i iz atematskih glagola (gdje su nastavci *-mi, *-si, *-ti). Na sličan su način i u toharskim jezicima na izvorni tematski samoglasnik dodane različite čestice; usp. toh. B *āśäṃ* »vodi« < *$h_2$eg'-e-nu, toh. A *āśäṣ* < *$h_2$eg'-e-si. Lat. i skr. su iz atematske konjugacije poopćili nastavak *-ti, a u staroslavenskome je na očekivan oblik *bere dodana pokazna zamjenica *tos[345] > *tus > *-tъ*. U hrvatskome i u zapadnoslavenskim jezicima oblici 3. l. jd. i mn. na *-tъ* nisu posvjedočeni.

U 1. i 2. licu množine nisu se, po svemu sudeći, razlikovali tematski i atematski nastavci.

U 3. licu množine nastavak je *-nti dodan neposredno na tematski samoglasnik. Pod utjecajem 3. l. jd. u staroslavenskome je očekivano *-ntь preoblikovano u posvjedočeno *-ntъ*.

§ 329 Ovako su se glagoli I. klase odrazili u hrvatskom i u drugim slavenskim jezicima:

	prasl.	stsl.	rus.	polj.	hrv.
1.	*berūn	berą	berú	biorę	berēm
2.	*beresej	bereši	berëš'	bierzesz	berēš
3.	*bereti (beretu)	beretъ	berët	bierze	berē
1.	*beremu	beremъ	berëm	bierzemy	berēmo
2.	*berete	berete	berëte	bierzecie	berēte
3.	*beranti	berątъ	berút	biorą	berū

U 2. l. jd. jedino stsl. ima nastavak *-ši*, dok svi suvremeni slav. jezici upućuju na *-šь. Međutim, *-ši* je posvjedočeno u starijim razdobljima drugih slavenskih jezika, čak i u tekstovima koji nisu pod jakim crkvenoslavenskim utjecajem (npr. u staroruskim svjetovnim tekstovima, ili u staroslov. *Brižinskim listićima*, gdje *-ši* supostoji sa *-šь*)[346]. U srednjovjekovnim je hrvatskim tekstovima nastavak *-ši* uvijek crkvenoslavenizam. Oblik *-šь* najvjerojatnije je atematski nastavak,

[345] V. npr. Watkins 1969. Druga je, manje vjerojatna mogućnost da je u nastavku *-tъ* očuvan ie. nastavak za medij, *-tor (v. § 344), ili ie. čestica *tum «tada, ondje».

[346] V. Mareš 1978.

ie. *-si, kod kojega je *-s- zamijenjeno sa *š* po RUKI pravilu. Ta je zamjena očekivana kod glagola IV. klase (npr. *vȉdīš* < *wejdejsi), ali analoška u drugim prezentskim klasama.

U 3. l. jd. staroruski još ima nastavak *-tь (< ie. atematsko *-ti), no on se postupno, tijekom 12. i 13. st., zamjenjuje nastavkom *-t* (s »tvrdim« *t* od starijega *-tъ*)[347]. Meko je *-t'* još očuvano u bjeloruskom, ukrajinskom i nekim ruskim govorima[348]. U 3. l. mn. u hrvatskom je otpalo završno *-t* < *-tь*, najvjerojatnije analogijom prema ostalim licima u množini koja su završavala samoglasnikom. Moguće je i da je na ovu promjenu utjecao glagol *bȉti*, gdje je završno *-tь* u nenaglašenom obliku (*su*) moglo otpasti i pravilno (v. § 323). Glagolski oblici sa završnim *-t* u 3. licu jd. i mn. u starim hrvatskim tekstovima (npr. u *Redu i zakonu* iz 14. st.) su crkvenoslavenizmi.

Za nastavke dvojine v. § 323.

§ 330 Glagoli IV. klase tvoreni sufiksom *-i-* (prasl. *-ī-) imaju ponešto različitu paradigmu:

	stsl.		hrv.
1.	xval'ą	< *jān < *y-ōm	hvalīm
2.	xvališi	< *-ī-sej	hvalīš
3.	xvalitъ	< *-ī-tu	hvalī
1.	xvalimъ	< *-ī-mu	hvalīmo
2.	xvalite	< *-ī-te	hvalīte
3.	xvalętъ	< *-ī-n-tu	hvalē

U 1. l. jd. nastavak *-ą* < *-jūn < *-jān je analoški prema drugim konjugacijskim klasama. Pravilan bi razvitak bio *-jān > *-jūn > *-jīn > **-ję.

U 3. l. mn. *-ętъ* se pravilno izvodi iz *-īntu (glagoli ostalih prezentskih klasa imaju nastavak *-ątъ* < *-ontu << *-onti; usp. *berątъ, stanątъ, znajątъ*). U hrv. se završno *-*t* < *-tь analoški izgubilo u 3. l. mn., kao i kod ostalih prezentskih klasa.

[347] Za staroruski v. Vinokur 2004: 88 i dalje. Neki autori smatraju da je nastavak *-ti* praslavenski i kod tematskih i kod atematskih glagola (npr. Mareš 1978). Nastavak -0 (npr. u hrv. *zna, nosi, jede*) umjesto očekivanoga *-tь* > *-t* mogao je biti uveden analogijom prema aoristu, gdje *-t pravilno otpada još u praslavenskome. U ovoj knjizi rekonstruiramo nastavak *-0 kod tematskih glagola u praslavenskome prije svega zbog baltijskih usporednica, iz kojih se vidi da je takav nastavak u tematskom prezentu mogao postojati još u baltoslavenskome.

[348] V. Černyx 1962: 248 i dalje. U staroruskom i u nekim ruskim dijalektima posvjedočeni su i oblici 3. l. jd. i 3. l. mn. bez završnog dentala, npr. *nese* «nosi», *znae* «zna» itd. (Černyx 1962: 249). Takvi se oblici, premda rijetko, pojavljuju već u staroruskim tekstovima iz 11. st., što svjedoči da se radi o arhaizmima, očuvanim iz praslavenskoga. U ukrajinskom neki glagoli imaju završno *-t'*, ali neki ga nemaju; usp. ukr. *mae* «ima».

DULJINE U PREZENTSKIM NASTAVCIMA

§ 331 Kao što je vidljivo iz primjera u prethodnom poglavlju, svi prezentski glagolski nastavci sadrže dug samoglasnik (u prvom slogu nastavka). Budući da su u općeslavenskom razdoblju svi završni otvoreni samoglasnici pokraćeni (v. § 211), postavlja se pitanje odakle duljine npr. u nastavcima 3. l. jd. *bèrē*, *vȉdī* i 3. l. mn. *bèrū*, *vȉdē*.

O tom problemu postoje različita mišljenja[349], međutim sigurno je da duljina mora biti analoška u nekim ličnim nastavcima, primjerice u 1. l. jd. gdje je nastavak *-m* razmjerno kasno zamijenio stariji *-ą* > *-u*.

U glagola koji su očuvali nastavak *-u* (*hòću*, *mògu*) završno *-u* je prema očekivanju pokraćeno. Budući da duljinu imamo u svim prezentskim nastavcima[350], i to uvijek na prvom samoglasniku nastavka, očito je da je došlo do analoškog ujednačivanja paradigme. Duljina se na tom slogu pravilno mogla postati na nekoliko načina:

I. U 3. l. mn. mogla je biti očuvana u vrijeme dok je taj nastavak još završavao na *-ątь, tj. prije analoškog uklanjanja završnoga *-t. Razvitak bi bio prasl. *beranti > općeslav. *berą:tь (s očekivano dugim *ą: u slogu koji nije posljednji) > *berą: > hrv. *bèrū*.

II. U 2. l. jd. duljina je mogla postati kompenzatornim duljenjem nakon ispadanja završnog poluglasa, možda isprva pravilno, samo kod nekih glagola, a zatim analoški kod ostalih, npr. prasl. *beresej > *bereši > *berešь > hrv. (kompenzatornim duljenjem) *bèrēš*.

III. U 1. i 2. l. množine duljina je pravilno očuvana kod glagola IV. klase, gdje -*ī*- očekivano dolazi od prasl. *ej i ostaje dugo u zanaglasnom položaju (v. § 211), tj. imamo *wejdejma, *wejdejte > *vı̃dīmo, *vı̃dīte > hrv. (kraćenjem akuta u prvom slogu) *vȉdīmo, vȉdīte*. Također, duljina je pravilno postala kontrakcijom kod glagola III. klase, npr. *pādājema > *padajemo > hrv. *pȁdāmo*. Iz glagola

[349] Primjerice, Kortlandt 1975: 29-32 smatra da je duljina u oblicima poput 2 l. jd. *gȋnēš* postala tzv. Van Wijkovim zakonom (po nizozemskom slavistu N. Van Wijku, 1880-1941), duljenjem samoglasnika do kojeg je došlo nakon stapanja prethodne suglasničke skupine u jedan segment (npr. *gybnešь > *ginnešь > *ginēšь > hrv. *gȋnēš*). Međutim, taj je glasovni zakon vrlo sporan i u ovoj ga knjizi ne prihvaćamo (za kritiku v. Johnson 1980., Carlton 1991: 203 i dalje, gdje se termin Van Wijkov zakon i ne spominje). Holzer (2007: 70-71) prihvaća Van Wijkov zakon (on ga zabunom naziva «Kortlandtovim kompenzatornim duljenjem»), a duljinu u 3. l. jd. prezenta objašnjava pretpostavkom da je u vrijeme kraćenja duljinā u otvorenu završnom slogu ondje još stajao nastavak *-tь (Holzer 2007: 69). Tako bismo imali razvitak *skākjeti > *skačētь (Van Wijkovim zakonom) > hrv. *skȃčē* («nepravilnim» otpadanjem nastavka *-tь). Takvo objašnjenje nije uvjerljivo ne samo zbog nepouzdanosti Van Wijkovoga zakona, već i zbog toga što nema nikakva svjedočanstva da je hrvatski ikad imao završno *-tь u 3. l. jd. prezenta.

[350] Kod nekih glagola I. prezentske klase postoji kolebanje, npr. *plètēš* i *plèteš*, *krádēš* i *krádeš*. To pokazuje da se analoško ujednačivanje paradigme moglo provoditi i u obrnutom smjeru (poopćavanjem kraćine).

III. i IV. klase duljina je mogla biti analogijom proširena i na glagole ostalih klasa (npr. *bèrēmo, bèrēte* itd.).

Ako je duljina u nastavcima postala pravilno u navedenim slučajevima, jasno je da se iz nastavaka u kojima je očekivana mogla proširiti i na 3. l. jd. gdje mora biti analoška u svim prezentskim klasama (npr. u *vȉdī, bèrē*).

Kod glagola *htjȅti* i *mòći*, koji izvorno imaju kraćinu u nastavcima (osim u 3. l. mn. *hòćē, mògū*), čini se da analogija, kojom se proširila duljina, nije djelovala. Tomu je mogao doprinijeti njihov izniman položaj u sustavu, odnosno činjenica da u 1. l. jd. nisu zamijenili stariji nastavak *-ǫ* > *-u* novijim (*-m*). Kod tih su, dakle, glagola pravilni oblici *hòćeš, hòće, hòćemo, hòćete*, odnosno *mòžeš, mòže, mòžemo, mòžete.*

Neke normativne gramatike suvremenog standarda dopuštaju duljinu i kod tih glagola (npr. 3. jd. *hòćē, mòžē*), no ta je duljina postala analoškim ujednačivanjem prema ostalim glagolima.

§ 332 Duljina u prezentskim nastavcima može u hrvatskome biti i distinktivna jer je kod nekih glagola u opreci s kraćinom u nastavcima imperativa; usp. prezent *vȉdī, vȉdīmo, vȉdīte* spram imperativa *vȉdi, vȉdimo, vȉdite.* U imperativu nije došlo do analoškoga širenja duljine u nastavcima upravo zato što nije bilo niti kompenzatornoga duljenja u 2. l. jd. (npr. *beresi > *berešь > hrv. *bèrēš*) niti očuvanja duljine u 3. l. mn. (npr. *beronti > *berątь > hrv. *bèrū*). Kraćenje u 1. i 2. l. mn. (*vȉdimo* umjesto *vidīmo, *vȉdite* umjesto *vidīte) mora, dakle, biti analoško da bi se dobila ujednačena paradigma[351].

AORIST

§ 333 Ie. aorist tvorio se dodavanjem aorisnih nastavaka na aorisnu osnovu. Čini se da je postojalo nekoliko tipova aorisne tvorbe:

a) korijenski aorist

Ovo je najjednostavnija i, po svemu sudeći, najarhaičnija tvorba aorista. U ie. prajeziku korijenski se aorist tvorio dodavanjem aorisnih nastavaka neposredno na korijen. Aorisni su glagolski nastavci bili vrlo slični nastavcima atematskoga prezenta (bez čestice *-i). U jednini je korijen bio u punini, a u množini u praznini. U gr. i skr. prije aorisnih oblika stoji prefiks *(h_1)e– (> skr. *a*-), tzv. »augment« (ili »uvećak«):

[351] Manje je vjerojatno da tu kraćina svjedoči o prasl. akutu koji se pravilno pokratio jer je laringal u optativnim nastavcima, kao izvor akuta, zacijelo eliminiran još u ie. prajeziku (v.§ 349).

	ie.	skr.	gr.
jd.			
1.	*$d^h eh_1$-m	a-dhā-m	é-thēk-a
2.	*$d^h eh_1$-s	a-dhā-s	é-thēk-as
3.	*$d^h eh_1$-t	a-dhā-t	é-thēk-e(n)
mn.			
1.	*$d^h h_1$-me	a-dhā-ma	é-the-men
2.	*$d^h h_1$-te	a-dhā-ta	é-the-te
3.	*$d^h h_1$-(e)nt	a-dh-ur	é-the-san

U slavenskom i baltijskom se ova tvorba aorista uopće nije očuvala. Grčki je očuvao ie. prijevojni obrazac (punina u jd., praznina u mn.), a sanskrt je analoški proveo prijevojnu puninu kroz čitavu paradigmu (osim u 3. l. mn.). Lični nastavci u aoristu očito su povezani s nastavcima atematskoga prezenta, no od njih se u jednini i u 3. l. množine razlikuju odsutnošću završne čestice *-i.

Aorisni se nastavci nazivaju i »sekundarnima«, iako su prezentski, ili »primarni«, zapravo iz njih izvedeni, osim u 1. i 2. l. množine, gdje razlika nije tako jasna; čini se da je u 1. l. mn. aorista nastavak glasio *-me ili *-mo (spram prezentskoga *-mes / *-mos), dok u 2. l. mn. aorist upućuje na *-te, a u prezentu postoji nesigurno svjedočanstvo za nastavak *-th_1e (v. 321).

Grčki je nastavak za 3. l. mn. analoški preuzet iz sigmatskog aorista (v. § 333 c), a u 2. l. jd. gr. *-as* preoblikovano je umjesto očekivanoga *-s pod utjecajem perfekta. Sanskrtski nastavak za 3. l. mn. preuzet je iz ie. perfekta. Sufiks -*k*- koji se kod ovoga aorista pojavljuje u grčkom (u jd.) nema razjašnjeno podrijetlo. Vjerojatno je to isti formant koji se pojavljuje u lat. *facio*, perfekt *fēcī* »činiti« (od ie. korijena *$d^h eh_1$– »činiti«).

b) tematski aorist

Tematski se aorist u ie. prajeziku tvorio dodavanjem aorisnih nastavaka na korijen u praznini proširen tematskim samoglasnikom *e/o. Taj je oblik aorista poslužio kao osnova nekih latinskih perfektskih tvorbi, ali najbolje je očuvan u grčkom i sanskrtu.

Aorist glagola *wid– »vidjeti« (prasl. *rekti, stsl. *rešti* »reći«):

	ie.	skr.	gr.	prasl.	stsl.
jd.					
1.	*wid-o-m	a-vid-am	eídon	*rekun	rekъ
2.	*wid-e-s	a-vid-as	eídes	*reče	reče
3.	*wid-e-t	a-vid-at	eíde	*reče	reče

mn				
1. *wid-o-me	a-vid-ama	eídomen	*rekamu	rekomъ
2. *wid-e-te	a-vid-ata	eídete	*rekaste	rekoste
3. *wid-o-nt	a-vid-ur	eídon	*rekūn	reką

U sanskrtu je aorisni nastavak za 3. lice mn. zamijenjen perfektskim nastavkom (kao i kod atematskog aorista). Postoje ozbiljne dvojbe je li ova aorisna tvorba postojala u ie. prajeziku, ili su različiti jezici neovisno inovirali.

Problem je u tome što nema etimološki srodnih glagola (osim u grčkom i indoiranskom) koji tvore aorist tematskim načinom. Usporedba gr. (hom.) *élythe* i stir. *luid* »išao« je osporena jer staroirski oblik može potjecati i od (deredupliciranoga) perfekta (*lud^{h}-e) s poopćenom prijevojnom prazninom (koja je očekivana u množini).

U staroslavenskome je ovaj oblik aorista očuvan, no u 2. l. množine nastavak *-ste* preuzet je iz sigmatskog aorista (v. dolje pod c). Kao i kod drugih slavenskih aorisnih tvorbi, nastavci se dodaju na istu glagolsku osnovu koja stoji u infinitivu (v. § 358).

c) sigmatski aorist; tvorio se dodavanjem sufiksa *-s– ispred aorisnih nastavaka. U ie. prajeziku imao je prijevojnu duljinu u jednini, a puninu u množini:

ie. *yewg– »uprezati«	gr.	skr.	lat.
jd.			
1. *yēwg-s-m	ézeuksa	ayaukšam	iūnxī
2. *yēwg-s-s	ézeuksas	ayaukšīš	iūnxistī
3. *yēwg-s-t	ézeuksen	ayaukšīt	iūnxit
mn.			
1. *yewg-s-me	ezeúksamen	ayaukšma	iūnximus
2. *yewg-s-te	ezeúksate	ayaukšṭa	iūnxistis
3. *yewg-s-nt	ézeuksan	ayaukšur	iūnxērunt, iūnxere

U lat. su perfektu pomiješani nastavci ie. aorista i perfekta (v. KPG § 189), no osnova je glagola kao *iungo* (perf. *iūnxī*, s infiksom *-n–* analogijom prema prezentu), *dīcō* (perf. *dīxī*) itd. po postanju osnova sigmatskoga aorista.

U mnogim starim ie. jezicima glagoli mogu tvoriti aorist na više načina; tako u grčkom glagol *leípō* »ostavljam« može imati i sigmatski aorist (1. l. jd. *éleipsa*) i tematski aorist (1. l. jd. *élipon*). U skr. je od glagola *yuj–* »uprežem« osim sigmatskoga aorista zabilježen i tematski (1. l. jd. aor. medijalnoga *ayuji*) itd.

U staroslavenskome taj aorist tvori još malen broj glagola na suglasnik, npr. *bosti* (aor. *basъ*), *čisti* »čitati« (aor. *čisъ*) i svi glagoli čija osnova završava na -ę, npr. *žęsъ* od *žęti.* Usp. konjugaciju glagola *vesti* i *bьrati*:

	stsl.		prasl.	
jd.				
1.	věsъ	bьraxъ	*wēsun	*birāxun
2.	(vede)	(bьra)	*wede	*birā
3.	(vede)	(bьra)	*wede	*birā
mn.				
1.	věsomъ	bьraxomъ	*wēsamu	*birāsamu
2.	věste	bьraste	*wēste	*birāste
3.	věsę	bьrašę	*wēsēn	*birāsēn

Slavenski je u tvorbi ovoga aorista očuvao ie. prijevojnu duljinu u korijenu; usp. i aor. *grěsъ* od *greti* (prez. *grebą*, s puninom), *něsъ* od *nesti* (prez. *nesą*) itd. U 2. i 3. l. jd. nisu posvjedočeni oblici sigmatskoga aorista, već svi glagoli imaju oblike tematskoga aorista (stoga su u zagradi). Moguć je razlog zamjeni sigmatskih nastavaka 2. i 3. l. jd. tematskima korištenje sigmatskih nastavaka u tvorbi imperfekta (v. § 336). Nastavci dvojine isti su kao i u prezentu, tj. paradigma je *věsově, věsta, věste.*

Većina glagola u stsl. tvori sigmatski aorist, ali preoblikovan pod utjecajem tematskih nastavaka, npr. glagol *nesti*; često isti glagol može tvoriti i sigmatski i asigmatski aorist, npr. glagol *rešti* »reći« (koji smo već susreli u odjeljku o tematskom aoristu):

1. nesoxъ	rekoxъ
2. nese	reče
3. nese	reče
1. nesoxomъ	rekoxomъ
2. nesoste	rekoste
3. nesošę	rekošę

Sufiks *-ox–* nastao je ukršćivanjem tematskoga sufiksa iz tematskog aorista (tip *rekъ* < *rek-o-m) i sigmatskoga sufiksa *-s– > -x– (što je pravilan odraz toga sufiksa, prema RUKI-pravilu, u glagola tipa *rěxъ* < *rēk-s-o-m; kod većine je glagola *x* analoški poopćeno umjesto očekivanoga *s).

Sigmatski aorist tvoren sufiksom *-ox-* relativno je mlada slavenska inovacija. U najstarijim se stsl. spomenicima (*Marijinsko evanđelje, Sinajski psalterij, Kločev glagoljaš*) ti aoristi ne pojavljuju[352].

§ 334 Neobično je što u baltijskim jezicima nema tragova sigmatskomu aoristu; u baltijskome su ie. perfekt i aorist potpuno zamijenjeni novim preteritom na *-ē (lit. *válgė* »jeo je«, pret. od *válgyti* »jesti«) i *-ā (lit. *kal̃bo* »govorio je«, pret. od *kalbė́ti* »govoriti«).

U sjevernim je slavenskim jezicima aorist većinom iščezao iz upotrebe. U staropoljskom je zabilježen samo u najstarijim spomenicima, i to kao relikt. U ruskome se očuvao do 15. st., ali se u lužičkim jezicima upotrebljava i danas; usp. gluž. *dach* od glagola *dać* »dati«. U hrvatskom je očuvan u književnom jeziku, ali se u govornom gotovo izgubio (stilski je obilježen); u Kašićevoj je gramatici (1604) aorist još posve ravnopravan dio glagolske promjene, npr. od glagola *ìmati*:

jd.	mn.
1. imàh	imàsmo
2. imà	imàste
3. imà	imàše

Za razliku od imperfekta, koji je u pravilu oduvijek bio ograničen na nesvršene glagole, aorist se mogao tvoriti i od svršenih i od nesvršenih glagola, iako je njegova upotreba statistički češća kod svršenih glagola.

Istočni južnoslavenski jezici (bugarski i makedonski) dobro su očuvali aorist do danas, kao i neki istočni štokavski i (donekle) neki sjevernočakavski govori. U kajkavskome je aorist nestao, ali još se upotrebljava u najstarijim književnim tekstovima, kod A. Vramca u drugoj polovici 16. st. i u *Prvoj prekomurskoj pjesmarici* iz 1593. Postoji, međutim, mišljenje da aorista u to doba nije bilo u govornom kajkavskom, a da Vramčeva upotreba predstavlja umjetno arhaiziranje.

IMPERFEKT

§ 335 Imperfekta kao posebne glagolske kategorije u ie. prajeziku nije bilo. Mnogi su jezici, međutim, neovisno inovirali stvorivši posebno prošlo nesvršeno glagolsko vrijeme od prezentske osnove glagola. U lat. je na taj način nastao imperfekt tvoren sufiksom *-bā-* (npr. *amābam* »volio sam«, *legēbam*

352 V. Reinhart 2002.

»čitao sam«), a u grčkom, sanskrtu i armenskome imperfekt tvoren od prezentske osnove s aorisnim nastavcima i prefiksom *(h_1)e-, tzv. »augmentom« (npr. gr. *é-pheron* »nosio sam«, od glagola *phérō*, skr. *á-bharam* »nosio sam«, od glagola *bhárāmi*, arm. *e-ber* itd.).

§ 336 U slavenskome je imperfekt nastao kao osobito nesvršeno glagolsko vrijeme (za radnju koja se odvijala u prošlosti)[353]. Tvorio se dodavanjem složenoga sufiksa *-ē-āx– ili *-ā-āx– na glagolski korijen. Sufiks *-ē-āx– stoji kod većega broja glagola, dok je -ā-āx– prošireno uglavnom kod glagola kojima infinitiv završava na *-ātej, a aorist u 3. l. jd. na *-ā (npr. *birātej, *birā, stsl. *bьrati*, aor. 3. l. jd. *bьra*, impf. 3. l. jd. *bьra-aše*) te kod glagola koji su tvorili prezent sufiksima *-ī– (ili *-ej-) i *-je– (npr. stsl. *xvaliti*, impf. 3. l. jd. *xvaljaaše*, *čuti*, impf. *čujaaše*). Stoga imamo sljedeće paradigme:

	stsl.		hrv.	
jd.				
1.	neseěaxъ	xvaljaaxъ	nosijāh	hvaljāh
2.	neseěaše	xvaljaaše	nosijāše	hvaljāše
3.	neseěaše	xvaljaaše	nosijāše	hvaljāše
mn.				
1.	neseěaxomъ	xvaljaaxomъ	nosijāsmo	hvaljāsmo
2.	neseěašete	xvaljaašete	nosijāste	hvaljāste
3.	neseěašę	xvaljaaxą	nosijāhu	hvaljāhu
du.				
1.	neseěaxově	xvaljaaxově		
2.	neseěašeta	xvaljaašeta		
3.	neseěašete	xvaljaašete		

Slavenski složeni sufiks imperfekta *-ēāx– postao je od bsl. sufiksa *-ē– dodavanjem sufiksa iz sigmatskoga aorista *-āx– (krivim dijeljenjem morfema poopćen je oblik sufiksa iz glagola tipa stsl. *bьrati*, 1. l. jd. aor. *bьra-xъ*, ili *dati*, aor. *da-xъ*)[354]. Na taj su sufiks dodavani nastavci tematskoga aorista.

[353] Za različite poglede o razvitku slav. imperfekta v. i Pohl 1983., Kortlandt 1986.

[354] Kortlandt (1986) u sufiksu *-ax– < prasl. *-ās– vidi perfekt ie. glagola *$h_1$es– »biti«, dakle ie. osnovu *h_1e-$h_1$os– (usp. ved. *ā́s-a* »bio je«). Taj je oblik, prema Kortlandtu, kao pomoćni glagol dodavan na osnovu deverbalne imenice na *-ēs (tip latinskoga *caedēs* »pokolj«). To je također mogućnost koju valja uzeti u obzir, ali protiv Kortlandtove teze govori činjenica da je ie. perfekt rano iščezao u slavenskome i baltijskome (v. § 339), da ostatci perfekta nemaju reduplikaciju te da imenske osnove na *-ē– u slavenskome uopće nisu zabilježene (jedini njihov trag morao bi biti očuvan upravo u imperfektu).

Polazni sufiks *-ē- (> općeslav. *-ě-) ima najbližu usporednicu u litavskome, gdje mnogi glagoli tvore preterit sufiksom -*ė*; usp. lit. *válg-ė* »jeo je« od glagola *válgyti* »jesti« (3. l. prez. *válgo*). Nepokraćena duljina u posljednjem slogu u litavskome mora biti analoška (očekivali bismo pokraćivanje po Leskienovu zakonu, v. § 141a), vjerojatno prema jednosložnom obliku glagola »biti« (v. dolje).

Oblik sufiksa *-ā- u praslavenskome postao je isprva od *-ē- po glasovnom zakonu iza palatala i *j (npr. *pek-ē-ā- > *pečē-ā- > *pečā-ā- > stsl. *pečaaxъ* »pecijah«, v. § 99), a potom se proširio izvan konteksta u kojima je glasovno očekivan.

U slavenskome je aglutinacija dvaju sufiksa *-ē-āx- razmjerno mlada pojava, što je vidljivo i po odsutnosti stezanja samoglasnika; stariji je slavenski imperfekt zacijelo bio tvoren dodavanjem sigmatskoga *-x- < *s izravno na bsl. sufiks *-ē-, što je još očuvano u stsl. imperfektu *běxъ* »bio sam« (u opreci spram aorista *byxъ*). Taj stsl. oblik ima neposrednu usporednicu u stprus. *be* (također pisano *bēi*), samo što u staropruskom (kao i u ostalim balt. jezicima) nema tragova sigmatskim aorisnim nastavcima.

Podrijetlo je bsl. imperfektskog sufiksa *-ē- sporno; najvjerojatnije je to isti sufiks koji u prezentu imaju stativni glagoli (npr. hrv. *bdjȅti*, lat. *manēre* »ostajati«), a u grčkome pasivni aorist (npr. *e-phán-ē-n* »bio sam pokazan«[355]). Stsl. *běxъ* bilo bi, dakle, izvodivo iz *b^{h}w-eh$_1$-s-o-m (usp. i hrv. starije *bjȅh*, uz novije *bȉjāh*, što je analogija prema imperfektima tipa *nòsijāh* itd.). Imperfekt bi prema toj pretpostavci izvorno bio sigmatski aorist stativnih glagola.

Niz nastavaka -*ijāh*, -*ijāše*, -*ijāše*, -*ijāsmo*, -*ijāste*, -*ijāhu* proširio se u hrvatskome i na mnoge glagole koji u staroslavenskome imaju nastavke -*aaxъ*, -*aaše itd.*; usp. npr. hrv. *pècijāh* spram stsl. *pečaaxъ*, *tècijāh* spram stsl. *tečaaxъ itd.* Alternacija *k/c* u promjeni takvih glagola uvedena je analoški prema imperativu, gdje *c* pravilno dolazi od *k ispred *i* (od prasl. *aj); usp. imp. *pèci*, *tèci*.

Imperfekt se još u staroslavenskome u pravilu tvorio od nesvršenih glagola, no iznimno se mogao tvoriti i od svršenih glagola (v. § 341), koji su u imperfektu imali većinom iterativno značenje (npr. *pomoljaxomъ* »običavali smo moliti«). Tvorba se imperfekta od svršenih glagola najviše razvila u bugarskome.

U hrvatskome je imperfekt od najranijih spomenika u pravilu ograničen na nesvršene glagole, no kod starih pisaca (npr. kod dubrovačkih pjesnika) pojavljuje se i imperfekt svršenih glagola, redovito s iterativnim značenjem; usp. kod M. Vetranovića *i gdi trudan posrniješe, padajući k zemlji nica, // zemlja vajmeh protrniješe i venjaše sva travica*, gdje imperfekti *posrniješe*, *protrniješe* imaju iterativni smisao.

[355] V. npr. Sihler 1995: 564. i gore, § 327, IV.

§ 337 U hrvatskome je u cijeloj paradigmi došlo do stezanja samoglasnika (*-aa-* > *-ā-*, *-ěa-* > *-ě-*). Stariji su oblici tipa *nesěh(ъ)* (> *nesijeh*), *pecěh(ъ)* (> *pecijeh*), zabilježeni u razdoblju od 15. do 18. st., promijenjeni u suvremeno *nèsijāh*, *pècijāh* analogijom spram glagola kod kojih je ispred nastavka samoglasnik *-ā-* u cijeloj paradigmi (npr. *znâh*); potom se sufiks *-ijā-* proširio i na neke glagole koji su izvorno imali *-ā-*, a ne *-ě-*[356].

Kod nekih glagola postoji kolebanje, osobito u dijalektima, npr. *trésāh* i *trésijāh*, *brâh* i *bèrijāh*. Zanimljivo je da su se oblici sa sufiksom *-ijāh*, koji posredno odražava ijekavski odraz jata, proširili i u ekavskim govorima koji su sačuvali imperfekt[357].

U 1. i 2. l. mn. izvorni su imperfektski nastavci zamijenjeni aorisnima *-smo*, *-ste* (od 14. st.). Čakavski govori koji još imaju imperfekt čuvaju starije nastavke u 1. i 2. l. mn., npr. *hojahomo*, *hojahote* (od glagola *hodit*, *hoditi*), a isti se nastavci pojavljuju i u starih dubrovačkih pisaca. Tako je i kod Kašića (1604):

jd.	mn.
1. immáh	imáhomo
2. immáše	imáhote
3. immáše	imáhu

Nakon općeslavenskoga razdoblja, sjevernoslavenski su jezici inovirali te je imperfekt u njima praktično nestao, osim u obama lužičkim jezicima (usp. gluž. *pisach*, *kupowach*). U ruskome nestaje još prije gubitka aorista, tijekom 13. st. U staroruskim tekstovima koji odražavaju govorni jezik (npr. u pismima na brezovoj kori iz Novgoroda) primjeri su upotrebe imperfekta izuzetno rijetki. U južnoslavenskim je jezicima očuvan (osim u slovenskome[358]), ali se u standardnom hrvatskome razmjerno rijetko upotrebljava i stilski je obilježen. U mnogim je štokavskim dijalektima (npr. u istočnobosanskome dijalektu) imperfekt još posve živ, a čuva se donekle i u ponekim čakavskim govorima (npr. na Krku). Kao i aorist, i imperfekt se pojavljuje u najstarijim sačuvanim kajkavskim tekstovima (kod A. Vramca).

[356] Manje se vjerojatnim čini Belićevo mišljenje (1960-69, I: 101), prema kojemu su naslijeđeni oblici tipa *nèsijāh*, dok je *nesěh* analoško (već i zbog toga što je *nesěh* ranije posvjedočeno).

[357] V. Elson 1988 za moguće objašnjenje kako je do toga došlo.

[358] Slov. rezijanski dijalekt koji se govori u Italiji očuvao je imperfekt; usp. Steenwijk 1992.

PERFEKT I PLUSKVAMPERFEKT

§ 338 Ie. perfekt tvorio se od korijena u prijevojnom stupnju *o u jednini, s prijevojnom prazninom u množini; imao je poseban skup nastavaka koji se djelomično podudaraju s nastavcima tematskoga prezenta, a djelomično s nastavcima medija (v. KPG § 186-7). Ovo je konjugacija perfekta od glagola *weyd– »znati, vidjeti«:

ie.	skr.	gr.	lat.
jd.			
1. *woyd-h_2e	véda	oîda	vīdī
2. *woyd-th_2e	véttha	oîstha	vīdistī
3. *woyd-e	véda	oîde	vīdit
mn.			
1. *wid-me	vidmá	ídmen	vīdimus
2. *wid-e (?)	vidá	íste	vīdistis
3. *wid-r	vidúr	ísāsi(n)	vīdērunt, vīdēre

Nastavak 1. l. jd. sadržavao je laringal, koji je očuvan u hetitskom preteritu hi-konjugacije (npr. *te-hun* »uzeo sam«). U lat. se *-ī* izvodi iz stlat. *-ai* < *-h_2e– + čestica *-i (kao u prezentu).

Nastavak 2. l. jd. posvjedočen je samo kod gore navedenoga glagola (u lat. s dodanom česticom *-i kao u 1. l. jd.). U drugih glagola grčki ima nastavak *-as*, postao analogijom prema aoristu (npr. *léloipas* »ostavio si«).

Nastavak 3. l. jd. isti je kao u tematskom prezentu.

U 3. l. mn. nastavak *-r zamijenjen je u gr. nastavkom koji je postao preoblikom aorisnoga nastavka (sa sufiksom *-s–* iz sigmatskoga aorista). Sanskrtski oblik *vidá* u 2. l. mn. posve je nejasnoga podrijetla; budući da ne izgleda da je postao analogijom, misli se da bi mogao biti arhaizam.

Većina glagola u grčkom i sanskrtu tvori perfekt reduplikacijom (udvajanjem početnoga suglasnika, iza kojega stoji samoglasnik *e); usp. gr. *lé-loipa* »ostavio sam« (perfekt od *leípō*), skr. *ba-bhūva* »bio sam« (perfekt od *bhávāmi*). Tako se tvore i latinski perfekti koji potječu od indoeuropskih, a i staroirski ima reduplicirane preterite od ie. perfekta (npr. *cechain* »pjevao je« = lat. *cecinit*). Međutim, germanski »jaki« preteriti, koji potječu od ie. perfekta, nemaju reduplikaciju (tip njemačkoga preterita poput *fuhr* »vozio sam«, *kam* »došao sam«).

§ 339 Ie. perfekt nije se očuvao u slavenskome; međutim, neki glagoli s vokalizmom *o u korijenu u prezentskoj i aorisnoj paradigmi čuvaju perfektsku osnovu (ali bez reduplikacije)[359], npr. glagol *mòći* (stsl. *mogą, mošti*):

Prez.	aor.
mogą	mogъ, mogoxъ
možeši	može
možetъ	može
možemъ	mogomъ, mogoxomъ
možete	možete, mogoste
mogą	mogą, mogošę

Kod ovoga glagola treba poći od oblika za 3. l. jd. *može*, što bi mogao biti pravilan odraz ie. perfekta *mog-e; paradigme prezenta i aorista izgrađene su paralelno, pri čemu npr. 3. l. mn. može biti i oblik prezenta i oblik tematskoga aorista.

Perfektskog su podrijetla i osnove glagola *gar-ē– (stsl. *gorěti*, hrv. *gòrjeti*), *bal-ē– (stsl. *bolěti*, hrv. *bòljeti*), *baj-ē– (stsl. *bòjati sę*, hrv. *bòjati se*), *xat-ē– (stsl. *xotěti*, rus. *xotét'*; usp. hrv. *htjěti*, polj. *chcieć* < *xut-, s prijevojnom prazninom); njihovo podrijetlo pokazuje vokalizam *o (> prasl. *a) u korijenu i stativno značenje. Još je u baltoslavenskome ovoj skupini perfektskih osnova dodan stativni sufiks *-ēj– (od ie. *-eh$_1$y-) u prezentu i infinitivu; usp. lit. *garė́ti* »gorjeti«, 3. l. jd. *gãri*. Na taj su se način izvorni perfekti još u baltoslavenskome djelomice pomiješali s izvornim stativnim prezentima (tip lit. *miniù, minė́ti* »sjećati se«, stsl. *mьnją, mьněti* »misliti«).

Ishodišna je točka čitave te stativno-perfektske paradigme u baltoslavenskome bio oblik 3. l. jd., npr. bsl. *garēj »gori«; u litavskome valja pretpostaviti da je kratko -*i*– u ostalim licima (usp. 1. l. mn. *gãrime*, 2. l. mn. *gãrite*) nastalo analogijom prema 3. l. jd., gdje je došlo do pokraćivanja starijega *-ie na kraju riječi. U slavenskome se *-ēj– pravilno odrazilo kao općeslav. *-i– u većini oblika (usp. stsl. 1. l. mn. *gorimъ*, 2. l. mn. *gorite*)[360].

Stativno-perfektska paradigma pokazuje i neke naglasne osobitosti u usporedbi s ostalim glagolima slavenske IV. prezentske klase (na općeslav. *-i-, v. § 327, 4). Slavenski stativno-perfektski glagoli u pravilu pripadaju pomičnoj na-

[359] V. Stang 1942: 153 i dalje, Vaillant 1962.

[360] U slavenskome treba računati i s analoškim utjecajem denominativnih glagola kod kojih je sufiks za tvorbu osnove bio *-ī-, a ne *-ej– (v. § 327, 4). Infinitivi na prasl. *-ētej i lit. -*ė́ti* (usp. stsl. *gorěti* i lit. *garė́ti*) možda pokazuju ie. *sandhi* varijantu »stativnoga« sufiksa bez segmenta *-y– (v. § 327, 4 s bilješkom).

glasnoj paradigmi (akcenatska paradigma c, v. § 356, 3), dok kod starih iterativa i denominativa s neakutiranim korijenom prevladava naglasna paradigma s izvorno fiksnim mjestom naglaska (akcenatska paradigma b, v. § 356, 2); usp. hrv. 3. l. jd. prez. *gòrī*, *bòlī*, rus. *gorít*, *bolít* (stari perfekti-stativi) spram *prȍsī*, *vȍzī*, *nȍsī*, rus. *prósit*, *vózit*, *nósit* (stari iterativi) i *hvâlī*, *slûžī*, rus. *xválit*, *slúžit* (stari denominativi).

Preživak perfektskoga oblika u slavenskome vjerojatno je i stsl. 1. l. jd. *vědě* »znam«; iako se u literaturi taj oblik često navodi kao ostatak ie. medijalnog prezenta, vjerojatnije mi se čini da je riječ o perfektu jer je korijenski samoglasnik *ě* u tom obliku izvodiv iz ie. *oy, s prijevojnim stupnjem *o koji je očekivan upravo u perfektu. Nastavak *-ě* može biti od perfektskoga *-h_2e, kojemu je dodana čestica *-i, slično kao u lat. *vīdī*, što je izvorno također perfekt s prezentskim značenjem. Primjerice, kod Plauta *vīdī* znači »znam«, slično kao i odgovarajući perfektski oblik u germanskome (usp. got. *wait* »znam«).

U slavenskim je jezicima umjesto ie. perfekta nastao novi, analitički perfekt tvoren od participa na *-la– (npr. stsl. *neslъ* od *nesti* »nositi«, v. § 253, 5) i prezenta glagola »biti«. Proces je gramatikalizacije takvih tvorbi u stsl. tek u nastanku, no već se u općeslavenskom razdoblju takvi perfekti šire. U ruskom je, izostavljanjem kopule, nastalo opće prošlo vrijeme (preterit): *ja čitál*, *ty čitál*, *on čitál* itd. U poljskom je od kopule postao glagolski nastavak: *czytałem*, *czytałeś*, *czytał* itd.

U hrvatskom je općeslavenski perfekt očuvan (*čitao sam*, *čitao si*, *čitao je*), a s postupnim nestankom aorista i imperfekta u govornom jeziku on sve više postaje općim prošlim vremenom (kao u ruskom). U suvremenom je standardnom jeziku pomoćni glagol *biti* u pravilu enklitičan, no u upitnim rečenicama upotrebljava se naglašeni oblik: *Jeste li došli?*. U starijih se pisaca i u izjavnim rečenicama ponekad upotrebljavao naglašeni oblik, npr. kod N. Ranjine *Vratili se jesu pastieri.*, no takve se konstrukcije obično tumače utjecajem crkvenoslavenskoga.

§ 340 Pluskvamperfekt u ie. prajeziku nije postojao; oblici pluskvamperfekta u starim ie. jezicima (grčki, latinski, sanskrt) neovisne su inovacije. U slavenskim je jezicima još u općeslavenskom razdoblju nastala analitička konstrukcija pluskvamperfekta tvorena od perfekta ili imperfekta glagola »biti« i participa tvorenog sufiksom *-la-; usp. hrv. *bio sam došao* / *bijah došao*, *bio si došao* / *bijaše došao* itd. U hrvatskom je ta tvorba posvjedočena od najranijih vremena.

OPREKA NESVRŠENIH (IMPERFEKTIVNIH) I SVRŠENIH (PERFEKTIVNIH) GLAGOLA U SLAVENSKOME

§ 341 Neki ie. jezici poznaju sustavnu opreku svršenoga i nesvršenog glagolskoga vida; među starijim ie. jezicima najizrazitija je ta opreka u grčkome, gdje glagoli u prezentu i imperfektu stoje u nesvršenom vidu, a u aoristu u svršenome; usp. gr. prez. *leípō* »ostavljam«, imperfekt *éleipon* »ostavljah«, aorist *élipon* »ostavih«. Tomu još treba pridodati perfekt, koji označuje stanje koje je rezultat prethodne radnje (gr. *léloipa* »ostavio sam«).

Iako opreka između imperfekta, aorista i perfekta postoji i u vedskome sanskrtu (ali ne i u klasičnom sanskrtu), čini se da se u najstarijem razdoblju nije radilo o vidskoj (aspekatskoj) opreci kao u grčkome, barem prema opisu starih indijskih gramatičara. Na sličan način, premda u latinskome postoji nesvršeno prošlo vrijeme (imperfekt, tvoren sufiksom -*(ē)bā*-, npr. *amābam* »volio sam, voljah«), nema nikakve dvojbe da je ono latinska novotvorina, baš kao što je to u staroirskome tvorba perfekta prefiksom *ro*– (od ie. *pro-); usp. stir. preterit *cechain* »pjevao sam«, perfekt *ro-cechain* »otpjevao sam«.

Zbog svega toga čini se da je opreka između svršenosti i nesvršenosti u slavenskim jezicima nastala neovisno, odnosno da nije naslijeđena iz ie. prajezika.

Izražavanje vida u slavenskome je i tipološki osobito u usporedbi s načinima izražavanja te kategorije u jezicima Europe i svijeta. U slavenskome u načelu svako glagolsko značenje može biti izraženo i kao svršeno i kao nesvršeno, i to kroz dva različita glagola koji stoje u vidskoj opreci (iako ima iznimaka). Drugi jezici u pravilu imaju posebne afikse za glagolski vid te isti glagol može tvoriti i svršene i nesvršene oblike (ili druga vidska značenja koja u dotičnom jeziku postoje).

U slavenskim je jezicima osobito čest način tvorbe perfektivnih (svršenih) glagola od nesvršenih prefiksacijom, npr. hrv. *glȅdati* (nesvršeno): *prègledati, pògledati* (svršeno), ili stsl. *biti, biją* »udarati« (nesvršeno): *ubiti, ubьją* »ubiti« (svršeno), ili poljski *być* »biti« (nesvršeno): *dobyć* »dobiti« (svršeno), ili ruski *ljubít'* »voljeti« (nesvršeno): *poljubít'* »zavoljeti«. Korijeni toga procesa sežu u praslavenski, ali još u staroslavenskom sustavna opreka svršenih i nesvršenih glagola nije bila posve izgrađena. Neki su glagoli ostali bez svojega vidskog para, ili se između glagola posve različita podrijetla uspostavio supletivni odnos; usp. stsl. *glagolati* (nesvršeno) spram *rešti* (svršeno), ili hrv. *govòriti* (nesvršeno) spram *rȅći* (svršeno).

§ 342 Tvorba svršenih glagola prasl. prefiksom *pa– ima usporednicu u litavskome, gdje prefiks *pa*– također daje svršeni smisao glagolima; usp. lit. *kalbė́ti* »govoriti« spram *pakalbėti* »pogovoriti«, ili *lìkti* »ostaviti/ostavljati« spram *pa*-

likti »ostaviti«, *rašýti* »pisati« spram *parašýti* »napisati«; litavski ima i obrnut obrazac izvođenja nesvršenih glagola od svršenih (s prefiksima) pomoću sufiksa *-inė-*; tako od svršenoga glagola *perrašyti* »ponovno napisati« možemo napraviti nesvršeni *perrašinėti* »ponovno pisati«. Situacija je dodatno zakomplicirana činjenicom da se svršeni glagoli kao *perrašyti* mogu u prezentu upotrijebiti kao nesvršeni pa u prezentu nema prave razlike između oblika *perrašo* i *perrašinėja* (oboje može značiti »on ponovno piše«).

Premda obrasci tvorbe vidskih opreka u litavskome tipološki dosta podsjećaju na slavenske, u tom jeziku opreka svršenih i nesvršenih glagola nije gramatikalizirana kao u slavenskim jezicima, odnosno nema svaki nesvršeni glagol u pravilu i svoj svršeni par.

§ 343 U prasl. postoji i obrazac tvorbe nesvršenih glagola od svršenih, npr. prasl. sufiksom *-aw– /-ō-; usp. hrv. *kupòvati, kùpujēm* (nesvrš.) od *kúpiti, kûpīm* (svrš.), ili sufiksom *-ā– (< ie. *-eh$_2$-) koji je isprva najvjerojatnije služio za tvorbu faktitivnih glagola (tip latinskoga *novāre* »obnavljati« spram *novus* »nov«); usp. hrv. *pàdati* od *pȁsti.*

Naslijeđeni oblici intenziva/durativa, koji su se tvorili »baltoslavenskim vrddhijem« (duljenjem samoglasnika, v. § 128, § 134c) također su reinterpretirani kao nesvršeni glagoli, koji se mogu tvoriti i od nesvršenih i od svršenih osnova, npr. *bírati* od (nesvršenoga) *brȁti*, no *ùmirati* spram (svršenoga) *ùmrijeti.*

Opreka glagola koji su izražavali stanje, izvedenih sufiksom *-je– u prezentu (II. prezentska klasa), i glagola koji su izražavali radnju s prezentskim sufiksom *-ne– (IV. prezentska klasa) u pojedinim je slučajevima reinterpretirana kao aspekatska opreka; usp. nesvršeni prezent *stòjī* spram svršenoga *stȁnē*, ili nesvršeno *pȁdā* (< *padaje(tь)) spram svršenoga *pȁdnē.*

Budući da su glagoli koji znače stanje po svojoj naravi (inherentno) nesvršeni, glagoli IV. prezentske klase sustavno su, polazeći od ovakvih parova, reinterpretirani kao inherentno svršeni.

Svi su ti načini tvorbe donekle različiti, za pojedine glagolske korijene, u različitim slavenskim jezicima, što govori u prilog tezi da je posve izgrađen sustav vidskih opreka razmjerno kasna općeslavenska inovacija[361].

U hrvatskom su neki oblici tvorbe vidskih opreka postali osobito produktivni, npr. tvorba nesvršenih glagola sufiksom *-va–* apstrahiranoga od već spomenutoga praslavenskoga *-aw– (usp. hrv. *ogledávati se* uz starije *ògledati se*, *preskakívati* uz starije *preskákati*, *ispunjávati* uz starije *ispúnjati* itd.). Kod nekih je glagola izvedenih tim sufiksom nastala nova prezentska tvorba tipa *pokàzujēm* (umjesto starijega i dijalekatskoga *pokazivam*), analogijom prema glagolima na *-ovati*, gdje je *-ujēm* očekivano (npr. *kupòvati, kùpujēm*).

[361] O podrijetlu i razvitku vidskih opreka u slavenskome v. Maslov 1959., Galton 1976., Schuyt 1990.

Hrvatskom ili zapadnojužnoslavenskom inovacijom treba također smatrati veliku produktivnost iterativno-durativnih nesrvšenih glagola tvorenih prijevojnom duljinom od svršenih glagola na *-ojiti*; takvi su npr. *prekrájati* spram *prekròjiti*, *zbrájati* spram *zbròjiti*, *napájati* spram *napòjiti*, *izdvájati* spram *izdvòjiti* itd. Takve su tvorbe djelomično posvjedočene i u slovenskome (usp. slov. *prikrájati*, *napájati*); usp. i rus. *pajáju*, *paját'* »lemiti, lotati« spram hrv. *spòjiti*, *spájati*. Da se radi o inovaciji proizlazi i iz činjenice da je kod tih glagola izostala kontrakcija samoglasnika uz ispadanje *-j-* (v. § 205).

Vidska se opreka svršenosti i nesvršenosti u slavenskome isprva proširila u prošlom vremenu i povezana je s morfološkom oprekom aorista (§ 333) i imperfekta (§ 335).

U futuru se ta opreka proširila tek s postankom novih, različitih futurskih tvorbi u pojedinim slavenskim jezicima (usp. u hrvatskome razliku između futura svršenog glagola *pȁst ću* i futura nesvršenoga glagola *pȁdat ću*).

U prezentu se opreka između svršenosti i nesvršenosti nije mogla proširiti jer je svršeni vid semantički nespojiv sa sadašnjim vremenom. Stoga su prezentski oblici svršenih glagola u nekim jezicima reinterpretirani kao futur (npr. u ruskom, v. § 355), dok je u hrvatskome njihova upotreba ograničena od početka posvjedočene predaje.

Prezentski se oblici svršenih glagola u hrvatskome pojavljuju gotovo isključivo u zavisnosloženim rečenicama, gdje mogu imati značenje budućeg vremena (npr. *Kada saznam, reći ću ti*), ili nemaju vremensko značenje, odnosno funkcioniraju kao »opći prezent«, koji izražava općenite tvrdnje, nevezane za trenutak govorenja (npr. *Kad popijem previše piva, zlo mi je*).

INDOEUROPSKI MEDIOPASIV I BALTOSLAVENSKA POVRATNA KONSTRUKCIJA

§ 344 Ie. prajezik imao je u glagolskom sustavu osobito glagolsko stanje, koje se u nekim jezicima ostvaruje kao pasiv (npr. latinski, staroirski), a u drugima kao medij (npr. grčki, sanskrt).

Medij se definira kao stanje koje izražava radnju koju subjekt vrši u svoju korist (npr. skr. *bhárate* »nosi za sebe«, medij glagola *bhárati* »nosi«). Budući da je nemoguće utvrditi izvorno značenje i funkciju glagola u tom stanju u ie. prajeziku[362], najbolje ga je nazivati »mediopasivom«. Jedino se pouzdano mo-

[362] Za spekulacije o mogućem razvitku značenja ie. medija v. KPG § 176 i dalje. O ie. mediju (mediopasivu) kao kategoriji v. npr. Rix 1988.

že reći da su glagoli u ie. mediopasivu u pravilu bili neprelazni te da su neki glagoli imali samo mediopasivne oblike. To su tzv. *media tantum,* npr. glagol *sek^{w}– »slijediti«:

	ie.	skr.	gr.	lat.	stir.
jd.					
1.	*sek^{w}-o-h_2e (?)	sace	hépomai	sequor	sechur
2.	*sek^{w}-e-sor	sacase	hépēi	sequeris	sechither
					sequere
3.	*sek^{w}-e-tor	sacate	hépetai	sequitur	sechithir
mn.					
1.	*sek^{w}-o-med^{h}h_2	sacāmahe	hepómetha	sequimur	sechimmir
2.	*sek^{w}-e-d^{h}we	sacadhve	hépesthe	sequiminī	sechithe
3.	*sek^{w}-o-ntor	sacante	hépontai	sequuntur	sechitir

Ie. nastavci s formantom *-r (na koje upućuje i hetitski; usp. het. *ēšari* »sjedi«)[363] zamijenjeni su u grčkom i indoiranskome nastavcima s formantom *-i (prema aktivnome prezentu). U grčkom su nastavci 3. jd. *-toi,* 3. mn. *-ntoi* zabilježeni u dijalektima, no atički ih je zamijenio nastavcima *-tai, -ntai* analogijom prema nastavku 1. l. jd. *-mai*, koji je i sam postao složenim analoškim preobrazbama: izvorno *-ai < *-h_2e-i preoblikovano je u *-mai* pod utjecajem 1. l. atematskog aktivnog prezenta *-mi.* U 2. l. jd. *-ēi* pravilno je kontrakcijom postalo od *-e-sai, što je analoški preoblično od *-e-soi.

U latinskome je 2. l. jd. na *-re* stariji nastavak, posvjedočen u starolatinskome, a pravilno se izvodi iz ie. *-so. U 2. l. mn. nastavak *-minī* ima nerazjašnjeno podrijetlo; najvjerojatnije tumačenje izvodi ga iz praoblika *-d^{h}wenoy, usporedivoga s nastavcima u gr. i skr. (v. KPG § 178).

Preobrazbe su mediopasivnih nastavaka u keltskome predalekosežne da bismo na ovome mjestu mogli objasniti sve staroirske oblike navedene u tablici.

§ 345 U slavenskome i baltijskome nema gotovo nikakva traga ie. mediopasivu. Teoretski je moguće da su nastavci *-tъ* (3. jd.), *-mъ* ili *-mo* (1. mn.) i *-ntъ* (3. mn.) izvodivi od ie. mediopasivnih nastavaka *-tor, *-mor, *-ntor, no već smo vidjeli da postoje uvjerljivija tumačenja: nastavak *-tъ* je u stvari aglutinirana pokazna zamjenica, *-mъ* može biti izvodivo i iz ie. *-mon ili *-mos, a *-mo* je najvjerojatnije od ie. *-mo.

[363] Za nešto drukčije poglede na izvorne ie. nastavke mediopasiva usp. Jasanoff 1977.

Vjerojatno je u baltoslavenskome naslijeđeni ie. mediopasiv u potpunosti zamijenjen konstrukcijom s povratnom zamjenicom od korijena *s(w)e-; ta konstrukcija upotrebljava se u bsl. za izražavanje značenja, za koja se u drugim ie. jezicima koristi mediopasiv; usp. hrv. *bòriti se* = gr. *mákhesthai* (recipročna upotreba medija), hrv. *prȁti se* = gr. *loúesthai* (povratna upotreba medija), hrv. *idē se* = lat. *itur* (bezlična upotreba pasiva), hrv. *nȍsī se* (u smislu »biva nošen«) = stir. *berair* (pasiv) itd.

U slavenskome se klitička povratna zamjenica u akuzativu *sēn (> stsl. *sę*, rus. -*sja*, hrv. *se*) u velikoj mjeri stopila s glagolima te s glagolskim osnovama čini leksičku cjelinu (u hrv. ne postoji glagol *boriti, samo *bòriti se*). Taj se proces leksikalizacije konstrukcije glagola s povratnom klitikom odvijao djelomice tijekom odvojene povijesti slavenskih jezika, ponekad s različitim ishodima; primjerice, dok hrv. ima povratni glagol *vrátiti se* (ne postoji *vratiti u tom značenju), u poljskome imamo nepovratno *wrócić*.

U baltijskome je za tvorbu povratnih oblika glagola iskorišten D jd. klitičke povratne zamjenice[364], koji glasi -*si* (< *-sie < *-sey ili *-soy), iza samoglasnika -*s*; usp. npr. lit. *važiúoti-s* »voziti se« (povratna se zamjenica piše zajedno s glagolom). Ako glagol počinje prefiksom, u litavskome povratna zamjenica obavezno stoji između prefiksa i korijena; usp. npr. *pa-si-žinóti* »upoznati se« (dosl. »po-se-znati«).

U baltoslavenskom je, dakle, moguće pretpostaviti jedino »medijalnu« konstrukciju[365] s potpuno deklinabilnom klitičkom povratnom zamjenicom (bsl. D *saj, A *sēn), koja je (poput drugih klitika) najvjerojatnije zauzimala mjesto iza prve naglašene riječi u rečenici.

IMPERATIV

§ 346 U ie. prajeziku imperativ je nedvojbeno postojao samo u 2. l. jd. Taj je oblik za imperativ bio identičan glagolskoj osnovi; usp. skr. *bhára* »nosi« = gr. *phére* = lat. *fer* < ie. *b^{h}ere.

U slavenskome je ta tvorba imperativa zamijenjena optativom (v. § 348), no neki oblici ie. imperativa preživjeli su kao sintaktičke čestice ili veznici; usp. stsl. i hrv. veznik *da* < ie. *deh$_3$ »daj!« (lat. *da*).

364 Ta je klitika u istočnobaltijskom rano poprimila i značenje akuzativa; usp. Zinkevičius 1998: 125.

365 Slične »medijalne«, povratne, ili bezlične konstrukcije s klitičkom povratnom zamjenicom nastale su u romanskim jezicima nakon nestanka sintetički tvorenog lat. pasiva; usp. tal. *avvicinar-si* »približiti se«, fr. *se laver* »prati se« itd. Riječ je o tipološki podudarnom, ali povijesno posve neovisnom procesu.

U baltijskome je ie. imperativ također zamijenjen novom tvorbom (v § 350), no u starolitavskome su još posvjedočeni neki oblici, npr. *atleid* »dopusti«, *gelb* »pomozi«.

§ 347 Osim čiste glagolske osnove, imperativ se kod nekih glagola (većinom glagola s atematskim prezentom) mogao tvoriti i dodavanjem nastavka *-d^hi; usp. gr. *ísthi* »budi«, av. *zdī* < ie. *h_1sd^hi., ili gr. *klŷthi* »čuj« = skr. *śrúdhi*. U slavenskom je taj nastavak postao dijelom prezentske osnove kod nekih glagola, npr. kod glagola *iti* »ići«, stsl. *idą* »idem« < *$h_1$ey-d^h-, ili stsl. *bądą* »budem« < *b^hu-n-d^h-.

Na temelju podudarnosti između lat. *feretō* (stlat. *feretōd*), skr. *bharatāt* i gr. *pherétō* neki lingvisti rekonstruiraju i ie. »imperativ drugi« s nastavkom *-tōd* u 2. i 3. l. jd. U slavenskome ta tvorba nije ostavila nikakva traga.

Kao što ćemo vidjeti u idućem odjeljku, u praslavenskome je od ie. optativa nastao novi imperativ.

OPTATIV

§ 348 Optativ je u ie. prajeziku izražavao želju subjekta rečenice da radnja izražena glagolom bude izvršena. Morfološki izražene načinske kategorije takvoga značenja razmjerno su rijetke među jezicima Euroazije, no osobito se često pojavljuju u kavkaskim jezicima. U ie. prajeziku optativ se tvorio sufiksom *-yeh_1-/*-ih_1-; taj se sufiks dodavao neposredno na glagolsku osnovu, npr. kod atematskoga prezenta glagola »biti« (ie. *$h_1$es-):

	ie.	skr.	stlat.
jd.			
1.	*h_1s-yeh_1-m	syām	siem
2.	*h_1s-yeh_1-s	syās	siēs
3	*h_1s-yeh_1-t	syāt	siet
mn.			
1.	*h_1s-ih_1-me	syāma	sīmus
2.	*h_1s-ih_1-te	syāta	sītis
3.	*h_1s-ih_1-nt	syur	sīnt, sient

Općeindoeuropska narav kategorije optativa može biti dovedena u sumnju zbog činjenice da u anatolijskim jezicima nema nikakva traga toj kategoriji. Posve je moguće da je optativ nastao tek nakon odvajanja anatolijske grane, kao inovacija neanatolijskih jezika.

§ 349 U slavenskim je jezicima optativ zamijenio imperativ te se u gramatici slavenskih jezika i naziva imperativom; tvori se prasl. sufiksom *-i– < ie. *-oy-, od tematskog samoglasnika *o i *-i(h_1)-, što je oblik sufiksa u prijevojnoj praznini koji je još u ie. prajeziku bio poopćen kod tematskih glagola; laringal je, čini se, još u prajeziku pravilno ispadao iza *-oy– (v. § 79); usp. optativ glagola *b^her-o– »nositi«:

	ie.	skr.	gr.	stsl.
1.	*$b^{h'}$eroym	bhareyam	phéroimi	-
2.	*b^heroys	bhares	phérois	beri
3.	*b^heroyt	bharet	phéroi	beri
mn.				
1.	*b^heroyme	bharema	phéroimen	berěmъ
2.	*b^heroyte	bhareta	phéroite	berěte
3.	*b^heroynt	bhareyur	phéroien	-

Prajezično gubljenje laringala iza *oy posredno potvrđuje i grčki, gdje bismo očekivali da se *h_1 vokalizira kao *e*, tj. da je laringal očuvan imali bismo 3. l. jd. **pheroie. Izvorne aorisne nastavke, koje je očuvao sanskrt, grčki je djelomično zamijenio prezentskim atematskim nastavcima. U sanskrtu je u 3. l. množine preuzet nastavak iz perfekta; gr. *-en* vjerojatno je pravilno postalo od *-ent, atematskoga aorisnog nastavka.

Stsl. *beri* može se izvesti iz ie. praoblika *b^heroyt s aorisnim nastavkom (-t). Kod glagola s prezentskim sufiksom *-je– dvoglas *-aj– pravilno je postao *-ej– > *-i– iza *j (v. § 161) koje je preuzeto iz indikativa prezenta; odatle stsl. *koli, kolimъ, kolite* (hrv. *kòlji, kòljimo, kòljite*). Zatim je *-i– poopćeno u 2. i 3. l. jd. svih glagola (umjesto stsl. *beri* u 2. l. jd. očekivali bismo pravilno **berě od prasl. *beraj).

Oblik 1. l. jd. posvjedočen je u stsl. samo kod dvaju glagola, koji služe kao supletivni imperativi glagola *byti*. Prasl. *bīmь > stsl. *bimь* dolazi uglavnom kao pomoćni glagol pri tvorbi kondicionala (v. § 353), dok je prasl. *bandaj-mi > stsl. *bǫděmь* zadržano u funkciji optativa u značenju »o da bih bio«. Taj je oblik, zajedno s još nekima (npr. *hotijem*) očuvan u hrvatskome sve do 16. st.; usp. *budijem* u pjesmama *Ranjinina zbornika* i kod čakavca M. Pelegrinovića (oko 1500-1562).

Atematski glagoli *jasti* »jesti«, *vě sti* »znati« i *dati* imaju u stsl. imperative *jaždь, věždь* i *daždь* (usp. i imp. *viždь* tematskoga glagola *viděti*). Od tih je oblika u hrvatskim dijalektima zabilježeno *jeđ* (usp. čak. *(j)ⁱej* u Orbanićima) i *viđ* (kajk. *vęč*).

Također su podrijetlom atematski imperativi oblik *hoć* za 2. l. indikativa prezenta glagola *htjȅti*, koji se pojavljuje u starih pisaca (npr. kod dubrovačkih pjesnika 16. st.), i dijalekatsko *mož* (ili *moš*) u 2. l. jd. prezenta glagola *mòći*.

Imperativ je kod tih glagola zacijelo reinterpretiran kao indikativ zbog toga što se izvorno mogao pojavljivati u zavisnim rečenicama (npr. iza veznika *ako*).

Podrijetlo tih atematskih oblika imperativa nije posve razjašnjeno, no najvjerojatnije su tvoreni optativnim formantom *-i- koji je poopćen prema tematskim glagolima (umjesto očekivanoga *-yeh$_1$- > prasl. *-jē- > *-jā-). Razvitak je mogao biti ie. *h$_1$ed-yeh$_1$-s > *(j)ēdjēs > *jādjā, a potom je analoškom zamjenom neočekivanoga završnog *-ā formantom *-i, koji je apstrahiran iz tematskoga sufiksa *-a-i-, moglo biti dobiveno *jādji > stsl. *jaždь*.

Druga je, zacijelo vjerojatnija, mogućnost, da je nastavak *-i > *-ь* nepravilno pokraćeno starije tematsko *-ī > *-i*, koje se i očuvalo u obliku *daždi* u staroslavenskom kanonskom *Sinajskom molitveniku*[366].

Nepravilne promjene u nastavcima imperativa nisu bez usporednica; usp. npr. apokopu samoglasnika u lat. *duc* »vodi«, *fer* »nosi« (od *duce, *fere).

Izvorni oblik ie. atematskog optativa možda je očuvan u stsl. čestici *eša* »da barem«. Taj bi oblik mogao biti pravilno izvediv iz ie. 3. l. jd. optativa glagola »biti« *h$_1$es-yeh$_1$-t (s analoški uvedenom puninom u korijenu) > *esjē > *esjā (prema § 99) > *eša* (jotacijom).

§ 350 U litavskome je ie. optativ većinom zamijenjen novim imperativom tvorenim sufiksom *-ki-* nejasnoga podrijetla; usp. lit. *sakýk* »reci«, *sakýkime* »recimo« (od glagola *sakýti* »reći«); u istočnoaukštaitskom dijalektu (oko Vilniusa) stari je optativ sačuvan i postoji usporedno s novim imperativom.

Zapovijed izražena u optativu zahtijeva neposredno izvršenje, a u (novom) imperativu – izvršenje u budućnosti; usp. *rašai laišką* »napiši pismo (smjesta)« spram *rašyk laišką* »napiši pismo (jednom u budućnosti«)[367]. U starolitavskome su uz oblike 2. l. jd. zabilježeni i oblici 1. l. mn. *paprašaim* »upitajmo« (< *po-prok'-oy-me), *padaraime* »učinimo«. Očito je, dakle, ie. optativ još bio sačuvan u baltoslavenskome, a poslije je, usporedno, u baltijskom i u slavenskome, postao imperativom. U litavskom je, naposljetku, taj imperativ (od optativa) zamijenjen novim imperativom (sa sufiksom *-k-*), osim u već spomenutim dijalektima.

U hrvatskome je u 1. i 2. l. množine *ě* zamijenjeno samoglasnikom *-i-* analogijom prema 2. l. jd.; stoga imamo oblike *bèrimo, bèrite* prema 2. l. jd. *bèri*. Izvorni

[366] Vaillant 1950-1977, III: 36.

[367] Zinkevičius 1998: 152.

oblici s pravilnim odrazima jata postoje još u kajkavskome[368]. Oblici za 3. l. jd. nestaju tijekom 14. i 15. st., osim u nekim fiksnim izrazima, npr. *pomozi Bog, daj Bog*. Zamjenjuje ih analitička konstrukcija *nek(a)* + 3. l. jd. indikativa prezenta (npr. *neka bere, neka ljubi*). Oblik *neka* zamijenio je od 15. st. stariji *nehaj* (usp. slov. *naj*, kajk. *naj*, polj. *niech*), što je negirani imperativ 3. l. jd. općeslav. glagola *xajati* (usp. arhaično hrv. *hȁjati* »mariti, nastojati oko čega«).

Kod glagola kojima je u imperativu korijen stajao u drugačijem prijevojnom stupnju nego u prezentu, u hrvatskom je poopćena prezentska osnova, npr. kod glagola *pȅći* i *rȅći*; usp. stsl. *pьci, rьci*, ali hrv. *pèci, rèci.*

§ 351 Standardni jezik, kao i većina dijalekata, ima i poseban, analitički tvoren prohibitivni imperativ tvoren s negacijom *nèmōj* < *ne mozi* (od imperativa glagola *mòći*) i infinitiva (npr. *nemoj pjevati*). Ta je tvorba zabilježena već u 13. st. Kod svršenih je glagola taj oblik postupno gotovo posve istisnuo sintetički negativni imperativ; stoga je u suvremenom standardu pravilno, primjerice, *nemoj doći, nemoj skočiti* umjesto *ne dođi, *ne skoči.

OSTALI GLAGOLSKI NAČINI; FUTUR

§ 352 U ie. prajeziku posvjedočen je, osim imperativa i optativa, još jedan glagolski način, koji se uobičajilo nazivati konjunktivom. Taj se glagolski način tvorio dodavanjem sufiksa *-e- (neki lingvisti rekonstruiraju *-h_1e-) na glagolsku osnovu; usp. u 2. mn. gr. *phérēte* = skr. *bhárātha* < ie. *b^herēt(H)e (od glagola *b^her- »nositi«), ili u 2. jd. ved. *asas*, lat. (futur) *eris* < ie. konjunktiv *$h_1$eses (od glagola *$h_1$es- »biti«).

Konjunktiv je najbolje posvjedočen u grčkom, vedskom i latinskom, no budući da je u drugim ie. jezicima ostavio malo tragova, postoje ozbiljne dvojbe o tome radi li se o općeindoeuropskom glagolskom načinu[369]. U anatolijskome nema ni traga konjunktivu kao glagolskoj kategoriji, baš kao ni u baltoslavenskome.

§ 353 Slavenski su jezici razvili analitičku tvorbu kondicionala od optativa glagola »biti« i participa na prasl. *-la- (stsl. *-lъ*), od kojega se tvori i općeslav. perfekt (v. § 339). Optativ glagola »biti« glasio je *bimь, bi, bi, bimъ, bite, bi*, no u većini se jezika pomiješao s aoristom istoga glagola (1. jd. *byxъ*, 3. mn. *byšę*). Oblik *bimь* > *bim* očuvan je još u čakavskome, npr. u dijalektu Novoga:

[368] V. Lončarić 1996: 111.

[369] V. KPG § 174.

	stsl.	čak. (Novi)	hrv.
jd.			
1.	bimь	bīn	bih
2.	bi	biš	bi
3.	bi	bi	bi
mn.			
1.	bimъ	bimo	bismo
2.	bite	bite	biste
3.	bą	bi	bi

Preuzimanje je aorisnih oblika u kondicionalu olakšano zapadnojužnoslavenskim stapanjem samoglasnika *i* i *y*. Izvorna praslavenska osnova optativa glagola »biti« glasila je *bī– < *b^hw-ih_1-[370].

§ **354** U ie. prajeziku nije bilo futura kao posebnoga glagolskog vremena. U nekim jezicima postoji futur tvoren dodavanjem sufiksa *-s– na glagolski korijen, no on je najvjerojatnije nastao od posebnoga glagolskog načina, *deziderativa*, koji je očuvan u vedskome, npr. *ji-gam-s-ati* »o da bi on išao« < *g^wi-g^wem-s-e-ti (od glagola *gam–* »ići«; usp. lat. *venio* »doći«, njem. *kommen*).

Reduplikacija u tvorbi toga načina ima usporednicu u staroirskome redupliciranom konjunktivu i futuru, npr. *gigis* »molit će« < *g^{wh}i-g^{wh}ed^h-s-e-t. Osim redupliciranih, u staroirskome susrećemo i nereduplicirane tvorbe, poput konjunktiva *téiss* »išao bi« (< *steyg^h-s-t). U starolatinskome (npr. kod Plauta) nalazimo slične konjunktivne tvorbe (npr. *faxim* »učinio bih«), ali i futur *faxō* »učinit ću«.

U grčkom i baltijskome od takvih je modalnih tvorbi postao futur, npr. od korijena *leyk^w– »ostavljati«:

	lit.	gr.
jd.		
1.	liksiu	leípsō
2.	liksi	leípseis
3.	liks	leípsei
mn.		
1.	liksime	leípsomen
2.	liksite	leípsete
3.	liks	leípsousin

[370] Ne čini mi se izglednom veza s balt. preteritima poput latv. *biju* «bio sam» (Smoczyński 2003: 15).

U litavskome je suvremenom jeziku navedena tvorba futur, no tragovi modalne upotrebe te kategorije očuvani su u starolitavskim tekstovima, gdje ona izražava želju da radnja izrečena glagolom bude izvršena. Sufiks je, kao što pokazuje 1. lice, mogao biti *-sy-, no u lit. dijalektima postoje i oblici bez *-y– (*liksu*). Treće lice mn. ne razlikuje se od 3. l. jd., što je pravilo u svim glagolskim kategorijama u baltijskome. U grčkome su na korijen proširen sufiksom *-s*– jednostavno dodani prezentski nastavci. Zacijelo je usporedno i neovisno od litavskoga i grčkoga, i u indoiranskome nastao futur tvoren sufiksom *-sy– (usp. skr. *dā-sy-ā-mi* »dat ću«).

Ako je takva ili slična futurska tvorba ikada postojala u slavenskome, morala je rano nestati gotovo bez traga. Kao jedini mogući prežitak futura tvorenoga sufiksom *-sy– navodi se stsl. *byšęšteje* »budućnost«, što se obično tumači kao particip futura glagola »biti« te se izvodi iz praoblika *$b^h uh_2$-sy-ont-e-yo– (sa sufiksom za tvorbu određenih pridjeva *-yo–). Međutim, ta je usporedba u novije vrijeme osporena jer je utvrđeno da *byšęšteje* može značiti i »postalo, nastalo« te da se može raditi i o obliku analoški stvorenom prema 3. l. mn. aorista *byšę* »bili su«[371].

§ 355 U slavenskome isprva nije postojao futur. Buduće se vrijeme izražavalo prezentom svršenoga glagola, kao u staroslavenskome; usp. stsl. *pišą* »pišem« >> *napišą* »napišem, napisat ću«.

Ako je trebalo izraziti buduću trajnu radnju, mogao se upotrijebiti i nesvršeni prezent (tj. *pišą* je moglo značiti i »pisat ću«[372]), no već u staroslavenskim kanonskim tekstovima nalazimo nekoliko novih konstrukcija za izražavanje futura nesvršenih glagola, npr. *xoštą pьsati* (dosl. »hoću pisati«), *imamь pьsati* (»imam pisati«). Pojedini su slavenski jezici potom razvili analitičke tvorbe futura prema dvama različitim obrascima:

1. futur tvoren pomoćnim glagolom »biti«, prasl. prez. *bandān (stsl. *bądą*, hrv. *bȕdēm*).

Takva tvorba futura postoji u većini slavenskih jezika, često ograničena na nesvršene glagole, kao u ruskome: *búdu čitat'* »čitat ću«, ali *pročitáju* »pročitat ću«. Takav futur ima i kajkavski (*bom čital*), a u štokavskom je on ograničen samo na neke sintaktičke konstrukcije (tzv. »futur drugi«, koji dolazi većinom u zavisnim rečenicama, npr. *budem čitao*). U zapadnojužnoslavenskom (hrv. i slov.) futuru tvorenom pomoću glagola »biti« stoji uz pomoćni glagol particip perfekta tvoren sufiksom *-la– (tzv. »glagolski pridjev aktivni«), za razliku od ruskoga i poljskoga, koji imaju infinitiv.

371 V. Szemerényi 1989: 309.

372 Takve je primjere u stsl. prikupio A. Vaillant (1959).

Ovaj futur pojavljuje se u tekstovima od 13. st[373], no zbog specifičnoga slaganja sa slovenskim futurom vjerojatno je nastao u zapadnojužnoslavenskome razdoblju.

2. futur tvoren pomoćnim glagolom »htjeti«, prasl. prez. *xatjūn (stsl. *hoštą*, hrv. *hòću*, enklitički *ću*).

Ova tvorba futura postoji u istočnom južnoslavenskome (bugarsko-makedonski) i u štokavskome, gdje je zabilježena od 13. st. Obično se futur tvoren na ovakav način smatra obilježjem balkanskoga jezičnog saveza jer slični načini tvorbe budućeg vremena s pomoćnim glagolom »htjeti« postoje ili su postojali i u novogrčkom i u albanskome; usp. alb. *do të shkruaj* dosl. »hoće da pišem, će da pišem« = »pisat ću«.

U hrvatskome, za razliku od balkanskih jezika, u ovoj futurskoj tvorbi uz glagol »htjeti« stoji infinitiv umjesto zavisne lične glagolske konstrukcije, npr. uz glagol *ȉći*:

jd.	mn.
1. ići ću	ići ćemo
2. ići ćeš	ići ćete
3. ići će	ići će

Enklitički oblici glagola *htjȅti* nisu praslavenskog postanja, već su nastali tijekom pretpovijesti hrvatskoga. Vjerojatno su nastali analogijom prema enklitičkim oblicima drugog pomoćnog glagola (*bȉti*), prema razmjeru *jȅsam: sam* = *hòću:* X, gdje je X = *ću*.

Moguće je i da enklitički oblici glagola *htjȅti* čuvaju stariju prezentsku osnovu prasl. *xut-, tj. da, primjerice, klitika *će* pravilno dolazi od *xъt'e < prasl. *xutje (usp. polj. *chcie* »hoće«). Međutim, oblici s početnim *h*– u klitikama slabo su posvjedočeni (npr. 3. l. mn. *hьte* u ispravi iz 1330). U infinitivu suvremeni jezik ima i *htjȅti* < *xъtěti, ali u starijim hrv. tekstovima i u dijalektima dobro je posvjedočen i infinitiv *hòtjeti* (usp. rus. *xotét'*, slov. *hotę̣ti*). U 2. l. jd. pojavljuje se u starijem jeziku i klitika *ć* (npr. kod Marulića). Ona je postala analogijom prema naglašenom 2. l. jd. *hoć* (npr. kod J. Mikalje); taj je pak oblik najvjerojatnije stari atematski imperativ[374] (v. § 349), koji se razvio iz ie. optativa. Možemo pretpostaviti da je taj oblik reinterpretiran kao indikativ jer se pojavljivao u pogodbenim rečenicama (iza veznika »ako«).

[373] V. primjere kod Belića (1960-1969., II: 135).

[374] V. Ivšić 1970: 268.

NAGLASNE PARADIGME GLAGOLA

§ 356 Tri općeslavenske naglasne paradigme, o kojima smo već govorili (v. § 258), određuju i akcentuaciju općeslavenskoga glagola. Na ovom mjestu ne možemo ulaziti u vrlo komplicirane (i ne posve riješene) probleme akcentuacije svih glagolskih kategorija[375], već ćemo samo prikazati različite obrasce u konjugaciji indikativa prezenta.

1. Kao i kod imenica, osnovna je opreka između glagolskih paradigmi s fiksnom i mobilnom akcentuacijom. Glagoli s fiksnom akcentuacijom dijele se na one s akutom na korijenu i one bez akuta (s cirkumfleksom ili kratkim naglaskom) na korijenu. Glagoli s akutom na korijenu imaju akcent na akutiranu slogu kroz čitavu paradigmu; to je slavenska akcenatska paradigma a, kojoj pripadaju ruski *vídit'* i hrv. *vȉdjeti* (u lit. je za usporedbu naveden glagol *bė̃gti* »bježati«):

	lit.	rus.	hrv.
jd.			
1.	bė̃gu	vížu	vȉdīm
2.	bė̃gi	vídiš'	vȉdīš
3.	bė̃ga	vídit	vȉdī
mn.			
1.	bė̃game	vídim	vȉdīmo
2.	bė̃gate	vídite	vȉdīte
3.	bė̃ga	vídjat	vȉdē

U ruskom je praslavenski akut dosljedno očuvan na prvom slogu, a u hrvatskome je pravilno prešao u kratkosilazni naglasak (§ 141), tj. razvitak je bio prasl. *wéjdjān > hrv. *vȉdīm*, *wéjdējsi > hrv. *vȉdīš*, *wéjdēj > hrv. *vȉdī* itd.

2. Kod glagola, koji su u baltoslavenskome imali fiksnu akcentuaciju na neakutiranu slogu, naglasak se pomaknuo prema nastavku, u skladu s Dybovim pravilom (v. § 214, 1). Tako je postala glagolska a. p. b, npr. općeslav. *koljǫ́, *koljèšь (*koljèši), *kolję̀ (*koljètь), *koljèmъ, *koljète, *kolję́tь (usp. i lit. *šaũkti* »zvati«):

	lit.	rus.		hrv.	
jd.					
1.	šaukiù	koljú	pišú	kȍljēm	pîšēm
2.	šaukì	kólješ'	píšeš'	kȍljēš	pîšēš
3.	šaũki	kóljet	píšet	kȍljē	pîšē

[375] Za uvod u tu problematiku v. Dybo 1981., Lehfeldt 2001.

mn.

1.	šaũkime	kóljem	píšem	kȍljēmo	pîšēmo
2.	šaũkite	kóljete	píšete	kȍljēte	pîšēte
3.	šaũki	kóljut	píšut	kȍljū	pîšū

U litavskome je do pomicanja naglaska na nastavak došlo samo u 1. i 2. l. jd. prema de Saussureovu pravilu (§ 258, 2) jer su nastavci u tim licima bili akutirani, budući da su bili sadržavali laringal (1. l. *-oh$_2$ > lit. *-ù*, 2. l. *-eh$_1$i > lit. *-ì*). U ostalim licima litavski je očuvao početni naglasak.

U slavenskome se naglasak pomaknuo s korijena na idući slog prema Dybovom pravilu (*pèjsjesej > *pišèšь). Potom je Ivšićevim pravilom (§ 214, 2) naglasak ponovno s predzadnjega sloga, koji se bio analoški produljio (§ 331), dospio na korijen, na kojem je nastao neoakut (*pišḗšь > *pĩšēš). Taj je neoakut odražen kao dugosilazni naglasak na dugom slogu u standardnom hrvatskome, a kao kratkosilazni na kratkome slogu. U hrvatskome je zatim taj naglasak analoški preuzet i u 1. l. jd., gdje nije bilo Ivšićeve retrakcije (usp. ruske primjere).

3. Na koncu, glagoli s mobilnom akcentuacijom (akcenatska paradigma c) u prezentu su imali u 1. l. jd. naglasak na korijenu, a u ostalim licima na posljednjem slogu, npr. općeslavenski 1. l. jd. *mь̑lzą »muzem«, 2. jd. *mьlzešì, 3. jd. *mьlzetь̀ (*mьlzè) itd., ili *sě̑ką »siječem«, 2. jd. sěčešì (*sěčešь̀), 3. jd. sěčetь̀ (*sěčè) itd.

Kao i kod imenica a. p. c. (v. § 258, 3), i kod glagola ove naglasne paradigme naglasak je u općeslavenskom prelazio na klitike, a osobito na negaciju, npr. *nè mьlzą »ne muzem« (usp. u jednom ruskom rukopisu iz 16. st. *né glagolju* »ne govorim«)[376].

U hrvatskome standardu do pomicanja naglaska na proklitike dolazi štokavskom retrakcijom (§ 214, 6) kod svih glagola, što je znatno mlađa pojava (npr. *nè vidīm, nè pjevām, nè znām, nè vozīm*)[377]. Usporedimo dva hrvatska glagola a. p. c s ruskima:

	rus.		hrv.	
jd.				
1.	zovú	sekú	zòvēm	sijéčēm
2.	zovëš'	sečëš'	zòvēš	sijéčēš
3.	zovët	sečët	zòvē	sijéčē

[376] Lehfeldt 2001: 92; o povijesti ruske akcentuacije temeljna je knjiga Zaliznjak 1985.

[377] U prezentu nekih glagola očuvan je i stariji (»neoslabljeni«) tip prenošenja naglaska na proklitiku; usp. *nȅ počnēm, nȅ umrēm* itd. Isto se prenošenje odvija i u 2. i 3. l. aorista *nȅ dočeka, nȅ upamtī* (Vukušić *et alii* 2007: 153).

mn.				
1.	zovēm	sečēm	zòvēmo	sijéčēmo
2.	zovēte	sečēte	zòvēte	sijéčēte
3.	zovút	sekút	zòvū	sijékū

Ivšićevom retrakcijom s poluglasova, koji su se izgubili, naglasak je u ovoj naglasnoj paradigmi ostao na posljednjem slogu u većini glagolskih lica. U prvom je licu jednine i u drugom licu množine mjesto naglaska i u ruskom i u hrvatskom ujednačeno prema ostatku paradigme.

U staroruskom i u starijim novoruskim tekstovima zabilježeni su oblici glagola a. p. c s akcentom na prvom slogu 1. lica jd. (*góvorju* umjesto suvremenoga *govorjú*), kao i s akcentom na posljednjem slogu u 2. l. mn. (*neseté* umjesto suvremenoga *nesȅte*).

U hrvatskom je, štokavskom retrakcijom, nastao kratkouzlazni naglasak na kratkim slogovima, a dugouzlazni na dugima. U čakavskim je govorima razlika između akcenatske paradigme b i c često bolje očuvana nego u standardu; usp. npr. čakavski govor u Orbanićima:

	a. p. b			a. p. c	
	klȁt	pisȁt	mȕs	sȅć	zvȁt
1. l. jd.	kȍljen	pĩšen	muzȅn	s^{i}ečȅn	zovȅn
2. l. jd.	kȍlješ	pĩšeš	muzȇš	s^{i}ečȇš	zovȇš
3. l. jd.	kȍlje	pĩše	muzȅ	s^{i}ečȅ	zovȅ

...

Kod glagola a. p. b nastao je Ivšićevom retrakcijom neoakut, koji je očuvan na dugim slogovima (*pĩše*), ali je pokraćen na kratkima (*kȍlje*). Kod glagola a. p. c prvo se lice mjestom naglaska analoški povelo za ostalima.

Rekonstrukcija praslavenskoga akcenatskog sustava pokazala je da je akcenatska paradigma prezentskih oblika djelomično zavisila od prezentske klase glagola i od fonološkog oblika njihovih korijena. Primjerice, dok su glagoli s akutiranim korijenom u svim prezentskim klasama u pravilu pripadali a. p. a, glagoli s neakutiranim korijenom, koji završava na pravi suglasnik (okluziv ili frikativ), ovako su raspodijeljeni po akcenatskim paradigmama:

1. glagoli I. prezentske klase (prezenti na *-e-) uglavnom pripadaju pomičnoj akcenatskoj paradigmi (a. p. c), npr. prasl. *mestej »baciti« (hrv. *mȅsti*, 3. l. jd. *mète* i *mètē*), prasl. *pektej »peći« (hrv. *pȅći*, 3. l. jd. *pèče* i *pèčē*); iznimka je npr. *mogtej »moći« (hrv. *mȍći*, 3. l. jd. *mȍže*, a. p. b);

2. glagoli II. i III. prezentske klase (prezenti na *-je– i *-ne-) pripadaju akcenatskoj paradigmi b, npr. prasl. *metātej »bacati, metati« (hrv. *mètati*, 3. l. jd. *mȅćē*), *prasl. *suxnantej »sahnuti« (hrv. *sàhnuti*, 3. l. jd. *sȁhnē*).

U litavskome su se glagoli s izvorno mobilnom akcentuacijom u prezentu stopili, s obzirom na akcenatsku paradigmu, s glagolima koji su imali neakutiran korijen i fiksnu akcentuaciju. Međutim, po mišljenju većine lingvista[378] razlika se između glagola s mobilnom i fiksnom akcentuacijom još vidi u oblicima koji su postali dodavanjem prefiksa (uključujući i negaciju *ne*-). Kod glagola s izvorno mobilnom akcentuacijom naglasak prelazi na prefiks, dok kod izvorno fiksno akcentuiranih glagola ostaje na korijenu ili nastavku; odatle imamo razliku između izvorno mobilne akcentuacije glagola *sùkti* »okretati« (1. l. jd. *sukiù*, 2. l. jd. *sukì*, ali negirano *nèsukiu, nèsuki*) spram izvorno fiksne akcentuacije glagola *šaũkti* »zvati« (1. l. jd. *šaukiù*, 2. l. jd. *šaukì*, ali negirano *nešaukiù, nešaukì*).

Iz akcentuacije prezenta uglavnom je moguće predvidjeti kakva je u praslavenskome bila akcentuacija ostalih glagolskih kategorija te glagola izvedenih prefiksacijom i sufiksacijom; pravila su o tome, međutim, presložena da bismo ih ovdje razmatrali[379].

U pogledu akcentuacije baltoslavenskoga i praslavenskoga glagola mnoge pojedinosti još ostaju nerazjašnjene. Ovdje su iznesene samo načelne teze koje se mogu smatrati mišljenjem većine istraživača[380].

PARTICIPI; GLAGOLSKI PRIDJEVI I PRILOZI

§ 357 Participi su nelični (infinitni) glagolski oblici, koji se sintaktički ponašaju kao pridjevi. U atributnom položaju oni zamjenjuju relativnu (odnosnu) rečenicu, npr. lat. *homo volans* »leteći čovjek« značenjski je ekvivalentno odnosnoj rečenici *homo qui volat* »čovjek koji leti«. Od ostalih se pridjeva participi morfološki razlikuju time što nemaju komparaciju.

Točan broj participa u ie. prajeziku nije posve siguran. Od glagolskih su se korijena pridjevi mogli izvoditi na različite načine, no pravi su participi samo oni koji su posve uključeni u glagolsku paradigmu (tj. mogu se tvoriti od svih, ili gotovo svih, glagolskih korijena). Najčešće se rekonstruiraju aktivni i mediopasivni participi prezenta, aktivni particip perfekta, kojima još možemo pri-

[378] V. Stang 1966: 451.

[379] V. npr. Lehfeldt 2001: 58-63, Dybo 1981: 212 i dalje.

[380] »Mišljenje većine istraživača« ovdje ne mora mnogo značiti jer na svijetu nema više od desetak ljudi koji se doista mogu smatrati stručnjacima za baltoslavensku akcentologiju.

dodati mediopasivni particip perfekta i specifični slavenski particip perfekta sa sufiksom *-la-.

1. Particip prezenta aktivni / glagolski prilog sadašnji

Particip prezenta aktivni u ie. prajeziku tvorio se dodavanjem sufiksa *-nt– na korijen u prijevojnoj punini. U ž. r. na taj je sufiks dodavan sufiks za »femininsku mociju« *-ih$_2$, očuvan u skr. -*ī* (usp. skr. N jd. m. r. *bharā,* ž. r. *bharantī*).

U lat. je oblik za ž. r. nestao[381] zajedno s drugim imenicama i pridjevima ž. roda na *-ih$_2$, no u slavenskome je očuvan očekivani oblik (N jd. ž. r. *berąšti*). Oblici sr. roda podudarali su se s oblicima m. roda, osim u N i A; ie. NA jd. sr. roda *b^{h}eront očuvano je u skr. kao *bháran*, no u slavenskome bi se završno *-ont pravilno odrazilo kao -*ą* (v. § 122); stoga treba pretpostaviti da je u N jd. sr. roda (*bery*) prevladao završetak m. roda. U hetitskome je particip tvoren sufiksom -*nt*– jedini particip koji postoji u jeziku; uz prijelazne glagole njegovo je značenje pasivno, a uz neprelazne aktivno; stoga imamo *kunanza* »ubijen« (od glagola *kuenzi* »ubija«; usp. skr. *hánti* »ubija« < ie. *g^{wh}enti), ali *ēšanza* »sjedeći, koji sjedi« (od glagola *ēšari* »sjedi«; usp. skr. *ā́ste* »sjedi« < ie. *h$_1$eh$_1$s-).

U pravilu jedino glagoli nesvršenog vida tvore ovaj particip, no u starijim razdobljima slav. jezika ima dosta iznimaka; usp. npr. u stsl. part. prez. *obręštę* od glagola *obrěsti* »naći«.

Jednina:

	ie. m.	ie. ž.	lat. (m. i ž.)	stsl. m.	stsl. ž.
N	*b^{h}erōnts	*b^{h}erntih$_2$	ferēns	bery	berąšti
A	*b^{h}erontm	*b^{h}erntih$_2$m	ferentem	berąštь	berąštą
G	*b^{h}erntos	*b^{h}erntyeh$_2$s	ferentis	berąšta	berąštę
D	*b^{h}erntey	*b^{h}erntyeh$_2$ey	ferentī	berąštu	berąšti
L	*b^{h}ernti	*b^{h}erntih$_2$i	(Abl.) ferente	berąšti	berąšti
I	*b^{h}ernteh$_1$	*b^{h}erntih$_2$eh$_1$		berąštemь	berąšteją

Izvorni je ie. prijevoj u sufiksu (*-ōnt– / -ont– /-nt-) najbolje očuvan u sanskrtu[382]; usp. skr. N jd. m. *bharan*, A jd. *bharantam*, G i Abl. jd. *bharatas*, D jd. *bharate*, L jd. *bharati*, I jd. *bharatā* (s promjenom ie. slogotvornoga *n > skr. *a*, v. § 105).

[381] V. KPG § 209.

[382] Postoji i mišljenje da su u ie. prajeziku samo participi tvoreni od glagola s atematskim prezentom imali prijevoj u sufiksu, a da je kod glagola s tematskim prezentom sufiks uvijek imao oblik *-ont– (v. Beekes 1995: 250). U sanskrtu bi potom prijevoj bio poopćen i kod tematskih glagola.

Nominativ: u lat. je poopćen prijevojni stupanj *-e-*, ili prijevojna praznina, u sufiksu u svim padežima jednine i množine. Staroslavenski pravilno ima *-y* od prasl. **-ūn* < *-ān < *-ōnts (v. § 122). U sjevernoslav. jezicima je u N jd. m. i sr. r. nastavak *-y* zamijenjen nastavkom *-a* (usp. strus. *nesa*, stpolj. *nesa* »noseći« spram stsl. *nesy*). Taj je nastavak svakako inovacija jer *-ā* dolazi i iza osnova na palatalni suglasnik, no njegovo podrijetlo nije još razjašnjeno[383].

Akuzativ: u slavenskome m. r. *-ь* pravilno dolazi od *-in < *-m, kao i lat. *-em*. U ž. r. nastavak je analoški prema ā-osnovama, što pokazuje odsutnost »j-prijeglasa« (§ 161).

Genitiv: u slavenskome je nastavak *-a* za m. r. prema jo-osnovama, dok u ž. r. *-ę* očekujemo u jā-osnovama (i ī-osnovama).

Dativ: nastavak *-u* u slavenskome (m. r.) je iz jo-osnova, dok *-i* (ž. r.) može biti pravilno od *-yeh$_2$ey > *-jāj > *jaj > *jej > *i*.

Lokativ: slavenski nastavak *-i* u m. r. je iz jo-osnova, dok je u ž. r. *-i* očekivan završetak u jā-osnovama.

Instrumental: slavenski su nastavci jo-osnova i jā-osnova. Odsutnost j-prijeglasa u ž. r. pokazuje da je, kao i kod imeničkih jā-osnova, nastavak analoški.

Množina:

	ie. m.	lat. (m. i ž.)	stsl. m.	stsl. ž.
N	*b^{h}erontes	ferentēs	berąšte	berąštę
A	*b^{h}erntns	ferentēs	berąštę	berąštę
G	*b^{h}erntom	ferentium	berąštь	berąštь
D	*b^{h}erntb^{h}os	ferentibus	berąštemъ	berąštamъ
L	*b^{h}erntsu		berąštixъ	berąštaxъ
I	*b^{h}erntb^{h}is		berąšti	berąštami

Srednji rod u stsl. ima uglavnom istu promjenu kao m. r., osim u nekim oblicima, npr. A jd. glasi *berąšte*, a NA mn. glasi *berąšta*. Kao i u jednini, izvorni je ie. prijevoj u sufiksu najbolje očuvan u sanskrtu; usp. skr. N mn. m. *bharantas* (< *b^{h}erontes), ali A mn. *bharatas*, G mn. *bharatām*, D mn. *bharadbhyas* itd. (s pravilnim odrazom ie. *-nt- > skr. *-at-*).

U stsl. deklinacija prezentskoga participa u množini ima paradigmu očekivanu kod jo-osnova (osnova na meki suglasnik) za muški rod, odnosno kod jā-osnova za ženski rod.

[383] V. Černyx: 1962, 280, Trummer 1978.

U baltijskome je ovaj particip također posvjedočen, a usporedba sa slavenskim oblicima potvrđuje da je u baltoslavenskome deklinacijski obrazac bio prema konsonantskim osnovama za m. i sr. rod, a prema osnovama na *ih$_2$ /yeh$_2$ za ž. r. Usporedno su, pod utjecajem ženskoga roda, konsonantski nastavci i u baltijskome zamjenjivani nastavcima yo-osnova; usp. lit. *suką̃s* »okrećući (m.)« < *suk-onts, ali G jd. *sùkančio* (»okrećućega«) < *suk-ont-y-ōd (prema yo-osnovama).

Ovo je litavska paradigma participa prezenta aktivnoga u usporedbi s praslavenskom:

	prasl.		lit.	
jd.	m.	ž.	m.	ž.
N	*nesū	*nesantī	nešą̃s	nešanti
A	*nesantin	(*nesantjūn)	nešantį	nešančią
G	*nesantjā	*nesantjūn	nešančio	nešančios
D	*nesantjō	*nesantjāj	nešančiam	nešančiai
L	*nesantjaj	*nesantjāj	nešančiame	nešančioj(e)
I	*nesantjami	(*nesantjūn)	nešančiu	nešančia
mn.				
N	*nesantje	*nesantjūns	nešančią	nešančios
A	*nesantjūns	*nesantjūns	nešančius	nešančias
G	*nesantjun		nešančių	
D	*nesantjamus	*nesantjāmus	nešančiems	nešančioms
L	*nesantjajxu	*nesantjāxu	nešančiuose	nešančiose
I	*nesantjū	*nesantjāmi	nešančiais	nešančiomis

Litavski oblik za N množine m. r., s nastavkom *-ą*, zapravo je sačuvan jedninski oblik NA jd. srednjega roda s nastavkom *-ont (stsl. *-y*)[384].

U slavenskim su jezicima participi prezenta većinom izgubili deklinaciju, postavši glagolskim prilozima (ili gerundima, rus. *deepričástija*). Taj se proces ranije i potpunije odvio u istočnom i južnoslavenskome; primjerice, u češkom participi prezenta do danas razlikuju rod i broj (usp. *nesa* m. *nesouc* ž. i sr., *nesouce* mn.). U ruskom, uz glagolski prilog *nesjá* (prema osnovama na meki suglasnik umjesto strus. *nesa*), postoji i pravi, sklonjivi particip *nësúščij*, no taj je oblik nastao pod utjecajem crkvenoslavenskoga i nema ga u narodnim govori-

384 Usp. Stang 1966: 264. Postoji i mišljenje da su oblici poput lit. *nešančią* zapravo arhaični oblici NA *množine* srednjeg roda, tvoreni prijevojnim duljenjem sufiksa (tj. da nastavak potječe od ie. *-ōnt).

ma. U zapadnojužnoslavenskome su participi prezenta postali nesklonjivima prije prvih spomenika; usp. slov. *nesọč* »noseći«, *grede* »idući«. U hrvatskome je ovaj particip postao »glagolskim prilogom sadašnjim« (*nȍsēći, znȁjūći*). Međutim, u starijim hrvatskim tekstovima (osobito u starijem čakavskome, ali, primjerice, i kod B. Kašića) ovaj se oblik pojavljuje s očuvanom deklinacijom (N jd. *noseći*, A *nosećega/noseći*, G *nosećega*, D *nosećemu* itd.), no to se obično tumači utjecajem crkvenoslavenskoga, a u kasnijim razdobljima i drugih jezika s participima koji se dekliniraju (latinski, njemački). U hrvatskim se gramatikama deklinacija participa prezenta aktivnoga očuvala do konca 19. st.[385]

Treba istaknuti i da su se neki participi prezenta rano leksikalizirali kao pridjevi pa su poput ostalih pridjeva zadržali deklinaciju i slaganje u rodu (npr. u suvremenom su jeziku pridjevi *gòrūć(ī)*, *tèkūć(ī)*, *mògūć(ī)*, *vrûć(ī)* podrijetlom participi prezenta glagola *gòrjeti*, *tȅći*, *mòći* i *vrȅti*).

Neodređeni je oblik participa prezenta u hrvatskome zamijenjen određenim, koji se proteže kroz cijelu paradigmu pridjeva koji su postali od toga participa (analoški je prema odnosu *dȍbrī*: *dȍbar* određenom obliku *mògūćī* skovan novi neodređeni lik *mògūć* umjesto staroga *mogy*, koji bi se bio odrazio kao **mogi). Stari dubrovački pisci (sve do Gundulića) imaju očuvane i neodređene oblike ovoga participa u N jd., npr. *hvale* »hvaleći« < *xvalę.

2. Particip prezenta (medio-)pasivni

U ie. prajeziku mediopasivni se particip prezenta tvorio dodavanjem sufiksa *-mh$_1$no– na korijen u prijevojnoj punini. U jezicima koji imaju kategoriju medija, taj se particip naziva medijalnim participom; usp. skr. *bháramāṇas* »nošen«, gr. *pherómenos* < *b^{h}eromh$_1$nos.

U latinskome je taj particip gotovo posve nestao; neki pridjevi po podrijetlu su takve tvorbe, npr. *alumnus* »hranjenik« < *h$_2$elomh$_1$nos, od glagola *alo* »hraniti«; i u drugim mu je ie. jezicima razmjerno malo traga, osim u toharskome, gdje je posve očuvan (usp. toh. B medijalni particip na *-mane*, toh. A *-māṃ*). U baltoslavenskome se, po svemu sudeći, nakon ispadanja laringala među suglasnicima dogodila asimilacija te je *-mh$_1$no– > *-mno– > bsl. *-ma-[386]. Zajedno s nestankom medija kao kategorije, i taj je particip postao pasivnim participom. Stoga i litavski i praslavenski tvore pasivni particip sufiksom *-ma-*; usp. lit. *nẽšamas* »koji biva nošen« (od glagola *nèšti* »nositi«), stsl. *nesomъ* (od *nesti*).

Pasivni se particip prezenta i u baltijskom i u slavenskom spreže kao o-osnova u m. i sr. rodu, kao ā-osnova u ž. rodu:

[385] V. Ham 2006.

[386] Za nešto drukčije poglede o podrijetlu ovoga participa v. Hamp 1973.

	lit.		stsl.		
	m.	ž.	m.	sr.	ž.
N	nešamas	nešama	nesomъ	nesomo	nesoma
A	nešamą	nešamą	nesomъ	nesomo	nesomą
itd.					

U većini je slavenskih jezika ovaj particip nestao, ostavljajući manje ili više tragova; jedino je u ruskome donekle očuvan, što se obično tumači utjecajem crkvenoslavenskoga; usp. rus. *nesómyj* »koji biva nošen«.

U hrvatskome je, kao i u slovenskome, kao morfološka kategorija nestao prije prvih spomenika, ali neki pridjevi po postanju su prasl. pasivni participi prezenta, npr. hrv. *làkom* < prasl. *alkamu– (od glagola *alkātej »biti gladan«, stsl. *alъkati, lakati*, particip *lakomъ*), *pìtom* < *pītamu– (od glagola *pītātej »hraniti«, stsl. *pitati*, particip *pitomъ*), ili *pòbratim* (od glagola *pòbratiti se*). U starih pisaca takvih primjera ima više (neki su posuđeni iz crkvenoslavenskoga), npr. *ljubim* »drag, mio« kod N. Nalješkovića (izvorno particip prezenta pasivni glagola *ljúbiti*).

3. Particip perfekta (medio-)pasivni / glagolski pridjev trpni

U ie. se prajeziku particip perfekta mediopasivni (ponekad nazivan i pasivni particip preterita) tvorio dodavanjem sufiksa *-to– na korijen u prijevojnoj praznini, npr. skr. *bhṛtá-*, stir. *breth* »nošen, donesen« od ie. glagola *b^{h}er– »nositi« (part. perfekta pasivni *b^{h}rto-). U većini je jezika i u tim participima poopćen prijevojni stupanj iz prezenta, najčešće punina; usp. lat. *facio* »činim«, part. *factus* »učinjen«, lit. *nešù, nèšti* »nositi«, part. *nèštas* itd.

U slavenskom je ovaj particip uobičajeno nazivati »pasivnim participom preterita«. Sufiks *-to– u ovom je participu očuvan samo kod nekih glagola, uglavnom onih kojima je korijen završavao na sonant, npr. prasl. *zā-čin-tej > stsl. *za-čęti*, part. pas. *za-čętъ* (hrv. *zàčēti, zȁčēt*), prasl. *im-tej > stsl. *jęti*, part. pas. *jętъ*.

Kod ostalih je glagola taj sufiks većinom zamijenjen pridjevskim sufiksom *-eno-; odatle stsl. participi *rečenъ* (od *rešti* »reći«), *nesenъ* (od *nesti*) itd. Najbližu usporednicu ovaj sufiks ima u germanskome, gdje neki glagoli tvore pasivni particip sufiksom *-ana-; usp. got. *bundans* »vezan« (od *bindan* »vezati«).

Početni samoglasnik *-e– sufiksa stapa se sa završnim samoglasnikom korijena; stoga imamo stsl. *znanъ* (< *zna-enъ, od *znati*), *danъ* (od *dati*) itd. Između samoglasnika u korijenu i sufiksa razvili su se *w i *j radi uklanjanja hijata; stoga imamo npr. stsl. *obuvenъ* (od *obuti*), *ubijenъ* (od *ubiti*) itd. Sufiks *-jenъ >

*-'enъ poopćen je još u općeslavenskom razdoblju iz osnova s hijatom na glagole IV. razreda (s infinitivom na *-iti); odatle u stsl. *roždenъ* (od *roditi*), *puštenъ* (od *pustiti*) itd.

U hrv. je distribucija sufiksa *-tъ, *-(e)nъ i *'-enъ uglavnom očuvana, no sufiks *-tъ* proširio se, dijelom još u općeslavenskome razdoblju, kod glagola s infinitivom na *-nuti*; usp. npr. hrv. *dȉgnuti, dȉgnūt*. Stariji su oblici još gdjekad očuvani kao relikti; usp. npr. pridjev *pòtišten* koji je stari particip glagola *pòtisnuti* (u standardnom jeziku ovaj je oblik zamijenjen oblikom *pòtisnūt*).

I u indoeuropskome i u baltoslavenskome ovi se participi dekliniraju kao o-osnove (m. i sr. rod), odnosno kao ā-osnove (ž. rod):

	ie.		lat.		lit.		hrv.	
	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.
N jd.	*dh_3tos	*dh_3teh_2	datus	data	duotas	duota	dan	dana
A jd.	*dh_3tom	*dh_3teh_2m	datum	datam	duotą	duotą	dana	danu

itd. (usp. na isti način hrv. *zȁčēt, zȁčēta, zȁčetu* itd.).

Ovaj je particip u pravilu očuvan u slavenskim jezicima; usp. rus. *-nesën*, polj. *niesiony*, hrv. *-nesen* (od prasl. *nestej, stsl. *nesti*). U hrvatskoj se gramatičkoj tradiciji naziva »glagolskim pridjevom trpnim«, a služi za tvorbu analitičkoga pasiva, npr. *bivam donesen, bio sam (bijah) donesen, bit ću donesen* itd.

4. Particip perfekta aktivni / glagolski prilog prošli

U ie. prajeziku se particip perfekta aktivni tvorio dodavanjem sufiksa *-wōs- / *-wos- /*-us- na korijen u prijevojnoj punini. Dobro je posvjedočen u sanskrtu, grčkome, toharskome i baltoslavenskome, a u zapadnim je ie. jezicima (italski, keltski, germanski) ostavio malo tragova.

Izvorne prijevojne odnose u sufiksu ovoga participa najbolje je očuvao sanskrt; usp. (od glagola *vid-* »vidjeti«) N jd. m. *vid-vān* (sa sekundarnim završnim *-n*), G jd. *vid-uš-as*, D jd. *vid-uš-e*, N jd. ž. roda *vid-uš-ī* itd.

U praslavenskom je sufiks za tvorbu ovoga participa (koji se naziva i »participom preterita aktivnim«) postao *-uš- (po RUKI pravilu od *-us-), poopćavanjem prijevojne praznine iz kosih padeža i ž. roda. Kod glagola čiji je korijen završavao na samoglasnik, između toga sufiksa i korijenskog samoglasnika razvio se poluvokal *-w-; stoga od glagola *westej »vesti« imamo *wed-uš- (stsl. *vedъ*, G jd. *vedъša*), ali od *dātej »dati« particip gląsi *dāw-uš- (stsl. *davъ*, G jd. *davъša*).

Ovo je staroslavenska paradigma u usporedbi s litavskom:

	stsl. m.	stsl. ž.	lit. m.	lit. ž.
N	vedъ	vedъši	vedęs	vedusi
A	vedъšь (sr. r. vedъše)	vedъšą	vedusį	vedusią
G	vedъša	vedъšę	vedusio	vedusios
D	vedъšu	vedъši	vedusiam	vedusiai
L	vedъši	vedъši	vedusiame	vedusioje
I	vedъšemь	vedъšeją	vedusiu	vedusia
N	vedъše (sr. r. vedъša)	vedъšьę	vedę	vedusios
A	vedъšę (sr. r. vedъša)	vedъšę	vedusius	vedusias
G	vedъšь		vedusių	
D	vedъšemъ	vedъšamъ	vedusiems	vedusioms
L	vedъšixъ	vedъšaxъ	vedusiuose	vedusiose
I	vedъši	vedъšami	vedusiais	vedusiomis

Kao što je vidljivo, deklinacija u stsl. slijedi obrazac imenica na meki suglasnik, odnosno jo-osnova u oblicima m. i sr. roda, a osnova na *-ī* (tip *bogyni* »boginja«) u oblicima ž. roda.

U litavskome je deklinacija ovog participa također pretrpjela utjecaj jo-osnova (ali usp. A jd. *-usį* pravilno prema konsonantskoj deklinaciji, kao u stsl. *vedъšь* < *wedusin < *wedusm); nastavci *-am* (D jd.), *-ame* (L jd.) su iz zamjeničke deklinacije (usp. lit. *tám* »tomu«, *tamè* »tome«). Nastavak *-ęs* u N jd. m. roda nije sasvim razjašnjen; nazal, na koji upućuje samoglasnik *-ę-*, mogao bi biti analoški prema participu prezenta aktivnoga, ali vokalizam *-e-* u sufiksu nije jasan[387]. Nastavak za N mn. m. roda *-ę* tvoren je analogijski prema nastavku za N mn. m. roda participa prezenta aktivnog (*-ą*, v. gore). Staropruski još ima starije oblike poput *immusis* »imajući, koji imaju«.

U hrvatskom je, kao i u ostalim slavenskim jezicima, ovaj particip izgubio deklinaciju, tj. postao je glagolskim prilogom prošlim.

Već u *Redu i zakonu* (1345., redak 14)[388] stoji oblik *imavši* upotrijebljen kao prilog (bez slaganja u rodu, broju i padežu). Sve do kraja 17. st. još postoje oblici

[387] Stang 1966: 266 misli da je *-e- analoško prema vokalizmu sufiksa u A jd. (*-wes-); *-w- se prema Stangu pravilno izgubilo kod korijena na labijal, a poslije je nastavak bez *w analoški proširen na sve participe u N jd. m. roda.

[388] Cit. prema Malić 1977: 62. I Ivić (u Ivić & Brozović 1988: 35) smatra da participi postaju glagolski prilozi u 14. st.

na -ъ > -0, na -*ši* i na -*še* (npr. *pošad*, *padše* kod N. Ranjine, *padši*, *došadši* kod B. Kašića), no zatim je kod svih glagola poopćen sufiks -*(a)vši* (< oblik ž. roda *-vъši), u slobodnoj varijaciji s -*v* (< m. rod *-vъ), npr. *donesavši*, *došavši* uz *donesav*, *došav*. Oblik sufiksa -*avši* (-*av*) stoji kod glagola kojima infinitivna osnova završava na suglasnik, a -*vši* (-*v*) kod ostalih glagola.

U suvremenom je jeziku sufiks -*v* kod glagolskog priloga prošlog gotovo nestao, odnosno oblik je glagolskoga priloga s tim sufiksom jako stilski obilježen. Prilog *ȕzgrēd* mogao bi predstavljati okamenjeni nominativ ovoga participa, tj. bio bi izvodiv iz *vъz-grędъ (od glagola *vъz-gręsti), iako isti oblik neki izvode i apokopom od *uzgrede < part. prez. aktiva *vъzgrędę.

5. Slavenski particip perfekta na -*lъ* /glagolski pridjev radni

Ovaj je particip po načinu tvorbe ograničen na slavenski, bez usporednica u baltijskim jezicima. Tvorio se dodavanjem sufiksa *-la– na glagolsku osnovu infinitiva; odatle imamo prasl. *neslu > stsl. *neslъ* (ž. r. *nesla*, sr. r. *neslo*) od glagola *nesti*, ili prasl. *znālu > stsl. *znalъ* (ž. r. *znala*, sr. r. *znalo*) od glagola *znati*. Ovi su participi rano izgubili deklinaciju[389] u slavenskome, no razlikuju rod i broj.

Ova participska tvorba najbližu usporednicu ima u armenskome, gdje se jedini particip tvori dodavanjem nastavka -*eal* na korijen; usp. arm. *bereal* »nošen« (prema aoristu *beri* »nosio je«), *sireal* »voljen« (usp. *sirem* »volim«)[390]. Arm. particip na -*eal* ima većinom neprelazno/pasivno značenje (može se tvoriti i od neprelaznih glagola), a deklinira se kao o-osnova. Po svemu sudeći u armenskome je, posve neovisno kao i u slavenskome, pridjevski sufiks *-lo– dodavan glagolskomu korijenu pri tvorbi participa s prošlim značenjem.

Isti je sufiks posvjedočen u slavenskome u pridjeva kao stsl. *teplъ* »topao« (usp. lat. *tepeo* »topao sam«). Takvi su pridjevi sa sufiksom *-lo– izvedeni iz glagolskih korijena posvjedočeni i u drugim jezicima; usp. gr. *sigēlós* »šutljiv« prema *sigáō* »šutim«. U umbrijskome su glagolski pridjevi s ovim sufiksom poslužili za tvorbu specifičnih perfektskih glagolskih tvorbi, npr. umbr. *entelust* »bude postavio« (futur drugi)[391].

U hrv. je završno *-lъ > -*l* (u m. rodu) postalo -*o* koncem 14. st. (v. § 201); odatle oblici *kûpio* < *kupilъ*, *pjȅvao* < *pěvalъ*, -*nesao* < *neslъ* itd. Kod glagola *ȉći* dodano

[389] U Kašićevoj gramatici (1604) navode se padežni oblici (npr. G jd. m. roda *učiloga*, D jd. *učilomu* itd.), no njih zacijelo nije bilo u govornom jeziku. Takvih umjetnih primjera deklinacije glagolskih pridjeva radnih (pod utjecajem lat. participa) ima i u drugih starih pisaca.

[390] V. Schmitt 1981: 152-153. U armenskome se pomoću toga participa tvori i analitička konstrukcija preterita, ali sintaksa je te konstrukcije vrlo različita od one u slavenskome.

[391] V. KPG § 191. Za pretpostavku o razvitku ie. pridjeva na *-l– u participe u slavenskome v. Kuryłowicz 1970-1972.

je početno *i*– analogijom prema infinitivu i prezentu; stoga umjesto općeslav. *šьdlъ > *šьlъ* imamo *ìšao* (od 16. st., ali nešto prije kod glagola s prefiksima, npr. *ìzīći*, *ìzišao*).

U hrvatskoj se gramatičkoj tradiciji ovaj particip naziva »glagolskim pridjevom radnim«, a služi za tvorbu analitičkoga perfekta, kao i u drugim slavenskim jezicima (v. § 339). Neki su glagolski pridjevi prošli postali pravi pridjevi te su stoga ponovno dobili padežne nastavke, redovito u određenoj pridjevskoj deklinaciji, npr. *prȍšlī*, *pròšlōga*, *prȍšlōmu* itd. (izvorno pridjev prošli glagola *prȏći*).

INFINITIV I SUPIN

§ 358 U ie. prajeziku nije bilo infinitiva kao posebnoga oblika izvedenog iz glagolskih korijena. Umjesto toga, od glagolskih korijena mogle su se tvoriti različite glagolske imenice dodavanjem različitih sufiksa[392]. Takvo je stanje najbolje očuvano u staroirskome, gdje za svaki glagol treba posebno naučiti na koji način tvori glagolsku imenicu, koja se, pak, može sklanjati po padežima i biti bilo kojega roda.

Većina je ie. jezika razvila kategoriju infinitiva poopćavanjem jednoga tipa glagolskih imenica koje su izgubile deklinaciju. U sanskrtu je tako nastao infinitiv sa sufiksom -*tum* (npr. *bhártum* »nositi«), koji je »okamenjen« u A jd., dok je u latinskome prevladala glagolska imenica tvorena sufiksom *-s-, koja je »okamenjena« u L jd. (tako praoblik *amāsi, koji predstavlja L jd. s-osnove, pravilno postaje lat. *amāre*). U litavskom je infinitiv na -*ti* postao, po svemu sudeći, od lokativa jd. apstraktnih imenica izvedenih sufiksom *-ti-, odatle *deh$_3$-ti– > lit. *dúoti*. U lit. dijalektima se pojavljuju i oblici s nastavkom -*ie* (po podrijetlu stari D jd. *-ey), npr. lit. dijal. *sùktie* »okretati«. U staropruskom nalazimo različite tvorbe infinitiva, često od istih glagola, npr. *dātwei* »dati« (što izgleda kao D jd. u-osnove), *daton* (što može biti A jd. u-osnove ili supin) i *dāt* (što je moglo postati apokopom od *dāti ili *dātej). To pokazuje da se jedinstvena tvorba infinitiva za baltoslavenski prajezik ne može rekonstruirati[393].

U slavenskome je infinitiv postao od D jd. imenica izvedenih sufiksom *-ti-; stoga stsl. *dati* pravilno dolazi od *dātej, što je od dijalekatskoga ie. *deh$_3$tey– (umjesto pravilno očekivanoga *deh$_3$tey-ey, sa sufiksom *-tey– u punini i nastavkom D jd. *-ey).

Kod glagola kojima je korijen završavao na velar, skupina *-kt– u općeslavenskom je razdoblju – ili još u praslavenskome – palatalizirana ispred prednjih

[392] O razvitku infinitiva u ie. jezicima v. Disterheft 1980.

[393] V. Stang 1966: 446 i dalje.

samoglasnika (v. § 167); u hrvatskom je rezultat te palatalizacije *ć*, odatle infinitivi kao *mòći* < *magtej (rus. *moč'*, polj. *móc*), *pèći* < *pektej (rus. *peč'*, polj. *piec*), *lèći* < *legtej. Kod glagola *ìći* i njegovih izvedenica sufiks *-ći* stoji analoški prema složenicama poput *dojti* > *dôći*, gdje *jt* pravilno daje *ć* (usp. slov. i kajk. *iti*).

Infinitivi glagola u praslavenskome često su se tvorili s korijenom u prijevojnoj praznini, dok je prezent imao puninu; usp. stsl. *bьrati*: *berą*, *pьsati*: *pišą*, *čьtati*: *čitają*, *plьvati*: *pljują*; postoji, međutim, i obrnuti odnos, gdje u infinitivu imamo puninu, a u prezentu prazninu, npr. stsl. *tlěšti* »udarati« < *telktej: *tlъką* < *tilkān.

U hrvatskom je često u infinitivima analoški proveden prijevojni stupanj iz prezenta; stoga imamo *písati*: *pîšēm*, *čìtati*: *čìtām*, *túći*: *túčēm*, *pljùvati*: *pljȕjēm*. Takva su ujednačivanja ponekad općeslavenska, npr. već u stsl. imamo infinitiv *vlěšti* < *welktej prema prez. *vlěką* »vučem« < *welkān (usp. i rus. *volóč'*, *volokú*), no hrv. *vúći*, *vùčēm* očuvalo je izvorni prijevojni stupanj infinitiva (prasl. *wilktej), što se potvrđuje lit. *vil̃kti*, 1. l. jd. *velkù* »vučem«.

U nekim je slučajevima u hrv., uz analoški inoviran infinitiv, očuvan i praslavenski oblik; usp. *drȁti* < *dьrati < *dirātej (stsl. *dьrati*) i *dèrati* (analoški prema prez. *dȅrēm*, stsl. *derą*).

Neki glagoli IV. prezentskog razreda preuzeli su u hrvatskome infinitiv na *-iti* umjesto starijega infinitiva na *-ěti*; usp. npr. hrv. *mnìti*, *mnî* spram stsl. *mьněti*, *mьnitъ*. Rezultat je to analoškoga utjecaja glagola poput *gòniti* koji su u i u općeslavenskome imali infinitive na *-iti*.

§ 359 Osim infinitiva, u praslavenskom je postojao i supin, također podrijetlom glagolska imenica koja je izgubila sklonidbu; prasl. supin na *-tu postao je od akuzativa jd. glagolskih imenica izvedenih sufiksom *-tu-; usp. stsl. *dětъ* < prasl. *dētu < ie. *$d^h eh_1$tum (lat. *factum*, supin od *facio*, *facere* »raditi, činiti«)[394]. Usporednice slavenskomu supinu postoje i u baltijskome; usp. stprus. infinitive na *-ton*, *-tun* (npr. *issprestun* »razumjeti«)[395].

Supin se upotrebljavao uglavnom uz glagole kretanja umjesto infinitiva, npr. stsl. *idą pьsatъ* »idem pisati« poput lat. *eo scriptum*. U hrvatskom se supin izgubio, odnosno u takvim ga je konstrukcijama zamijenio infinitiv.

Razlika je između supina i infinitiva očuvana u slovenskome, ali i u mnogim kajkavskim govorima, u kojima infinitiv završava na *-ti*, *-či*, a supin na *-t*, *-č*; osim toga te se dvije kategorije često različito naglašavaju[396].

[394] V. KPG § 215.

[395] V. Mažiulis 2004: 86.

[396] V. Lončarić 1996: 108.

GLAVNE TENDENCIJE RAZVITKA OBLIKA U HRVATSKOME JEZIKU

§ 360 Poput drugih slavenskih jezika (osim istočnojužnoslavenskih), hrvatski je dobro očuvao praslavenski padežni sustav, s izuzetkom lokativa koji se gotovo posve stopio s dativom; u množini je sinkretizam padežnih nastavaka izraženiji, no potpuno stapanje DLI množine razmjerno je novijeg datuma, barem u standardnom jeziku.

Velik broj deklinacijskih klasa u kasnom praslavenskom smanjen je (nestale su npr. prasl. osnove na *-ū*, *-ī* te većina konsonantskih osnova), kao i sustavnost opreke između palatalnih i nepalatalnih osnova (o– i jo-osnova, ā– i jā-osnova). Slični su se procesi odvili i u drugim slavenskim jezicima, a u istočnojužnoslavenskima (bugarski i makedonski) deklinacija je drastično reducirana pod utjecajem jezika balkanskoga jezičnog saveza.

Korelacija između gramatičkoga roda i deklinacijske klase, koja je u kasnom praslavenskom još bila dosta nepotpuna, u hrvatskome je, kao i u drugim slavenskim jezicima, postala znatno pravilnijom: o-osnove su u pravilu muškoga (*vûk*) ili srednjega roda (*sèlo*), i-osnove su ženskoga roda (*nôć*), osnove na n– (*vrijéme*) i *t–* (*tèle*) su srednjega roda, a *ā*-osnove su ženskoga roda (*gláva*), uz određen broj iznimaka muškoga roda, koje u pravilu znače muške osobe (*slúga*). Prema tvorbi G jd. u hrvatskim je gramatikama uobičajeno razlikovati imenice a-vrste (*vûk*), e-vrste (*gláva*) i i-vrste (*nôć*).

Odnos se hrvatskih deklinacijskih klasa prema općeslavenskima i indoeuropskima može prikazati na sljedeći način:

ie.	eh_2		ih_2	o	u	uh_2	i	s	n	r	C
općesl.	ā	jā	ī	jo	o	ū	i	s	n	(r)	(nt-osn.)

hrv.	ā	o	i	(s)	n		nt-osn.
	žena (< ā)	vuk (< o)	noć (< i)	(arh.)	ime	mati	tele
	duša (< jā)	konj (< jo)	krv (< ū)	nebo		kći	
	pustinja (< ī)	selo (< o)					
		uho (< s)					
		med (< u)					
		gost (< i)					

Kao i u većini ostalih slavenskih jezika (osim slovenskoga i lužičkoga), i u hrvatskome je nestala dvojina, pri čemu su neki dvojinski nastavci očuvani u množini (npr. nastavak *-ima* u DLI množine o-osnova). Ostatak je dvojine i

nastavak za G jd. kod o-osnova, koji se upotrebljava uz brojeve *dvâ*, *trî* i *čètiri* (*dva konja*, *tri stola*, *četiri čovjeka*, ali *pet stolova*, *ljudi* itd.). Taj je nastavak zapravo NAV dvojine o-osnova, a kod određenih pridjeva još se nije stopio s genitivnim (koji glasi -*oga*/-*ega*); usp. dvojinski nastavak u *dva moguća rješenja* spram G jd. *toga mogućega rješenja*. Ograničenost upotrebe toga izvorno dvojinskog nastavka na konstrukciju s brojevima *dvâ*, *trî* i *čètiri* omogućuje nam da u hrvatskome govorimo o gramatičkoj kategoriji *maline* ili o *paukalu*, osobitom gramatičkom broju u kojem stoje imenske skupine koje se odnose na malen broj referenata (označenika).

Za razliku od većine slavenskih jezika, hrvatski je razmjerno dobro očuvao razliku između određenih i neodređenih pridjeva, premda se njihovi oblici ne razlikuju u svim padežima (v. § 264-5).

Sustav ličnih zamjenica uglavnom je očuvan iz praslavenskoga, kao i sustav pokaznih zamjenica, no imenička je deklinacija izvršila znatan utjecaj na deklinaciju zamjenica, osobito u množini (v. § 276). Karakteristična je hrvatska inovacija, koju dijeli i većina ostalih južnoslavenskih idioma, tvorba nove posvojne zamjenice 3. lica umjesto starijega G lične zamjenice (v. § 290).

§ 361 U glagolskom sustavu hrvatski se odlikuje očuvanjem praslavenskog aorista i imperfekta, barem u starijem književnom jeziku, te kombinacijom balkanskog tipa tvorbe analitičkog futura (s pomoćnim glagolom *htjȅti*) i sjevernoslavenskoga (i slovenskoga) s pomoćnim glagolom *bȉti*, koji je u hrvatskom postao »futurom drugim« (v. § 355).

Većina je načina tvorbe prezentske osnove u hrvatskome očuvana, a i glagolski nastavci u prezentu uglavnom su očuvani iz praslavenskoga (uz gotovo potpunu zamjenu tematskoga prezentskog -*ǫ* > hrv. -*u* atematskim -*mь* > hrv. -*m*, v. § 324).

Dvojina je kod glagola u hrvatskome nestala rano, prije nego u imenskoj promjeni.

Sustav glagolskoga vida zasnovan na parovima svršenih i nesvršenih glagola, koji je u praslavenskom bio tek u povojima, u hrvatskome je izgrađen i očuvan do danas, pri čemu su neki oblici tvorbe svršenih glagola iz nesvršenih (i obrnuto) postali osobito produktivni (v. § 343). Kao i u većini drugih slavenskih jezika, praslavenski su participi postali glagolskim prilozima, a pasivni particip prezenta (tvoren sufiksom -*m*-, v. § 357, 2) posve je iščezao. Supin je u standardnom jeziku nestao, a njegovu je funkciju preuzeo infinitiv, koji je dobro očuvan (za razliku od istočnojužnoslavenskih jezika, gdje se infinitiv gubi pod utjecajem drugih balkanskih jezika).

KRONOLOŠKI PREGLED NAJVAŽNIJIH HRVATSKIH MORFOLOŠKIH INOVACIJA

§ 362 U tablici koja slijedi sažete su najvažnije morfološke inovacije u razdoblju između praslavenskoga i suvremenoga standardnog hrvatskog jezika:

750.	
	zamjenički nastavak *-ogo >> *-oga (*togo* >> *toga*)
800.	širenje padežnih nastavaka jā-osnova u ā-osnovama (*ženy* >> *žęnę* > *žene*, kao *dušę* > *duše*)
	preuzimanje nastavka za D jd. u L jd. o-osnova (*gradě* >> *gradu*)
850.	prijelaz ī- i -ū-osnova u ā- i i-osnove (*bogyni* >> *boginja*, *mъrky* >> *mrkva*, *kry* >> *krv*)
	gubitak deklinacije part. perf. akt.
900.	zamjena komparativnog sufiksa *-jьš- sufiksom *-jь- (*novějьši* >> *novija*)
	nastanak futura tvorenog glagolom »biti« (*budem došao*)
950.	
1000.	
1050.	
1100.	
1150.	
1200.	
1250.	početak širenja prez. nastavka *-m* umjesto *-u* (*znaju* >> *znam*)
1300.	
	zamjena imperfektskih nastavaka aorisnima u 1. i 2. l. mn. (*znaaxomъ*, *znaašete* >> *znasmo*, *znaste*)
1350.	analoška promjena nastavka I jd. ā-osnova prema i-osnovama (*vodovь* >> *vodomь*)
	uvođenje novoga nastavka za G mn. *-ā* (*ženъ* >> *žena*, *konjь* >> *konja*)
1400.	nestanak ostataka suglasničke deklinacije
1450.	nestanak dvojine kao gramatičke kategorije

1500.	stari dvojinski nastavak *-ima* počinje potiskivati nastavke za DLI mn. (*ženam, ženah, ženami* >> *ženama*)
1550.	sinkretizam D i I mn. (na različite načine i ne u isto vrijeme, u svim dijalektima i deklinacijskim razredima).
1600.	
	širenje sinkretizma množinskih padeža (DI mn.) i na L mn.
1650.	
1700.	

Usporedba kronološke tablice morfoloških promjena s kronološkom tablicom fonoloških promjena (v. § 217) pokazuje sličnu sliku: u 8-9. st. imamo dinamično razdoblje u kojem se odvijaju mnoge promjene koje zahvaćaju sve, ili gotovo sve zapadnojužnoslavenske idiome; nakon toga slijedi relativno zatišje, a potom u 14. i ranom 15. st. ponovno dolazi do mnoštva promjena koje se odvijaju u razmjerno kratkom razdoblju; nakon toga, promjene se ponovno odvijaju sporijim tempom, a u 17. st. započinju prvi koraci prema standardizaciji hrvatskoga jezika.

Iz tih se činjenica može izvesti sljedeća periodizacija unutrašnje povijesti hrvatskoga jezika[397]:

Zapadnojužnoslavenski: 7-9. st.

Starohrvatski: 9-14. st.

Srednjohrvatski: 14.-početak 18. st.

Novohrvatski: 18. st. do danas.

[397] Za periodizaciju »vanjske« povijesti hrvatskoga, zasnovanu na sociolingvističkim i kulturnopovijesnim kriterijima, v. osobito Popović 1960: 347-350, Brozović 1978 i Moguš 1992. U osnovi se periodizacija koju susrećemo kod navedenih autora slaže s ovdje izloženom.

IV.
HRVATSKI U DODIRU S DRUGIM JEZICIMA

HRVATSKI I ROMANSKI

§ 363 U doba doseljenja Slavena u 6. i 7. st., u čitavoj rimskoj provinciji Iliriku govorio se vulgarnolatinski jezik. U ponekim zabitim, a osobito planinskim krajevima, moglo je još biti i govornika predrimskih, supstratnih jezika, no malo je tragova eventualnim jezičnim dodirima između njih i Slavena (odnosno Hrvata)[398].

Međutim, srednjovjekovna područja rasprostiranja triju hrvatskih narječja prilično se dobro podudaraju s dvama područjima triju predslavenskih supstratnih jezika, koji su poznati samo iz onomastičkih izvora. Kajkavsko je područje upravo ono na kojemu nalazimo keltska osobna imena na rimskim epigrafskim spomenicima, dok je granica između čakavštine i štokavštine na obali podudarna s pretpovijesnom granicom između srednjodalmatinskoga i južnodalmatinskoga imenskog područja, koja je istražio Radoslav Katičić[399]. Južnodalmatinsko imensko područje možemo pripisati jeziku (ili skupu dijalekata) kojim su govorili *Illyrii proprie dicti*, narod koji je dao ime rimskoj provinciji *Illyricum*, srednjodalmatinsko područje podudara se s prostorom na obali koji je zauzimalo pleme *Delmati*, a sjeverniji je dio obale (na kojem su se razvili sjevernočakavski govori) pripadao plemenima Liburna i (u suvremenoj Istri) Histra.

Jesu li predrimski supstratni jezici mogli utjecati na lokalne oblike vulgarnolatinskoga tako da to ostavi traga u razvitku hrvatskih narječja? Takvu tezu zacijelo nikada nećemo moći dokazati, a i podudarnost granica među predslavenskim supstratima i granica hrvatskih dijalekata mogla bi biti slučajnost, no ta slučajnost u literaturi do sada nije uočena.

Nije nemoguće da su neke latinske riječi u praslavenski posuđene još na dunavskom limesu Rimskoga Carstva, u 6. st. Ako je bilo još starijih leksičkih kontakata između latinskoga i slavenskoga, oni su se zacijelo odvijali germanskim posredovanjem, no to često nije lako otkriti. Primjerice, ne možemo znati

[398] U gotovo svim mogućim posuđenicama iz supstratnih jezika moguće je pretpostaviti vulgarnolatinsko ili romansko posredovanje, v. Matasović 1995a.

[399] V. Katičić 1976.

je li praslavenska riječ *wina »vino« (hrv. *víno*, rus. *vinó*, polj. *wino* itd.) posuđena neposredno iz lat. *vīnum* ili posredstvom germanskoga, primjerice got. *wein*. Na sličan način, hrv. *vȑč* možemo izvesti neposredno iz lat. istoznačnice *urceus*, ali i posredstvom got. *aurkeis*. U svakom slučaju, germansko je posredovanje opravdano pretpostaviti samo ako je riječ o kojoj se radi posvjedočena i u germanskim jezicima.

Mnoge hrvatske posuđenice iz latinskoga imaju usporednice i u drugim slav. jezicima, npr. hrv. *òcat* (slov. *ócet*, bug. *òcet*, rus. dijal. *ócet* (Vasmer), češ. *ocet*, polj. *ocet*; usp. i got. *akeit*) < vlat. *acitu–* < lat. *acētu–* , hrv. *òltār* (slov. *oltár*) < lat. *altāre-*, hrv. *rȁka* (slov. *ráka*) < lat. *arca*, hrv. *pògan* (slov. *pogân*, češ. *pohan*, stsl. *poganъ*) < lat. *pagānu-*, hrv. *vȑt* (slov. *vȓt*, stsl. *vrъtъ*, bug. *vrъt*) < lat. *hortu-*.

Neke su, međutim, zabilježene samo u hrvatskome, npr. hrv. *kònoba* < lat. *canabae*, hrv. dijal. (Dubrovnik) *kȉmak* »stjenica« < lat. *cīmice-*; česte su među takvim riječima one koje se odnose na morsku floru i faunu, npr. hrv. *lȉgnja* < lat. *lolligine-*, *dùpin* < *dьlpinъ < *delphinu–* (izvorno iz gr. *delphîs*).

Takve rane posuđenice svjedoče da je duga simbioza Slavena i Romana na istočnoj jadranskoj obali započela još u ranom srednjem vijeku.

§ 364 Sve do sada navedene riječi svojim likom[400] pokazuju da su posuđene vrlo rano, zacijelo prije metateze likvida, dakle prije konca 8. st. Posve je skolastičko pitanje treba li ih smatrati vulgarnolatinskim ili ranim romanskim posuđenicama jer romanski jezici nisu posvjedočeni do 9. st. (*Strasburške zakletve*). Osobno sam sklon pravim romanizmima smatrati samo one riječi na kojima se očituje djelovanje glasovnih zakona karakterističnih za samo neke romanske idiome. Primjerice, mnoge su riječi povezane s kršćanskom vjerom u hrvatski dospjele iz već obrazovanog romanskog dijalekta sjeverne Italije; u tome je presudna činjenica da je biskupija u Akvileji odigrala važnu ulogu u pokrštavanju Slavena u alpskom, panonskom i jadranskom prostoru u 7. i 8. st. Tipično je za takve posuđenice da su u njima lat. bezvučni okluzivi zamijenjeni zvučnima, što je obilježje romanskih govora sjeverno od crte La Spezia – Rimini u Italiji; usp. hrv. *krȋž* < *kryžь* < *krog'e < lat. *crūcem*, *kálež* < *kaležь* < *kaleg'e < lat. *cālicem*, *kòrizma* < *korizьma < *karezima < lat. *quaresima* itd.

S druge strane, u standardnom je jeziku razmjerno malo posuđenica iz dalmatskoga, romanskog jezika koji se govorio u gradovima na istočnojadranskoj obali koji su ostali pod bizantskom upravom nakon slavenske kolonizacije; ovamo spadaju npr. *jârbol* (preko dalmatskoga iz lat. *arbor*), *gȉra* (»vrst sitne ri-

400 O tome v. osobito Majer 1931., Holzer 2005., Matasović 2006.

be«, izvorno iz lat. *gerrēs*), *tȕnj* (preko dalmatskoga iz lat. *thunnus* < gr. *thýnnos*) itd[401]. U lokalnim čakavskim govorima takvih je riječi znatno više.

§ **365** Najveći je broj romanizama u hrvatskom iz mletačkoga jer je Venecija vladala velikim dijelom naše obale sve do konca 18. st. U standardni su jezik iz mletačkoga prodrle riječi kao *rúža*, *brȉga*, *kùverta*, *mòrnār* itd.

Već spomenuta slavensko-romanska simbioza tijekom srednjega vijeka uključivala je dugotrajan proces akulturacije Hrvata i njihovo preuzimanje tekovina mediteranske civilizacije, no Romani su prije svega bili gradsko stanovništvo, a njihova je komunikacijska interakcija s poljoprivrednim slavenskim pukom zacijelo bila prilično ograničena. Usprkos više od pola tisućljeća dugom suživotu između Hrvata i Romana na istočnoj obali Jadrana, hrvatski je pretrpio razmjerno malo strukturalnih utjecaja autohtonoga dalmatoromanskog jezika[402]. To po svemu sudeći znači da proširenoga bilingvizma (osim u višim slojevima stanovništva u gradovima) nije bilo, tj. da su dvije zajednice ostale u velikoj mjeri komunikacijski odvojene.

HRVATSKI I TURSKI

§ **366** Hrvatski je jezik s turskim u dodir stupio u vrijeme turskih osvajačkih pohoda na Balkanu, dakle, u 15. i osobito u 16. st. Brojni se turcizmi susreću već u tekstovima iz 17. i 18. st., npr. *čèlik* (tur. *çelik*), *bòja* (tur. *boya*), *bárut* (tur. *barut*) itd.

Kao izvor su turcizama u hrvatskome, kao i u većini balkanskih jezika, poslužili rumelijski dijalekti turskoga jezika, koji se mnogim osobinama razlikuju od maloazijskih dijalekata na temelju kojih je izgrađen suvremeni turski standard[403]. Tako, primjerice, hrv. *kàpija* nije od standardnog turskoga *kapı*, već od dijalekatskoga *kapi*.

U štokavskim govorima broj je turcizama znatno veći nego u kajkavskim i čakavskim, a u 19. st. su hrvatski vukovci takve riječi uključivali u standardni

[401] Za dalmatski v. Muljačić 2000 i, osobito, sjajne leksičko-etimološke priloge u *Jadranskim etimologijama* V. Vinje (Vinja).

[402] U čakavskim je dijalektima romanskih strukturalnih utjecaja (osobito u fonologiji) svakako više nego u štokavskima. W. Vermeer (1989) upozorava na mogući utjecaj raznih ranih romanskih supstrata koji bi se očitovao u različitim odrazima općeslavenskoga »jata« u čakavskim i štokavskim dijalektima na »srednjojužnoslavenskom« području, što je moguća, ali nedokazana hipoteza.

[403] Ta činjenica nije uzeta u obzir u mnogim etimološkim priručnicima hrv. jezika, npr. kod Škaljića (1965) i u Skokovu etimološkom rječniku; v. o tome važnu studiju S. Stachowskoga (1973).

jezik s obrazloženjem da »tako narod govori«. O tome svjedoče rječnik JAZU (ARj.) i Iveković-Brozov rječnik, koji su mnogo turcizama preuzeli iz *Srpskog rječnika* V. S. Karadžića.

Lako prepoznatljivi turcizmi u suvremenom se standardnom hrvatskome uglavnom odbacuju kao regionalizmi (npr. *ćȉlim*, *ćùprija*, što je izvorno od gr. *géphyra* »most«), no ostali su mnogi koji se više ne prepoznaju kao turcizmi, npr. *bàkar*, *bârem*, *bùnār*, *bȕt*, *čȁk*, *čèkić*, *jàstuk*, *kùtija*, *kȁt*, *tàban*, *tàvan*, *tȍp*; neki su turcizmi i u turski izvorno dospjeli iz drugih orijentalnih jezika, npr. perzijskoga (*čàrapa*, *kàvez*, *nìšan*, *šèćer*) i arapskoga (*àlāt*, *bȅdem*, *dùhān*, *mìrāz*, *màrama*, *ràkija*, *sât*, *zànāt*).

Zajedno s turcizmima posuđene su u hrvatski i mnoge riječi novogrčkoga, ili bizantskog grčkoga podrijetla, proširene u balkanskim jezicima (tzv. »balkanizmi«, npr. *jȅftin*, *kȁmata*, *lìvada*, *màgarac*, *pòdrum*).

§ 367 Iz turskoga je u hrvatski posuđen i određen broj sufiksa, no riječi tvorene njima većinom nisu očuvane u standardnom jeziku (osjećaju se kao regionalizmi), npr. sufiks za imenice koje znače zanimanja *-džija* (< tur. *-ci*), ili sufiks za tvorbu apstraktnih imenica *-luk* (< tur. *-lık*). Međutim, posuđeni sufiks *-ana* za imenice koje znače neko mjesto ostao je produktivan i u standardnom jeziku, npr. u riječima *teretàna*, *ciglàna*, *kuglàna* (od korijena koji nisu iz turskoga, analogijom npr. prema *barutàna*; usp. tur. *hane* »kuća«).

HRVATSKI I NJEMAČKI

§ 368 Nakon ranih dodira Germana i Slavena, kad je u općeslavenski posuđeno više desetaka riječi iz gotskoga i starovisokonjemačkoga (v. § 33-34), hrvatski i njemački su u znatniji dodir stupili tek u 16. st., kad je hrvatsko-ugarsko prijestolje pripalo dinastiji kuće Habsburg. U to doba u ratovima s Turcima na hrvatskom su području ratovali i brojni odredi austrijsko-njemačke vojske, a u Vojnoj Krajini, koja je uspostavljena na istoku Hrvatske, upravni je jezik bio uglavnom njemački. Poslije su, osobito nakon mira u Srijemskim Karlovcima (1699) u naseljavanju područja preotetoga Osmanlijama sudjelovali i njemački kolonisti (budući »Folksdojčeri«). I u hrvatskim gradskim središtima, poput Varaždina i Zagreba te Osijeka i Vukovara u Slavoniji, bilo je dosta njemačkih useljenika, osobito među višim slojevima.

U starije posuđenice iz njemačkoga, koje su očuvane u standardnom jeziku, možemo ubrojati npr. *pȕška* (posvjedočeno već u 15. st.!), što je zacijelo posredstvom mađarskoga *puska* posuđeno iz srvnjem. *büchse* (njem. *Büchse*), zatim

bȁklja < srvnjem. *vackel* (njem. *Fackel*), *lȏgor* < njem. *Lager, cígla* < *Ziegel* (< lat. *tēgula*), *kúgla* < *Kugel,* ili *šȁnac* < *Schanze* te neke druge riječi koje često pripadaju u vojnu i tehničku terminologiju.

Od konca 18. st. broj se germanizama značajno povećava, no oni često ostaju neprihvaćeni u standardu, između ostaloga i zbog antigermanskoga purizma Iliraca i, poslije, hrvatskih vukovaca. Većina je tih germanizama posuđena iz austrijsko-bavarskoga dijalekta, što je vidljivo po nekim karakterističnim glasovnim osobinama (npr. takvi germanizmi imaju *p* umjesto standardnoga njemačkoga *b*). U standardni su jezik prodrle riječi kao *krùmpīr* < njem. dijal. *Grund-birne* (dosl. »zemljana kruška«), *vága* < *Wage*, *škȁre* < *Schere*, no u supstandardnom ih je jeziku i u dijalektima znatno više, npr. *birtija* < *Wirts(haus)*, *šuster* < *Schuster*, *putar* < *Butter*, *tanac* < *Tanz*, *pegla* < *Bügel itd.*

§ 369 U isto doba, preko njemačkoga je u hrvatski dospio velik broj učenih europeizama, riječi koje su često sastavljene od grčkih, latinskih, ili od romanskih leksičkih elemenata, ali skovanih tek u novovijekovlju. Takve su riječi npr. *analíza* (njem. *Analyse* iz gr. *análysis*), *alumìnij* (njem. *Aluminium* prema lat. *alūmen* »stipsa«), *bàktērija* (usp. njem. *Bakterie*, iz gr. *baktḗrion* »štapić«), *debàta* (usp. njem. *Debatte* iz fr. *débat*) itd. Često ne možemo pouzdano znati je li neka riječ posuđena preko njemačkoga, ili izravno iz novovjekovnog latinskoga – obrazovani su Hrvati do nedavna znali podjednako dobro latinski kao i obrazovani Nijemci te im zacijelo nije trebalo njemačkog posredovanja da posude riječi kao *cìtāt* (iz lat. *citātum*; usp. njem. *Zitat*), *diktatúra* (iz lat. *dictātūra*; usp. njem. *Diktatur*) itd.

§ 370 Osim izravnih posuđenica, u hrvatskom ima i dosta kalkova, odnosno prevedenica s njemačkoga, npr. *djȅlokrūg* (prema njem. *Wirkungskreis*), ili *dòmoći se* (prema njem. *sich bemächtigen*). Na koncu, njemačkoga je podrijetla u hrvatskome barem jedan produktivan glagolski sufiks, *-irati* (iz njem. *-ieren*), npr. *vibrírati, mutírati, minírati*, *telefonírati* itd. Taj se sufiks može dodavati i glagolskim korijenima koji ga u njemačkome nemaju; usp. hrv. *parkírati* spram njem. *parken*, ili *blefírati* (iz engleskoga *bluff*).

HRVATSKI I DRUGI JEZICI

§ 371 S obzirom na više od tisuću godina zajedničke povijesti Hrvata i Mađara, neobično je da mađarskih posuđenica u standardnom hrvatskom jeziku ima tako malo[404]. Mađarizmi su u hrvatskom primjerice *válōv* < mađ. *háló*, *šȁtor* < mađ. *sátor*, *kèčiga* < mađ. *kecsege*, *lópov* < mađ. *lopó*, *kórov* < mađ. *koró*, *cìpela*, *ȁljkav* i još neke. Mnoge mađarske posuđenice imaju završetak *-ov*, što je hrv. adaptacija mađ. sufiksa *-ó*.

U dijalektima je hungarizama više, a neki su i vrlo rano posvjedočeni, npr. čak. *rusag* »država« iz starijega mađ. *úruszág*, danas *ország* »zemlja, država« (usp. mađ. *úr* »gospodin«), ili *város̆*, što je još u srednjem vijeku posuđeno iz mađ. *város* »grad«.

Neke su riječi iz njemačkoga dospjele u hrvatski preko mađarskoga, npr. *pèrec* iz njem. *Bretzel*, *Bretze* (preko mađ. *perec*), ili *ròštīlj* iz njem. *Raster* preko mađ. *rostély*.

§ 372 Posuđenice iz drugih slavenskih jezika često se u hrvatskome više ne osjećaju takvima, odnosno teško ih je prepoznati.

Riječi preuzete iz crkvenoslavenskoga kao *skȕpština*, *bȁština*, odaju svoje podrijetlo time što imaju *-št–* umjesto očekivanoga hrvatskog *ć* (usp. srpski *opština* iz crkvenoslavenskoga spram hrv. *ȍpćina*). Međutim, izvorno su crkvenoslavenske i riječi *dostojànstvo*, *dȑzak*, *mȉlosȑđe*, *préljub*, *sȕprug*, *ȕčenīk*, *velìčati itd*. One se u pravilu rano pojavljuju u jeziku hrvatske književnosti, ali nisu zabilježene u većini narodnih govora.

Mnogi su rusizmi u hrvatski dospjeli posredstvom rusko-crkvenoslavenskoga, koji je znatno utjecao na srpski književni jezik do sredine 19. st.; međutim, bilo je i neposrednih utjecaja ruskoga na hrvatski, osobito u doba reforme crkvenoslavenskoga jezika početkom 17. st., koju je inicirala katolička crkva; tom se reformom nastojao standardizirati crkvenoslavenski na svim katoličkim područjima kako bi se približio ruskomu unijatskomu (grkokatoličkomu) tipu crkvenoga jezika. Ti su napori našli dosta odraza, primjerice, u djelima Rafaela Levakovića (1590-1650). Poslije se ruski utjecaj očitovao u drugoj polovici 19. st., kad su standardizatori hrvatskoga leksika često posezali za terminologijom drugih slavenskih jezika, pa i ruskoga. Rusizmi su u hrvatskome npr. *tȍčka*, *tȍčan*, *strȍg*, *ȍbmana*, *razočárati*, *zanímati*, *činòvnīk*, *strȁnica* (umjesto *strána*),

[404] O tome je temeljna studija L. Hadrovicsa (1985); većina je hungarizama, o kojima govori Hadrovicseva knjiga, zabilježena samo u dijalektima i u supstandardnim varijetetima hrvatskoga.

pòdrška (umjesto *pȍtpora*), *ògrōman* (umjesto *gòlem*), *ȕžās* (što može biti i bohemizam) itd.

U razdoblju izgradnje terminologije hrvatskoga standarda, iz češkoga je također posuđen razmjerno velik broj riječi[405], u čemu je veliku ulogu odigrao Slovak B. Šulek (1816-1895). Bohemizmi su u suvremenom hrv. standardu npr. *čàsopīs, dȉkobrāz, dȍbrobīt, dòtičnī, gèslo, kìsīk, líčiti, nâknada, òbrazac, ȍdrāz, ȍgāvan, plòha, pójam, pòredak, prédio, sklàdnja, smjêr, strȏj, sústav, tlâk, ȕloga, ústroj, vážan, vòdīk, zbȋrka itd.*

§ 373 U najnovije doba u hrvatskome se, kao i u većini drugih europskih jezika, proširio velik broj posuđenica iz engleskoga[406]. Anglizmi u hrvatskome pripadaju osobito semantičkim poljima tehnologije, znanosti, sporta i popularne kulture, npr. *fȉlm, klȕb, bȍks, lȉft, tànker, mènedžment, tènk, ȉnternet, sèksepil, dèrbi, spȍrt (*i *špȍrt*, posredstvom njemačkoga*), vàterpolo, hȍkej* itd. Jedno je od ključnih neriješenih pitanja suvremenoga hrvatskoga standardnog jezika – koje su među tim riječima već postale dijelom norme, a koje još treba smatrati supstandardnim, ili kolokvijalnim riječima za koje postoje valjane prevedenice (npr. *račùnalo* umjesto *kompjùtor*, *pȉsač* umjesto *prȉnter*, *zgodítak* umjesto *gȏl*, *ùspješnica* umjesto *hȉt* itd.).

[405] O tome v. Jonke 1965.

[406] Osnovni je priručnik za anglizme u hrvatskome knjiga R. Filipovića (1990).

KAZALO HRVATSKIH RIJEČI

KAZALO OSOBA

BIBLIOGRAFIJA

Kratice:

FLH = Folia Linguistica Historica

IF = Indogermanische Forschungen

JIES= The Journal of Indo-European Studies

KZ = Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung

LB = Linguistica Baltica

Lg. = Language

VJa = Voprosy jazykoznanija

WSJ = Wiener slavistisches Jahrbuch

ZSP = Zeitschrift für slavische Philologie

Lexica:

Adams = Douglas Q. Adams *A Dictionary of Tocharian B*, Leiden Studies in Indo-European 10, Rodopi: Amsterdam – Atlanta, 1999.

Anić = Anić, V., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb [3]1998.

ARj. = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika,* ur. Đ. Daničić *et alii*, HAZU, Zagreb 1881-1970.

BER = V. Georgiev *et alii*, *Bъlgarski etimologičen rečnik*, Sofija 1971– .

Bezlaj = Bezlaj, F. , *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Ljubljana 1976– .

Boutkan & Siebinga = D. Boutkan & S. M. Siebinga, *Old Frisian Etymological Dictionary*, Brill, Leiden 2005.

Brückner = Brückner, A. , *Słownik etymologicnzny języka polskiego* Warszawa 1957.

Buck = Buck, C. D., *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*, Chicago 1988.

ČDL = Hraste, M., Šimunović, P., Olesch, R., *Čakavisch-deutsches Lexikon*, Böhlau, Köln 1979.

Delamarre, X., *Le vocabulaire indo-européen*, Adrien Maisonneuve, Paris 1984.

EIEC = Mallory, J. P. & Adams, D. Q., eds: *Encyclopedia of Indo-European Culture*, Fitzroy Dearborn, London & Chicago 1997.

Ernout-Meillet = Ernout, A., Meillet, A., *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris 1967.

Fraenkel = Fraenkel, E., *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1962-1965.

Frisk = Frisk, H., *Griechisches etymologisches Wörterbuch,* Heidelberg 1960- 1973.

HER = *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, ur. Jojić, Lj. & Matasović, R., Novi Liber, Zagreb 2002.

IB = Iveković, F. i Broz, I., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb 1901.

Kašić = Kašić, B. SI, *Hrvatsko-talijanski rječnik*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1999.

Kluge = Kluge, F., *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin 1989.

LIV = H. Rix *et alii*, *Lexikon der indogermanischen Verben*, Wiesbaden 1998.

Mayrhofer = M. Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*, Heidelberg 1986-2001.

Melchert = Craig Melchert, H. , *Cuneiform Luvian Lexicon* (Lexica Anatolica, Volume 2), Chapell Hill, N. C. 1993

Pokorny = Pokorny, J., *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern 1959.

Schuster-Šewc = Schuster-Šewc, H., *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, VEB Domowina-Verlag Bautzen 1978-1996.

Skok = Skok, P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika,* Zagreb 1985.

Słownik = Sławski, F. (ur.), *Słownik prasłowiański*, Polska Akademia Nauk, Warszawa 1974– .

Snoj = Snoj, Marko *Slovenski etimološki slovar*, Modrijan, Ljubljana 2003.

Šonje = Šonje, J. (ur.) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod »M. Krleža« i Školska knjiga, Zagreb 2000.

Tischler = Tischler, J., *Hethitisches etymologisches Glossar*, Innsbruck 1983– .

Trautmann = Trautmann, R., *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, Göttingen 1923.

Trubačev = Trubačev, V. N., *Ètimologičeskij slovar' slavjanskix jazykov*, Moskva 1974– .

Vasmer = Vasmer, M., *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1953-1958.

Vendryès = J. Vendryès *et alii*, *Lexique étymologique de l'irlandais ancien*, Paris 1959.

Vinja = Vinja, V., *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku,* I-III., Školska knjiga, Zagreb 1998-2004.

Vuk = Stefanović Karadžić, V., *Srpski rječnik*, Beograd [3]1898.

Walde-Hofmann = Walde, A. & Hofmann, J. B., *Lateinisches etymologisches Wörterbuch,* Heidelberg 1954.

Izvori:

Oblici iz glagoljskih natpisa citiraju se prema Fučić 1982.; hrvatski oblici posvjedočeni u srednjovjekovnim latinskim tekstovima navode se prema Rački 1877. Stare glagoljičke i ćiriličke isprave citiraju se prema izdanju Đ. Šurmina (1898), ako nije drukčije navedeno. Najstarije hrvatske latiničke tekstove izdala je D. Malić (1973., 1977., 1997., 2002). Oblici iz djela starijih hrvatskih književnika citiraju se prema CD-ROM izdanju *Klasici hrvatske književnosti na CD-ROM-u*, Bulaja naklada, Zagreb 2002.

Literatura:

Adams, D. Q., *Tocharian Historical Phonology and Morphology*, American Oriental Society, New Haven 1988.

Andersen, H., *Reconstructing Prehistorical Dialects. Initial Vowels in Slavic and Baltic*, Mouton De Gruyter, Berlin 1996.

Andersen, H., »The Common Slavic Vowel Shifts«, paper presented to the International Congress of Slavists in Cracow, August 1998.

Arumaa, P., *Urslavische Grammatik, Bd. 1-3,* Winter, Heidelberg 1964-1985.

Babić S. *et ali., Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, HAZU & Globus, Zagreb 1991.

Banac, I., *Main Trends in the Croat Language Question,* Most/The Bridge, I/1990: 6-96.

Barford, P. M., *The Early Slavs. Culture and Society in Early Medieval Eastern Europe*, Cornell University Press, New York 2001.

Beekes, R. S. P., *The Origins of the Indo-European Nominal Inflection*, IBS, Innsbruck 1985.

Beekes, R. S. P., »Laryngeal developments: a survey«, u: A. Bammesberger (ur.) *Die Laryngaltheorie,* Winter, Heidelberg 1988: 59-105.

Beekes, R. S. P., *Comparative Indo-European Linguistics*, Benjamins, Amsterdam 1995.

Belić, A., *Istorija srpskohrvatskog jezika*, I-II., Naučna knjiga, Beograd 1960-1969.

Bernštejn, S. B., *Očerk sravnitel'noj grammatiki slavjanskix jazykov*, Nauka, Moskva 1961.

Bidwell, C., »The Chronology of Certain Sound changes in Common Slavic as Evidenced by Loans from Vulgar Latin«, *Word* 17 1961: 105-121.

Bidwell, C., *Slavic Historical Phonology in Tabular Form*, Mouton, The Hague 1963.

Birnbaum, H., »The Dialects of Common Slavic«, u: *Ancient Indo-European Dialects*, ur. H. Birnbaum & J. Puhvel, The UCLA Press, Los Angeles 1966: 153-197.

Birnbaum, H., »Zur Problematik der zeitlichen Abgrenzung des Urslavischen«, *ZSP* 35 (1)/1970: 1-62.

Birnbaum, H., »The original homeland of the Slavs and the problem of early Slavic linguistic contacts«, *JIES* 1/1973: 407-421.

Birnbaum, H., *Common Slavic: Progress and Problems in its Reconstruction*, Slavica, Columbus 1975.

Birnbaum, H., »Zu den ältesten lexikalischen Lehnbeziehungen zwischen Slaven und Germanen«, u: *Festschrift für Gerta Hüttl-Folter zum sechzigsten Geburtstag* = *Wiener Slawistischer Almanach* 13 (1984): 7-19.

Birnbaum, H., »Slavjanskaja prarodina: Novye gipotezy«, *VJa* 5, 1988: 35-49.

Birnbaum, H., »Zur Problematik des Urslavischen«, u: *Croatica, Slavica, Indoeuropaea* (Festschrift Katičić), ur. G. Holzer, ÖAW, Beč 1990: 21-27.

Birnbaum, H. & Schaeken, J., *Das altikirchenslavische Wort: Bildung – Bedeutung – Herleitung*, Sagner, München 1997.

Boryś, W., »Ze studiów nad czakawsko-słoweńskimi związkami leksykalnymi«, u: *Studia z filologii polskiej i słowiansńskiej* 12/1972.

Boryś, W., »Zu den südslavisch-baltischen lexikalischen Verknüpfungen«, *LB* 1/1992, 193-201.

Boryś, W., *Čakavske leksičke studije*, Matica hrvatska, Zagreb 2007.

Bošković, R., »Razvitak sufiksa u južnoslovenskoj jezičkoj zajednici«, *Južnoslovenski filolog* 15/1936.

Bratulić, J., *Istarski razvod*, Pula 1992.

Bräuer, H., *Slavische Sprachwissenschaft*, 1-3, De Gruyter, Berlin 1961.

Broz, I., *Oblici jezika staroga slovenskoga s dodatkom o postanju oblika jezika hrvatskoga ili srpskoga*, Zagreb 1911.

Brozović, D., »O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata«, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 3/1960: 68-88.

Brozović, D., »Doseljenje Slavena i njihovi dodiri sa starosjediocima u svjetlu lingvističkih istraživanja«, Centar za balkanološka istraživanja (posebna izdanja, XII), 4, Sarajevo 1969: 129-140.

Brozović, D., *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb 1970.

Brozović, D., »Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti«, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb 1978: 9-83.

Brozović, D., »O mjestu praslavenskoga jezika u indoevropskom jezičnom svijetu«, *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru* 21-22 1981/1982., 1982/1983: 5-14.

Brozović, D., *Prvo lice jednine*, Matica hrvatska, Zagreb 2005.

Brozović, D., *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*, Školska knjiga, Zagreb 2006.

Brozović, D. & Ivić, P., *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, JLZ »Miroslav Krleža«, Zagreb 1988.

Carlton, T., *Introduction to the Phonological History of the Slavic Languages*, Slavica, Columbus (Ohio) 1991.

Collinge, N. E., *The Laws of Indo-European*, Benjamins, Amsterdam 1985.

Cowgill, W., »The Personal Endings of Thematic Verbs in Indo-European«, u: *Grammatische Kategorien. Funktion und Geschichte.* (hg. von B. Schlerath), Harrassowitz, Wiesbaden 1985: 99-108.

Curta, F., *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500-700*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.

Čekman, G. K., »Genezis i èvoljucija palatal'nogo rjada v praslavjanskom jazyke«, *VII. Meždunarodnyj s'ezd slavistov*, *Doklady.* Nauka i Texnika, Minsk 1973.

Čekman, G. K., »O refleksax indoevropejskix *k', *g' v balto-slavjanskom jazykovom areale«, u: *Balto-slavjanskie issledovanija,* Nauka, Moskva 1974.

Černyx, P. Ja., *Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka*, Moskva 1962.

Damjanović, S., *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1984.

Damjanović, S., *Jazik otačaski*, Matica hrvatska, Zagreb 1995.

Damjanović, S., *Slovo iskona. Staroslavenska i starohrvatska čitanka.* Matica hrvatska, Zagreb 2004.

Daničić, Đ., *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika do svršetka XVII vijeka*, Beograd 1874.

Derksen, R., *Metatony in Baltic*, Rodopi, Amsterdam/Atlanta 1996.

Derksen, R., »The Distribution of Old Prussian Tones«, u: W. Smoczyński (ur.) *Colloquium Pruthenicum Secundum*, Universitas, Krakov 1998: 45-51.

Derksen, R., »Slavic *jь-*«, u: *Dutch Contributions to the 13th International Congress of Slavists, Ljubljana*, Rodopi, Amsterdam & New York, 2003: 97-105.

Despot, L., *Jezik slavonskih franjevaca (do preporoda)*, Filozofski fakultet, Osijek 2004.

de Vaan, M., »'Narten' Roots from the Avestan Point of View«, u: *Per Aspera ad Asteriscos. Studia Indogermanica in honorem J. E. Rasmussen*, IBS, Innsbruck 2004: 591-600.

Dini, P.-U., *Baltų kalbos*, Enciklopedijų leidybos institutas, Vilnius 2000.

Disterheft, D., *The Syntactic Development of the Infinitive in IE*, Slavica, Columbus 1980.

Długosz-Kurczabowa, K. & Dubisz, S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, WUW, Warszawa 1998.

Duridanov, I., »Die scheinbaren kentum-Elemente im Slawischen und Baltischen«, *Linguistique Balkanique* 36/1993: 199-209.

Dybo, V. A., *Slavjanskaja akcentologija*, Nauka, Moskva 1981.

Dybo, V. A., »Balto-Slavic accentology and Winter's law«, *Studia Linguarum* 3/2002: 295-514.

Dybo, V. A., Zamjatina, G. I. i Nikolaev, S. L., *Osnovy slavjanskoj akcentologii*, Nauka, Moskva 1990.

Ebeling, C. L., »Historical laws of Slavic accentuation«, u: *To Honor Roman Jakobson*, I, Mouton, The Hague 1967: 577-593.

Eckert R. *et alii*, *Die baltischen Sprachen. Eine Einführung*, Langenscheidt 1994.

Edel'man, D. I., *Iranskie i slavjanskie jazyki. Istoričeskie otnošenija*, Russkaja Akademija Nauk, Moskva 2002.

Eichner, H., »Die Etymologie von heth. *mehur*«, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 31/1973: 53-107.

Elson, M. J., »The Evolution of the Imperfect in Serbocroatian«, *Južnoslovenski filolog* 44/1988: 7-15.

Endzelins, J., *Altpreussische Grammatik*, Lātvju gramata, Rīga 1944.

Ferrell, J., »On the prehistory of the locative singular of the Common Slavic consonant stems«, u: *To Honor Roman Jakobson*, 1, Mouton, The Hague 1968: 654-661.

Feuillet, J., »Quelques remarques sur la genèse du système verbal en slave commun«, *Revue des études slaves* 55, 1/1983: 27-34.

Feuillet, J., *Grammaire historique du bulgare*, Institut d'études slaves, Paris 1999.

Filin, F. P., »K probleme proisxoždenija slavjanskix jazykov«, *VJa* 5/1972: 3-11.

Filipović, R., *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku. Porijeklo – razvoj – značenje*, JAZU i Školska knjiga, Zagreb 1990.

Florschütz, J., *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb 1916. (pretisak 2002).

Fraenkel, E., *Baltų kalbos*, Mintis, Vilnius 1969.

Franolić, B., *An Historical Survey of Literary Croatian*, Nouvelles éditions latines, Paris 1984.

Fučić, B., *Glagoljski natpisi*, HAZU, Zagreb 1982.

Furdal, A., »Rozpad języka prasłowiańskiego w świetle rozwoju głosowego«, *Travaux de la Société des Sciences et des Lettres de Wrocław*, Seria A, No. 70, 1961.

Gadolina, M. A., *Istorija form ličnyx i vozvratnogo mestoimenij v slavjanskix jazykax*, AN SSSR, Moskva 1963.

Gabrić Bagarić, D., *Jezik Bartola Kašića*, Institut za jezik u Sarajevu, posebna izdanja 5, Sarajevo 1984.

Gabrić Bagarić, D., »Jezik u gramatikama južnih hrvatskih prostora 17. i 18. stoljeća«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 29/2003: 65-86.

Galabov, I., »Urslavische Auslautprobleme«, *WSJ* 18/1973: 5-17.

Galabov, I., »Ausgliederungsprozesse des Späturslawischen und die südslawischen Sprachen«, *WSJ* 21/1975: 61-71.

Galton, H., *The main functions of the Slavic verbal aspect*, Macedonian Academy of Sciences and Arts, Skopje 1976.

Galton, H., »Sprachkontakte des Slavischen vom Altaischen bis zum Germanischen«, *ZSP* 48 (2)/1988: 271-283.

Gamkrelidze, T. & Ivanov, V. V., *Indoevropejskij jazyk i indoevropejcy*, Izdatel'stvo Tbilisskogo Universiteta, Tbilisi 1984.

Garde, P., *Histoire de l'accentuation slave*, 1&2, Institut d'etudes slaves, Paris 1976.

Garde, P., *Naglasak*, Školska knjiga, Zagreb 1993.

Georgiev, V., »Lat. *crūs* und *clūnis* – Reste eines r/n Stämmes«, *Die Sprache* 8/1962: 1-3.

Georgiev, V., »Russkoe akan'e i ego otnošenie k sisteme fonem praslavjanskogo jazyka«, *VJa* 12 (2)/1963: 20-29.

Gimbutas, M., *The Balts*, Thames & Hudson, London 1963.

Gindin, L. A., »K voprosu o xronologii načal'nyx ėtapov slavjanskoj kolonizacii Balkan (po lingvo-filologičeskim dannym)«, *Balkansko ezikoznanie* 26 / 1: 1983: 17-39.

Gluhak, A., *Porijeklo imena »Hrvat«,* A. Gluhak, Zagreb 1990.

Godel, R., *An Introduction to the Study of Classical Armenian*, Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden 1975.

Gołąb, Z., »The Traces of Vrddhi in Slavic«, u: *To Honor Roman Jakobson*, Mouton, The Hague 1967: 770-784.

Gołąb, Z., »Kentum Elements in Slavic«, *Lingua Posnaniensis* 16/1972: 53-81.

Gołąb, Z., *The Origins of the Slavs*, Slavica, Columbus 1992.

Grčević, M., »Die Entstehung der kroatischen Literatursprache« u: *Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte 8*, Köln 1997: 63-112.

Grčević, M., »Instrumental jednine imenica *i*-sklonidbe u hrvatskome književnom jeziku od 16. do 19. st.«, *Jezik* 53, 2/2006: 50-59.

Greenberg, M. L., *Zgodovinsko glasoslovje slovenskega jezika*, prev. M. Pirnat-Greenberg, Aristej, Maribor 2002.

Greenberg, R. D., *Jezik i identitet na Balkanu. Raspad srpskohrvatskoga*, Srednja Europa, Zagreb 2005.

Grinaveckis, V., *Žemaičių tarmių istorija*, Mokslas, Vilnius 1973.

Gujer (Hujer), O., *Vvedenie v istoriju češskogo jazyka*, URSS, Moskva 2004.

Gutšmidt, K., »K karpatoukrainsko-južnoslavjanskim leksičeksim paralleljam«, u: *Slavjanskoe i balkanskoe jazykoznanie*, Moskva 1975: 202-210.

Gvozdanović, J., (ur.) *Indo-European Numerals*, De Gruyter, Berlin 1991.

Hadrovics, L., *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Budapest 1985.

Halla-aho, J. »Two borrowings in Proto-Slavic, and a minor Balto-Slavic sound change«, *JIES* 33/2005.

Halla-aho, J. *Problems of Proto-Slavic Historical Nominal Morphology*, Slavica Helsingensia, Helsinki 2006.

Ham, S., *Povijest hrvatskih gramatika*, Globus, Zagreb 2006.

Hamm, J., *Staroslavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 1958.

Hamm, J., »Hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika«, *Slovo Staroslavenskog instituta* 13/1963: 43-67.

Hamp, E., »On IE *s after *i, u* in Baltic«, *Baltistica* 3/1967: 7-13.

Hamp, E., »On Baltic, Luwian and Albanian Participles in *-m-«, *Baltistica* 9/1973: 45-50.

Hamp, E., »Centum borrowings in Balto-Slavic«, *LB* 1/1992, 7-11.

Hercigonja, E., »Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća (Prilog istraživanju kontinuiteta hrvatskoga književnog jezika), *Croatica* 4-5/1973: 169-245.

Hercigonja, E., *Na temeljima hrvatske književne kulture. Filološkomedievističke rasprave*, Matica hrvatska, Zagreb 2004.

Hercigonja, E., *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb ²2006.

Hock, W., »Die slavischen i-Verben«, u: *Verba et Structurae*, Klaus Strunk zum 65. Geburtstag, hg. von H. Hettrich *et alii*, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Innsbruck 1995: 73-87.

Hock, W., »Baltoslavisch III« *Kratylos* 51/2006: 1-25.

Hoffmann, K., »Das Kategoriensystem des indogermanischen Verbums«, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 28/1970: 19-41.

Holzer, G., »Die urslavischen Auslautgesetze«, *WSJ* 1980, 7-27.

Holzer, G., »Germanische Lehnwörter im Urslavischen: Methodologisches zu ihrer Identifizierung«, u: *Croatica. Slavica. Indo-Europaea*, *WSJ* Ergänzungsband 8, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1990, 59-67.

Holzer, G., »Die ersten nachurslavischen lautlichen Innovationen und ihre relative Chronologie«, *LB* 4/1995, 247-56.

Holzer, G., »Die Einheitlichkeit des Slavischen um 600 n. Chr. und ihr Zerfall«, *WSJ* 41/1995a, 55-89.

Holzer, G., »Urslavisch und Baltisch«, *WSJ* 44/1998a, 28-56.

Holzer, G., »Gibt es slavische Kastellnamen in Prokops De aedificiis?« *Folia onomastica Croatica* 7/1998b: 115-129.

Holzer, G., »Zur Rekonstruktion urslavischer Lautungen«, u: *Prasłowiańszczyzna i jej rozpad*, Energeia, Warszawa 1998c: 57-72.

Holzer, G., »Urslavische Phonologie«, *WSJ* 49/2003, 23-40.

Holzer, G., »Zur relativen Datierung prosodischer Prozesse im Gemeinslavischen und frühen Kroatischen«, *WSJ* 51/2005, 31-71.

Holzer, G., »Gli slavi prima del loro arrivo in occidente«, u: *Lo spazio letterario del medioevo,* Vol. III, *Le culture slave,* a cura di Mario Capaldo, Salerno Editrice, Rim 2006: 13-49.

Holzer, G., »Methodologische Überlegungen zur Auswertung der slavisch-baltischen und slavisch-finnischen Lehnbeziehungen für die slavische Siedlungs- und Lautgeschichte«, u: Nuorluoto (ur) 2006: 128-139. (= Holzer 2006a).

Holzer, G., *Historische Grammatik des Kroatischen. Einleitung und Lautgeschichte der Standardsprache*, Peter Lang, Frankfurt a/Main 2007.

Hombert, H. *et alii*, »Phonetic explanations for the development of tones«, *Lg.* 55/1979: 37-58.

Horálek, K., »Zur Frage der Jugoslavismen im Mittelslovakischen«, *Die Welt der Slaven* 11, 1-2/1966: 82-85.

Hraste, M., »Strani elementi u hrvatskom ili srpskom narodnom i književnom jeziku«, *Radovi Slavenskog Instituta*, 2/1958: 43-58.

Hudeček, L., *Izricanje posvojnosti u hrvatskome jeziku do polovice 19. stoljeća*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2006.

Illič-Svityč, V. M., »Odin iz istočnikov načal'nogo *x*– v praslavjanskom (popravka k 'zakonu Zibsa')« *VJa* 4/1961: 93-98.

Illič-Svityč, V. M., *Immenaja akcentuacija v baltijskom i slavjanskom: sud'ba akcentuacionnyx paradigm*, AN SSSR, Moskva 1963.

Ivanov, V. V., *Slavjanskij, baltijskij i rannebalkanskij glagol. Indoevropejskie istoki*, Nauka, Moskva 1981.

Ivić, M, *O Vukovom i vukovskom jeziku*, 20. Vek, Beograd 2001.

Ivić, P., *Dva glavna pravca razvoja konsonantizma u srpskohrvatskom jeziku*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1957.

Ivić, P., »Osnovnye puti razvitija serboxorvatskogo vokalizma«, *VJa* 1/1958.

Ivić, P., »O uslovima za čuvanje i ispadanje poluglasa u srpskohrvatskom«, *Xenia Slavica*, Mouton: The Hague 1975: 61-73.

Ivić, P., *Srpski narod i njegov jezik*, Srpska književna zadruga, Beograd 1986.

Ivšić, S., »Prilog za slavenski akcenat«, Rad JAZU: 187/1911.

Ivšić, S., »Jezik Hrvata kajkavaca«, *Ljetopis JAZU* 48/1936 (pretisak: Matica hrvatska, Zaprešić 1996).

Ivšić, S., *Slavenska poredbena gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 1970.

Jasanoff, J. H., »The *r*-endings of the IE Middle«, *Die Sprache* 23/1977: 158-170.

Jasanoff, J. H., »A rule of final syllables in Slavic«, *JIES* 11/1983: 139-149.

Jasanoff, J. H., »Thematic Conjugation Revisited«, u: *Mír Curad. Studies in Honor of Calvert Watkins*, ur. J. Jasanoff *et alii*, IBS, Innsbruck 1998, 301-316.

Jembrih, A., *Život i djelo Antuna Vramca*, Zrinski, Čakovec 1981.

Johnson, D. J. L., »The Genesis of the Serbo-Croatian Genitive Plural in -a«, *Slavonic and East European Review* 50/1972: 333-358.

Johnson, D. J. L., »Dybo's law and metatony in the present tense of the Slavonic verb«, *Slavonic and East European Review* 58/1980: 481-499.

Jonke, Lj., »Češki jezični elementi u hrvatskosrpskom književnom jeziku«, u: Lj. Jonke, *Književni jezik*, Znanje, Zagreb 1965: 151-164.

Joseph, L., »The Treatment of *CRH– and the Origin of CaRa– in Celtic«, *Ériu* 33/1982: 31-57.

Junković, Z., *Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta = Rad JAZU* 363, Odjel za filologiju 17, Zagreb 1972.

Jurić, I., *Genetičko podrijetlo Hrvata. Etnogeneza i genetička otkrića*, Slobodna Dalmacija, Split 2005.

Jurišić, B., *Rječnik govora otoka Vrgade*, JAZU, Zagreb 1973.

Jurišić, B., *Nacrt hrvatske slovnice I, II*, Matica hrvatska, Zagreb 1992.

Kallio, P., »On the Earliest Slavic Loanwords in Finnic«, u: Nuorluoto (ur.) 2006: 154-165.

Kalsbeek, J., *The Čakavian Dialect of Orbanići near Žminj in Istria*, Rodopi, Atlanta 1998.

Kapović, M., »The Development of Proto-Slavic Quantity (from Proto-Slavic to Modern Slavic)«, *WSJ* 51/2005, 73-111.

Kapović, M., »Slavic Length Again«, *Filologija* 45/2005a: 29-45.

Kapović, M., »Nove duljine u hrvatskom jeziku (nakon općeslavenskoga razdoblja)«, *Filologija* 44 /2005b: 51-62.

Kapović, M., *Rekonstrukcija baltoslavenskih osobnih zamjenica. S posebnim osvrtom na naglasak*, doktorska disertacija, Zadar 2006.

Kapović, M., »The *vòľā type Accent in Slavic«, u: *Tones and Theories*, ur. M. Kapović i R. Matasović, IHJJ, Zagreb 2007: 89-104.

Karaliūnas, S., »K voprosu ob i.-e. *s posle *i, u* v litovskom jazyke«, *Baltistica* 1/1966: 113-126.

Karaliūnas, S., »Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santikių klausimai« u: *Baltų ir slavų kalbų santykiai*, Mintis, Vilnius 1968: 7-100.

Karaliūnas, S., »Proisxoždenie formy *yrà* 3 lica nastojaščego vremeny glagola 'byt" v litovskom jazyke. Obzor issledovanij i popytka novoj interpretacii«, *Balto-slavjanskie issledovanija* 15/2002: 135-174.

Kašić, B., *Institutionum linguae Illyricae libri duo*, Rim 1604. (pretisak Zagreb 1990).

Katičić, R., *Ancient Languages of the Balkans*, Mouton, The Hague 1976.

Katičić, R., *Litterarum studia*, Matica hrvatska, Zagreb 1998.

Kazlauskas, J., »O balto-slavjanskoj forme dateľnogo pad. mn. i dv. č.«, *Baltistica* IV, 27/1968: 179-183.

Kiparsky, V., *Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen*, Helsinki 1934.

Kiparsky, V., *Russian Historical Grammar, Vol. 1.*, Ardis, Ann Arbor 1979.

Koch, C., »Die Ausbreitung des *-tъ* der aksl. Präsensendungen der 3.sg. und pl.«, *WSJ* 31/1985: 47-68.

Kortlandt, F., *Slavic Accentuation. A Study in Relative Chronology*, Peter de Ridder Press, Lisse 1975.

Kortlandt, F., »On the history of Slavic accentuation«, *KZ* 92/1978: 269-281.

Kortlandt, F., »On the history of the genitive plural in Slavic, Baltic, Germanic, and Indo-European«, *Lingua* 45/1978a: 281-300.

Kortlandt, F., »IE Palatovelars before Resonants in Balto-Slavic«, u: J. Fisiak (ed.) *Recent Developments in Historical Phonology*, Mouton, The Hague 1978b: 237-243.

Kortlandt, F., »Toward a reconstruction of the Balto-Slavic verbal system«, *Lingua* 49/1979: 51-70.

Kortlandt, F., »IE *pt in Slavic«, *FLH* 3/1982: 25-28.

Kortlandt, F., »Early Dialectal Diversity in South Slavic I« u: *South Slavic and Balkan Linguistics* (SSGL 2), Rodopi, Amsterdam, 1982a: 177-192.

Kortlandt, F., »On final syllables in Slavic«, *JIES* 11/1983: 167-185.

Kortlandt, F., »The progressive palatalization of Slavic«, *FLH* 5/1984: 211-220.

Kortlandt, F., »Long Vowels in Balto-Slavic«, *Baltistica* 21/1985: 112-124.

Kortlandt, F., »The Origin of the Slavic Imperfect«, u: *Festschrift für Herbert Bräuer zum 65. Geburtstag*, Böhlau, Köln 1986: 253-258.

Kortlandt, F., »From Proto-Indo-European to Slavic«, *JIES* 22/1994: 91-112.

Kortlandt, F., »Early Dialectal Diversity in South Slavic II«, u: Dutch Contributions to the Thirteenth International Congress of Slavists, Ljubljana: Linguistics (SSGL 30), Rodopi, Amsterdam – New York: 2003: 215-235.

Kortlandt, F., »From Serbo-Croatian to Indo-European«, WSJ 51/2005: 113-130.

KPG = Matasović 1997.

Krys'ko, V. B., *Razvitie kategorii oduševlennosti v istorii russkogo jazyka*, Moskva 1994.

Kurkina, L. V., »Nekotorye voprosy formirovanija južnyx slavjan v svjazi s pannonskoj teoriej E. Kopitara«, *VJa* 3/1981.

Kurkina, L. V., *Dialektnaja struktura praslavjanskogo jazyka po dannym južnoslavjanskoj leksiki*, SAZU, Dela 38, Ljubljana 1992.

Kuryłowicz, J., *L'apophonie en indo-européen*, Polska akademia nauk, Wrocław 1956.

Kuryłowicz, J., »Gli aggettivi in *-l-* e il perfetto slavo«, *Ricerche Slavistiche*, 17-19/ 1970-72: 323-328.

Kuryłowicz, J., »Les itératifs en -eie/o- en slave et en baltique«, *Južnoslovenski filolog* 30/1973: 143-147.

Lamprecht, A., *Praslovanština*, Univerzita J. E. Purkyně v Brně, Brno 1987.

Langston, K., *Čakavian Prosody. The Aspectual Patterns of the Čakavian Dialects of Croatian*, Slavica, Columbus 2006.

Larsson, J. H., »Proto-Indo-European Root Nouns in the Baltic Languages«, u: M. E. Huld *et alii* (ur.), *Proceedings of the 12th Annual UCLA Indo-European Conference*, JIES Monographs, Washington D. C. 2005: 50-64.

Lehfeldt, W., *Einführung in die morphologische Konzeption der slavischen Akzentologie*, Verlag Otto Sagner, München ²2001.

Leskien, A., *Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*, Heidelberg 1909.

Lisac, J., *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*, Matica hrvatska, Zagreb 1996.

Lisac, J., *Hrvatski govori, filolozi, pisci*, Matica hrvatska, Zagreb 1999.

Lisac, J., *Hrvatska dijalektologija 1.*, Golden marketing / Tehnička knjiga, Zagreb 2003.

Liukkonen, K., »Der Ursprung des štokavischen Gen. Mn. auf -ā«, *Scando-Slavica* 20/1974: 159-174.

Lončarić, M., *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb 1996.

Lončarić, M., *Kajkaviana et alia. Ogledi o kajkavskim i drugim hrvatskim govorima*, Zrinski d.d. Čakovec i IHJJ, Zagreb 2005.

Lončarić, M. (ur.), *Hrvatski jezik*, Uniwersytet Opolski, Opole 1998.

Lowes, G., »Toward a Typology of Tonogenesis«, referat održan na konferenciji ALT (»Association for Linguistic Typology«) u Parizu u rujnu 2007.

Lukežić, I., »Prilog raspravi o genezi hrvatskih narječja«, *Fluminensia* 8, 1-2/1996: 223-236.

Lunt, H. G., *The Progressive Palatalization of Common Slavic*, Macedonian Academy of Sciences and Arts, Skopje 1981.

Lunt, H. G., »The progressive palatalization of Early Slavic: Evidence from Novgorod«, *FLH* 10/1989: 35-60.

Majer, A., »Glasovno stanje slovenskih jezika za seobe slovena na balkansko poluostrvo«, preštampano iz II. Godišnjaka nastavnika podgoričke gimnazije, Podgorica 1931.

Malić, D., »Šibenska molitva (filološka monografija)«, *Rasprave Instituta za jezik*, 2/1973: 81-192.

Malić, D., »'Red i zakon' zadarskih dominikanki iz 1345. godine«, *Rasprave Instituta za jezik* 3/1977: 59-128.

Malić, D., *Žića svetih otaca*, Matica hrvatska, Zagreb 1997.

Malić, D., *Na izvorima hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb 2002.

Malić, D., *Nacrt za Hrvatski rječnik do Marulića i njegovih suvremenika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2002a.

Malić, D., »Uvodna razmatranja«, u: *Stari pisci hrvatski. Svezak XLIII, Najstariji hrvatski latinički spomenici (do sredine 15. stoljeća)*, HAZU, Zagreb 2004: I-CVI.

Mallory, J. P., *Indoeuropljani*, Školska knjiga, Zagreb 2006.

Malyarchuk, B. A., »Differentiation and Genetic Position of Slavs among Eurasian Ethnic Groups as Inferred from Variation in Mitochondrial DNA«, *Russian Journal of Genetics* 37 (12)/2001: 1437-1443.

Mareš, F. V., »Das slavische Konjugationssystem des Präsens in diachroner Sicht«, *WSJ* 24/1978, 175-209.

Mareš, F. V., *Diachronische Phonologie des Ur- und Frühslavischen*, Peter Lang Verlag, Frankfurt a/M 1999.

Maretić, T., *Gramatika i stilistika književnog jezika*, Zagreb 1899.

Marguliés, A., »Historische Grundlagen der südslavischen Sprachgliederung«, *Archiv für slavische Philologie* 40/1926.

Martynov, V. V., *Slavjano-germanskoe leksičeskoe vzaimodejstvie drevnejšej pory*, Minsk 1963.

Marvan, J., *Prehistoric Slavic Contraction*, The Pennsylvanian State University Press, University Park and London 1979.

Marvan, J., *Jazykové milénium. Slovanská kontrakce a její český zdroj*, Academia, Prag 2000.

Maslov, Ju. S., »Zur Entstehungsgeschichte des slavischen Verbalaspektes«, *Zeitschrift für Slawistik* 4/1959: 560-568.

Matasović, R., »Distribucija indoeuropskoga fonema *r: kavkasko-indoeuropska tipološka podudarnost?«, *Suvremena lingvistika* 34/1992: 201-207.

Matasović, R., »Proto-Indo-European *b and the Glottalic Theory«, *JIES* 22/1994a: 133-149.

Matasović, R., »Winterov zakon i baltoslavensko jezično zajedništvo«, *Suvremena lingvistika* 38/1994b: 5-23.

Matasović, R., »A Re-examination of Winter's Law in Baltic and Slavic«, *Lingua Posnaniensis* 37/1995: 57-70.

Matasović, R., »Skokove 'ilirske' etimologije«, *Folia Onomastica Croatica* 4/1995a: 89-101.

Matasović, R., *Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb 1997. [v. *errata* na http://www.ffgz.hr/~rmatasov]

Matasović, R., »Odrazi indoeuropskih laringala u slavenskim jezicima«, *Croatica* 45-46/1997a: 129-146.

Matasović, R., »The Proto-Indo-European Heteroclita in Balto-Slavic«, *WSJ* 44/1998, 121-127.

Matasović, R., *Kultura i književnost Hetita*, Matica hrvatska, Zagreb 2000.

Matasović, R., »Die ältesten urslavischen Lautinnovationen und ihre relative Chronologie«, predavanje na Sveučilištu u Beču, 2000b.

Matasović, R., »Some thoughts on the Old Prussian epigram«, *LB* 9/2001: 103-108.

Matasović, R., »Germanske posuđenice u praslavenskome: pitanja relativne kronologije«, *Filologija* 34/2000 (2002): 129-137.

Matasović, R., »The Proto-Indo-European Vowel System from the Typological Point of View«, *Govor* 20/2003: 249-262.

Matasović, R., »The Reflexes of the PIE Syllabic Resonants in Balto-Slavic«, *IF* 109/2004: 337-354.

Matasović, R., *Gender in Indo-European*, Winter, Heidelberg 2004a.

Matasović, R., »The Centum Elements in Balto-Slavic«, u: Meiser, G., Hackstein (ur.), *Sprachkontakt und Sprachwandel. Akten der XI. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft*, Reichert, Wiesbaden 2005: 171-179.

Matasović, R., *Jezična raznolikost svijeta. Podrijetlo, razvitak, izgledi*, Algoritam, Zagreb 2005a.

Matasović, R., »Toward a relative chronology of the earliest Baltic and Slavic sound changes«, *Baltistica* 40/2: 2006: 147-157.

Matasović, R., »On the accentuation of the earliest Latin loanwords in Slavic«, u: M. Kapović & R. Matasović, *Tones and Theories*, IHJJ, Zagreb 2007: 105-120.

Matzinger, J., »Die *m*-Kasus des Balto-Slawischen und Germansichen«, u: H. Eichner *et alii* (ur.), *Fremd und eigen: Untersuchungen zu Grammatik und Wortschatz des Uralischen und Indogermanischen in memoriam Hartmut Katz*, Praesens, Wien 2001: 183-208.

Mayrhofer, M., *Indogermanische Grammatik, Bd. I. 2. Halbband: Segmentale Phonologie des Indogermanischen*, Carl Winter, Heidelberg 1987.

Mažiulis, V., *Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai (Deklinacija)*, Mintis, Vilnius 1970.

Mažiulis, V., *Prūsų kalbos istorinė gramatika,* Vilniaus universiteto leidykla, Vilnius 2004.

Meier-Brügger, M., *Indo-European Linguistics*, De Gruyter, Berlin 2003.

Meillet, A. & Vaillant, A., *Le slave commun*, Champion, Paris 1934.

Mihaljević, M., »Die jer-Zeichen in den ältesten kroatischen glagolitischen Fragmenten«, u: *Glagolitica. Zum Ursprung der slavischen Schriftkultur*, Verlag der ÖAW, Beč 2000: 150-163.

Mihaljević, M., *Slavenska poredbena gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 2002.

Moguš, M., *Fonološki razvoj hrvatskog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb 1971.

Moguš, M., *Povijest hrvatskoga književnog jezika*, Globus, Zagreb 1992.

Moszyński, L., »K razvitiju praslavjanskix sonantov«, *VJa* 5/1969: 3-10.

Moszyński, L., (= Mošinskij) »O vremeni monoftongizacii praslavjaskix diftongov«, *VJa* 4/1972, 53-67.

Moszyński, L., »Najstarsze zróżnicowanie dielektyczne prassłowiańszczyzny«, *Slavia orientalis* 29, 1-2/1980: 195-200.

Moszyński, L., *Wstęp do filologii słowiańskiej*, PWN, Warszawa 1984.

Much, R., *Die Germania des Tacitus*, Winter, Heidelberg 1937.

Muljačić, Ž., *Das Dalmatische. Studien zu einer untergegangenen Sprache*, Böhlau, Köln 2000.

Nahtigal, R., *Slovanski jeziki*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1952.

Nalepa, J., »Powstanie i rozpad jedności językowej słowian północno-zachodnich«, u: J. Nalepa, *Opuscula Slavica 1*, Slaviska och baltiska studier 9, Lunds Universitet, Lund 1971: 7-43.

Nichols, J., »The linguistic geography of the Slavic expansion«, u: *American Contributions to the 11th International Congress of Slavists*, ed. by R. Maguire and A. Timberlake, Columbus, Slavica 1993: 377-391.

Niederle, L., *Rukověť slovanských starožitností*, Prag 1922.

Niederle, L., *Manuel de l'antiquité slave I & II*, Champion, Paris 1926.

Nuorluoto, J. (ur.) *The Slavicization of the Russian North*, Slavica Helsingensia 27, Helsinki 2006.

Olander, T., »The Dative Plural in Old Latvian and Proto-Indo-European«, *IF* 110/2005: 273-281.

Olander, T., »The Balto-Slavic Mobile Accent Paradigms«, u: *Tones and Theories* (ur. M. Kapović i R. Matasović), IHJJ, Zagreb 2007: 1-14.

Orr, R., »The Sequence of the Fall of Final Consonants in Common Slavic«: 1) *-T, 2) *-N 3) *-S or 1) *-N 2) *-T 3) *-S«, *Canadian Slavonic Papers*, 39/1997: 449-484.

Orr, R., *Common Slavic nominal morphology. A new synthesis*, Slavica, Bloomington 2000.

Otkupščikov, Ju., »Baltijskie slavjanskie prilagatel'nye s -*u*-osnovoj«, *Baltistica* 19,1/1983: 23-39.

Otrębski, J., Die baltische Philologie und ihre Bedeutung für die idg. Sprachwissenschaft«, *KZ* 79/1964: 69-88.

Otrębski, J., »Die ältesten germanischen Lehnwörter im Baltischen und Slavischen«, *Die Sprache* 12/1966: 50-64.

Panzer, B., »Der morphologische Umbau der slavischen Präsensflexion«, *ZSP* 33 (2)/1967: 290-304.

Panzer, B., *Die slavischen Sprachen in Gegenwart und Geschichte*, Lang, Frankfurt a/M [3]1999.

Patri, S., »La formation de *rěčь* et de *rekoN* en slave commun«, *KZ* 108/1995: 113-122.

Peco, A., »Povelja Kulina bana u svjetlosti štokavskih govora XII i XIII vijeka«, u: *Osamsto godina Povelje bosanskog bana Kulina 1189-1989*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo 1989: 61-67.

Peco, A., *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd 1989.

Pinault, G.-J., *Introduction au tokharien*, LALIES, Presses de l'École normale supérieure, Paris 1989.

Pohl, H. D., »Reflexe der indogermanischen Laryngale im Slavischen«, *WSJ* 20/1974: 144-151.

Pohl, H. D., »Zur Entstehung des slavischen Imperfekts«, u: *Philologie und Sprachwissenschaft*, hg. von W. Meid & H. Schmeja«, Innsbrukcer Beiträge zur Sprachwissenschaft, Innsbruck 1983: 203-210.

Pohl, H. D., »Paradigmatischer Ausgleich und Funktionswandel in der Frühgeschichte des slavischen Deklinationssystems«, u: *Grammatische Kategorien. Funktion und Geschichte* (hg. von B. Schlerath), Harrassowitz, Wiesbaden 1985: 370-383.

Pohl, H. D., »Die baltoslavische Spracheinheit – areale Aspekte«, u: B. Barschel *et alii*, *Indogermanisch, Slawisch und Baltisch*, Verlag Otto Sagner, Mūnchen 1992: 137-164.

Pohl, W., »Osnove hrvatske etnogeneze: Avari i Slaveni«, u: N. Budak (ur.), *Etnogeneza Hrvata*, NZ Matice hrvatske, Zagreb 1995: 86-96.

Poljakov, O., »Slavjanskij akkuzativ edinogo čisla i odin fonetičeskij zakon konca slova« *VJa* /1992, 84-89.

Poljakov, O., *Das Problem der balto-slavischen Sprachgemeinschaft*, Peter Lang Verlag, Frankfurt a/M 1995.

Popović, H., *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Harrassowitz, Wiesbaden 1960.

Pritsak, O., »The Slavs and the Avars«, u: *Gli Slavi Occidentali e Meridionali nell'alto Medioevo*, Settimane di studio del Centro Italiano di Studi sull' Alto Medioevo, XXX, Spoleto 1983: 353-435.

Rački, F., *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, JAZU, Zagreb 1877.

Ramovš, F., *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1995.

Rasmussen, J. E., »Contributions to the understanding of Lithuanian metatony«, *Copenhagen working papers in linguistics* 2/1992: 79-89.

Reczek, J., »Najstarsze słowiańsko-irańskie stosunki językowe«, u: J. Reczek, *Polszczyzna i inne języki w perspektywie porównawczej*, Ossolineum, Wrocław 1991: 9-90.

Rehder, P. (ur.), *Einführung in die slavischen Sprachen*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt [3]1998.

Reinhart, J., prikaz knjige Townsend & Janda 1996., *Kratylos* 44/1999: 107-111.

Reinhart, J., »Morphologische Innovationen des Altkirchenslavischen«, *WSJ* 48/2002, 133-148.

Rešetar, M., *Jezik pjesama Rańinina zbornika*, Rad JAZU 255 (114), Zagreb 1936.

Rešetar, M., *Najstarija dubrovačka proza*, Posebna izdanja SAN 192, Beograd 1952.

Rišner, V., *Iz jezične prošlosti i sadašnjosti*, Matica hrvatska, Osijek 2006.

Rix, H., *Historische Grammatik des Griechischen*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1976.

Rix, H., »The PIE Middle: Content, Forms and Origin«, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 49/1988: 101-120.

Rootsi, S. *et alii*, »Phylogeography of Y-Chromosome Haplogroup I Reveals Distinct Domains of Prehistoric Gene Flow in Europe«, *American Journal of Human Genetics* 75/2004: 128-137.

Sadnik, L., »Das slavische Imperfekt«, *Die Welt der Slaven* 5/1960: 19-30.

Safarewicz, J., »Le latin et les langues balto-slaves«, u: *Scritti in onore di G. Bonfante*, Brescia 1976.

Saradževa, L. A., *Armjano-slavjanskie leksiko-grammatičeskie paralleli*, Izdatel'stvo AN Armjanskoj SSR, Erevan 1980.

Schaeken, J., *Die Kiever Blätter*, Rodopi, Amsterdam 1987.

Schenker, A., »Proto-Slavonic«, in: *The Slavonic Languages*, ed. by B. Comrie & G. Corbett, Routledge, London 1993: 60-121.

Schenker, A., *The Dawn of Slavic*, Yale University Press, New Haven 1995.

Schelesniker, H., »Die Schichten des urslavischen Wortschatzes«, u: *Studien zum indogermanischen Wortschatz*, hg. von W. Meid, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Innsbruck 1987: 227-244.

Schelesniker, H., *Das slavische Verbalsystem und seine sprachhistorischen Grundlagen*, IBS, Innsbruck 1991.

Schindler, J., »A thorny problem«, *Die Sprache* 23/1977: 25-35.

Schmalstieg, W., *An Introduction to Old Church Slavic*, Slavica, Cambridge 1976.

Schneeweis, J., *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen*, Berlin 1960.

Schmidt, G., *Stammbildung und Flexion der indogermanischen Personalpronomina*, Harrassowitz, Wiesbaden 1978.

Schwarz, E., »Zur Chronologie von asl. ū > *y*«, *Archiv für slavische Philologie* 42/1929: 275-285.

Senn, A., »The Relationships of Baltic and Slavic«, u: *Ancient Indo-European Dialects*, ed. by H. Birnbaum and J. Puhvel, University of California Press, Berkeley 1966: 138-151.

Schmitt, R., *Grammatik des Klassisch-armenischen mit sprachvergleichenden Erläuterungen*, IBS, Innsbruck 1981.

Schmitt-Brandt, R., *Einführung in die Indogermanistik*, Francke, Tübingen 1998.

Schrijver, P., *Studies in the History of Celtic Pronouns and Particles*, NUI Maynooth 1997.

Schuster-Šewc, Ch. (Šuster-Ševc), »Vozniknovenie zapadnoslavjanskix jazykov iz praslavjanskogo i osobennosti serbolužickogo jazykovogo razvitija«, *VJa* 2/1983: 33-60.

Schuster-Šewc, Ch. (Šuster-Ševc), »K voprosu o tak nazyvaemyx praslavjanskix arxaizmax v drevnenovgorodskom dialekte russkogo jazyka«, *VJa* 6/1998: 3-10.

Schuyt, R., *The Morphology of Slavic Verbal Aspect. A Descriptive and Historical Study,* Rodopi, Amsterdam & Atlanta 1990.

Sedov, V. V., *Proisxoždenie i rannaja istorija Slavjan*, Nauka, Moskva 1979.

Sesar, D., *Putovima slavenskih književnih jezika*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta, Zagreb 1996.

Shevelov, Y., *A Prehistory of Slavic*, Winter, Heidelberg 1964.

Sihler, A., *New Comparative Grammar of Greek and Latin*, OUP, Oxford 1995.

Skardžius, P., *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius 1941

Skok, P., *Dolazak Slovena na Mediteran*, Split 1934.

Skok, P., *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb 1950.

Smoczyńsky, V., »On the Balto-Slavic present stems in *-dō*«, *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 48/ 1987: 197-211.

Smoczyńsky, V., »Zametki o balto-slavjanskix refleksax i.-e. laringal'nyx«, *Slavistica Vilnensis* 1999: 7-26.

Smoczyńsky, V., *Hiat laryngalny w językach bałto-słowiańskich*, WUJ, Krakov 2003.

Stachowski, S., *Fonetyka zapożyczeń osmańsko-tureckich w języku serbsko-chowrackim*, Ossolineum, Wrocław 1973.

Stalmaszczyk, P. & Witczak, K. T., »Celto-Slavic language connections: New evidence for Celtic lexical influence upon Proto-Slavic«, *LB* 4/1995, 225-232.

Stang, C., *Das slavische und baltische Verbum*, Oslo 1942.

Stang, C., *Slavonic Accentuation*, Universitetsforlaget, Oslo 1957.

Stang, C., *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Universitetsforlaget, Oslo 1966.

Stang, C., *Opuscula linguistica*, Universitetsforlaget, Oslo 1970.

Stankiewicz, E., »The inflection of Serbo-Croatian substantives and their genitive plural endings«, u: *American Contributions to the Eighth International Congress of Slavists*, Vol. 1: Linguistics and Poetics, ur. Henrik Birnbaum, Slavica, Columbus 1978: 666-682.

Stankiewicz, E., *The Accentual Patterns of the Slavic Languages*, Stanford University Press, Stanford 1993.

Steenwijk, H., *The Slovene Dialect of Resia San Giorgio*, Rodopi, Amsterdam 1992.

Stender-Petersen, A., *Slavisch-germanische Lehnwortkunde*, Elander, Göteborg 1927.

Stieber, Z., *The Phonological Development of Polish*, translated by J. Schwartz, Dept. of Slavic Languages and Literatures, Ann Arbor 1968.

Stieber, Z., *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, PWN, Warszawa 1989.

Szemerényi, O., »The Problem of Balto-Slav Unity: A Critical Survey«, *Kratylos* 2/1957: 92-123.

Szemerényi, O., *Studies in the Indo-European System of Numerals*, Winter, Heidelberg 1960.

Szemerényi, O., *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1989.

Šimunović, P., *Toponimija hrvatskoga jadranskog prostora*, Golden marketing / Tehnička knjiga, Zagreb 2005.

Šivic-Dular, A., »Kontrakcija v slovanskih jezikih (v kontekstu poznopraslovanskega akcentskega pravila), *Slavistična revija* 46, 1-2/1998: 5-43.

Škaljić, A., *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1965.

Šurmin, Đ., *Hrvatski spomenici. Sveska I (od godine 1100-1499)*, JAZU, Zagreb 1898.

Thurneysen, R., *A Grammar of Old Irish*, DIAS, Dublin 1946.

Thümmel, W., »Die dritte oder Baudouinsche Palatalisierung im Slavischen«, *Scando-Slavica* 13/1967: 115-146.

Todd, M., *The Early Germans*, Blackwell, Oxford 1995.

Tomljenović, G., »Bunjevački dijalekat zaleđa senjskog s osobitim obzirom na naglas«, *Senjski zbornik* 10-11/1984: 163-222 (pretisak izvornika iz 1911).

Toporov, V. N., »Iz slavjanskoj jayzčeskoj terminologii: indoevropejskie istoki i tendencii razvitija«, *Ètimologija* 1986-1987, 3- 50.

Townsend, B. E. & Janda, L. A., *Common and Comparative Slavic*, Slavica, Columbus (Ohio) 1996.

Trubačev, O. N., »Iz slavjano-iranskix leksičeskix otnošenij«, *Etimologija* 1965: 3-81.

Trubačev, O. N., »Rannie slavjanskie ètnonimy – svideteli migracii slavjan«, *VJa* 6/1974: 48-67.

Trubačev, O. N., »Lingvističeskaja periferija drevnejšego slavjanstva. Indoarijcy v severnom Pričernomor'e«, *VJa* 6/1977: 13-29.

Trubačev, O. N., »Jazykoznanie i ètnogenez slavjan. Drevnie slavjane po dannym ètimologiji i onomastiki«, *VJa* 4/1982: 10-24, 5/1982: 3-17.

Trubačev, O. N., »Linguistics and ethnogenesis of the Slavs«, *JIES* 13/1985: 203-236.

Trubačev, O. N., *Ètnogenez i kul'tura drevnejšix slavjan*, Nauka, Moskva 1991.

Trummer, M., »Zu den slavischen Nasalvokalen und den Partnern -y (-a), -ę (-ě) in der Flexion«, *WSJ* 24/1978: 254-261.

Udolph, J., »Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbzeichnungen«, *Beiträge zur Namenforschung, Beiheft 17*, Winter, Heidelberg 1979.

Vaillant, A., *Grammaire comparée des langues slaves*, (I-V) IAC, Lyon 1950-77.

Vaillant, A., »Le futur duratif en vieux-slave«, *Bulletin de la Société de linguistique de Paris* 54/1959: 1-17.

Vaillant, A., »Le parfait indo-européen en balto-slave«, *KZ* 57/1962: 52-56.

van den Berk, A., »Zur Problematik der südslavischen Dialektausgliederung«, *Slovo* 17/1967: 95-112.

Vasmer, M., *Die griechischen Lehnwörter im Serbokroatischen*, Berlin 1944.

Vendina, T. I., *Differenciacija slavjanskix jazykov po dannym slovoobrazovanija*, Nauka, Moskva 1990.

Vermeer, W., »The Rise of the North Russian Dialect of Common Slavic«, *Studies in Slavic and General Linguistics* 8/1986: 503-515.

Vermeer, W., »Traces of an early Romance isogloss in Western Balkan Slavic«, *Slavistična revija* 37, 1-3/1989: 15-30.

Vermeer, W., »The Mysterious North Russian Nominative Singular Ending *-e* and the Problem of the Reflex of PIE *-os in Slavic«, *Die Welt der Slaven* 36, 1991: 271-295.

Vermeer, W., »Critical observations on the *modus operandi* of the Moscow Accentological School«, u: Lehfeldt 2001: 131-161.

Vermeer, W., »Comedy of errors or inexorable advance?: explaining the dysfunctionality of the debate about the progressive palatalization of Slavic«, u: J. Schaeken *et alii* (ur.), *Dutch Contributions to the 13th International Congress of Slavists*, Rodopi, Amsterdam 2003: 397-452.

Vinokur, T. G., *Drevnerusskij jazyk*, Labirint, Moskva 2004.

Vondrák, V., *Vergleichende slavische Grammatik* I-II, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1924-1928.

Vuković, J., *Istorija srpskohrvatskog jezika*, Naučna knjiga, Beograd 1974.

Vukušić, S. *et alii*, *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2007.

Watkins, C., *Indogermanische Grammatik. Die Geschichte der indogermanischen Verbalflexion*, Winter, Heidelberg 1969.

Winter, W., »The distribution of short and long vowels in stems of the type Lith. *ésti: vèsti: mèsti* and OCS *jasti: vesti: mesti* in Baltic and Slavic languages«, u: J. Fisiak (ur.) *Recent Developments in Historical Phonology*, Mouton, The Hague 1978: 431-446.

Wissemann, H., »Die Scheidung zwischen Belebtem und Leblosem im Slavischen«, *KZ* 73/1956, 129-150.

Witczak, K. T., »O pervonačal'nyx venetax«, *Ètimologija* 1986-7: 107-114.

Yip, M., *Tone*, CUP, Cambridge 2002.

Zaliznjak, A. A., »Problemy slavjano-iranskix jazykovyx otnošenij drevnejšego perioda« *VJa* 6/1962, 28-45.

Zaliznjak, A. A., »K istoričeskoj fonetike drevnenovgorodskogo dialekta«, *Balto-slavjanskie issledovanija* 1981: 61-80.

Zaliznjak, A. A., *Ot praslavjanskoj akcentuacii k russkoj*, Nauka, Moskva 1985.

Zaliznjak, A. A., *Drevnenovgorodskij dialekt*, Jazyki slavjanskoj kul'tury, Moskva [2]2004.

Zinkevičius, Z., *Lietuvių kalbos tarmės*, Šviesa, Kaunas 1968.

Zinkevičius, Z., *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Mokslas, Vilnius, 1980.

Zinkevičius, Z., *Lietuvių kalbos istorija* (Vol. 1) Mokslas, Vilnius 1984.

Zinkevičius, Z., *The History of the Lithuanian Language*, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, Vilnius 1998.

Žuravlev, V. K., »Iz istorii vokalizma v praslavjanskom jazyke pozdnego perioda«, *VJa* 12, 2/1963, 8-19.

BILJEŠKA O AUTORU

Ranko Matasović rođen je 14. svibnja 1968. u Zagrebu. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu studirao je opću lingvistiku i filozofiju. Magistrirao je 1992., a doktorirao 1995. s tezom o rekonstrukciji teksta u indoeuropeistici. Godine 1996. postao je docentom, 2000. izvanrednim profesorom, a 2004. redovitim profesorom na Odsjeku za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, gdje predaje kolegije iz poredbene gramatike indoeuropskih jezika, keltistike i jezične tipologije. Od 1996. predstojnik je Katedre za poredbenu indoeuropsku lingvistiku na spomenutom odsjeku.

Stručno se usavršavao na sveučilištima u Beču (1993) i Oxfordu (1995). Bio je stipendist Fulbrightove zaklade za postdoktorski studij na Sveučilištu Wisconsin (Madison, SAD) 1997/1998., a koristio je i stipendiju zaklade Alexander von Humboldt 2002/2003. na Sveučilištu u Bonnu.

Bio je pročelnik Odsjeka za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu (1998-2000), jedan od osnivača i suvoditelja Interdisciplinarnog Sveučilišnog Poslijediplomskog studija »Jezična komunikacija i kognitivna neuroznanost« na Sveučilištu u Zagrebu, te predstojnik Odjela za jezik i jezikoslovlje Matice hrvatske (2002-2004).

Kao pozvani predavač držao je predavanja na sveučilištima i lingvističkim institutima u Madisonu, Santa Barbari, Beču, Bonnu, Konstanzu, Berlinu, Leipzigu, Leidenu, Helsinkiju, Ljubljani, Sarajevu, Osijeku i Zadru.

Član je Kluba hrvatskih humboldtovaca, Kluba hrvatskih fulbrightovaca i međunarodnoga udruženja indoeuropeista Indogermanische Gesellschaft. Urednik je za filologiju i lingvistiku u Hrvatskoj enciklopediji Leksikografskoga zavoda »Miroslav Krleža«. Voditelj je znanstvenoga projekta »Hrvatski jezik u poredbenoj perspektivi«. Od 2004. sudjeluje u projektu izrade indoeuropskoga etimološkog rječnika Sveučilišta u Leidenu.

Dobitnik je nagrade HAZU (2002) za trajan doprinos znanosti na području filologije, a izabran je i za člana suradnika HAZU (2006).

Objavio je sljedeće knjige: *Harfa sa sjevera. Iz irske književnosti*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb 1995., *A Theory of Textual Reconstruction in Indo-European Linguistics,* Peter Lang Verlag, Frankfurt a/M & New York 1996., *Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb 1997., *Kultura i književnost Hetita*, Matica hrvatska, Zagreb 2000., *Uvod u poredbenu lingvistiku,* Matica hrvatska, Zagreb 2001., *Kamen kraljeva. Srednjovjekovne irske sage*, Ex libris, Zagreb 2004., *Gender in Indo-European,* Universitātsverlag Winter, Heidelberg 2004. i *Jezična raznolikost svijeta,* Algoritam, Zagreb 2005., te pedesetak znanstvenih radova u Hrvatskoj i u inozemstvu, kao i prijevode s latinskoga, grčkoga, litavskoga, hetitskoga, staroirskoga, novoirskoga, velškoga i engleskog jezika.

KAZALO

KNJIŽNICA THEORIA
(tvrdi uvez s ovitkom, format 17,5 x 24,5 cm)

VLADIMIR BITI
Pojmovnik suvremene književne teorije

RANKO MATASOVIĆ
Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika

STJEPAN DAMJANOVIĆ
Slovo iskona. Staroslavenska / Starohrvatska čitanka. Drugo dopunjeno izdanje

RADOSLAV KATIČIĆ
Literrarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskoga srednjovjekovlja

ŽARKO DADIĆ
Egzaktna znanost u Hrvata u doba prosvjetiteljstva

EDUARD HERCIGONJA
Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja

PAVAO PAVLIČIĆ
Skrivena teorija

MATEO ŽAGAR
Grafolingvistika srednjovjekovnih tekstova

RADOSLAV KATIČIĆ
Literrarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskoga srednjovjekovlja. Drugo izdanje

KNJIŽNICA THEORIA
Novi niz
(broširani uvez, format 15 x 23,5 cm)

VLADIMIR BITI
Pojmovnik suvremene književne teorije

NENAD IVIĆ
Textus. Istraživanja o Amijanu Marcelinu

RANKO MATASOVIĆ
Uvod u poredbenu lingvistiku

STJEPAN DAMJANOVIĆ
Slovo iskona. Staroslavenska / Starohrvatska čitanka

PAVAO PAVLIČIĆ
Epika granice

MARKO KOVAČIĆ
Grecizmi u suvremenom hrvatskom jeziku

MATICA HRVATSKA
BIBLIOTEKA THEORIA / ΘΕΩΡΙΑ

Ranko Matasović
Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika

Za nakladnika *Igor Zidić*
Likovno oblikovanje *Luka Gusić*
Priprema *Tehnička priprema MH*
Tiskanje dovršeno u travnju 2008.
u tiskari *GZH*, Zagreb

ISBN 978-953-150-840-7